

VILNIAUS UNIVERSITETAS

INGA ZAKŠAUSKIENĖ

**VAKARŲ RADIO TRANSLIACIJOS
Į SOVIETINĘ LIETUVĄ 1950 – 1990 METAIS**

**Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)**

Vilnius, 2015

Disertacija rengta 2010 – 2015 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Doc. dr. Algirdas Jakubčionis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

ĮVADAS	5
1. JAV RADIJO STOČIŲ TRANSLIACIJOS Į SOCIALISTINIO BLOKO ŠALIS	27
1.1. Radijo transliacijos kaip JAV užsienio politikos priemonė Šaltojo karo metais	27
1.1.1. Informacinių ir psichologinių slaptųjų operacijų planavimas ir koordinavimas	27
1.1.2. Laisvosios Europos komiteto misijos apibrėžimas	37
1.1.3. Išlaisvinimo strategijos išraiškos informacinėje sklaidoje – link viešosios diplomatijos įrankių modifikavimo	44
1.2. JAV radijo stočių programų rengimo ypatybės ir tikslai	49
1.2.1. Informacijos skleidimo kontrolė	49
1.2.2. Laisvoji Europa ir Laisvė - „pakaitinis” radijas informavimui	56
2. LAISVĖS IR LAISVOSIOS EUROPOS RADIJO TRANSLIACIJOS Į SOVIETINĘ LIETUVĄ	67
2.1. Laisvosios Europos radijo lietuvių redakcijos įsteigimo problema	67
2.1.1. Laisvosios Europos radijo lietuvių redakcijos steigimas – tarp vilties palaikymo ir aneksijos nepripažinimo politikos	67
2.1.2. „Išvadavimo“ koncepcijos išraiškos sunkumai radijo transliacijose ir okupuotų Baltijos šalių piliečių moralinis palaikymas	77
2.1.3. Lietuvos statusas ir Laisvės radijo politikos principai	89

2.1.4. Laisvosios Europos radijo transliacijos – aneksijos nepripažinimo politika	97
2. 2. Lietuvos išeivių organizacijų vaidmuo steigiant Laisvosios Europos radijo transliacijas.....	103
2.2.1. Baltijos šalių konsultacinės grupės	103
2.2.2. Laisvosios Lietuvos komiteto veiklos ribų pokyčiai.....	113
2.2.3. Transliacijų lietuvių kalba perkėlimas iš Laisvės į Laisvosios Europos radiją	123
2.3. Laisvosios Europos radijo transliacijų kaita devintajame dešimtmetyje.....	127
2.3.1. Laisvosios Europos /Laisvės radijo lietuviškų laidų efektyvumo paieškos.....	127
2.3.2. Dilemos sprendimas: informuoti neraginant priešintis	131
3. SLAPTOJO KLAUSYTOJO BEIEŠKANT: TRANSLIACIJŲ AUDITORIJOS ANALIZĖ.....	138
3. 1. Užsienio radijo stočių auditorija sovietinėje Lietuvoje	138
3.1.1. Slapto klausytojo analizės galimybių kaita.....	138
3.1.2 Lietuvos auditorijos analizė: aprėpties potencialas ir lojalumas vakarietiškomis vertybėms.....	147
3. 2. Radijo stočių informacinio poveikio lokalizavimo nesėkmė sovietinėje Lietuvoje.....	159
3.2.1. Užsienio radijo auditorija sovietinėje Lietuvoje.	159
3.2.2. Radijo stočių informacinio poveikio lokalizavimo pastangos	169
IŠVADOS.....	184
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	189
Priedai	199

IVADAS

Vakarų radijo transliacijos buvo efektyvus Vakarų valstybių politikos įgyvendinimo instrumentas Šaltojo karo metais. JAV užsienio politikos formuotojai pakankamai anksti suvokė, jog Šalto karo laimėjimas arba pralaimėjimas įvyks visuomenės nuomonės plotmėje, o ne karinių veiksmų pagalba kovos lauke. JAV vyriausybė ankstyvuojau Šaltojo karo laikotarpiu suvokusi komunizmo grėsmę nacionaliniam saugumui taip vadinamą Tramdymo strategiją papildė plačiu spektru specialiųjų slaptų operacijų turėjusiu privesti prie Vidurio ir Rytų Europos išlaisvinimo ir komunistinės valdžios išstūmimo. Radijo transliacijų operacijoms, turėjusioms per geležinę uždangą pasiekti sovietinio bloko valstybes buvo priskirta tiesos sakymo misija bei sukliudyti komunizmo ideologijos įsigalėjimui. Laisvosios Europos (toliau LER) ir Laisvės (toliau LR) radijo stotys savo veiklos pradžioje išgyvenusios nevienareikšmiškai vertinamų istorinių momentų bei JAV vyriausybei modifikavus radijo transliacijoms keliamus uždavinius aštuntojo dešimtmečio viduryje įgavo viešosios diplomatijos (public diplomacy) priemonės statusą.

Tyrimo objektas – plačiąja prasme kaip tyrimo objektą galima įvardyti Vakarų užsienio politikos įgyvendinimo priemones taikytas sovietinės Lietuvos atžvilgiu, pasireiškusias per radijo transliacijas. Šių priemonių analizė apima du aspektus: 1) JAV radijo transliacijų kaip užsienio politikos priemonės taikymo apžvalgą; 2) Užsienio radijo transliacijų skirtų konkrečiai sovietinės Lietuvos atvejui analizę ir įvertinimą. Objektų aprėptis tarptautinių santykių ir sociokultūrinių procesų kontekste reikalauja priemonių ir veikėjų sukonkretinimo. Vakarietiškoje istoriografijoje pagrindinėmis Vakarų radijo stotimis vykdytosiomis nuoseklią ir sistemingą laidų transliavimo į SSRS veiklą nukreiptą prieš komunistinį režimą, įvardijamos Amerikos balsas, Laisvės

radijas, Laisvosios Europos radijas, BBC, Deutsche Welle (toliau DW) ir RIAS (JAV finansuojama radijo stotis transliavusi iš Vakarų Berlyno į Rytų Vokietiją). Tarp šių radijo stočių laidas kuriamas specialiai Lietuvai rengė tik JAV vyriausybės finansuojamos radijo stotys. Tai nulėmė, kad tyrimo pirmojoje ir antrojoje dalyje analizuojamos tik Amerikos balso, Laisvosios Europos ir Laisvės radijo stotys. Tikslinga paminėti, jog lietuvių kalba laidas sovietiniu laikotarpiu transliavo ir Vatikano radijas. Darbe Vatikano radijo laidos lietuvių kalba neanalizuojamos dėl keleto priežasčių. Visų pirma, radijo laidos buvo skirtos tikslinei, tikinčiųjų katalikų auditorijai, kryptingai rengiamos propaguojamu tikėjimu įveikti ateizmą. Antra, iki 1967 m. Vatikano radijo laidos dėl techninių kliūčių transliavo į sovietinę Lietuvą nereguliariai, kelis kartus per savaitę iki penkiolikos minučių trukmės laidas, kurios negalėjo turėti sisteminio poveikio radijo auditorijai. Žvelgiant į radijo transliacijas kaip vyriausybės užsienio politikos įgyvendinimo priemonę, pagal Vatikano radijo statutą, radijas nebuvo laikomas oficialiuoju Šventojo sosto balsu, todėl programų turinys buvo išimtinai radijo atsakomybė.¹ Vatikano radijo transliacijas įtraukti į šį tyrimą atsisakyta ir išanalizavus Vakaruose atliktas sovietinės Lietuvos klausytojų apklausas. Vatikano radijo klausymosi atvejai jose paminėti epizodiškai. Lietuvos KGB ataskaitose režimui pavojingomis įvardintos daugiausiai JAV radijo stočių programos. 1963 m. SSRS buvo nutrauktas užsienio radijo stočių priskiriamų „nekenskingų“ kategorijai slopinimas, įskaitant ir Vatikano radiją.² Neatmetama prielaida, jog ateities tyrimuose detalesnė Vatikano radijo transliacijų analizė prisidėtų prie sovietinės Lietuvos visuomenės raidos veikiant informacijai iš Vakarų atskleidimo. Tyrimo objektas atskleidžiamas ne tik politiniu bet ir socialiniu lygmeniu, kadangi radijo transliacijos ne tik atspindėjo JAV užsienio politikos tendencijas, bet ir turėjo poveikį visuomenės vidinei raidai. Trečiojoje darbo dalyje tyrimo objektas apima visas sovietinio Lietuvos teritorijoje girdėtas

¹ NELSON, Michael. War of the Black Heavens. The Battles of Western Broadcasting in the Cold War. Syracuse University press: 1997, p. 108.

² PLEIKYS, R. Radijo cenzūra Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje 1948-1988 metais. Genocidas ir rezistencija, 1999, nr. 2 (10), p. 136-139.

užsienio radijo stotis, įskaitant ir laidas rusų kalba. JAV radijo stočių transliacijų į sovietinę Lietuvą analizė visų pirma atskleidžia Šaltojo karo laikotarpiu Jungtinių Valstijų vykdytą politiką Lietuvos atžvilgiu ne tradicinės diplomatijos, o viešosios diplomatijos priemonėmis. *De facto* Lietuvos teritorijos inkorporavimas į Sovietų Sąjungos sudėtį, nepaisant skelbtos aneksijos nepripažinimo politikos, varžė JAV vyriausybės galimybes vykdyti bet kokią veiklą okupuotų Baltijos šalių atžvilgiu, nes kėlė grėsmę dvišaliams santykiams su SSRS. Tuo tarpu veikdama per viešosios diplomatijos priemones (pvz. radijo transliacijas), kurios suteikė galimybę išvengti tiesioginių kontaktų su sovietine valdžia, JAV turėjo galimybę prisidėti prie Lietuvos laipsniško išsivadavimo iš Sovietų Sąjungos režimo kontrolės. Vakarų radijo transliacijų tyrimai svarbūs ne tik analizuojant Lietuvos atžvilgiu vykdytą užsienio politiką, bet ir atskleidžiant šalyje vykusius giluminius visuomenės raidos procesus, ideologinės indoktrinacijos skirtumus kitose komunistinėse visuomenėse bei jų besikeičiantį santykį su sovietine sistema, pačio režimo požiūrį į tokio pobūdžio grėsmes. Tyrimo objektas apima ir užsienio radijo klausymo išplitimo Lietuvos visuomenėje procesus. Jų analizė atskleidžia, jog Vakarų radijo transliacijos, kurios parengtos individualiai kiekvienai sovietinio bloko valstybei nacionalinėmis kalbomis, skatino pasyvią gyventojų rezistenciją, nepasitikėjimą sovietiniu režimu bei kvestionavo jo teisėtumą bei pasiekimus. Požiūris, jog Šaltojo karo metais JAV radijo transliacijomis siekė paveikti sovietinės Lietuvos visuomenės vidinės raidos pokyčius suteikia galimybę kitaip įvertinti Jungtinių Valstijų vykdytą Baltijos šalių teritorijos aneksijos nepripažinimo politiką bei naujai pažvelgti į sovietinės Lietuvos visuomenėje vykusius politinius bei sociokultūrinius procesus.

Tyrimo problema. Šaltojo karo pradžioje, informacinės visuomenės išvakarėse, buvo pirmą kartą panaudotos informacijos sklaidimo radijo bangomis priemonės jų pagalba siekiant stabdyti komunizmo plitimą bei demaskuoti jo melagingą pobūdį. JAV radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą taip pat demonstravo aktyvią jos aneksijos nepripažinimo politiką. Nuoseklus

ir sistemingas informacijos perdavimas iš Vakarų paliko savo pėdsaką Lietuvos visuomenės tautinės savimonės formavimosi ir pasyvaus pasipriešinimo režimui raidoje. Pagrindinė tyrimo problema – išsiaiškinti, kaip JAV Šaltojo karo metais kovoje su komunizmu naudotos politinio karo ir viešosios diplomatijos priemonės – radijo transliacijos – atspindėjo Lietuvos okupacijos nepripažinimo politiką bei veikė jos sovietinės visuomenės politinę ir sociokultūrinę raidą.

Darbo tikslas – ištirti kaip JAV radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą atspindėjo jos užsienio politikos Lietuvos atžvilgiu dinamiką bei apžvelgti užsienio radijo transliacijų santykį su visuomene ir sovietine valdžia.

Tikslo įgyvendinimui iškeliami **uždaviniai**:

1. Apžvelgti radijo transliacijas kaip JAV užsienio politikos įgyvendinimo priemonę, išskirti radijo programų rengimo ypatybes ir tikslus;
2. Išanalizuoti „Laisvosios Europos“ radijo transliacijų į sovietinę Lietuvą įsteigimo problemą atskleidžiant JAV vyriausybės poziciją;
3. Nustatyti išeivių iš Lietuvos vaidmenį siekiant Laisvosios Europos radijo transliacijų įsteigimo;
4. Išanalizuoti Laisvosios Europos radijo transliacijas lūžiniais Lietuvos istorijos metais;
5. Pateikti sovietinės Lietuvos užsienio radijo klausytojų požiūrį į Vakarų transliacijas, klausymosi įpročius bei detalizuoti radijo transliacijų įtaką pasyviajam antisovietiniam pasipriešinimui;
6. Aptarti sovietinės valdžios požiūrį į Vakarų transliacijas kaip į reiškinių nukreiptą prieš komunistinę ideologiją, nustatyti priemones, kurių sovietinė valdžia ėmėsi kovai su vakarietišku idėjų sklaida.

Chronologinės ribos darbe prasideda nuo JAV prezidento iniciatyvos skirtos paremti užsienio politikos veiksmus, o baigėsi pirmaisiais nepriklausomybės metais atgavus Lietuvai nepriklausomybę. 1950 m. balandžio mėn. JAV prezidento H. Trumeno iniciatyva pradėta intensyvi propagandos programa pavadinta „Tiesos kampanija“, kuria buvo siekiama stiprinti informacinę kovą su sovietinio režimo skleidžiama antivakarietiška

propaganda. Savo ruožtu Sovietų Sąjunga į JAV vyriausybės veiksmus atsakė tais pačiais metais pradėtu radijo transliacijų slopinimu. 1951 m. vasario 16 d. pirmoji Amerikos balso lietuvių kalbos redakcijos transliacija pradėjo daugiau kaip pusę amžiaus trukusią JAV radijo transliacijų rengtų specialiai sovietinei Lietuvai epopėją. Tyrimo pabaiga pasirinkti Atgimimo bei Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo metai, kuomet radikaliam besikeičiant vidaus padėčiai bei Lietuvai atkuriant nepriklausomą valstybę, radijo kanalais pranešamos naujienos buvo itin svarbios Lietuvos gyventojams. Nors Laisvosios Europos radijas ir Amerikos balsas laidas lietuvių kalba rengė iki atitinkamai 2004 ir 2003 m., pasibaigus Šaltajam karui ir nelikus kliūčių laisvam informacijos srautui, JAV radijo transliacijos atliko antraeilį vaidmenį informuojant Lietuvos gyventojus ir formuojant jų pasaulėžiūrą. Siekiant atskleisti politinio karo reikšmę JAV nacionalinio saugumo strategijoje chronologiškai žengiama į Šaltojo karo pradžią, 1947 – 1948 metus, kuomet buvo reglamentuotas slaptųjų operacijų panaudojimas kovoje su komunizmu plėtra. Nagrinėjamu laikotarpiu išskiriama aštuntojo dešimtmečio vidurio riba, kuomet 1974 – 1975 m. JAV vyriausybė perėjo prie subtilesnio požiūrio į užsienio auditorijas ir politinio priemonių taikymą radijo kanalais įgyvendinimo atsisakydama akivaizdžios propagandos sklaidos. 1974 m. buvo išspręstas ir daugiau nei du dešimtmečius trukęs ir išeivių iš Lietuvos nenuilstamai eskaluojamas Laisvės radijo lietuvių redakcijos įsteigimo klausimas. 1975 m. sausio 4 d. sovietinę Lietuvą pasiekė pirmoji JAV įsteigtos ir tiesiogiai užsienio politiką įgyvendinančios stoties laida lietuvių kalba.

Tyrime vartojamos sąvokos. Atliekant tyrimą svarbu tiksliai apibrėžti konkrečius procesus bei jų dalyvius ir juos apibūdinančias sąvokas. *Vakarų radijo transliacijomis* darbe vadinamos JAV vyriausybės iniciatyva įsteigtų radijo stočių, laidos lietuvių kalba, kurtos ir transliuotos specialiai sovietinės Lietuvos auditorijai. Be Amerikos balso, Laisvės ir Laisvosios Europos radijo Lietuvoje buvo girdimos BBC, Deutsche Welle laidos, tačiau jos buvo skirtos visai Sovietų Sąjungai ir transliuotos rusų kalba. Madrido, Romos radijuje bei

katalikiškame Radio Veritas³ lietuvių kalba transliuotos laidos buvo įsteigtos VLIK'o iniciatyva. VLIK'o informacijos centrui ruošiant penkiolikos – dvidešimties minučių trukmės laidas. Kadangi Ispanijos, Italijos ir Filipinų vyriausybės prie šių radijo transliacijų įsteigimo prisidėjo tik radijo eterio suteikimu bei moraliniu palaikymu okupuotai Lietuvai, darbe šių radijo stočių transliacijos ir veikla netiriama. Tyrimo vietose, analizuojančiose visas be išimties radijo transliacijas pasiekiančias Lietuvą iš Vakarų, vartojamas *užsienio radijo transliacijų* terminas. Sąvoka *priešiški balsai* – sovietinėje retorikoje vartojamas užsienio radijo transliacijų atitikmuo išreiškiantis ideologinį radijo transliacijų užtaisą – naudojamas įvertinant sovietinės valdžios santykį ir požiūrį į Vakarų radijo transliacijas. JAV vyriausybės sprendimu Laisvosios Europos ir Laisvės radijo sujungimo 1976 m., naujai korporacijai taikytas radijo stočių jungtinio pavadinimo LER/LR (angl. RFE/RL) santraupa. Tyrime analizuojant laikotarpį po radijo stočių sujungimo naudojamas lietuviškas radijo stočių pavadinimo trumpinys išskyrus tas vietas, kur bus aptariama konkreti radijo stotis. Tikslinga aptarti ir Amerikos balso bei LER/LR *lietuvių redakcijų* sąvoka, kuri anglų kalba vartojamo biurokratinio termino prasme reikštų „*lietuvių tarnyba*“ (Lithuanian service). Nors tiesioginis vertimas iš anglų kalbos suponuotų termino „tarnyba“ vartojimą, tačiau pagal savo atliekamas organizacines funkcijas ir prasnę, greičiau buvo nacionalinės redakcijos, todėl tyrime apsisistojama prie pastarosios sąvokos vartojimo. Šaltojo karo metais JAV užsienio politika aneksuotų Baltijos šalių atžvilgiu taikė vieningą politiką įskaitant ir radijo transliacijų įsteigimą. Dėl to tyrime aptariant JAV užsienio politiką vartojama sąvoka *Baltijos šalys* nors ir apima Lietuvą, Latviją ir Estiją, bet taikomas konkrečiai Lietuvos atvejui. Atitinkama Baltijos šalis tiksliai įvardijama tose vietose, kuriose taikomos priemonės ar pozicija buvo skirtinga lietuvių, latvių ir estų atžvilgiu. *Pasyvioji antisovietinė veikla* darbe suvokiama kaip visuomenės nepolitinė veikla, reiškusi netiesioginį pasipriešinimą režimui kvestionuojant jo teisėtumą,

³ Radio Veritas, katalikiškoji Filipinų radijo stotis transliavusi iš sostinės Manilos galingais radijo siųstuvais. VLIK'o informacijos tarnybos rengiamos laidos buvo skirtos Sibiro lietuviams, tačiau dėl nepakankamų techninių galimybių girdėtos epizodiškai.

pasiekimus bei protestą prieš režimo įgyvendinamą tvarką, taip pat pasireiškusi priešinimusi rusifikacijos politikai ir Lietuvos nepriklausomybės vilčių puoselėjimu. Pasyvioji sovietinės Lietuvos visuomenės antisovietinė veikla pasireiškė užsienio radijo laidų klausymu, SSRS uždraustos literatūros skaitymu, antisovietinių anekdotų pasakojimu, pritarimu vakarietiškomis (demokratinėms) idėjoms ir vertybėms bei jų skleidimu. Taikant pasyviosios antisovietinės veiklos terminą svarbu akcentuoti skirtumą tarp individo laikysenos motyvacijos, apimančios labiau moralinius dalykus ir rezistencijos intencijų. Apibūdinant JAV vyriausybės politiką nukreiptą prieš komunizmo plėtrą ankstyvuojų Šaltojo karo laikotarpiu naudojamas *politinio karo* sąvoka. Politinio karo koncepcija apėmė propagandą, psichologinį karą, prekybą ir ekonominę pagalbą, mokslo ir kultūrinius mainus bei kitas slaptąsias operacijas nukreiptas prieš komunistinius režimus.⁴ JAV užsienio politikos strategai bet kokiam nekariniam veiksmui, kuriuo buvo siekiama daryti įtaką viešajai nuomonei arba proteguoti užsienio politikos tikslus taikė politinio karo terminą. *Viešosios diplomatijos* apibrėžimas darbe naudojamas klasikine tarptautinių santykių prasme, reiškiantis užsienio politikos formavimą veikiant kitų valstybių viešąją nuomonę nesąveikaujant su tų šalių vyriausybėmis.⁵ Viešosios diplomatijos priemonių taikymas plačiajai auditorijai rėmėsi prielaida, jog viešojo nuomonė gali turėti reikšmingą įtaką šalių vyriausybėms bei politinei sistemai. Viešosios diplomatijos sampratoje pagrindinė prieiga įtvirtinama tyrime – informacijos ir idėjų srautas į sovietines visuomenes darė įtaką jų vidaus raidai, formuojant komunistiniam režimui nepalankią viešąją nuomonę. Radijo transliacijos darbe analizuojamos kaip pagrindinis politinio karo ir viešosios diplomatijos įrankis. Kadangi tiek politinio karo, tiek viešosios diplomatijos koncepcijos apėmė *propagandą* plačiąją prasme kaip

⁴ OSGOOD A. Keneth, Hearts and Minds. The Unconventional Cold War. Journal of Cold War Studies, 2002, No. 2, p. 85.

⁵ NYE S. J. *Public Diplomacy and Soft Power*. Annals of the American Academy of Political and Social Science, 2008, No. 616; PRICE, M. *Public Diplomacy and the Transformation of International Broadcasting*. Cardozo Arts and Entertainment Law Journal, 2003, 21 (1), p. 51-85. http://repository.upenn.edu/asc_papers/120; LEONARD, Mark. *Public Diplomacy*. London: The Foreign Policy Center, 2002.

vieną iš užsienio politikos įgyvendinimo priemonių, pastarosios terminas vartojamas tik konkrečiai JAV užsienio politikos priemonių ankstyvuju Šaltojo karo laikotarpiu įvardijimui. Vėliau radijo transliacijų veiklai apibūdinti taikoma informacijos perdavimo, sklaidos sąvoka.

Tyrimo metodologija. Tyrimui atlikti pasitelkiami įprasti humanitarinių ir socialinių mokslų metodai. Pirmojoje ir antrojoje darbo dalyse taikomas istorinis aprašomasis metodas leidžia chronologiškai atskleisti radijo transliacijų į sovietinę Lietuvą įsteigimą, lietuvių išėivių organizacijų vaidmenį bei santykį su JAV vyriausybe ir radijo stočių vadovybe. Tyrime neapsiribojama vien istoriniu tyrimo metodu, nes nagrinėjamai problematikai būtina taikyti kitų mokslo šakų metodologiją. Darbe pasitelkiama tarptautinių santykių metodologija bei probleminės analizės metodas, įgalinantis JAV užsienio politikos vertinimą ir apibendrinimą. JAV radijo transliacijos darbe analizuojamos pasitelkiant politinio karo ir viešosios diplomatijos sampratas. Tyrime vadovaujamosi vieno iš reikšmingiausių JAV gynybos strategijos autorių Dž. Kenano suformuluota politinio karo koncepcija,⁶ pagal kurią psichologinio ir informacinio poveikio priemonės nukreiptos prieš Sovietų Sąjungą turėjo privesti prie komunistinių režimų Vidurio Rytų Europoje susilpninimo arba nuvertimo. Disertacijoje į radijo transliacijas ankstyvuju Šaltojo karo laikotarpiu žvelgiama kaip į vieną iš politinio karo priemonių. Jeigu politinio karo priemonės buvo įgyvendinamos esant didžiausiai įtampai santykiuose su Sovietų Sąjunga, tai santykių atšilimo laikotarpiu JAV užsienio politikos kryptis keitėsi viešosios diplomatijos linkme. Viešosios diplomatijos samprata tyrime iš esmės grindžiama klasikine tarptautinių santykių prieiga,⁷ pagal kurią tikslingai propaguojamos politinės vertybės ir idėjos bei kultūros ištekliai, siekiant komunikuoti ir pritraukti visuomenę. Disertacijoje radijo transliacijas į sovietinę Lietuvą detanto ir vėlesniu laikotarpiu siekiama perprasti per viešosios diplomatijos priemonės prizmę, kurią įgyvendināt JAV

⁶ CORKE, Sara-Jane. George Kennan and the Inauguration of Political Warfare. *The Journal of Conflict Studies*, vol. 26, No. 1, 2006. <http://journals.hil.unb.ca/index.php/jcs/article/view/2171/2570>. [žiūrėta: 2014-10-29].

⁷ NYE, Joseph. Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, March, 2008, p. 95.

vyriausybė siekė komunistinio režimo susilpnėjimo bei nuvertimo. Darbo objektas analizuojantis Vakarų radijo transliacijas į sovietinę Lietuvą neišviangiškai apima ir jų santykio su šalies visuomene elementą. Dėl šios priežasties sovietinės Lietuvos auditorijos tyrimas trečiojoje darbo dalyje grindžiamas socialinių mokslų kiekybinio metodo pagalba sisteminant Laisvės radijo (vėliau LER/LR) Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento atliktas gyventojų apklausas. 1961 – 1989 m. į Vakarus keliaujantys asmenys iš sovietinės Lietuvos buvo apklausiami siekiant nustatyti jų užsienio radijo klausymo įpročius. Per visą laikotarpį interviu metodu buvo apklausta daugiau nei tūkstantis asmenų iš Lietuvos. Nors šių apklausų metu gautos empirinės medžiagos kokybinio tyrimo duomenys turi skaitinę formą, kuri teoriškai turėtų atspindėti populiacijos nuomonę, tačiau darbe įvertinamos istoriškai susiklosčiusios aplinkybės, dėl kurių gauti duomenys galėjo būti tendencingi. Sovietinės Lietuvos užsienio radijo auditorijos duomenų analizė suteikė galimybę konstruoti Vakarų radijo klausymo paplitimo modelį bei visuomenės santykį su radijo bangomis skleidžiamomis vakarietiškomis idėjomis. Susisteminti klausytojų socialiniai duomenys leidžia išskleisti visuomenės vidinės raidos tendencijas veikiant vakarietiškomis idėjoms ir vertybėms.

Temos aktualumas. Iki šiol atlikti Šaltojo karo tyrimai koncentravosi ties geopolitiniais santykių tarp Vakarų ir Sovietų Sąjungos aspektais, todėl lygiagrečiai jiems vykdoma informacijos sklaidos analizė ideologinėje plotmėje padeda įvairiapusiškiau suprasti vykusius procesus ir juos naujai įvertinti. Remiantis prof. Y. Ričmondo argumentacija dėl Sovietų Sąjungos žlugimo priežasčių, vakarietiškujų idėjų ir vertybių sklaida radijo transliacijų kanalu buvo vienas iš reikšmingiausių veiksnių atvedusių SSRS prie suirimo.⁸ Geležinė uždanga, kuri tapo neįveikiama kliūtimi vakarietiškosios spaudos platinimui bei kultūriniais mainams, buvo pralaidi radijo bangoms, kurios jau ankstyvuojų Šaltojo karo laikotarpiu buvo panaudotos SSRS ideologiškai

⁸ RICHMOND, Y., *Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain*. Pennsylvania State University Press, 2003.

nepageidaujamos informacijos sklaidai. Vakarų radijo transliacijų į sovietinę Lietuvą ir jų poveikio analizė iš idėjų ir vertybių sklaidos pozicijų atsižvelgiant į jų percepciją tarp vietos gyventojų ir sovietinės valdžios atsaką ideologinės kovos priemonėmis yra novatoriškas tyrimas. Nagrinėjamos temos aktualumą nulemia Vakarų radijo transliacijų į sovietinę Lietuvą tyrimų stoka. Pirmą kartą publikuojami Huverio institute saugomi LER/LR korporatyviniai dokumentai atskleidžiantys Baltijos šalių vietą įgyvendinamoje JAV užsienio politikoje. Šaltojo karo priešaušryje JAV nacionalinio saugumo strategijos planuotojai formuluodami kovos su komunizmu modelį, pasitelkdami nekonvencines karo priemones, pirminėje stadijoje tam tikrą vaidmenį buvo numatę ir Lietuvai. Darbe plačiai panaudoti JAV valstybinių institucijų atlikti sovietinės Lietuvos visuomenės bei istorijos tyrimai atskleidžia anglosaksiškąjį vykusių procesų vertinimą. Tai išplečia iki šiol lietuviškoje historiografijoje nagrinėtą Lietuvos vietą JAV užsienio politikoje Šaltojo karo metais.

Vakarų radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą liko netyrinėtos nei vakarietiškoje, nei lietuviškoje historiografijoje. Potencialius tyrimus apsunkino visų pirma prieinamų šaltinių stoka, antra, Vakaruose paprastai buvo analizuojama visų trijų Baltijos šalių kaip nedalomo istorinio subjekto tematika, nedetalizuojant transliacijų pobūdžio skirtumų bei jų percepcijos kiekvienos šalies visuomenėse.

Beveik netirtas ir JAV užsienio politikos įgyvendinimas sovietinės Lietuvos atžvilgiu viešosios diplomatijos priemonėmis. Faktas, jog JAV vyriausybė pasitelkdama radijo stočių transliacijas siekė daryti poveikį sovietinės Lietuvos visuomenės nuomonei liudija, jog greta visą okupacijos laikotarpį vykdytos Lietuvos teritorijos aneksijos nepripažinimo politikos, buvo įdarbintos ir netradicinės diplomatijos priemonės. Jos turėjo prisidėti prie svarbiausio tikslo – sovietinio režimo nuvertimo. JAV viešosios diplomatijos priemonių poveikio tyrimas novatoriškas darbas, papildantis tarptautinių santykių Šaltojo karo metais tyrimus. Tyrimo naujumą pagrindžia ir faktas, jog net vakarietiškoje historiografijoje, kurioje Vakarų radijo transliacijų tyrimai susilaukė ženkliai didesnio dėmesio, radijo transliacijos ir jų poveikis tiriamas

Baltijos šalis traktuojant kaip vienetą, nedetalizuojant kiekvienos šalies specifikos. Šiame darbe itin daug dėmesio skiriama užsienio radijo auditorijos sovietinėje Lietuvoje tyrimams, kas duoda naujų įžvalgų apie sovietinės visuomenės raidą, santykį su režimu ir galimą išorės jėgų poveikį vidinei jos raidai.

Tyrimo aktualumas išryškėja ir nūdienos geopolitinių įvykių fone, kuomet režiminės valstybės laipsniškai įgyvendina internetinės erdvės cenzūros politiką, radijo bangos tampa efektyviausia priemone galinčia be kliūčių pasiekti nuo informacijos izoliuotas auditorijas.

Ginamieji disertacijos teiginiai. Vakarų radijo transliacijų tyrimas padės pagrindus tolimesniems moksliniams darbams analizuojantiems sovietinės Lietuvos visuomenės raidą bei vakarietiškujų idėjų ir vertybių poveikį antisovietiniam pasipriešinimui. Ginami disertacijos rezultatus apibendrinantys teiginiai:

- Radijo transliacijos, vaidinusios svarbų vaidmenį JAV politinio karo ir viešosios diplomatijos įgyvendinime, tiesiogiai atspindėjo JAV užsienio politikos interesų raidą. JAV radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą buvo aktyvi aneksijos nepripažinimo politikos priemonė bei palaikymo Lietuvai išraiška, pasireiškusi per radijo transliacijų įsteigimą. Radijo transliacijos rengiamos specialiai sovietinei Lietuvai vienareikšmiškai su kitomis Vidurio ir Rytų Europos šalimis reflektavo JAV vyriausybės interesus Baltijos regione. Inicijuodama Laisvosios Europos radijo transliacijas į sovietinę Lietuvą JAV vyriausybė ją priskyrė Europietiskajai kultūrai, taip pademonstruodama, jog nepripažino Lietuvos Sovietų Sąjungos sudėtyje.
- Vakarų radijo transliacijos siekė informuoti Lietuvos visuomenę neraginant priešintis sovietiniam režimui. Radijo laidos Lietuvai buvo rengiamos atsakingai, vadovaujantis griežtomis taisyklėmis, jautriai parenkant transliuojamą retoriką. Laidose skelbiamas sovietinės valdžios nutylima informacija, socializmo „laimėjimų“

kritika, gyvenimo Vakaruose nušvietimas, nepriklausomos Lietuvos istorijos faktų skelbimas skatino Lietuvos gyventojų pasyvųjį pasipriešinimą režimui.

- Vakarų radijo transliacijų propaguojamų idėjų ir vertybių sklaida sovietinėje Lietuvoje ir jų percepcija tarp vietos gyventojų prisidėjo prie visuomenės tautinės savimonės ugdymo bei nepasitikėjimo sovietiniu režimu skatinimo. Sovietinės valdžios atsakas stiprinant ideologinių barų veiklą šalyje ir plečiant užsienio radijo signalų slopinimo tinklą liudijo Vakarų radijo transliacijų veiklos sėkmę.
- Sovietinės Lietuvos visuomenė pozityviai vertino užsienio radijo transliacijas, demonstravo lojalumą vakarietiškomis vertybėms. Vakaruose ir sovietinės valdžios Lietuvoje atliktos vidinės auditorijos apklausos liudijo, jog užsienio radijo klausymas buvo plačiai išplitęs reiškinys tarp vietos gyventojų. Standartinis Vakarų radijo klausytojas buvo vidutinio amžiaus vyras, miesto gyventojas su aukštuoju išsilavinimu. Ženklią auditorijos dalį sudarė jaunimas ir inteligentijos atstovai. Pagrindinė užsienio radijo auditorija Lietuvoje buvo segmentas, stumiantis visuomenės raidą į priekį. Vakarietišku idėjų ir vertybių perėmimas šiame visuomenės segmente greitai sisteminio laisvos Lietuvos istorijos priminimo užsienio radijo kanalais kėlė didžiausią grėsmę komunistinės ideologijos išlikimui bei skatino pasyvųjį gyventojų pasipriešinimą režimui.
- Sovietinė valdžia patyrė nesėkmę siekdama užkardyti informacijos iš Vakarų sklaidą Lietuvoje bei lokalizuojant jos poveikį gyventojų ideologiniam nusistatymui. Per visą okupacijos laikotarpį sovietinis saugumas disponavo informacija apie Vakarų radijo klausymo paplitimą Lietuvoje, tačiau priemonės, kurių buvo imtasi siekiant užkardyti vakarietišku idėjų ir vertybių sklaidą visuomenėje buvo nepakankamos.

Šaltiniai. Tyrimo pagrindą sudaro panaudota Laisvosios Europos/ Laisvės radijo archyvinė medžiaga, kuri saugoma JAV Stenfordo universitete, Huverio institute.⁹ Dokumentų kolekcija 2000 m. JAV vyriausybės perduota archyvui, daugelis dokumentų turėjo slaptumo žymas ir tik prieš keletą metų tapo laisvai prieinami tyrinėtojams. Archyvinė LER/LR kolekcija dėl dokumentų gausos buvo suskaidyta į dvi dalis – korporatyvinius dokumentus ir transliacijų įrašus. Korporatyvinę LER/LR kolekciją sudaro organizaciniai ir administraciniai radijo vadovybės dokumentai, įskaitant susirašinėjimą su prižiūrinčiomis institucijomis, jų padaliniais ir kitomis bendradarbiaujančiomis organizacijomis. Iš Vašingtono Huverio institutui perduoti korporatyviniai archyviniai dokumentai yra paimti iš skirtingų institucijų: Prezidento administracijos, Niujorko radijo laidų rengimo centro, vėliau Laisvosios Europos ir Laisvės radijo buveinių, Tarptautinių transliacijų valdybos. Medžiaga atspindi ankstyviausią LER/LR istoriją, pradedant nuo Laisvosios Europos ir „Amerikos išlaisvinimo nuo bolševizmo“ komitetų įsteigimo, taip pat 1995 m. kuomet LER/LR buveinė buvo perkelta į Prahą. Achyvinė kolekcija taip pat apima informaciją apie atskirus asmenis, įvykius, organizacijas, politikos formavimo ir veiklos įgyvendinimo gaires. Tyrime analizuojant Laisvės radijo transliacijų lietuvių kalba įsteigimą (vėliau jų perkėlimą Laisvosios Europos radijo jurisdikcijai) naudoti tiek radijo vadovybės vidinės korespondencijos, tiek susirašinėjimo su skirtingais LER/LR padaliniais, įskaitant ir lietuvišką redakciją, dokumentai. Didžiąją dalį tirtų dokumentų sudarė Laisvosios Europos radijo vadovybės korespondencija Baltijos šalių transliacijų reikalais su Auditorijos tyrimų, Tyrimų ir vertinimo, Auditorijos ir viešosios nuomonės tyrimų departamentų vadovais. Vidinės korespondencijos tyrimas suteikė galimybes ne tik chronologiškai atskleisti lietuvių redakcijos įsteigimo bei veiklos raidą, bet ir suteikia vertingos informacijos apie JAV vyriausybės bei pačios radijo stoties vadovybės požiūrį į šių transliacijų būtinybę. Minėtų departamentų atlikti giluminės Lietuvos

⁹ Stanford University, Hoover Institution Archives, Radio Free Europe/ Radio Liberty Inc. Corporate records.

istorijos, visuomenės raidos, kultūrinės situacijos tyrimai, kurie naudoti radijo redakcijos įsteigimo motyvacijai bei laidų rengimui, suteikia galimybę per anglosaksiškosios tradicijos prizmę įvertinti tuometinę situaciją sovietinėje Lietuvoje. Ypatinę istorinę vertę turi anksčiau nepublikuotos, Auditorijos ir viešosios nuomonės tyrimų departamento Vakaruose atliktos, laikinai išvykusiųjų sovietinės Lietuvos gyventojų apklausos. Jos atskleidžia sociokultūrinės tendencijas ir suteikia informacijos, kuria įprastai gyventojai vengė dalintis. Nors LER/LR korporatyvinių archyvinių dokumentų kolekcija saugoma Huverio institute pasižymi itin didele medžiagos apimtimi, šaltiniai, kuriuose kalbama apie Lietuvą, archyve susisteminti Baltijos šalių bylose.

Amerikos balso lietuvių redakcijos archyvas Vašingtone bendradarbiaujant su redaktoriumi R. Sakadolskiu neaptiktas, kadangi organizacija atskirų nacionalinių kalbų redakcijų dokumentų nekaupė ir nesistematizavo. Atliekant dokumentų paiešką gauta informacija apie pirmojo lietuvių redakcijos vadovo Juozo B. Laučkos asmeninį archyvą, kuris saugomas šeimos narių. Tačiau galimybė pažvelgti į sukauptus dokumentus suteikta nebuvo. J. Laučkos išsaugotų dokumentų pagrindu ateityje bus galima papildyti JAV oficialiosios radijo stoties transliacijų ankstyvuojų Šaltojo karo laikotarpiu tyrinėjimus.

Lietuvos ypatingajame archyve (toliau LYA) saugomi dokumentai liečiantys užsienio radijo transliacijas skirstomi į dvi grupes: 5-ojo skyriaus veikusio pagal ideologinę liniją ataskaitos apie Vakarų radijo stočių klausytojus bei to pasekoje dalyvavusius antisovietinėje veikloje Lietuvos gyventojus (fondas K-41) ir operatyvinės veiklos bylos, agentūrinio sekimo ataskaitos apie Vašingtone ir Miunchene veikusių lietuvių radijo redakcijų darbuotojus, planus ir veiklą bei sovietinėje Lietuvoje gyvenusius jų giminaičius. KGB vidaus dokumentai visų pirma leido pamatyti Vakarų radijo stočių klausymo Lietuvos visuomenėje paplitimą. Antra, dokumentai leido pamatyti sovietinio režimo reakciją į užsienio radijo transliacijas bei atskleisti priemones, kurių valdžia ėmėsi siekdama pažaboti reguliarią ir sistemingą informacijos perdavimą per geležinę uždangą. Tyrimui panaudoti ir LYA Lietuvos komunistų partijos Centrinio komiteto (toliau – LKP CK) fonde

saugomi Propagandos ir agitacijos skyriaus dokumentai.¹⁰ Ministerijų, žinybų, visuomeninių organizacijų, įmonių susirašinėjimas, specialių komisijų posėdžių protokolai ideologiniais klausimais atskleidžia sovietinės valdžios santykį su radijo kanalais skleidžiama informacija iš Vakarų, jos grėsmę sovietinės ideologijos postulatams. Tyrimui svarbiausi buvo dokumentai, leidę pažvelgti į režimo pasitelktas priemones ideologinėje kovoje su Vakarais. Tyrimą reikšmingai papildė Vilniaus Valstybinio universiteto Filosofijos, teisės ir sociologijos instituto atliktos tame pačiame fonde saugomos sociologinės sovietinės Lietuvos gyventojų apklausos, atskleidusios užsienio radijo auditorijos dydį ir kitus svarbius parametrus.

Lietuvos centriname valstybės archyve saugomi Amerikos balso radijo laidų įrašai,¹¹ kurie Lietuvai buvo perduoti 2007 m. gruodžio 20 d. Iš viso Centriname valstybės archyve yra saugoma 2240 juostų su Amerikos balso radijo laidų įrašais. Vienoje juostoje įrašytos kelių dienų radijo laidos, kurių vienos trukmė yra iki pusantros valandos. Tyrimui panaudota dalis Amerikos balso radijo laidų, kurios parengtos lietuvių redakcijos ir transliuotos į sovietinę Lietuvą Atgimimo laikotarpiu, archyvo. Radijo laidų turinio analizei pasirinktos laidos, kurios buvo transliuotos lūžiniu Lietuvos istorijos momentu. Tai sudarė galimybes įvertinti radijo transliacijas per ypatingai svarbių visuomenei įvykių prizmę. Tyrime Amerikos balso lietuvių redakcijos įsteigimo aptarimui pasitelta Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje saugomas J. P. Labanausko archyvas, susidedantis iš dokumentų, užrašų, iškarpų ir susirašinėjimo susijusių su darbu Amerikos balso lietuvių redakcijoje, kiti dokumentai.¹²

Siekiant išanalizuoti JAV vyriausybės santykį su radijo transliacijomis į Baltijos šalių regioną kaip priemonę įgyvendinant nacionalinio saugumo strategiją bei požiūrį į Lietuvą, tyrime naudotas publikuotų oficialių archyvinių dokumentų kompleksas – JAV Valstybės departamento leidžiami Valstijų

¹⁰ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. 1771.

¹¹ Amerikos balso lietuvių redakcijos skirtingos trukmės laidų įrašai dalinai skaitmenizuoti, dalinai saugomi magnetinėse juostose. Aprašytos laidos saugomos juostose Mg 011566 – Mg 012679.

¹² Pasaulio lietuvių archyvas, personalijų skyrius. J. P. Labanausko fondas, reg. nr. 12652, dėžės Nr. 14-18.

užsienio politikos diplomatinių dokumentų rinkiniai *The Foreign Relations of the United States* (toliau FRUS).¹³ Pilnas Foreign Relations of the United States dokumentų apyrašas ir skaitmeninės leidinių kopijos patalpintos JAV valstybės departamento oficialiojoje svetainėje, *Office of the Historian* skiltyje ir yra laisvai prieinamos tyrėjams. Valstybės departamento publikuota išslaptintų ir redaguotų valstybinių dokumentų serija chronologiškai apima pagrindinius JAV užsienio politikos sprendimų (priimtų skirtingose instituciniuose lygmenyse) momentus nuo XIX a. vidurio iki XX a. pabaigos. Atliktam tyrimui pasitelkti konkrečiai slaptąsias nepolitines operacijas reglamentuojantys Valstybės departamento, Nacionalinio saugumo tarybos bei Centrinės žvalgybos valdybos dokumentai pradedant nuo slaptųjų operacijų įgyvendinimą reglamentavusios Nacionalinio saugumo tarybos įsteigimo 1947 m.

Visi iki šiol atlikti JAV radijo stočių tyrimai detalai atskleidė radijo stočių istoriją, organizaciją bei jų vietą Amerikos nacionalinio saugumo strategijoje. Išsami radijo stočių vaidmens ir poveikio visuomenėms bei komunistiniams režimams apžvalga pateikiama studijų ir dokumentų rinkinyje,¹⁴ kuris vienija pirmuosius bandymus įvertinti Vakarų radijo transliacijų poveikį Sovietų Sąjungos ir Rytų Europos šalių visuomenėms. Dokumentų rinkinys kol kas vienintelis pateikia Vakarų radijo transliacijų Šaltojo karo metais vertinimą iš transliuotojų ir iš Sovietų Sąjungos bei satelitinių valstybių požiūriu. Greta Vakaruose veikusių mokslininkų analizavusių radijo transliacijų poveikį bei auditorijas, rinkinyje pateikiama SSRS sociologinių tyrimų instituto direktorės studija apie Sąjungoje atliktus užsienio transliacijų tyrimus bei Rumunijos, Vengrijos, Lenkijos, Latvijos tyrėjų įžvalgos apie transliacijų poveikį jų šalyse.

¹³ *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1945-1950, Emergence of the Intelligence Establishment*. Washington, 1996; *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1950-1955. The Intelligence Community*. Washington, 2007; *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1950. National Security Affairs; Foreign Economic Policy, Vol. 1*. Washington, 1998; <http://history.state.gov/>

¹⁴ *Cold War Broadcasting. Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press: Budapest, 2010.

Amerikos balso lietuvių redakcijos veiklos analizei vertingiausias pirmosios laidos lietuvių kalba autoriaus P. J. Labausko JAV parengtas, tačiau nepublikuotas magistrinis darbas, atskleidžiantis redakcijos struktūrą, transliacijų skaičių bei pagrindines veiklos kryptis.¹⁵ P. J. Labausko darbas labiau deskriptyvinio pobūdžio, tačiau dėl „Amerikos balso“ lietuvių redakcijos tyrimų stokos ženkliai pagelbėjo atliktam tyrimui.

Siekiant nustatyti JAV radijo transliacijų į sovietinę Lietuvą rengimo ypatybes lietuvių redakcijose buvo konsultuojamasi su ilgamečiais Amerikos balso ir Laisvosios Europos radijo redaktoriais Romu Sakadolskiu ir Kęstučiu Girniumi.¹⁶

Istoriografija. Istoriografija pagal kilmę skirstoma į dvi grupes – Vakarų autorių darbai bei naujausios Lietuvos tyrinėtojų publikacijos. Aktualių Vakarų autorių publikacijų, analizuojančių radijo transliacijų konkrečiai į Lietuvą ar Baltijos šalis problematiką, nėra. Lietuvos istorikai Vakarų radijo transliacijų į sovietinę Lietuvą tematiką tyrinėjo tik epizodiškai. Išskirtinio dėmesio susilaukė užsienio radijo trukdymo sistemos ir sovietinės valdžios vykdytos radijo cenzūros temos.¹⁷ R. Pleikio publikuota monografija¹⁸ anglų kalba, kurioje detalai išanalizuota Sovietų Sąjungos užsienio radijo slopinimo sistema plačiai remiamasi ir Vakaruose atliekamuose tyrimuose.

Teorinei JAV užsienio politikos bei Vakarų radijo stočių transliacijų analizės bazei svarbiausi buvo užsienio tyrinėtojų darbai. Jungtinėse Amerikos Valstijose pirmieji radijo transliacijų į Sovietų Sąjungą tyrimai prasidėjo dar Šaltojo karo metais, kuomet JAV vyriausybė aštuntajame dešimtmetyje pradėjo perėti prie viešosios diplomatijos panaudojimo politikos ir iškilo poreikis suprasti Sovietų Sąjungos visuomenę, jos raidos specifiką bei informacijos panaudojimo politikoje galimybes. Chrestomatiniu Sovietų

¹⁵ LABANAUSKAS J. P., A Study of the Lithuanian Service of the Voice of America, 1951-1964 (111 psl.). Degree date: 1964; Pasaulio lietuvių archyvas, reg. nr. 12652, dėžės nr. 23.

¹⁶ Pokalbių užrašai saugomi asmeniniame autorės archyve.

¹⁷ BAGUŠAUSKAS J. R. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, nr. 2 (10), p.62-91. PLEIKYS, Rimantas. Radijo cenzūra Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje 1948 – 1988 metais. *Genocidas ir rezistencija*, 1999, nr. 2 (6), p. 136-139.

¹⁸ PLEIKYS R. *Jamming*. Vilnius: R. Pleikys, 1998.

Sąjungos visuomenės tyrimu Vakaruose tapo A. Inkeles ir R. A. Bauer darbas¹⁹ paremtas Harvardo universiteto parengta statistine duomenų iš SSRS analize. Tyrime nuodugniai atskleidžiami įvairūs sovietinio individo gyvenimo aspektai (išsilavinimas, pragyvenimas, informacijos gavimas, santykiai šeimoje) bei jo santykis su totalitarine valstybe (lojalumo problema, priklausomybė socialinei klasei, požiūris į partiją, tautybės problema ir t.t.). Vakarų radijo transliacijų į sovietinę Lietyvą tyrimui šis darbas aktualus atskleidžiant sovietinio individo informacijos gavimo būdus, pasirenkamus šaltinius ir pasitikėjimą jais. Jau šeštojo dešimtmečio pabaigoje Sovietų Sąjungos gyventojai slaptus informacijos gavimo būdus (tokius kaip užsienio radijas, diskusijos su draugais, gandai) pagal svarbumą vertino greta oficialiosios sovietinės spaudos ir radijo. Sovietinės visuomenės nuostatos užsienio transliacijų atžvilgiu suteikia galimybę vertinti jų galimą poveikį visuomenės vidinės raidos procesams.

Naujuosiuose tyrimuose Vakaruose radijo transliacijos kitapus geležinės uždangos ir į Rytų Europos šalis buvo įvardintos naująją Vakarų diplomatijos dimensija.²⁰ Naujai atsiradusios galimybės bent dalinai pažvelgti į sovietinės visuomenės reakciją į užsienio radijo transliacijas sąlygojo prieigų apie galimą transliacijų poveikį modeliavimą. Išskirtine ir chrestomatine radijo transliacijų tyrimuose tapusi M. Lisann monografija²¹ Vakarų radijo transliacijas vertina per Rytų – Vakarų varžybų idėjinėje plotmėje prizmę ir išskiria pagrindinius sovietinės valdžios bandymus susidoroti su radijo transliacijų iš Vakarų keliamomis problemomis. Pagrindinis ankstyvųjų tyrimų trūkumas – ribotas priėjimas prie duomenų atskleidžiančių padėčių ir visuomenės vidinės raidos tendencijas Sovietų Sąjungoje. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, nors pateikti duomenys daugiau mažiau pasitvirtino atlikus šiuolaikinius visuomenės apklausos tyrimus, iš esmės ankstyvieji Vakarų radijo transliacijos tyrimai

¹⁹ INKELES A., BAUER R. A. *The Soviet Citizen. Daily Life in a Totalitarian Society*. Cambridge, 1959.

²⁰ ABSHIRE D. *International Broadcasting: A New Dimension of Western Diplomacy*. Sage publications, 1976.

²¹ LISANN M. *Broadcasting to the Soviet Union. International politics and radio*. New York: Praeger Publications, 1975.

atskleidžia tik bendras sovietinės valdžios reakcijos bei visuomenės požiūrio kryptis.

Kokybinis Vakarų radijo transliacijų tyrimų lūžis įvyko apie 2000-uosius metus, kuomet po Sovietų Sąjungos žlugimo atsirado reali galimybė žvilgtelėti už geležinės uždangos bei iš laiko perspektyvos įvertinti visuomenėje vykusių procesus. Šiuo atveju tikslinga išskirti dvi Vakarų radijo transliacijų į SSRS tyrimų kryptis. Viena fokusuojasi ties konkrečių radijo stočių veiklos apžvalgomis bei analize, kita darbų kryptis vertina radijo transliacijas per socialinę prizmę, jų galimą poveikį visuomenei, radijo transliacijų vietą kultūrinėje Šaltojo karo kovoje ir pan.

Dėl specifinės veiklos, susijusios su slaptosiomis JAV vyriausybės operacijomis ir idėjinės kovos misijos ypatingai daug Vakarų istorikų dėmesio susilaukė Laisvosios Europos ir Laisvės radijo veiklos istorija. A. Puddington²² analizuoja bendrus radijo stočių veiklos bruožus, chronologiškai atskleisdamas stočių įsteigimą (slapta dalyvaujant CŽV), išėivių iš Rusijos bei Rytų Europos įtraukimą į radijo transliacijų veiklą. Taip pat pateikiami psichologinio poveikio priemonių taikymo radijo laidose pavyzdžiai. A. Puddington laikosi pozicijos, jog radijo stočių operacijos buvo labiau JAV Tramdymo doktrinos pratęsimas, nei vyriausybės įsipareigojimas pavergtų tautų išlaisvinimui. Nors autorius tyrimui panaudoja visą eilę anksčiau nepublikuotų šaltinių, išlaiko naratyvo vientisumą ir laikosi pozicijos, jog Laisvosios Europos ir Laisvės radijas buvo svarbūs JAV užsienio politikos įgyvendinimo įrankiai, darbe pasigendama gilesnės aprašomų procesų analizės.

Kaip pagrindine monografija išsamiai atskleidžiančia LER/LR veiklos raidą tiek per JAV užsienio politikos strategijos įgyvendinimo prizmę, tiek per vidinę radijo stočių organizaciją tyrime naudotas Ross Johnson²³ darbas. Tyrime monografija remtasi daugiausiai analizuojant JAV radijo stočių organizaciją, santykį su kontroliuojančiomis institucijomis bei Baltijos šalių išėiviais. Joje buvo gausiai panaudota nauja archyvinė medžiaga, kuri buvo

²² PUDDINGTON, A. *Broadcasting Freedom*. Kentucky University Press, 2000.

²³ JOHNSON R. A., *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond*. Stanford: 2010.

surinkta JAV, Vokietijoje, Lenkijoje bei Vengrijoje. Autorius, LER/LR darbuotojas, ėjęs Laisvosios Europos radijo direktoriaus pareigas 1988 – 1991 m. Vakarų radijo transliacijoms Šaltojo karo metais priskiria svarbiausios ir sėkmingiausios JAV politikos įgyvendinimo priemonės vaidmenį. Kritiškumo stoką vertinant JAV radijo stočių veiklą galima paaiškinti autoriaus lojalumu ilgametės tarnybos darbovietai bei platesnio įvertinimo vengimu. Dėl šios priežasties tyrime vadovaujamas tik istoriniais chronologiniais radijo stočių veiklos analizės faktais atsiribojant nuo autoriaus interpretacijų vertinant radijo stočių vaidmenį. Asmeninės simpatijos ir apologetiškos nuostatos vyrauja ir kitų autorių analizavusių Vakarų radijo transliacijas darbuose.²⁴

Iki šiol atlikti to laikotarpio istorijos tyrimai plačiai apžvelgia politinę santykių tarp dviejų didžiųjų valstybių raidą, detaliai išanalizuoja sovietinio režimo politiką tiek Vakarų valstybių atžvilgiu, tiek Maskvos politikos įgyvendinimą sovietinėse respublikose bei šalyse satelitėse. Nauja sovietologijos tyrimų banga Šaltąjį karą vertina per dviejų ideologinių priešininkių kovos prizmę, analizuodama idėjų ir vertybių sklaidos poveikį sovietinei visuomenei, kitaip tariant kaip ideologinę, psichologinę bei kultūrinę kovą dėl „širdžių ir protų“.²⁵ Kaip atskirą įsibėgėjančių tyrimų grupę derėtų išskirti politinio ir psichologinio karo tyrimus, kurie šiuolaikinėje vakarietiškoje historiografijoje įgauna Šaltojo karo sinonimą. Naujai atveriami Jungtinių Valstijų archyviniai dokumentai šiems tyrimams suteikia informacijos apie nekonvencinių karo priemonių panaudojimą nukreiptą prieš komunistinės ideologijos plėtrą ir režimo įsitvirtinimą. Analizuojant Šaltojo karo istoriją būtina įvertinti ne tik politinių santykių tendencijas, tradicinės

²⁴ CUMMINGS R. H., *Radio Free Europe's "Crusade for Freedom": Rallying Americans Behind Cold War Broadcasting, 1950-1960*; *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950-1989*; SOSIN G., *Sparks of Liberty: An Insider's Memoir of Radio Liberty*; MICKELSON S., *America's Other Voice: The Story of Radio Free Europe and Radio Liberty*; HEIL A. L. Jr., *Voice of America: a history*.

²⁵ OSGOOD A., *Keneth, Hearts and Minds. The Unconventional Cold War*. *Journal of Cold War Studies*, 2002, No. 2, p. 86.

diplomatijos įgyvendinimą, bet reikia įvertinti propagandos, psichologinio karo, kultūrinius bei ideologinius aspektus. Visa tai apjungiančius JAV politinio karo ir viešosios diplomatijos tyrimus atskleidžia darbai, kurie papildo Šaltojo karo procesų suvokimą.²⁶

Baltijos šalių santykiai su JAV vyriausybe proteguojant Lietuvos išlaisvinimo interesus anktyvuojų Šaltojo karo metu susilaukė dėmesio Vakarietiškoje istoriografijoje.²⁷ Tyrimai paremti JAV nacionaliniame archyve Vašingtone saugomais dokumentais atskleidžia Amerikos balso lietuvių redakcijos įsteigimo kuluarus, Valstybės departamento požiūrį į Baltijos šalių išėivius bei radijo transliacijų įsteigimą. Šiame kontekste Baltijos šalių Išlaisvinimo komitetų JAV veiklos analizė buvo įtraukta į JAV organizuoto politinio karo Šaltojo karo metais tyrimus.²⁸ Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto ir jo įgyvendinama „organizuoto politinio karo“ veikla paskutinė iki šiol netyrinėta JAV Šaltojo karo politikos sritis. Darbe apžvelgta Lietuvos (ir kitų Baltijos šalių) išlaisvinimo komitetų veikla atskleidžia institucionalizuotus lietuvių išėivių santykius su JAV užsienio politiką įgyvendinusia organizacija vykdant Lietuvos išlaisvinimo veiklą.

Atliekant Vakarų radijo auditorijos analizę sovietinės visuomenės bei jos raidos atskleidimui pasitarnavo chrestomatiniiais tapę sovietinės socialinės ir

²⁶ WALTER L., Hixson, *Parting the Curtain: Propaganda, Culture, and the Cold War*. New York: St. Martin's Press, 1997; RAWNSLEY G., *Radio Diplomacy and Propaganda: The BBC and VOA in International Politics, 1945–64*. New York: St. Martin's Press, 1996; OAKES G., *The Imaginary War: Civil Defense and American Cold War Culture*. New York: Oxford University Press, 1994; SIMPSON, Ch., *Science of Coercion: Communication Research and Psychological Warfare, 1945–1960*. New York: Oxford University Press, 1994; HAEFELE M., *John F. Kennedy, USIA, and World Public Opinion*. *Diplomatic History*, Vol. 25, No. 1, 2001, p. 63–84; OSGOOD K. A., *Form before Substance: Eisenhower's Commitment to Psychological Warfare and Negotiations with the Enemy*. *Diplomatic History*, Vol. 24, No. 3, 2000, p. 405–434; NEEDELL A. *Truth is Our Weapon: Project TROY, Political Warfare, and Government-Academic Relations in the National Security State*. *Diplomatic History*, Vol. 17, No. 3, 1993, p. 399–420.

²⁷ L'HOMMEDIEU J. *Investigation and Legacies of the House Select Committee 1953 – 1955*. *Journal of American Ethnic History*. Vol. 31, No. 2 (Winter 2012), p. 41-67. L'HOMMEDIEU, J. *Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948-1960*. Unpublished Doctoral Thesis, University of Turku, 2011. L'HOMMEDIEU, J. *Baltic Language Broadcasting: Èmigrè Politics and American Cold War Radios*. *Journal of the Institute of Latvian History*.

²⁸ KADAR K. Ed. *The Inauguration of "Organized Political Warfare": the Cold War Organizations Sponsored by the National Committee for a Free Europe/ Free Europe Committee*. Budapest:CEU Press, 2013.

kultūrinės istorijos darbai.²⁹ Pastarieji tyrimai išsamiai paaikškino idėjų sklaidos sovietinėje visuomenėje mechanizmą bei oficialiosios ideologijos poveikį kasdienybėje.

Savaime suprantama, kad užsienio radijo stočių transliacijų klausimo svarstymai sovietinėje historiografijoje buvo nutylimi. Dėl šios priežasties atskiro aptarimo reikalauja sovietinio saugumo publikuotas straipsnis,³⁰ kuriame *priešiškų balsų* problema apžvelgiama ideologinės kovos nukreiptos prieš komunistinę santvarką rėmuose. Bet kokia Vakarų valstybių vykdyta veikla sovietinio saugumo buvo traktuojama kaip ideologinis karas, nukreiptas prieš Sovietų Sąjungą siekiant iš vidaus paveikti pastarosios ir socialistinio bloko šalių visuomenės ir politinę santvarką. Straipsnyje pateikiamas idėjinio karo vertinimas ir analizė padėjo atskleisti sovietinės valdžios požiūrį į Vakarų radijo stočių transliacijas bei pasirinktas priemones kovoje su vakarietišku idėjų sklaida SSRS.

Tyrimui panaudotų šaltinių bazė sudaro galimybes detaliai atskleisti JAV radijo stočių lietuviškų redakcijų įsteigimo procesą, rengiamų laidų charakterį, nustatyti užsienio radijo klausytojų įpročius bei sovietinės valdžios santykį su Vakarų radijo transliacijomis. Anksčiau netyrinėtos archyvinės medžiagos pagrindu atliktas tyrimas papildė Vakarų radijo transliacijų Šaltojo karo metais historiografiją atskleisdamas jų pobūdį ir tikslus sovietinėje Lietuvoje bei pažvelgti į Lietuvą iš Jungtinių Amerikos Valstijų pozicijos.

²⁹ YURCHAK A. Everything was forever, until it was no more: the last Soviet generation. Princeton: Princeton University Press, 2006. ROTH-EY K. Moscow Prime Pime. How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War. Cornell: Cornell University Press, 2011.

³⁰ СИДОРЕНКО, А. Г. *Тактика идеологической диверсии империалистических спецслужб против СССР в современных условиях и некоторые вопросы борьбы с ней органов КГБ*. Труды Высшей школы (КГБ СССР), No. 7, Москва: 1974.

1. JAV RADIJO STOČIŲ TRANSLIACIJOS Į SOCIALISTINIO BLOKO ŠALIS

1.1. Radijo transliacijos kaip JAV užsienio politikos priemonė Šaltojo karo metais

1.1.1. Informacinių ir psichologinių slaptųjų operacijų planavimas ir koordinavimas.

JAV radijo stočių transliacijas į Sovietų Sąjungą ir satelitines valstybes paskatino pradėjusi keistis tarptautinė geopolitinė situacija, kuomet 1947 m. ėmė ryškėti naujieji pasaulio poliarizacijos požymiai. Nesėkmingas Vokietijos klausimo sprendimas, Sovietų Sąjungos ir jos įtakoje atsidūrusių valstybių atsisakymas dalyvauti JAV pasiūlytoje Maršalo plano programoje, „Kominformo“ įsteigimas liudijo, kad buvusios Antrojo pasaulinio karo sąjungininkės tampa priešinininkėmis.³¹ Tuo metu pasirodo pirmosios CŽV ataskaitos apie Jungtinių Valstijų saugumą, kuriose rašoma, kad „iš visų užsienio politinių jėgų Sovietų Sąjunga vienintelė gali kelti pavojų JAV saugumui“.³² Potencialia grėsme iš SSRS laikyta jokia būdu ne atvira karinė agresija, o įvairiomis kryptimis prieš JAV pradėtas politinis, ekonominis ir psichologinis puolimas.

Tarptautinės politikos pokyčiai brėkstant šaltajam karui neišvengiamai keitė ir Vakarų valstybių užsienio politikos bei nacionalinio saugumo nuostatas. Sovietų Sąjungos ekspansinė politika, įtvirtinusi komunistinį režimą Rytų ir Vidurio Europos valstybėse vertė ir Jungtines Amerikos Valstijas peržiūrėti savo užsienio politikos strategiją. Nuo 1947 m. JAV užsienio politikoje suformuluota vadinamoji Tramdymo strategija, kurios pagrindas –

³¹ KRAUJELIS, Ramojus. Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940-1953 metais, Vilnius, 2008, p. 142.

³² WARNER, M., ed. CIA Cold war records: the CIA under Harry Truman. P. 141–148.

vienos supervalstybės, t.y. JAV, strateginis siekis įvairiomis priemonėmis sulaikyti ir riboti kitos supervalstybės, t.y. Sovietų Sąjungos, ekspansionizmą. Pagal vieno iš Tramdymo strategijos pradininkų Dž. Kennano pateiktą modelį, Jungtinės Valstijos turėjo karinėmis ir ekonominėmis priemonėmis pademonstruoti, jog nepaliks vienu tų, kurie buvo pasirengę atremti komunizmą. Tokiu būdu Jungtinės Valstijos ėmėsi daryti įtaką Europos politikai.³³

Tramdymo strategijos įgyvendinimas JAV užsienio politikoje visų pirma pasireiškė instituciniais pokyčiais valdžios aparate. Pirmą kartą prezidento H. Trumeno administracija psichologinio poveikio priemonių panaudojimo klausimą iškėlė reaguodama į valdžios krizę Italijoje.³⁴ 1947 m. gruodžio mėn. buvo įsteigta JAV Nacionalinio saugumo taryba (toliau NST), turėjusi atlikti ne tik patariamąją, bet ir koordinacinę nacionalinio saugumo bei užsienio politikos įgyvendinimo funkciją. Taryba buvo pirmasis Jungtinių Valstijų vykdomosios valdžios kolegialus užsienio politikos formavimo organas, šaltojo karo priešaušriu įgavęs ypatingą vaidmenį kovoje su komunizmo ekspansija. Įsteigta Nacionalinio saugumo taryba patvirtino direktyvas, nusakančias slaptųjų operacijų panaudojimą. Vieną jų numatė psichologinio karo operacijų panaudojimą.³⁵ „Užsienio informavimo priemonių koordinavimo“ direktyva nustatė Valstybės departamento vietą formuojant ir koordinuojant visas informacines priemones, skirtas užsienio valstybių palankumui JAV bei jos siekiams puoselėti, taip pat kovojant su antiamerikietiška propaganda.³⁶ Kita priimta slaptoji direktyva „Psichologinio

³³ KRAUJELIS, Ramojus. Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940-1953 metais, Vilnius, 2008, p. 142.

³⁴ Po Antrojo pasaulinio karo Italijos komunistų partijai susivienijus su Italijos socialistų partija, 1947 m. buvo suformuotas Liaudies blokas, turėjęs daugiau nei du milijonus narių ir 19 proc. vietų parlamente. Kad sustabdytų komunizmo srautą Vakarų Europoje, JAV nacionalinio saugumo taryba suplanavo demokratinių Italijos jėgų palaikymo akciją, siekdama jų pergalės 1948 m. vykiančiuose rinkimuose. Šiuo tikslu buvo priimta direktyva, numachi, jog Jungtinės Valstijos turėtų aktyviai kovoti su komunistine propaganda Italijoje, pasitelkdamos efektyvias informacijos sklaidos ir kitas priemones.

³⁵ Direktyva NSC 4 „Užsienio informavimo priemonių koordinavimas“ ir tuoj po jos priimta slaptoji direktyva NSC 4A „Psichologinio poveikio operacijos“ reglamentavo psichologinio poveikio operacijų įgyvendinimo koordinavimą ir pavaldumą.

³⁶ Foreign relations of the United States, 1945–1950, emergence of the intelligence establishment. P. 647.

poveikio operacijos” – suteikė įgaliojimus Centrinės žvalgybos valdybai (CŽV) „inicijuoti ir įgyvendinti slaptas psichologinio poveikio operacijas, skirtas priešintis sovietinio režimo vykdomoms veikloms, keliančioms grėsmę pasaulinei taikai“.³⁷ Minėtos direktyvos įtvirtino ne tik psichologinio poveikio priemonių panaudojimą kovojant su komunizmo grėsme, bet ir slaptų tarnybų tiesioginį vaidmenį jas koordinuojant.³⁸ Galimos slaptos priemonės kėlė grėsmę JAV įvaizdžiui pasaulyje bei santykiams su Sovietų Sąjunga, todėl direktyvose numatyta, jog visas atviras informacines operacijas koordinuos Valstybės departamentas. Slaptosios psichologinės, arba juodosios, operacijos buvo pavestos CŽV. JAV valstybės sekretorius Dž. Maršalas buvo pirmasis, kuris išreiškė nepritarimą Valstybės departamento dalyvavimui koordinuojant ir įgyvendinant informacines operacijas. Jo nuomone išaiškėjus operacijoms būtų suterštas tarptautinis pasitikėjimas JAV vyriausybe.³⁹

Informacinių ir psichologinių slaptųjų operacijų įgyvendinimo žinybinio pavaldumo padalijimas JAV Valstybės departamentui ir CŽV bei klausimas, kas turėtų kontroliuoti tokio pobūdžio veiklas, sukėlė tam tikrą JAV institucijų konkurenciją, kurios iniciatoriumi tapo Dž. Kenanas. Tuo metu jis ėjo politikos planavimo biuro (Policy Planning Staff) direktoriaus pareigas ir buvęs vienas įtakingiausių asmenų JAV administracijoje, jis pirmasis išreiškė klausimą dėl slaptųjų operacijų, nukreiptų prieš Sovietų Sąjungą, vadovavimo ir kontrolės.⁴⁰ Jis nurodė, jog operacijų valdymas ir kontrolė turėjo būti sutelkti vienoje rankose, kad nekiltų institucinė konkurencija, kurios pasekoje nukentėtų pačių operacijų įgyvendinimas. Naujai išslaptinta valstybės departamento medžiaga liudija, kad Dž. Kenanas palaikė agresyvią slapto karo

³⁷ Foreign relations of the United States, 1945–1950, emergence of the intelligence establishment, p. 647.

³⁸ Buvo numatytas slaptas finansavimas iš CŽV fondų bei vadovo atskaitomybė CŽV vadui.

³⁹ Sara-Jane Corke. George Kennan and the Inauguration of Political Warfare. The Journal of Conflict Studies, vol. 26, No. 1, 2006. <http://journals.hil.unb.ca/index.php/jcs/article/view/2171/2570>.

⁴⁰ Dž. Kenanas atliko centrinį vaidmenį fuormuojant JAV slaptųjų psichologinio poveikio priemonių kovoje su SSRS panaudojimo idėją. Sara-Jane Corke. George Kennan and the Inauguration of Political Warfare. The Journal of Conflict Studies, vol. 26, No. 1, 2006.

<http://journals.hil.unb.ca/index.php/jcs/article/view/2171/2570>. [žiūrėta: 2014-10-29].

prieš komunizmą programą apėmusią propagandos, diversijos, ardomosios veiklos bei sukarintų priemonių įtraukimą.⁴¹

Pirmuoju JAV vyriausybės oficialiu pareiškimu Sovietų Sąjungos atžvilgiu tapo direktyva, kurioje Jungtinės Valstijos įvardijo komunizmo ekspansiją kaip didžiausią grėsmę nacionaliniam saugumui ir patvirtino pereinančios prie kontrpuolimo prieš komunizmo plėtrą pasaulyje, pasitelkdamos atitinkamas karines, ekonomines ir politines priemones.⁴² Kaip pagrindinės puolimo politikos kryptys buvo įvardytas JAV karinio potencialo stiprinimas bei valstybių, dar nepaliestų komunistinio režimo, mobilizavimas ir stiprinimas. Direktyvoje išreiškiama pozicija, jog pasaulinis komunizmas kaip grėsmė JAV saugumui negali būti nugalėtas įgyvendinant tik gynybos politikos priemones, todėl Jungtinės Valstijos turinčios prisiimti svarbiausią vaidmenį organizuojant pasaulinį kontrpuolimą bei stiprinant antikomunistines jėgas nesovietiniame pasaulyje ir pakertant komunistines jėgas sovietiniame pasaulyje.⁴³ Aktyvios pozicijos kovoje su komunizmo agresija įtvirtinimas liudijo apie JAV vyriausybės ketinimus bet kokiomis priemonėmis ne tik sutramdyti, kaip buvo įtvirtinta nacionalinio saugumo strategijoje, bet ir sustabdyti sovietinės ideologijos plėtrą. JAV vyriausybė užsibrėžė tikslą plėtoti ir atėjus laikui įgyvendinti specialiąsias koordinuotas programas, remiančias pasipriešinimo judėjimus šalyse, likusiose už geležinės uždangos, įskaitant ir Sovietų Sąjungą.⁴⁴ Nors dokumente buvo akcentuojama būtinybė stiprinti Jungtinių Valstijų karinį potencialą (naujos formos privalomos karinės tarnybos įvedimas, ginklų pramonės pertvarkymas, atominių ginklų pranašumo išlaikymas), ženklus vaidmuo skiriamas ir aktyvios, efektyvios ideologinės kompanijos įgyvendinimui.⁴⁵ Ankstyvaisiais šaltojo karo metais JAV nacionalinio saugumo politikoje suformuotos kovos su pasauliniu komunizmu

⁴¹ OSGOOD, A. Kenneth, Hearts and Minds. The Unconventional Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 2002, No. 2, p. 90.

⁴² JAV Nacionalinio saugumo tarybos direktyva Nr. NSC 7 „The Position of the United States With Respect to Soviet-Directed World Communism“. 1948 m. kovo 30 d. FRUS, vol. 1, p. 548–550.

⁴³ NSC 7, *ibid.*, p. 548. (ten pat)

⁴⁴ NSC 7, *ibid.*, vol. 1, p. 549.

⁴⁵ NSC 7, *ibid.*, vol. 1, p. 549.

nuostatos ne tik galutinai įtvirtino Sovietų Sąjungą ir jos skleidžiamas komunizmo idėjas kaip pagrindinį priešininką, bet ir davė pradžią kitokio pobūdžio priemonių, nei karinės, panaudojimui šioje kovoje. Perėjimą prie psichologinio poveikio priemonių panaudojimo galėjo nulemti ir JAV vyriausybės įsitikinimas, paremtas žvalgybos pateikiamomis galimų karinių veikslių analizėmis, kad Sovietų Sąjungos ketinimai nebuvo orientuoti į tiesioginį neišvengiamą karinį konfliktą su Vakarais.⁴⁶

Pasipriešinimo komunizmui strategijos deklaravimas direktyvose sukėlė tam tikrą trintį JAV administracijoje, kadangi aktyvių priemonių panaudojimas taikos metu bei JAV veikslių išplėtimas už geležinės uždangos ir netgi į Sovietų Sąjungą, prieštaravo pagrindinėms globalios Tramdymo strategijos nuostatoms, kurios nenumatė aktyvių priemonių panaudojimo. Nors ir buvo konstatuojamos galimybės kovoti su sovietine hegemonija Rytų Europoje panaudojant psichologinio karo priemones ir pasipriešinimo sovietiniam režimui grupių veiklą, naujojoje JAV pozicijoje nebuvo nubrėžtos ribos, ką būtent stengtasi pasiekti tokių priemonių panaudojimu. Dar daugiau, nebuvo įvertintas ir JAV realūs pajėgumai planuojamai veiklai už geležinės uždangos įgyvendinti.⁴⁷ Pasikeitusi užsienio politikos strategija lėmė ir naujų komunistinės ideologijos sutramdymo priemonių panaudojimą. Iki tol atviros JAV užsienio informacijos sklaidos programos buvo papildytos slaptomis psichologinėmis operacijomis ir politinės kovos priemonėmis, įskaitant radijo transliacijas į Sovietų Sąjungą ir satelitines Rytų Europos valstybes.⁴⁸ Būtent tokiomis aplinkybėmis ČŽV specialiųjų operacijų skyrius (Office of Special Operations), kuris pagal veikusias direktyvas ir buvo tuo metu atsakingas už slaptas psichologinio poveikio operacijas, ėmėsi radijo transliacijų ir spaudos kampanijų planavimo.⁴⁹ Kampanijų tikslas buvo pasitelkiant tokias

⁴⁶ KRAUJELIS, Ramojus. Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940-1953 metais, Vilnius, 2008, p. 143.

⁴⁷ CORKE, S., George Kennan and the Inauguration of Political Warfare, p. 15.

⁴⁸ CUMMINGS, Cold war radio, p. 5.

⁴⁹ Project UMPIRE. Radijo transliacijos iš JAV kontroliuojamos Vokietijos dalies buvo siunčiamos į SSRS ir Rytų Europą ir turėjo skelbti komunistinį režimą demaskavusius faktus bei suteikti paramą išeičių lyderiams. Pagal „UMPIRE“ projektą nedidelis, 7.5 kilovatų trumpų bangų siųstuvas, pravardžiuojamas Barbara, buvo pritvirtintas prie sunkvežimio netoli Lempertheimio miesto.

visuomenės informavimo priemonės, kaip radijas ir spauda, padrasinti išsivadavimo siekiančius judėjimus komunistinėse šalyse. Kadangi tokio pobūdžio veikla reikalavo itin kruopštaus reguliavimo ir priežiūros, o CŽV dar neturėjo metodikos ir reikalingų instrumentų, kaip slaptas psichologines operacijas koordinuoti, Valstybės departamentas nepatvirtino šių kampanijų pradžios. Buvo motyvuojama tuo, jog programos pernelyg agresyvios ir gali dar labiau pabloginti santykius su Sovietų Sąjunga.⁵⁰ Formuojantis psichologinio karo panaudojimo taikos metu koncepcijai, JAV vyriausybėje nebuvo strateginio aiškumo, todėl nukrypus nuo pagrindinės nacionalinio saugumo strategijos ir nesant aiškaus žinybinio pavaldumo bei atsakomybės ribų už psichologinio karo taikymo pasekmes, buvo imamasi ir keistų operacijų įgyvendinimo (Umpire, Ultimate) gerai net nežinant, kokią tai gali padaryti įtaką JAV ir SSRS santykiams.

Dž. Kenanas buvo šalininkas idėjos, kad politinis karas yra geriausia alternatyva kariniam konfliktui su priešininku, apsiginklavusiam atominiais ginklais. Dž. Kenanas suformulavo ir sovietinės Rusijos bei komunizmo ekspansijos sutramdymo politikos pagrindus, SSRS grėsmę vertindamas labiau kaip politinę nei karinę, ir teigė, jog kovojant su ja veiksmingiausias ekonominės ir psichologinės priemonės.⁵¹ Vertindamas naujai įtvirtintas nuostatas ir skatindamas JAV nacionalinio saugumo strategijos perėjimą prie aktyvių veiksmų, jis protestavo prieš slaptųjų operacijų vykdymo perdavimą CŽV kompetencijai.⁵² Psichologinio karo priemonėms įgyvendinti už geležinės uždangos ir SSRS teritorijoje reikėjo itin kruopštaus politikos planavimo ir koordinavimo. Todėl Politikos planavimo skyriaus vadovas ėmėsi iniciatyvos sureguliuoti JAV slaptų operacijų reglamentavimą ir įgyvendinimą. Dž. Kenanas suformulavo ir sovietinės Rusijos bei komunizmo ekspansijos sutramdymo politikos pagrindus SSRS grėsmę vertindamas labiau kaip politinę nei karinę ir teigė, jog kovoje su ja veiksmingiausias ekonominės ir

Įgyvendinant projektą „ULTIMATE“ propagandinio turinio atsišaukimai buvo siunčiami už geležinės uždangos naudojant balionus.

⁵⁰ CORK, S., *op. cit.*, pastr. 15.

⁵¹ KENNAN, G., „The Source of Soviet Conduct“// FRUS, Vol. 25, Nr. 4, 1947, p. 37.

⁵² CORKE, *op. cit.* pastr. 16.

psichologinės priemonės.⁵³ 1948 m. gegužės 4 d. Kongresas priėmė įstatymą, kuris numatė panaudoti psichologinį karą kaip priemonę prieš komunistines šalis.⁵⁴

Dokumente pirmą kartą JAV istorijoje buvo apibrėžtas politinio karo terminas, reiškiantis „visų įmanomų priemonių panaudojimas siekiant nacionalinių tikslų įgyvendinimo išskyrus karą”. Taip pat nustatytos galimos slaptų ir atvirų operacijų įgyvendinimo formos: nuo atvirų veiksmų, tokių kaip politinės sąjungos, ekonominės priemonės, „baltoji“ propaganda, iki slaptų operacijų, pasireiškiančių slaptu draugiškų užsienio elementų rėmimu, „juodos“ psichologinio karo priemonės ir netgi pagrindinio pasipriešinimo skatinimas priešiškoje valstybėje.⁵⁵ Tarp pagrindinių politinio karo priemonių dokumente buvo įvardytas Išlaisvinimo komiteto, turėjusio paremti politinius pabėgėlius iš Sovietų Sąjungos, įsteigimas.⁵⁶ Šio komiteto įsteigimas buvo suponuotas dar 1947 m. Valstybės departamento atlikto tyrimo perkeltųjų asmenų stovyklose okupuotoje Vokietijoje. Daugiau kaip pusė milijono karo pabėgėlių, neturinčių galimybės grįžti į gimtinę, galėjo prisidėti prie JAV nacionalinių interesų įgyvendinimo kovojant su SSRS ekspansija. Koordinuotas pabėgėlių integravimas į viešosios informacijos sklaidos bei slaptųjų politinių-psichologinių operacijų įgyvendinimą turėjo užpildyti JAV oficialiosios žvalgybos spragas.⁵⁷ Dž. Kenanas, kuris istoriografijoje apibūdinamas kaip nuožmus išsilaisvinimo (*liberation*) šalininkas, šią pabėgėlių (*emigre*) palaikymo idėją perkėlė į naują JAV užsienio politikos programavimo etapą. Pagal pasirinktą modelį, Išlaisvinimo komitetas turėjo būti įsteigtas kaip vieša JAV veikianti organizacija, glaudžiai

⁵³ KENNAN G., „The Source of Soviet Conduct“// FRUS, Vol. 25, Nr. 4, 1947, p. 37.

⁵⁴ Politikos formavimo skyriaus 1948 m. gegužės 4 d. memorandumas „Organizuoto politinio karo inauguracija“ (The Inauguration of Political Warfare). FRUS, vol. 1, pt. 2, p. 668–672.

⁵⁵ „Organizuoto politinio karo inauguracija“ (The Inauguration of Political Warfare), p. 668–669.

⁵⁶ Išlaisvinimo komitetas – atvira politinė operacija, kuriai slapta vadovavo JAV vyriausybė. Buvo numatyta, kad komitetas bus įsteigtas privačių asmenų, JAV piliečių. Neperžengdamas Jungtinių Valstijų interesų komitetas turėjo remti ir koordinuoti nacionalinius judėjimus, viešai vadovaujamus išskirtinių politinių figūrų, pabėgėlių iš sovietinio pasaulio, tokių kaip Mikoličikas ir Nagis. Pagal nustatytą direktyvą ir buvo įsteigtas Nacionalinis Europos išlaisvinimo komitetas, pagrindinis Laisvosios Europos radijo steigėjas.

⁵⁷ JOHNSON, R., Radio Free Europe and Radio Liberty. The CIA Years and Beyond. Stanford, 2010, p. 8.

bendradarbiaujanti su JAV vyriausybe, suteikianti organizacijos nariams galimybę išlikti viešais asmenimis su galimybe naudotis spauda bei radiju, tačiau neužsiimančia politine pagrindine veikla.⁵⁸ Asmenų, pasitraukusių iš SSRS užimtų šalių, įtraukimo į specialiąsias JAV užsienio politikos įgyvendinimo operacijas idėja buvo pragmatiškas vyriausybės žingsnis, demonstruojantis, kad į kovą su komunizmo ekspansija bus pasitelkta reikalinga priemonė.

Politikos planavimo tarnybos pasiūlytas įstatymo projektas numatė, jog siekiant visapusio politinio karo atvirų ir slaptų priemonių koordinavimo, naujai įsteigta institucija turėjo būti pavaldi ir atskaitinga Valstybės departamentui.⁵⁹

Dokumente išdėstytos slaptosios operacijos įvardijamos ne kaip *psichologinio karo* ar *psichologinio poveikio*, o kaip *politinio karo*⁶⁰ priemonės. Tai buvo pirmas kartas, kai oficialiuose JAV veiksmų planavimo dokumentuose pavartotas politinio karo terminas, teoriškai išplečiantis galimų poveikio priemonių spektrą. Sąmoningas perėjimas nuo psichologinio poveikio priemonių, įtvirtintų „Psichologinių priemonių panaudojimo“ direktyvoje prie politinio karo nebuvo tik terminologijos skirtumas – jis turėjo didelę reikšmę visai tuo metu vykdomai Jungtinių Amerikos Valstijų užsienio politikai. Politinio karo koncepcija įtvirtino galimybę tiesiogiai daryti įtaką rinkimų procesams suvereniose valstybėse, o ne tik medijos priemonėmis formuoti viešąją nuomonę.⁶¹ Politinio karo priemonių spektras išsamiai aprašytas direktyvoje numatė platų propagandos panaudojimą ir kaip vienas iš galimas kanalų buvo išskirtos radijo transliacijos.

Komunistinis perversmas Čekoslovakijoje 1948 m. vasario mėn. ir gilėjanti Berlyno krizė toliau didino tarptautinę įtampą, o esant tokioms aplinkybėms

⁵⁸ Politikos formavimo skyriaus 1948 m. gegužės 4 d. memorandumas „Organizuoto politinio karo inauguracija“ (The Inauguration of Political Warfare). FRUS, 1945–1950, emergence of the intelligence establishment, p. 669.

⁵⁹ „Organizuoto politinio karo inauguracija“ (The Inauguration of Political Warfare). FRUS, 1945–1950, emergence of the intelligence establishment. P. 671.

⁶⁰ Anglų kalboje vartojamas terminas „political warfare“. Žodis „war“ vartojamas įvardinti situaciją arba konfliktą tarp dviejų valstybių, grupių ir pan. žodis „warfare“ vartojamas siauresne prasme apibūdinti kare naudojamas priemones, pvz. biologinis, cheminis, psichologinis karas.

⁶¹ CORKE J., *op.cit.*, par. 21.

JAV vyriausybė tęsė politinio karo priemonių panaudojimo prieš Sovietų Sąjungą reglamentavimą. 1948 m. birželio mėn. buvo priimta „Specialiųjų projektų biuro įsteigimo“ direktyva⁶², kuri reikšminga visų pirma dėl to, kad įsteigė atskirą instituciją, skirtą slaptų operacijų įgyvendinimui ir koordinavimui taikos metu – Politikos koordinavimo biurą (Office of Policy Coordination) bei nustatė slaptųjų operacijų pavaldumą. JAV vyriausybė, supratusi didėjančią komunizmo grėsmę, institucionalizavo prieš Sovietų Sąjungą psichologinėmis priemonėmis vykdytą užslėptą karą.⁶³ Antra, pirmą kartą JAV istorijoje buvo įvardytos ir reglamentuotos slaptosios politinės priemonės⁶⁴ bei įtvirtinta pozicija bet kokiomis sąlygomis užtikrinti, jog įgyvendinant šias priemones neišaiškėtų JAV vyriausybės atsakomybė ir dalyvavimas jose.⁶⁵ Slėpti Valstybės departamento vaidmenį buvo būtina pirmiausia dėl to, kad JAV vyriausybės slaptųjų priemonių panaudojimas taikos metu būtų sulaukęs aštrios visuomenės kritikos. Antra, bet ne mažiau svarbi priežastis buvo vis labiau prastėjantys santykiai su Sovietų Sąjunga, kuri, didindama branduolinės ginkluotės pajėgumą, galėjo pasinaudoti bet koku pretekstu dar labiau pabloginti santykius su JAV.

Įsteigtas Specialiųjų projektų biuras ėmėsi tolimesnio Dž. Kenano suformuluoto politinio karo ir išeivių iš Europos panaudojimo plano. Vašingtonas buvo perpildytas išeivių iš Rytų Europos. Tarp jų buvo nemaža

⁶² National Security Council Directive on Office of Special Projects, FRUS, vol. 1, pt. 2, p. 713–715.

⁶³ Politikos koordinavimo biuro direktorius buvo skiriamas JAV Valstybės sekretoriaus siūlymu, pritarus CŽV direktoriui ir patvirtinus Nacionalinio saugumo tarybai. Biuro direktorius buvo tiesiogiai atskaitingas CŽV direktoriui, tačiau siekiant išlaikyti slaptųjų politinių operacijų įgyvendinimo lankstumą, saugumą bei maksimalų efektyvumą, Politikos koordinavimo biuras turėjo veikti nepriklausomai nuo kitų CŽV skyrių. O centrinės žvalgybos valdybos vadovui buvo pavesta atsakomybė garantuoti, kad biuro planuojamos ir įgyvendinamos slaptosios priemonės neperžengtų JAV užsienio politikos ribų. Turint galvoje tokių operacijų subtilumą, buvo būtina išlaikyti balansą tarp slaptumo ir JAV užsienio politikos, būtent todėl ir buvo įtvirtinta tokia sudėtinga pavaldumo sistema tarp CŽV ir Valstybės departamento. Pirmuoju Specialiųjų projektų biuro vadovu tapo Frankas Visneris (Frank Wisner).

⁶⁴ Slaptosios operacijos (*covert operations*) apėmė propagandą, ekonominį karą, prevencines tiesiogines akcijas, tokias kaip sabotazas, ardomoji veikla nukreipta prieš priešiška nusistačiusias valstybes, įskaitant pagalbą pagrindiniams pasipriešinimo judėjimams, partizanams ir pabėgėlių laisvinimo grupėms (refugee liberation groups) bei pagalba vietiniams antikomunistiniams elementams laisvojo pasaulio valstybėse, kurioms grėsė komunizmo įsigalėjimas. Tokios operacijos neturėjo apimti jokių ginkluotų konfliktų.

⁶⁵ National Security Council Directive on Office of Special Projects, FRUS, vol. 1, pt. 2, p. 713–715.

dalį praeityje aukšto rango pareigūnų: atstautydyntų vyriausybių narių, ministrų pirmininkų, diplomatų ir kitų intelektualų. Jie pasižymėjo savo reikalavimais, prarastų valstybių išlaisvinimo idėjomis ir nuolatiniais kreipimais į Valstybės departamento darbuotojus su prašymais bei pasiūlymais. Be to, ilgai nesikeičianti ir nesprenžžiama jų situacija, aukštas išėivių iš Europos nedarbo lygis taip pat galėjo būti vertinami kaip JAV vyriausybės nesugebėjimas įveikti iškilusių sunkumų.⁶⁶ Susidarė dviprasmiška padėtis, kai Valstybės departamento pareigūnai, pagal savo kompetenciją bendravę su komunistinių valstybių oficialiais atstovais, buvo įtraukti ir į išėivių iš tų pačių šalių reikalus ypač jei tos valstybės (kaip SSRS) buvo okupavusios kitas valstybes (kaip Baltijos šalys). Iškilė poreikis nedelsiant įsteigti specialią instituciją, kuri užsiimtų išėivių veiklos koordinavimu ir jų klausimų sprendimu. Siekdama susitvarkyti su komunistinio režimo užvaldytų valstybių išėivių organizacijomis bei kartu pasitelkti juos įgyvendinant nacionalinius tikslus, JAV vyriausybė 1949 m. birželio 1 d. įsteigė Laisvosios Europos komitetą.⁶⁷ Išėivių iš Rytų Europos problemos sprendimas Valstijose taip pat siejamas su Dž. Kenano vardu. Gavęs CŽV duomenis apie išėivių skaičių JAV, Dž. Kenanas inicijavo jų veiklos efektyvaus panaudojimo idėją. Būtent jis kreipėsi į JAV valstybės sekretorių Dyną Achesoną proteguodamas nacionalinio komiteto įsteigimą bei teigdamas, jog komitetas turėtų tapti vienu iš svarbiausių įrankių įgyvendinant daugelį JAV užsienio politikos tikslų.⁶⁸

⁶⁶ NELSON, *op. cit.*, p. 39.

⁶⁷ Komiteto pavadinimas per trumpą laiką keitėsi kelis kartus. Įsteigimo momentu vadintas Laisvosios Europos komitetu (*Free Europe Committee, Inc.*), 1949 m. birželio 2 d. pavadinimas pakeistas į Nacionalinį Laisvosios Europos komitetą (*National Committee for a Free Europe, Inc.*) ir galiausiai, 1955 m. organizacijai persikėlus į naują biurą ir senajam pavadinimui netilpus ant durų užrašo, buvo grąžintas Laisvosios Europos komiteto pavadinimas. Darbe naudojamas aptariamuoju laikotarpiu buvęs komiteto pavadinimas.

⁶⁸ NELSON, *op. cit.*, p. 40.

1.1.2. Laisvosios Europos komiteto misijos apibrėžimas

Laisvosios Europos komiteto įsteigimas buvo plačiai nušviestas Jungtinių Valstijų visuomenei, paskelbti ir organizacijos veiklos pagrindiniai tikslai: surasti tinkamą veiklą demokratinėms Rytų Europos išeivių organizacijoms; transliuoti išeivių organizacijų vadovų kreipimusis į savo tautiečius jų gimtąja kalba; išeivijos vadovams sudaryti sąlygas patirti Jungtinių Amerikos Valstijų demokratines vertybes iš jų darbų bei veiksmų ir perduoti šią žinią savo gimtinėms. Netrukus pradėti formuoti nacionaliniai išeivių komitetai.⁶⁹ Laisvosios Europos komiteto vadovu paskirtas Alenas Dalesas. Dž. Kenanas asmeniškai dalyvavo parenkant komiteto darbuotojus. Dauguma naujai įsteigto Laisvosios Europos komiteto narių, praeityje buvę aukšti JAV pareigūnai, bankininkai, teisininkai ir didžiulių korporacijų savininkai, dirbo žvalgyboje Antrojo pasaulinio karo metais, dalyvavimo slaptosiose operacijose ar turėjo psichologinio karo patirties. Įsteigimo metu Laisvosios Europos komiteto valdybos nariais paskirti: A. Dulas, generolai L. D. Klėjus, D. Eizenhaueris, JAV pokario tarptautinės ekonomikos „architektas“ V. Kleitonas, advokatas F. Baidlas, Amerikos darbo federacijos prezidentas V. Grynas, Niujorko stambus investicinis bankininkas F. Altšulas, A. Berle, D. Valasas. Jau vien komiteto narių sąrašas liudija, kad JAV vyriausybės nuomone Laisvosios Europos komitetas buvo itin svarbia institucija ir teikė jam svarbų vaidmenį. Pradžioje Laisvosios Europos komiteto struktūrą sudarė trys pagrindiniai padaliniai: ryšių su išeiviais, radijo tarnyba ir kontaktų su JAV piliečiais. Pagal JAV vyriausybės nurodymą Laisvosios Europos komitetas iš savo veikimo lauko turėjo išskirti rusų išeivius ir susikoncentruoti ties Rytų Europa. Nors Baltijos valstybių išeiviai dar nedalyvavo LEK veikloje, klausimas dėl tolimesnio dalyvavimo buvo paliktas atviras. Tai rodo, kad JAV vyriausybė šių valstybių nepriskyrė Sovietų Sąjungai. *De facto* po Antrojo pasaulinio karo Baltijos valstybės pasiliko už geležinės uždangos, buvo inkorporuotos į SSRS

⁶⁹ JOHNSON, *op. cit.*, p. 14.

teritoriją, todėl pagal JAV vyriausybės nurodymus negalėjo būti steigiami nacionaliniai Baltijos šalių komitetai tokie, kokie jie buvo steigiami satelitinių Rytų Europos išeiivių. Tik vėliau, 1951 m. pabaigoje, vis labiau „karštėjant“ šaltajam karui ir JAV aktyviau deklaruojant Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politiką, buvo nuspręsta įsteigti Baltijos šalių patariamąsias grupes, o po metų ir nacionalinius komitetus.

Siekiant suprasti Laisvosios Europos komiteto kaip institucijos veiklos ypatybes ir išskirtinumą, būtina suvokti sudėtingą jo atskaitingumo sistemą bei CŽV vaidmenį įsteigiant, valdant ir finansuojant komitetą. Faktiškai Jungtinėse Valstijose organizacija, funkcionaliai atsakinga už slaptų operacijų vykdymą, buvo CŽV, tačiau jos viduje už propagandą buvo atsakingas Politikos koordinavimo biuras. Politikos koordinavimo biuro direktorių skyrė Valstybės sekretorius. JAV valstybės ir gynybos sekretoriai nustatydavo biuro politikos kryptis, tačiau šiame procese Centrinės žvalgybos direktorius nedalyvaudavo. Finansavimo šaltinio problema buvo išspręsta paskelbus, kad įsteigtasis komitetas yra privati organizacija, finansuojama JAV piliečių savanorystės pagrindu, tačiau realiai buvo finansuojamas CŽV⁷⁰. Kaistant šaltojo karo aplinkai tokiais žinybiniais ir pavaldumo labirintais JAV vyriausybė siekė užmaskuoti savo dalyvavimą bet kokiuose veiksmuose, nukreiptuose prieš Sovietų Sąjungą. Grėsmingomis nestabilios tarptautinės politikos sąlygomis tokie veiksmai galėjo būti Maskvos vertinami kaip pasikėsinimas į jos teritoriją, režimą ir išprovokuoti neprognozuojamą atsaką.

Laisvosios Europos komitetas tapo pagrindine institucija, turėjusia išspręsti Sovietų Sąjungos įtakon patekusių Rytų Europos išeiivių problemas. Įsteigdama oficialią organizaciją išeiivių problemoms spręsti, atskaitingą Valstybės departamentui, JAV vyriausybė deklaravo ir savo poziciją SSRS okupuotų šalių atžvilgiu. Iš vienos pusės JAV prisiėmė atsakomybę už išeiivius, ieškojusius prieglobsčio nuo sovietinio režimo, ir finansavo juos, iš kitos – jų rankomis įgyvendino užsienio politikos tikslus bei parengė nepriklausomybės

⁷⁰ NOBLE A. V., *Bullets and broadcasting: Methods of subversion and subterfuge in the CIA war against the Iron Curtain*. Dissertation, University of Nevada, Reno, 2008, p. 47.

atkūrimo proceso gimtosiose šalyse karo ar taikos atvejui. JAV vyriausybė tikėjosi, kad išeivių iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos organizacijų atstovai kreipsis į sovietinio bloko visuomenes kaip „savi žmonės“ ir nebus vertinami kaip JAV užsienio politikos įrankis. Laisvosios Europos komitetas pirmaisiais savo veikimo mėnesiais rėmė daugiau kaip šimtą išeivių įvairiuose mokslo projektuose, kurie ilgainiui išsiplėtė ir apėmė Laisvosios Europos spaudą (Free Europe Press), Vidurio Europos studijų centrą (Mid-European Studies Center), Laisvosios Europos universitetą Strasbūre (Free Europe University in Exile) ir daug kitokių panašaus pobūdžio veiklų, kurios suteikė išeiviams iš okupuotų Rytų Europos valstybių „balsą“.⁷¹ Nuošaly nuo filantropinių Laisvosios Europos komiteto projektų buvo plėtojama ir kita veiklos kryptis – ieškoma priemonių ideologinei kovai tarp JAV ir Sovietų Sąjungos.

Esminiu LEK tikslu organizuojant išeivius iš Rytų ir Vidurio Europos šalių buvo suteikti jiems galimybę kreiptis į komunistiniuose režimuose likusius tautiečius. Pagrindiniu instrumentu šiam tikslui įgyvendinti buvo numatytos radijo transliacijos. Nusileidus geležinei uždangai vienintelis kanalas, kuriuo buvo galima pasiekti anapus likusias ir sovietinio režimo varžomas respublikas, buvo radijo bangos. Be to, kaip vienas iš pagrindinių slaptų psichologinio poveikio operacijų kampanijų tikslų, įtvirtintų Nacionalinio saugumo tarybos direktyvose, buvo būtent pakaitinių radijo (angl. *surrogate radio*)⁷² stočių, transliuosiančių į Sovietų Sąjungos kontroliuojamas šalis, įsteigimas.

1949 m. įsteigtas Laisvosios Europos komiteto radijo politikos padalinys, vadovaujamas Frenko Altšulo (Frank Altschul), vykdė parengiamuosius darbus, reikalingus radijo transliacijoms pradėti. Jau 1949 m. vasarą Laisvosios Europos komiteto padalinys pervadintas Laisvosios Europos radiju.

⁷¹ JOHNSON, *op. cit.*, p. 15.

⁷² Pakaitinio radijo koncepcija perimta iš pokario Berlyne veikusio Radijo Amerikos sektoriuje (Radio in the American Sector, RIAS) Atliko vietinio radijo funkcijas transliuodamas naujienas, komentarus ir kultūrinės laidas, kurių nebuvo VDR kontroliuojamoje žiniasklaidoje, ir tapusio modelių būsimoms Laisvosios Europos radijo transliacijoms. Pakaitinis radijas – transliacijas rengė už tikslinės auditorijos ribų, siekė pateikti alternatyvą vietiniam radijui. Pakaitinio radijo transliacijų tikslas yra klausytojams suteikti tokią informaciją, kurią jie gautų, jeigu jų radijas nebūtų suvaržytas ideologiniais / valstybės / valdžios varžtais.

Finansuojant Centrinei žvalgybai, pradėtas rengti personalas. Atsakingas už radijo laidų paleidimą į eterį tapo Robertas Lengas (Robert Lang), taip pat buvęs žvalgybos pareigūnas. Korėjos karo nuojauta dar labiau paskatino JAV vyriausybę imtis visų priemonių siekiant sužlugdyti komunistinius režimus. Tokiu būdu JAV vyriausybės įsteigtas, slapta Centrinės žvalgybos finansuojamas ir oficialiai kaip privati Amerikos piliečių remiama organizacija pristatomas Laisvosios Europos radijas paleido į eterį pirmąsias savo transliacijas į Sovietų Sąjungą.⁷³

Laisvosios Europos komitetas, siekdamas užmaskuoti vykdomos veiklos finansavimo šaltinį, inicijavo lėšų rinkimo kampaniją, pavadintą „Kryžiaus žygis už laisvę“⁷⁴ (*Crusade for Freedom*), kurią paskelbė generolas D. Eisenhoweris 1950 m. rugsėjo 4 d. Savo kalboje generolas akcentavo privačių radijo stočių, veikiančių be vyriausybės apribojimų, tokių kaip Laisvosios Europos radijas, būtinybę skleidžiant pasauliui teisybę.⁷⁵ D. Eisenhowerio programos „Kryžiaus žygis už laisvę“ atidarymo kalba buvo transliuojama per visas pagrindines radijo stotis. Kiekvienais metais po visą šalį išplitusi struktūra su savanorių komitetais organizavo „tiesos dolerių“ rinkimo kampaniją, kuri buvo iškilmingai palaiminta prezidento ir itin palankiai sutikta amerikiečių.

Renkant lėšas prie „Kryžiaus žygio už laisvę“ programos rėmimo prisidėjo daugiau kaip šešiolika milijonų amerikiečių, tačiau finansiškai programa nebuvo sėkminga. Pinigų rinkimas buvo ne vienintelis programos tikslas, siekta jos viešumo bei pademonstruoti, kad Laisvosios Europos radijas neturi nieko bendro su JAV vyriausybe. Radijo stoties įsteigimas privataus kapitalo lėšomis ir išlaikymas piliečių iniciatyva buvo plačiai eskaluojamas ir akcentuojamas, taip buvo siekiama maksimaliai išvengti bet kokių vyriausybės

⁷³ JOHNSON, *op. cit.*, p. 17.

⁷⁴ Operacijos „Kryžiaus žygis už laisvę“ tikslus pobūdis ir veikimo ribos buvo nustatytos bendradarbiaujant Nacionaliniam laisvosios Europos komitetui (NLEK), CŽV ir Valstybės departamentui. Pagrindinis operacijos įsteigimo tikslas buvo pridengti JAV vyriausybės dalyvavimą NLEK veikloje. Jau pačioje operacijos įgyvendinimo pradžioje ir 1951 m. išryškėjo, jog „Kryžiaus žygis už laisvę“ ženkliai prisidėjo prie Amerikos visuomenės palankaus požiūrio į psichologinį karą bei būtinybę jį panaudoti siekiant Jungtinių Valstijų nacionalinio saugumo užtikrinimo. Vidutiniškai per metus operacija surinkdavo 3 mln. dolerių.

⁷⁵ NELSON, *op. cit.*, p. 48.

sąsajų su radijo veikla. Be to, plačiai išgarsinta kova su komunizmo idėjomis turėjo prisidėti prie palankios Jungtinių valstijų visuomenės nuomonės ir sužadinti patriotines amerikiečių nuotaikas pozicionuojant Šaltąjį karą kaip pavergtų valstybių kovą už laisvę.

Sudėtinga atskaitingumo sistema, instituciniai pavaldumo labirintai ir finansavimo šaltinių priedanga liudijo, kad JAV vyriausybė Laisvosios Europos komitetui suteikė ypatingą misiją – vadovauti propagandiniam karui prieš Sovietų Sąjungą. Tai, kad komitetas oficialiai veikė kaip privati institucija ir vengė bet kokių sąsajų su vyriausybe, leido jam imtis ryžtingesnių veiksmų, kartais prasilenkiančių su oficialia JAV pozicija, ir tapti įrankiu kovojant prieš sovietinį režimą įsitvirtinusi Rytų Europos valstybėse. Išeivių panaudojimas šioje veikloje taip pat buvo naudingas abiem pusėms, nes pastarieji gavo tribūną ir lėšų vykdyti SSRS įtakon patekusių savo šalių laisvinimo veiklą, o JAV vyriausybė, savo ruožtu, turėjo dar vieną priemonę kovoti su komunizmu. Laisvosios Europos komiteto ryšiai su išeiviais buvo antraeilė užduotis. Pagrindinė veiklos sritis ir tikslas buvo pasitelkiant organizuotas išeivių grupes įkurti Laisvosios Europos radijo redakcijas ir pradėti radijo laidų transliacijas į sovietinio režimo valdžion patekusias šalis.

Nacionalinio laisvosios Europos komiteto įsteigimu JAV vyriausybė išsprendė Rytų Europos išeivijos aktyvistų užimtumo ir statuso klausimą. Tačiau karo pabėgėlių iš Sovietų Sąjungos, iki 1949 m. besitelkusių Europoje, o vėliau JAV, problema vis dar buvo aktuali. Vadovaujant Dž. Kenanui, Valstybės departamentas kartu su Politikos koordinavimo biuru parengė sovietinių karo pabėgėlių panaudojimo projektą.⁷⁶ Juo remiantis 1951 m. vasario mėn. buvo įsteigtas Amerikos išlaisvinimo nuo bolševizmo komitetas (*American Committee for Liberation from Bolshevism, AMCOMLIB*). Kaip ir Laisvosios Europos komiteto atveju, Dž. Kenanas į naujai įsteigtos

⁷⁶ 1949 m. gegužės mėn. Robertas F. Kelley bendradarbiaudamas su Valstybės departamentu, Dž. Kenanu ir Politikos koordinavimo biuru parengė Utilization of Russian Political Refugees in Germany and Austria projektą.

organizacijos veiklą įtraukė žinomus JAV visuomenės ir politikos veikėjus.⁷⁷ Pagal patvirtintą projektą, Išlaisvinimo nuo bolševizmo komiteto veikla neturėjo kirstis su Laisvosios Europos komiteto srities, kadangi pastarajam buvo numatyta išskirti rusus iš savo veiklos srities ir susitelkti ties Rytų Europos ir Baltijos šalių išeiviais. JAV valstybės departamento sprendimas priskirti Baltijos šalis Laisvosios Europos komiteto kompetencijai, o ne sovietinius pabėgėlius vienijančiai organizacijai, liudija dar penktojo dešimtmečio pabaigoje susiformavusią vyriausybės poziciją okupuotas Baltijos šalis priskirti Rytų Europos daliai.

Priešingai negu buvo numatyta Laisvosios Europos radijo įsteigimo momentu, JAV Valstybės departamentas pagrindiniu Amerikos išlaisvinimo nuo bolševizmo komiteto uždaviniu numatė pabėgėlių iš Sovietų Sąjungos laikraščio leidimą, radijo transliacijų į Sovietų Sąjungą galimybę paliekant tolimesnei ateičiai.⁷⁸ Pirminis kovos su bolševizmu komiteto tikslas buvo koordinuoti išeivių iš sovietinės Rusijos veiklą. JAV Valstybės departamentas ir CŽV komiteto veiklą kontroliavo žymiai intensyviau, negu Laisvosios Europos komiteto. Departamento ir Centrinės žvalgybos pareigūnai reguliariai dalyvavo savaitiniuose komiteto vadovybės susirinkimuose, dėl to komiteto autonomija buvo gerokai apribota, o veikla ne tokia vieša.⁷⁹ 1954 m. spalio mėn. Laisvės radijo vadovu tapęs Leslis Stevensas, be įprastų rūpesčių, susijusių su radijo transliacijų į Sovietų Sąjungą rengimu, turėjo spręsti ir komiteto autonomijos išplėtimo klausimą. Ankstyvosios Laisvės radijo laidos sulaukė kritikos dėl nepakankamai neigiamo požiūrio į komunizmą. Informacijos kiekis iš Sovietų Sąjungos buvo ribotas, ji buvo daug fragmentiškesnė nei gaunama iš Rytų Europos, todėl pirmieji radijo pranešimai buvo parengti remiantis Vakarų šaltiniais. Dėl šių veiksnių bei periodiškai kylančių konfliktų tarp įvairių išeivių grupių ir radijo laidų rengėjų pirmaisiais Laisvės radijo transliacijų metais nepavyko nusibrėžti aiškios radijo programų

⁷⁷ Amerikos išlaisvinimo nuo bolševizmo komiteto prezidentu paskirtas buvęs žurnalo Reader's Digest redaktorius Maskvoje Eugene Lyons, vykdomuoju direktoriumi Reginald T. Townsend, Henry Chamberlin ir kt.

⁷⁸ JOHNSON, *op. cit.*, p. 27–29.

⁷⁹ PUDDINGTON, *op. cit.*, p. 155.

redakcinės linijos.⁸⁰ Amerikos išlaisvinimo nuo bolševizmo komitetas 1954 m. priėmė radijo transliacijų politikos gaires, kurios nusakė Laisvės radijo transliacijų tikslus: pasipriešinimo dvasios Sovietų Sąjungai palaikymas, nesutarimų tarp režimo ir esančių demokratinio valdymo alternatyvų komunistiniam režimui skatinimas.⁸¹ Laisvės radijo misija detalizuota ir nurodyta tokia: teikti izoliuotiems nuo išorinio pasaulio Sovietų Sąjungos gyventojams idėjas ir informaciją, kuri skatintų sąmoningą norą ir valingumą siekti demokratinės santvarkos vietoj esančio totalitarinio komunistinio režimo, skatinti jos diskusijas. Laisvės radijo laidos skirtos SSRS auditorijai pradėtos transliuoti 1953 m. kovo 1 d.

Iki 1956 m. Laisvės radijo transliacijos nepasižymėjo prieštariniais pranešimais. Amerikos išlaisvinimo nuo komunizmo komitetas, kuris 1964 m. sausį buvo pervadintas į Laisvės radijo komitetą (LRK), vengė tokio komiteto veiklos viešinimo, kokio JAV vyriausybė tikėjosi iš C. D. Džeksono ir kitų LEK direktorių. Laisvės radijas įgavo informacijos ir požiūrio apie vidinį SSRS ir likusio pasaulio vystymąsi (kuris buvo nuslopintas arba iškreiptas režimo), skleidėjos rolę, skatino nepriklausomą mąstymą. Komitetas taip pat rėmė nepatenkintų sovietine politika judėjimus bei siekė Sovietų gyventojams sąmoningai atskleisti įvairius sovietinės sistemos aspektus bei galimas alternatyvas.⁸²

Vakarietiškoje istoriografijoje vyrauja dvi pozicijos vertinančios Laisvosios Europos ir Laisvės radijo vaidmenį įgyvendinant JAV užsienio politiką. Viena pozicija LER/LR operacijas aiškina kaip Tramdymo strategijos pratęsimą.⁸³ Antroji prieiga radijo stočių transliacijas į Sovietų Sąjungą ir jos satelitines respublikas traktuoja kaip JAV vyriausybės vykdomos užsienio politikos

⁸⁰ SOSIN, G., *Sparks of Liberty: An Insider's Memoir of Radio Liberty*. Penn state University Press: 2010, p. 45.

⁸¹ JOHNSON, p. 64.

⁸² SOSIN, G., *Sparks of Liberty: An Insider's Memoir of Radio Liberty*. Penn state University Press: 2010, p. 98-101.

⁸³ PUDDINGTON, *op. cit.*, p. 8.

įsipareigojimą pavergtų tautų išlaisvinimui.⁸⁴ Abiem atvejais, radijo stotims priskirta misija prisidėjo prie JAV užsienio politikos įgyvendinimo tikslų.

Tuo juos skirėsi nuo Amerikos balso radijo, kurio prigimtis buvo kitokia. Jis buvo vienintelė JAV radijo stotis, tiesiogiai ir atvirai finansuojama vyriausybės. Radijo stotis, įsteigta kaip trumpalaikis projektas, pirmąsias laidas, turėjusias informuoti apie karo eigą, į eterį paleido 1942 m. vasario 25 d. ir transliavo per visą Antrąjį pasaulinį karą. Karinės informacijos žinyba (Office of War Information) – vyriausybinių agentūra, įsteigta Antrojo pasaulinio karo metais, vienijusi visas vyriausybines informacijos ir propagandos institucijas – karo metais buvo įsteigusi „Amerikos balso“ radijo transliacijas į bulgarų, čekų, vengrų, lenkų, rumunų, slovakų bei serbų-kroatų kalbomis tarnybas. Pasibaigus karui, visos transliacijos buvo sustabdytos, „Amerikos balsas“ perduotas Valstybės departamento žinybai.

1.1.3. Išlaisvinimo strategijos išraiškos informacinėje sklaidoje – link viešosios diplomatijos įrankių modifikavimo

Komunistinės ideologijos sklaida Maskvos radijo bangomis kartu su sovietinės kariuomenės įsitvirtinimu Rytų Europoje bei pasikeitusi JAV užsienio politika nulėmė Amerikos balso laidų išsaugojimą ir netgi naujų tarnybų įsteigimą. Pasibaigus karui, tolimesnė valstybinė radijo stoties, įsteigtos karo propagandos tikslais, veikla neteko prasmės. JAV Valstybės departamentas, spaudžiamas Kongreso, net svarstė galimybę Amerikos balso transliacijas nutraukti.⁸⁵ Prezidentas H. Trumenas, kuris Amerikos balso laidas vertino kaip gyvybiškai būtinas Jungtinėms Valstijoms, siekiančioms išlaikyti informacijos sklaidą užsienyje integralia užsienio politikos įgyvendinimo dalimi, kasmet rėmė radijo stoties finansavimo klausimą. Galutinai Amerikos balso radijo laidų transliacijų tikslai buvo suformuluoti ir apibrėžti remiantis

⁸⁴ MITROVICH, G. *Undermining the Kremlin. America's Strategy to Subvert the Soviet Bloc, 1947–1956*. Ithaca, 2000, p. 179.

⁸⁵ HEIL, *op. cit.*, p. 32-40.

naujai paskelbta Trumeno doktrina. Radijo laidos, turėjusios informuoti objektyvių žinių negaunančius žmones, atitiko doktrinos koncepciją, kuri kvietė sulaikyti sovietinį bloką ir jo plėtrą, o ne konfrontuoti su juo.⁸⁶ 1948 m. sausio 27 d. JAV Kongreso priimtas ir prezidento H. Trumeno pasirašytas „JAV informacijos ir mainų švietimo srityje aktas“⁸⁷ įteisino JAV informacijos sklaidos taikos metu įstatymą, tuo apibrėždamas ir radijo stoties Amerikos balsas vaidmenį skleidžiant pasauliui informaciją apie Jungtines Valstijas.

Susidūrusi su naujais informacinio karo iššūkiais, JAV vyriausybė apsisprendė išplėsti Amerikos balso laidas ir su nauja Rusų kalbos tarnyba, kuri 1947 m. vasario 17 d. pradėjo transliuoti valandos trukmės pirmąją laidą. Taip radijo stotis pradėjo naują veiklos etapą.⁸⁸ Kol JAV vyriausybė sprendė Laisvosios Europos radijo veiklos reglamentavimą, Valstybės departamentas turėjo pasistengti pagrįsti Amerikos balso stoties laidų transliacijų į SSRS tikslumą. Centrinės žvalgybos duomenys liudijo, jog dėl Sovietų Sąjungos vykdomo radijo signalų slopinimo akcijos 1950 m. sausio mėn. „Amerikos balso“ laidų efektyvumas SSRS teritorijoje sudarė vos 15–20 proc. ir toliau būtų mažėjęs dėl planuojamų naujų slopinimo technologijų įdiegimo.⁸⁹ Dar labiau radijo stoties išlikimo klausimą apsunkino senatoriaus Dž. Makarčio (Joe Mc Carty) išsakyti kaltinimai, esą Valstybės departamentas Amerikos balso redakcijose buvo įdarbinęs kelis šimtus komunistų.⁹⁰

Amerikos balso radijo stoties finansavimo klausimas buvo išspręstas daug paprasčiau nei Laisvosios Europos radijo. Visų pirma, Amerikos balsas buvo oficiali JAV vyriausybės radijo stotis, atskaitinga Valstybės departamentui, radijo stotis nevykdė slaptų operacijų, tačiau vaidino svarbų vaidmenį skleidžiant oficialiąją informaciją. Antra, naujų radijo redakcijų kitomis

⁸⁶ WALSH, Daniel C. The History of the US Information and Educational Exchange Act of 1948 and Three Arguments for the Termination of its Prohibition on Domestic Release of Information. *International Journal of Communications Law and Policy*. 2011, Issue 14, p. 3–4.

⁸⁷ JAV „Informacijos ir mainų švietimo srityje aktas“ (*US Information and educational exchange act*), įgalino JAV valstybės sekretorių teikti informaciją apie Jungtines Valstijas, jų gyventojus ir politiką ir skleisti ją užsienyje spaudos, žiniasklaidos, radijo, filmuotos medžiagos bei kitais informacijos sklaidos priemonėmis. Priimtas įstatymas aiškiai nustatė, jog JAV vyriausybei pavaldžių agentūrų produkcija negali būti skleidžiama pačiose valstijose.

⁸⁸ HEIL, Allan Jr.. *The Voice of America: A Brief Cold War History*. In *Cold War Broadcasting*, p. 29.

⁸⁹ KUGLER, F. David, *The Voice of America and domestic propaganda battles, 1945–1953*. P. 103.

⁹⁰ KUGLER, *op. cit.*, p. 105.

kalbomis įsteigimas sutapo su prezidento H. Trumeno suformuluota Tiesos kampanija, kuri įteisino Jungtinių Valstijų oficialią propagandą ne karo metu.⁹¹ 1950 m. balandžio 20 d. prezidentas H. Trumenas paskelbė pranešimą, kuriuo siekė JAV oficialiosios propagandos suintensyvinimo programos. Kartu buvo įtvirtintas vyriausybės palaikymas panaudoti oficialią propagandą, įvardijant, jog Jungtinės Valstijos prieš melą gali nugalėti tik propaguodamos tiesą. Remiantis „Tiesos kampanijos“ programa Valstybės departamento biudžetas informacinei veiklai padidėjo nuo 20 mln. JAV dolerių 1948 m. iki 115 mln. 1952 m.

Kaistant šaltojo karo atmosferai ir plintant propagandos kaip politinio poveikio priemonės panaudojimo galimybėms, informacijos sklaida ėmė vaidinti didesnę vaidmenį JAV viešojoje diplomatijoje.⁹² Siekdama konsoliduoti visas užsienio transliacijų programas, JAV vyriausybė priėmė sprendimą įsteigti naują tarnybą, kuri būtų pavaldi Valstybės departamentui. Sprendimą patvirtinus Valstybės sekretoriui A. Dalesui ir pritarus Kongresui, 1953 m. rugpjūčio 1 d. veiklą pradėjo Jungtinių Valstijų informacijos agentūra (USIA).⁹³ Institucionalizuota oficialioji valstybės propaganda pagal vyriausybės jai skirtą misiją turėjo informuoti ir veikti užsienio auditorijas proteguodama nacionalinius JAV interesus. Informacijos agentūra tapo motinine Amerikos balso organizacija, apimančia ir tokius padalinius, kaip bibliotekos ir parodos, spauda ir kinas. Institucinis Amerikos balso pavaldumo perdavimas iš Valstybės departamento naujai įsteigtos, nepriklausomos agentūros žinion teoriškai pravertė kaip tam tikras buferis, leidęs išvengti politinio spaudimo, ir įgalino radijo redakcijas ateityje puoselėti tam tikrą žurnalistinę kultūrą.⁹⁴ Tuo pačiu metu radijo redakcijos perkėlimas iš Niujorko į Vašingtoną, kur telkėsi visos valstybinės JAV institucijos, įgalino gauti

⁹¹ H. Truman Letter to the Speaker on the Need for an Expanded Truth Campaign to Combat Communism. Public Papers of the Presidents

<<http://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=819&st=&st1>> [žiūrėta: 2014-09-28].

⁹² CULL, N. J. Roof for a house divided: How US propaganda evolved into Public Diplomacy, p. 57.

⁹³ LABANAUSKAS, J. P., *op. cit.*, p. 10.

⁹⁴ Cold war broadcasting impact. Report on a conference organized by the Hoover Institution and the Cold War International History Project of the Woodrow Wilson International Center for Scholars at Stanford University, October 13–16, 2004, p. 11.

naujausią informaciją ir tai reiškė galimybę rengti tikslas, objektyvias ir išsamias radijo laidas.⁹⁵ Naujai įsteigtos agentūros užsienio politikos gaires nustatė Valstybės departamentas ir tai reiškė, jog visa informacijos sklaida į užsienį bus vykdoma griežtai laikantis JAV vykdomos politikos.

„Amerikos balso“ ir Laisvosios Europos bei Laisvės radijo stotys, nors visos buvo įsteigtos kaip informacijos teikimo priemonės, savo prigimtimi buvo skirtingos. Dvi pastarosios JAV vyriausybės buvo traktuojamos kaip politinis kovos su komunizmu įrankis, naudojamas ir slaptosioms operacijoms įgyvendinti. Skirtingas institucinis pavaldumas, misija ir laidų rengimo metodai, nukreipti vieno bendro tikslo link, nulėmė būsimą stočių konkurenciją, kartais pasireiškusių ir itin aštriai.

Su prezidento D. Eizenhauerio naująja administracija pasikeitė ir JAV nacionalinio saugumo strategijos retorika. Įgyvendinama naujoji „išsilaisvinimo“ (liberation) bei komunizmo išstūmimo (roll-back) politika sudarė sąlygas agresyvios propagandos panaudojimui, kurios taikymo pasekoje būtų nuversti komunistiniai režimai.⁹⁶ Politinio karo priemonės, tokios kaip propaganda, psichologinio poveikio veikla ir slaptosios operacijos buvo ypač svarbios Jungtinių valstijų užsienio politikos įgyvendinimui ankstyvuoju Šaltojo karo laikotarpiu.⁹⁷ Besikeičiant JAV saugumo strategijai – nuo H. Trumeno propagautos „Tramdymo“ prie D. Eizenhauerio viešai deklaruotos „Išlaisvinimo“ strategijos slaptas operacijas įgyvendinusių radijo transliacijų misija įgavo dar didesnę prasmę kovoje su komunizmu. Tikslinga įvardinti, kad Šaltojo karo pradžioje Jungtinės valstijos vykdė aktyvią užsienio politiką pasitelkdama naujas, sofistikuotas, nekonvencines kovos priemones. Radijo laidų transliacijos ankstyvuoju laikotarpiu nevengdavo griežtos komunizmo ir jos lyderių kritikos, ne vienu atveju radijo laidų reportažuose pasirodydavo melaginga bei nepatikrinta informacija, provokacinis radijo laidų tonas ir dviprasmiški pareiškimai tikslinių auditorijų sovietinio bloko valstybėse galėjo

⁹⁵ HEIL, Allan Jr.. *The Voice of America: A Brief Cold War History*. In *Cold War Broadcasting*, p. 32.

⁹⁶ CRITCHLOW, J. Public Diplomacy During the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 2004, Vol. 6, No. 1, p. 82.

⁹⁷ OSGOOD, K. Hearts and Minds. The Unconventional Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 2002, No. 2, p. 90.

būti įvertinti nevienareikšmiškai ir privesti prie skaudžių pasekmių. Tai parodė Vengrijos įvykų atvejis, kuomet „Laisvosios Europos“ radijo vadovybė buvo apkaltinta laidose transliuotose sukilimo Budapešte metu skatinusi ginkluotą pasipriešinimą bei žadėjo JAV karinę pagalbą. Vengrijos įvykių rezultatas aiškiai parodė informacijos radijo bangomis panaudojimo galimybes ir kokias gali turėti pasekmes neatsakingas manipuliavimas naujienomis kritiniais istoriniais momentais. Po JAV Kongrese kilusios radijo stočių uždarymo akcijos, radijo transliacijų rengimo taisyklės buvo griežtai reglamentuotos, atsisakyta juodųjų propagandinių priemonių skleidimo.

LER ir LR stočių likimas antrą kartą svarstytas Kongrese 1971 m. išaiškėjus faktui, jog „Laisvosios Europos“ ir „Laisvės“ radijų veikla buvo slapta finansuojamos CŽV. Kongrese kilo politinis ginčas vedęs prie radijo stočių uždarymo. CŽV direktoriaus, Informacijos agentūros vadovo bei asmeniškai prezidento palaikiusių abiejų radijo stočių veiklą pastangomis, Kongrese buvo pritarta radijų biudžetui. Pagrindinis argumentas buvo skirtingi nuo „Amerikos balso“ LER ir LR veiklos tikslai, kurių įgyvendinimas buvo reikalingas JAV saugumui užtikrinti.⁹⁸

Perėjus prie radijo stočių finansavimo iš valstybės biudžeto JAV vyriausybė siekė institucionalizuoti radijo stočių administravimą ir išvengti galimo politinio kišimosi į „Laisvosios Europos“ bei „Laisvės“ radijo veiklą. Tuo tikslu 1973 m. įsteigta Tarptautinių transliacijų valdyba (Board of International Broadcasting) turėjusi kontroliuoti radijo stočių veiklą.⁹⁹ Naujai įsteigta institucija ir jos vykdyta priežiūra tapo nuolatinių konfliktų su radijo stočių vadovybe priežastimi, apsunkinusių radijo stočių darbą. Siekdamas tolimesnio administracinio ir finansinio efektyvumo

7-8 dešimtmečių sandūroje prasidėjo vadinamasis *detanto* periodas. Naujuoju laikotarpiu ankstesnės priemonės jau netiko. Išaiškėjus, jog „propagandai“ naudojamos dezinformacijos ir manipuliacijos priemonės nesuderinamos su demokratinėmis vertybėmis, kurias propagavo JAV

⁹⁸ CUMMINGS, *op. cit.*, p. 212.

⁹⁹ PUDDINGTON, *op. cit.*, p. 258.

vyriausybė, pradėta ieškoti kitokio pobūdžio priegios prie užsienio šalių auditorijos. Įvertinus, jog potencialiausią poveikį socialinės ir politinės raidos pokyčiams komunistinėse šalyse galėjo turėti vidutinio labiau išsilavinę visuomenės atstovai, iškilo radijo laidų rengimo modifikacijos poreikis. 1975 m. peržiūrėjus Jungtinių valstijų informacijos agentūros veiklą bei pateikiant rekomendacijas jos patobulinimui buvo pirmą kartą pavartotas viešosios diplomatijos terminas siekiant apibūdinti vyriausybės pastangas pasiekti užsienio auditorijas netarpininkaujant šių šalių vyriausybėms. Perėjimas prie viešosios diplomatijos įgyventinant JAV užsienio politiką reiškė propagandos idėjų ir priemonių atsisakymą.¹⁰⁰ Viešosios diplomatijos priemonės apėmė kitokio pobūdžio įrankių panaudojimą įgyvendinant užsienio politikos tikslus. 1976 m. Kongreso sprendimu „Laisvosios Europos“ ir „Laisvės“ radijas sujungti į vieną korporaciją. Radijo transliacijų paskirstymas geografiniu principu liko nepakeistas.

1.2. JAV radijo stočių programų rengimo ypatybės ir tikslai

1.2.1. Informacijos sklaidimo kontrolė

Šaltojo karo pradžioje JAV nacionalinio saugumo strategija numatė, kad, siekdamas pergalės varžybose su Sovietų Sąjunga, Valstijos turėjo visomis priemonėmis kovoti su komunistine valdžia. Vienintelė priemonė, galėjusi prasiskverbti pro geležinę uždangą, tuo metu buvo radijo bangos. Prasidėjus Korėjos karui ir buvusioms sąjungininkėms virtus aršiausiomis priešininkėmis, JAV jau veikė dviejų tipų radijo stotys, transliavusios už geležinės uždangos ir skirtos ideologinei kovai su komunizmu. Amerikos balsas, Valstybės departamentui pavaldi institucija, atstovavo ir transliavo oficialiąją JAV vyriausybės politiką, jis neatliko pakaitinio radijo vaidmens. Laisvosios Europos radijas ir Laisvės radijas oficialiai buvo pristatomi kaip

¹⁰⁰ CRITCHLOW, J. Public Diplomacy During the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 2004, Vol. 6, No. 1, p. 83.

privačios organizacijos, neturinčios nieko bendro su JAV vyriausybe.¹⁰¹ Tokia informacijos radijo bangomis paskirstymo sistema leido maksimaliai išnaudoti radijo bangas JAV užsienio politikos tikslams įgyvendinti. Radijo stotys, kurios buvo įsteigtos skirtingais tikslais, skyrėsi ir radijo programų pobūdžiu bei jų rengimo priemonėmis.

Amerikos balso centralizuotas programų centras Vašingtone rengė žinių naujienas, naujienų analizes, o visų kalbų tarnybos vertė į savo kalbas ir redagavo programų centro paruoštą medžiagą. Taip pat jos rengė konkrečiai šaliai pritaikytas programas bei įrašytą medžiagą, skirtą užsienio radijo stotims. Amerikos balsui vadovavo programų vadovas, kuris buvo atsakingas už transliuojamų laidų planavimą bei jų atitikimą politinei linijai.¹⁰² Pagrindinė Amerikos balso kalbų redakcijų plėtra siejama su direktoriaus Fojaus Kohlerio (Foy Kohler) vardu, kuriam vadovaujant tokių redakcijų skaičius išaugo nuo dvidešimt penkių iki keturiasdešimt penkių, dauguma jų transliavo radijo laidas į Sovietų Sąjungą ir Rytų Europą.¹⁰³ 1951 m. spalio mėnesį Amerikos balsas atidarė programų transliacijų centrą Miunchene, tai leido transliuoti laidas vidutinio ir trumpo nuotolio bangomis ir šitaip išvengti Sovietų Sąjungos vykdomo slopinimo ir laidų trukdymo. Iš Miuncheno radijo centro transliuojamos Amerikos balso laidos prasidėdavo fraze: „Tai Amerikos balsas, kalbantis su jumis iš Europos.“ Miunchene buvo rengiamos radijo laidos lietuvių, latvių, estų, vengrų, rusų, lenkų, bulgarų bei urdu kalbomis bei tiesiai transliuojamos į atitinkamas šalis už geležinės uždangos.¹⁰⁴

Lietuvių kalbos redakcijos veikla buvo reguliuojama bendrų direktyvų, taikomų Amerikos balso radijo laidų rengimui. Pagrindinės nuostatos reikalavo radijo laidas kurti maksimaliai patikimas ir laidose išlaikant vientisumą pasiekti pripažinimą užsienio auditorijose. JAV prezidento D. Eizenhauerio direktyva reguliuojanti Amerikos balso užsienio laidų programavimą numatė:

¹⁰¹ CUMMINGS, p. 132.

¹⁰² LABANAUSKAS, *op. cit.*, p. 13–14.

¹⁰³ HEIL, Allan Jr. *The Voice of America: A Brief Cold War History*. In *Cold War Broadcasting*, p. 30.

¹⁰⁴ LABANAUSKAS, *ibid.*, p. 46.

- radijo stotis turi tapti patikimu ir autoritetingu žinių šaltiniu. Amerikos balso perduodamos laidos turi būti tikslios, objektyvios ir išsamios.
- radijo stotis reprezentuoja visas Jungtines Amerikos Valstijas, o ne vieną jos segmentą, todėl bus pateikiama subalansuota ir išsami JAV idėjų bei institucijų projekcija.
- Kaip oficiali radijo stotis, Amerikos balsas pateiks JAV politiką aiškiai ir efektyviai.¹⁰⁵

Pagrindinės direktyvos, reguliuojančios Amerikos balso laidų rengimą, buvo nustatytos JAV Nacionalinio saugumo tarybos, kuri nubrėžė Informacijos agentūros veiklos ribas.¹⁰⁶ Iki 1960 m. radijo laidų turinys nebuvo reguliuojamas jokiais teisinėmis normomis, tik reikalavimais būti objektyviems bei išlaikyti oficialiąją JAV užsienio politikos kryptį. Dėl to „Amerikos balsas“ laidos dažnai perduodavo griežtą JAV valdžios pareigūnų toną bei neigiamą nusistatymą Sovietų Sąjungos atžvilgiu, ir tai sutapdavo su okupuotų šalių vietos gyventojų nuotaikomis.¹⁰⁷ Būtinybė kontroliuoti radijo laidų turinį ir pateikimo toną iškilo po sovietų susidorojimo su Vengrijos gyventojais Budapešte, kai Amerikos balsas viešai ir nepagrįstai buvo apkaltintas skleidęs pažadus apie pagalbą iš JAV vyriausybės kovotojams. Po laidų turinio analizės kaltinimai Amerikos balsui buvo panaikinti, o siekdama išvengti panašių situacijų ateityje radijo vadovybė nusprendė nustatyti pagrindinius principus, kuriais remiantis būtų rengiamos visos radijo laidos. JAV Informacijos agentūra patvirtino direktyvą, kuri vėliau tapo žinoma kaip Amerikos balso chartija.¹⁰⁸ Pagrindinės Chartijos nuostatos numatė, jog Amerikos balsas bus patikimas, išsamus ir objektyvus žinių šaltinis, reprezentuojantis Jungtines Amerikos Valstijas ir jų institucijas, o ne kokią vieną visuomenės segmentą. Kaip oficiali radijo stotis Valstijų politiką

¹⁰⁵ The Voice of America Charter. Voice of America Journalistic Standards and Practices document. Broadcasting Board of Governors: 23 February, 2011. <http://www.governmentattic.org/4docs/VOA-Stylebook_2009-2010.pdf> [žiūrėta: 2014-10-07].

¹⁰⁶ LABANAUSKAS, p. 47.

¹⁰⁷ HEIL, Allan Jr. *The Voice of America: A Brief Cold War History*. In *Cold War Broadcasting*, p. 31.

¹⁰⁸ HEIL, *ibid.*, p. 33.

pristatys aiškiai ir efektyviai. Amerikos balso chartija buvo prezidento Fordo patvirtinta kaip įstatymas 1976 m., taip pat JAV Kongreso 1976 ir 1994 m. Nepaisant savanoriškai priimtų ir įgyvendinamų radijo reportažų rengimo taisyklių, kritiniais momentais Chartija negalėjo apginti Amerikos balso ir jo žurnalistinė nepriklausomybė patyrė esminių išbandymų. JAV politikos formuotojai už Amerikos balso ribų aktyviai veikė kritikuodami, kai kuriais atvejais ir cenzūruodami radijo laidų turinį, ypač šeštajame ir septintajame dešimtmetyje. Kubos krizės metu Informacijos agentūra buvo paskyrusi vyresnįjį pareigūną, kuris turėjo patikrinti parengtas laidas apie įvykius Kuboje prieš paleidžiant juos į eterį.

Radijo laidų patikrinimas buvo įvestas ir Vietnamo karo metu.¹⁰⁹ Sunku vienareikšmiškai nustatyti ribą tarp „Amerikos balso“ laidų cenzūravimo ir siekio radijo transliacijas rengti griežtai laikantis JAV oficialiosios politikos, kadangi vienu atveju radijo laidų kontrolę atlikdavo Valstybės departamento pareigūnai, kitu – radijo stoties administracija. Įvertinus „Amerikos balso“ auditorijos dydį bei galimą poveikį ir pasekmes, tam tikras jautrių temų eskalavimas reikalavo kontrolės tiek valstybės, tiek ir radijo redakcijų kontrolės. Dėl Amerikos balso misijos atstovauti oficialiai JAV politikai radijo laidų turinys priklausė nuo JAV ir Sovietų Sąjungos santykių Šaltojo karo metu. *Detanto* politikos laikotarpiu ir sumažėjus įtampai tarp pagrindinių priešininkų, JAV Valstybės departamentas inicijuodavo Amerikos balso radijo laidų turinio kontrolę. Ryškiausias atvejis radijo stoties istorijoje buvo 1973 m. A. Solženicyno „Gulago archipelagas“ ištraukų skaitymo svarstymas Ukrainos, Rusijos ir Lenkijos redakcijose. Informacijos agentūros direktorius James Keogh ištraukų skaitymui nepritarė ir argumentavo tuo, kad oficiali JAV radijo stotis negali sau leisti polemizuoti apie Sovietų Sąjungos vidinės struktūros pakeitimus, o tokie radijo reportažai gali užtraukti SSRS kaltinimus, esą Jungtinės Valstijos naudojami įvykiais kaip politiniu įrankiu ir kišasi į Sąjungos

¹⁰⁹ Cold war broadcasting impact. Report on a conference organized by the Hoover Institution and the Cold War International History Project of the Woodrow Wilson International Center for Scholars at Stanford University, October 13–16, 2004. P. 12.

vidaus reikalus.¹¹⁰ „Gulago archipelago“ ištraukų skaitymas buvo sustabdytas, o Sovietų Sąjungoje 1973 m. rugsėjo mėn. buvo kuriam laikui nutrauktas „Amerikos balso“ stoties slopinimas.

JAV Informacijos agentūros duomenimis, 1984 m. Amerikos balso auditorija siekė šimtą trisdešimt milijonų klausytojų, beveik pusė iš jų gyveno Sovietų Sąjungoje ir Varšuvos pakto valstybėse. Savalaikiškai ir objektyviai nušviesdamas pasaulinius įvykius, tokius kaip erdvėlaivio „Apollo“ nusileidimas Mėnulyje, *detantas*, Saigono pasidavimas, Helsinkio baigiamojo akto pasirašymas, sovietų invazija į Afganistaną, karinės padėties įvedimas Lenkijoje, Černobylio katastrofa ir kiti, Amerikos balsas vaidino svarbų vaidmenį kovojant su informacijos monopoliu Sovietų Sąjungoje, propaguojančiu demokratines vertybes.¹¹¹

Amerikos balso radijo laidos buvo išimtinai JAV vyriausybės užsienio politikos veiklos sritis, o jų transliacijų į okupuotą Lietuvą pradžia įmanoma tik Valstybės departamento sprendimu. Amerikos balso lietuvių kalbos redakcijos įsteigimo idėją iškėlė ir jos įgyvendinimo iniciatyvos ėmėsi Povilas Labanauskas, kuris dar 1943 m. laiškais kreipėsi į Valstybės departamentą, o 1948 m. susitiko su tuometiniu radijo stoties programų vadovu A. Puhamu. Argumentuodamas Amerikos balso transliacijų svarbą P. Labanauskas teigė, jog okupuotoje Lietuvoje sovietinė propaganda siekia maksimaliai diskredituoti Ameriką ir amerikiečius dėl jų vykdomos Baltijos šalių teritorijos aneksijos nepripažinimo politikos.¹¹² Aktyvią poziciją proteguojant Amerikos balso lietuvių kalbos redakcijos įsteigimą užėmė ir Amerikos lietuvių taryba (ALT), 1950 m. lapkričio mėn. pateikusi Valstybės departamentui rezoliuciją dėl radijo laidų lietuvių kalba pradžios svarbos.¹¹³ Amerikos balso lietuvių redakcijos steigimo idėja susilaukė palaikymo tarp JAV valdžios pareigūnų, todėl Kongreso 1951 m. biudžeto svarstymuose buvo numatytas reikalingas

¹¹⁰ HEIL, Allan Jr. *The Voice of America: A Brief Cold War History*. In *Cold War Broadcasting*, p. 36.

¹¹¹ Cold war broadcasting impact. Report on a conference organized by the Hoover Institution and the Cold War International History Project of the Woodrow Wilson International Center for Scholars at Stanford University, October 13–16, 2004. P. 12.

¹¹² LABANAUSKAS, *op. cit.*, p. 47.

¹¹³ L'HOMMEDIEU, J. H. *Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948-1960*. Unpublished Doctoral Thesis, University of Turku, 2011, p. 189.

finansavimas.¹¹⁴ Amerikos balso vadovas F. Kohleris netrukus kreipėsi į Valstybės departamentą suteikti leidimus dirbti su valstybės dokumentais keliems būsimiems Lietuvių kalbos tarnybos darbuotojams. Pastarieji buvo atrenkami tarpininkaujant ALT'ai. Lietuvių informacijos centro Niujorke vadovas Konstantinas R. Jurgėla buvo paskirtas Lietuvių redakcijos vadovu, Juozas Laučka, žurnalistas ir lietuvių kalba Bruklina leidžiamo žurnalo „Weekly America“ redaktorius, patvirtintas tarnybos vadovo pavaduotoju ir redaktoriumi, Kazys Grinius, trečiojo Lietuvos prezidento sūnus ir Lietuvos kariuomenės pulkininkas, buvo paskirtas politikos komentatoriumi.¹¹⁵

Pirmojoje Amerikos balso laidoje lietuvių kalba 1951 m. vasario 16 d. dalyvavo P. Žadeikis ir JAV valstybės sekretoriaus pavaduotojas E. V. Baretas. Lietuvos diplomatinės tarnybos ir aukšto rango JAV valdžios pareigūno pasisakymas inauguracinėje laidoje turėjo stirią simbolinę reikšmę okupuotai Lietuvai. Amerikos balso laidos lietuvių kalba skirtos klausytojams už geležinės uždangos patvirtino JAV vyriausybės užsienio politiką Baltijos šalių atžvilgiu ir pranešė apie išeivių tėvynės išlaisvinimo veiklą.

Pradžioje transliuotos penkiolikos minučių trukmės Amerikos balso laidos lietuvių kalba sovietinėje Lietuvoje buvo girdimos kasdien nuo 7:45 val. iki 8:00 val. vakaro. Valstybės departamentas ir Informacijos agentūra bendradarbiaudami su Baltijos šalių redakcijomis nubrėžė transliacijų rengimo į regioną politikos gaires. Radijo laidose turėjo būti propaguojama laisvė, reguliariai apžvelgiama JAV politikika Baltijos šalių atžvilgiu bei minimos žymios datos ir sukaktuvės.¹¹⁶ Greta šių nuostatų radijo laidose akcentuojama žmogaus teisių ir laisvių tematika sovietinio totalitarinio režimo fone turėjo pademonstruoti santvarkų kontrastą. Amerikos balso radijo laidos lietuvių kalba nors ir neatliko atviros kovos su komunizmu funkcijos, kaip buvo

¹¹⁴ Baltijos šalių išeivių vaidmenį steigiant Amerikos balso redakcijas detalčiai analizuoja L'HOMMEDIEU, J. H. *Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948-1960*. Unpublished Doctoral Thesis, University of Turku, 2011; Amerikos balso Baltijos šalių redakcijų įsteigimas apžvelgtas L'HOMMEDIEU, J. H. *Baltic Language Broadcasting: Emigré Politics and American Cold War Radios*. *Journal of the Institute of Latvian History*, issue 91, 2014.

¹¹⁵ LABANAUSKAS, *op. cit.*, p. 47.

¹¹⁶ L'HOMMEDIEU, J. H. *Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948-1960*. Unpublished Doctoral Thesis, University of Turku, 2011, p. 203-204.

numatyta Laisvosios Europos ir Laisvės radijo tiksluose, tačiau nušviesdama Lietuvos išeivių laisvinamąją veiklą ir JAV vyriausybės palaikymą okupuotam kraštui turėjo svarbų vaidmenį išlaikant Lietuvos valstybingumo atkūrimo viltis bei ideologinėje kovoje jau ankstyvuojų Šaltojo karo laikotarpiu.

Amerikos balsui atidarius radijo centrą Miunchene, pirmoji lietuviška laida į Lietuvą buvo perduota 1952 m. gegužės 15 d., ši diena sutapo su 32-osiomis Lietuvos Steigiamojo Seimo metinėmis. Miuncheno radijo centro lietuvių kalbos redakcijoje dirbo iš Niujorko perkelti J. Laučka ir K. Grinius, vėliau prie jų prisidėjo Vokietijoje gyvenantys lietuviai pabėgėliai Vytautas Dambraiva ir Pranas Padalis. Jų išplėtotą radijo programą apėmė naujienų pranešimus ir Europos įvykių apžvalgą, o bene didžiausią pasisekimą turėjo atsakymų į laiškus, kurie buvo gauti iš už geležinės uždangos laida. Klausytojams buvo patariama rašyti laiškus nurodytais adresais į Šveicariją ir kitas šalis, tačiau jokių būdų nerizikuoti savo gyvybe. Iš įvairių Lietuvos vietų gauti laišškai buvo skaitomi radijo laidos metu, kruopščiai užmaskuojant autorių tapatybę.¹¹⁷ Radijo transliacijos lietuvių ir rusų kalbomis JAV vyriausybės buvo pradėtos po kruopščių bandymų. Pradžioje atliktos bandomosios Amerikos balso transliacijos iš Europos, kurios buvo pradėtos 1951 m. spalio 1 d. laidomis lenkų kalba. Šių laidų efektyvumą patvirtino smarkiai išaugusi kritika komunistinėje lenkiškoje spaudoje Amerikos balso atžvilgiu ir pabėgėlių iš Lenkijos liudijimai.¹¹⁸

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje Amerikos balso direktorius Henris Lūmis uždarė programų centrą Miunchene reaguodamas į Informacijos agentūros ataskaitą, jog laidos, parengtos jame, savo turiniu ir tonu smarkiai skyrėsi nuo Niujorke parengtų laidų.¹¹⁹ Visas Amerikos balso laidų rengimas buvo perkeltas į Vašingtoną ir pavadintas Amerikos balso naujienų tarnyba.¹²⁰ Sparčiausia Amerikos balso radijo stoties techninė plėtra prasidėjo 1958 m.,

¹¹⁷ LABANAUSKAS, A Study of the Lithuanian Service of the Voice of America, p. 48.

¹¹⁸ Information bulletin, Office of the U.S. High Commissioner for Germany, Office of Public Affairs, Information Division, APO 757-A, U.S. Army, June 1952. P. 18.

¹¹⁹ HEIL, Allan Jr. *The Voice of America: A Brief Cold War History*. In *Cold War Broadcasting*, p. 33.

¹²⁰ HEIL, A. Jr.; SCHIELE, B. L., *The Voice Past: VOA, the USSR and Communist Europe*, in *Western Broadcasting Over the Iron Curtain*, ed. Short., UK: Croom Helm, 1986, p. 102.

kai buvo pastatyti galingi vidutinių bangų (AM) radijo siųstuvai Vokietijoje, Okinavoje, Filipinuose, Karibuose, Grinvilyje (Šiaurės Karolina, JAV), Rodo saloje (pakeitęs laivus-siųstuvus USS Courier), Tailande, Šri Lankoje. Įveikiant Sovietų Sąjungos vykdytą radijo bangų slopinimą, prie Miuncheno buvo pastatytas galingas ilgųjų bangų siųstuvai, galėjęs transliuoti radijo bangas į SSRS gilumą.¹²¹

1.2.2. Laisvoji Europa ir Laisvė - „pakaitinis“ radijas informavimui

Laisvosios Europos komiteto radijo politikos padalinys, vadovaujamas Frenko Altšulo, vykdė parengiamuosius darbus, reikalingus radijo transliacijoms įsteigti. Jau 1949 m. Laisvosios Europos komiteto padalinys pervadintas Laisvosios Europos radiju, finansuojant Centrinei žvalgybai pradėtas rengti radijo personalas. Korėjos karo nuojauta tik dar labiau paskatino JAV vyriausybę imtis bet kokių priemonių siekiant sužlugdyti komunistinius režimus. Tokiomis aplinkybėmis JAV vyriausybės įsteigtas, slapta Centrinės žvalgybos finansuojamas ir oficialiai deklaruojamas kaip privati Amerikos piliečių remiama organizacija 1950 m. liepos 4 d. Laisvosios Europos radijas paleido į eterį pirmąsias savo transliacijas į Sovietų Sąjungą. JAV vyriausybė reglamentavo radijo panaudojimą kaip politinę kovos su komunizmu priemonę, tačiau Laisvosios Europos radijo įsteigimo momentu dar nebuvo aišku, koku būdu radijo transliacijos galėtų sėkmingai paveikti komunistinėse visuomenėse vykstančius vidinius procesus. Laisvosios Europos radijo vadovybė nedelsiant įdarbino penkių valstybių – Bulgarijos, Čekoslovakijos, Vengrijos, Lenkijos ir Rumunijos – kurioms pirmiausia planavo skirti radijo laidas, piliečius ir apmokė juos Niujorke esančiame biure. Pirmajai radijo transliacijai buvo panaudotas siųstuvai „Barbara“, anksčiau taikytas kariniams tikslams, dislokuotas Frankfurto pietinėje dalyje. 1950 m. liepos 4 d. į eterį buvo paleista pirmoji trisdešimties minučių laida, skirta

¹²¹ HEIL, SCHIELE, *ibid*, p. 112–113.

Čekoslovakijos gyventojams. Radijo laida, kurioje skelbtos naujienos, informacija ir Čekoslovakijos politinės situacijos analizė, buvo neįtikėtinas pasiekimas praėjus vos trylikai mėnesių nuo Laisvosios Europos komiteto įsteigimo ir septyniems mėnesiams po Laisvosios Europos radijo įsteigimo.¹²² Radijo laidų transliacijos į Albaniją, nors ir susiduriant su dideliais sunkumais, vis dėlto buvo pradėtos 1951 m. nepaisant fakto, kad daugiau kaip milijonui gyventojų tuo metu teko mažiau nei 20 000 radijo imtuvų.¹²³ JAV vyriausybė, kliaudamasi pasipriešinimu Albanijoje, tikėjosi komunistinio režimo nuvertimo. Tačiau nebuvo jokių duomenų, kad Laisvosios Europos radijo transliacijos ten girdimos. 1953 m. Albanijos žinių tarnyba uždaryta, ir tai buvo vienintelis toks atvejis per visą Laisvosios Europos radijo istoriją Šaltojo karo laikotarpiu.

Buvo numatyta transliuoti Laisvosios Europos radijo laidas ir Jugoslavijai. Tačiau paaštrėjus Tito ir Stalino konfliktui bei pagerėjus Jugoslavijos santykiams su Vakarais, transliacijų įsteigimo planų atsisakyta.¹²⁴ Laidų transliacijos Baltijos šalių kalbomis taip pat buvo suplanuotos, tačiau dėl stipraus JAV Valstybės departamento pasipriešinimo jos nebuvo pradėtos kartu su transliacijomis į kitas Rytų Europos šalis.

Pirmosios Laisvosios Europos radijo laidos nebuvo itin sėkmingos dėl jų nedidelės apimties ir silpno siųstuvo signalo. Tačiau radijo transliacijos, inicijuotos mažiau nei dvi savaitės iki Korėjos karo pradžios, išsirutuliojo į globalią organizaciją. Korėjos karo pradžia sukrėtė Trumeno administraciją, visos iliuzijos dėl grėsmės, kylančios iš Sovietų Sąjungos, buvo išsklaidytos ir JAV vyriausybė ėmėsi aktyvių veiksmų kovodama su komunizmo ekspansija. Kadangi informacinis karas pasitelkiant radijo transliacijas buvo slaptųjų operacijų, nukreiptų prieš Sovietų Sąjungą, dalis, rengiamos laidos, jų turinys, pateikimas buvo griežtai kontroliuojami Valstybės departamento ir Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto vadovybės.

¹²² NELSON, *op.cit.*, p. 46.

¹²³ NELSON, *op. cit.*, p. 49.

¹²⁴ JOHNSON, *op. cit.*, p. 15.

Laisvosios Europos radijo tikslu buvo tiesioginė konkurencija su vietinėmis, režimui pavaldžiomis radijo stotimis, pasitelkiant visą parą veikiančias radijo transliacijas. Tokių transliacijų pagrindiniai principai numatė vidaus transliacijų tarnybą, įvairią informaciją iš visų sričių, kurios galėtų dominti auditoriją: politinių naujienų, religijos, sporto, kultūros ir pramogų. Laidų turinys turėjo apimti klausimus, aktualius tos šalies gyventojams, vengiant išėivių problemų eskalavimo ir polemizavimo apie ankstesnius šalies priešus. Be reikalavimų laidų turiniui, buvo numatytos ir reportažų pateikimo taisyklės, kuriose buvo nurodoma vengti pamokslavimo, esamo režimo keiksnojiimo, smurto kurstymo ir greito išsilaisvinimo pažadų skleidimo. Laisvosios Europos radijo laidos pagal išankstinį sumanymą turėjo detalai pranešti apie Sovietų Sąjungos problemas ir būti skirtos sovietinės sistemos veiklos analizei, akcentuoti režimo viršūnių nesutarimus. Taip pat radijo laidos turėjo informuoti vietos gyventojus apie atviros, demokratinės Vakarų visuomenės veiksmus siekiant palaikyti Rytų europiečių siekius prisijungti prie demokratinės Europos.¹²⁵ Nors pirminiai Laisvosios Europos radijo veiklos principai atrodo aiškūs žvelgiant iš laiko perspektyvos, radijo transliacijų pradžioje didžioji radijo redakcijų veiklos dalis buvo įtakojama skubos ir blogėjančių santykių su Sovietų Sąjunga.

Laisvosios Europos radijo laidų koncepcija numatė visą parą transliuojamas laidas, paruoštas pagal „namų“ radijo (*home service*) koncepciją, t.y. radijo programos rengiamos už teritorijos, į kurią transliuojama ribų, tačiau atliekamos vietos radijo funkcijos. JAV vyriausybė skyrė specialių siųstuvų, galinčių pasiekti tikslines teritorijas, įrangai reikalingų lėšų. 1951 m. gegužės mėn. netoli Miuncheno buvo pastatytas galingas vidutinio nuotolio siųstuvai, kuriuo pradėtos transliuoti visavertės radijo laidos į Čekoslovakiją, netrukus buvo įrengtas ir pagrindinis trumpųjų bangų siųstuvai Portugalijoje, kuriuo buvo retransliuojamos laidos, parengtos Vokietijoje. Jau 1952 m. pradžioje Laisvosios Europos radijas transliavo nesutrumpintas laidas į Lenkiją

¹²⁵ Cold war broadcasting impact. Report on a conference organized by the Hoover Institution and the Cold War International History Project of the Woodrow Wilson International Center for Scholars at Stanford University, October 13–16, 2004, p. 6.

ir Vengriją.¹²⁶ Įvertinus, kad JAV vyriausybė per tokį trumpą laiką (Nacionalinis laisvosios Europos komitetas buvo įsteigtas 1949 m. birželio mėn., o Laisvosios Europos radijo nesutrumpintos laidos į SSRS satelitines valstybes paleistos 1952 m. gegužės mėn.) sugebėjo įveikti ne tik biurokratinis labirintus reglamentuodama ir koordinuodama slaptųjų informacinių operacijų įgyvendinimą, bet ir technines kliūtis, taip pat organizavo reikiamą išėivių personalą laidoms parengti, akivaizdu, jog su šia politinio karo su komunistine ideologija ir Sovietų Sąjunga priemone buvo siejama daug vilčių.

Pakaitinio radijo (*surrogate radio*) koncepcija galutinai buvo suformuluota 1952 m. Laisvosios Europos radijo Miuncheno skyriaus politikos patarėjo V. Grifito (William E. Griffith), išskirti keturi būtini jos elementai: koncentruotos „vietos“ radijo tipo laidos (turėjo veikti lyg Čekoslovakija ir Vengrija būtų laisvos demokratinės šalys); sparčiai veikianti „fronto linija“, gebanti vykdyti greitą komunistinės žiniasklaidos monitoringą, imti interviu iš pabėgėlių ir įkvėpti laidų rengėjams ryžto atliekant jų misiją kovoje su komunizmu; atsiribojimas nuo išėivijos formuojamos politikos, profesionalūs radijo laidų rengėjai turėjo pateikti konservatyvios ir liberalios demokratinės pakraipos įžvalgas; įdarbinti išėivijos transliuotojus, kurie turėjo vertingos patirties koku būdu kreiptis į pavergtuosius tautiečius.¹²⁷ Pagal šią koncepciją Laisvosios Europos radijas buvo ne tiesioginis transliuotojas, o penkių nacionalinių radijo stočių valdymo ir politikos koordinavimo struktūra.

Nemažiau keblus buvo ir radijo laidų kaip propagandinės priemonės kovojant su Sovietų Sąjungos ideologija naudojimas. Pagal istoriškai susiklosčiusią tradiciją, valstybės politika glaudžiai siejama su propaganda tik totalitariniuose režimuose. Tačiau demokratinėse valstybėse, kokios etalonas buvo JAV, valstybės politika turėjo būti nustatoma be sąsajų su propagandine potekste. Dar sudėtingesnė situacija galėjo susiklostyti dėl pavojų, kurių kilo Laisvosios Europos radijui turint sąsajų su nacionalinėmis išėivių tarybomis,

¹²⁶ HENZE, P. B. *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*, in *Cold War Broadcasting*, p. 5–6.

¹²⁷ JOHNSON, *op. cit.*, p. 41–42.

įsteigtomis globojant Laisvosios Europos komitetui. Radijo redakcijos pagrindiniai darbuotojai buvo įdarbinti bendradarbiaujant su nacionalinėmis tarybomis.¹²⁸ Jos buvo pavadintos „Laisvosios Čekoslovakijos balsu“, „Laisvosios Lenkijos balsus“ (atitinkami pavadinimai suformuoti ir visų kitų Rytų Europos šalių atžvilgiu), Laisvosios Europos radijo transliacijos buvo pristatytos kaip išėivių, turinčių laisvę Vakaruose, komunikacijos priemonė su tokios laisvės netekusiais tėvynainiais.¹²⁹ Formuojant JAV užsienio politiką buvo svarbu išlaikyti ribas tarp išėivių grupių, transliuojančių radijo laidas, ir JAV vyriausybės, naudojančių išėivių grupes savo interesams. JAV Valstybės departamentas, CŽV ir Politikos kontrolės skyrius iš anksto išvelgė galimas problemas, susijusias su išėiviais ir jų organizacijomis, dalyvaujančiomis kuriant radijo laidas. Visų pirma, išėivių bendruomenės nebuvo darnios ir dažni kivrčai bei bendros politikos neturėjimas atsiliepė radijo laidų transliacijų kokybei. Antra, reikėjo spręsti radijo laidų turinio, pernelyg daug dėmesio skyrusioms Jungtinėms Valstijomis ir dubliuojančio „Amerikos balso“ laidas, problemą. Būtent dėl to buvo nuspręsta geografiškai atitolinti Laisvosios Europos radiją nuo JAV bei jos emigrantų politikos ir perkelti didžiąją dalį radijo stoties laidų ruošimo bei personalo į Europą. Toks JAV institucijų sprendimas pasiteisino ir netiesiogiai – Europoje radijo stočiai atsirado galimybė įdarbinti naujų talentingų darbuotojų iš didelio Rytų Europos išėivių sluoksniu. Dėl laiko juostos sutapimo atsirado galimybė pateikti klausytojams savalaikiškesnę informaciją.¹³⁰

1950 m. sausio mėn. Laisvosios Europos radijo biuras perkeltas į Miuncheną, kur buvo įrengtas naujas galingas vidutinių bangų (AM) siųstuvai. Jau tų pačių metų lapkričio mėnesį papildomi keturi trumpųjų bangų siųstuvai pradėjo veiklą Bibliso miestelyje netoli Frankfurto. Transliavimo trumposiomis radijo bangomis fizikiniai dėsniai reikalavo, kad siųstuvai būtų dislokuoti didesniu atstumu nuo Rytų Europos, nei yra Vokietija. Pirmąja

¹²⁸ CUMMINGS, Richard H. *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950-1989*. McFarland, 2009, p. 48-50.

¹²⁹ JOHNSON, *op. cit.*, p. 17.

¹³⁰ JOHNSON, *op. cit.*, p. 19.

kanditate tapo Portugalija, kurioje po vyriausybinių derybų buvo pastatytas galingas Laisvosios Europos radijo trumpųjų bangų siųstuvas.¹³¹ 1951 m. gegužės 1 d. Laisvosios Europos radijas vidutinėmis (AM) ir trumposiomis bangomis transliavo pirmąją savo Europoje sukurtą laidą čekų ir slovakų kalbomis.

Nors techninis Laisvosios Europos radijo transliacijų perkėlimas į Europos žemyną vyko gana sklandžiai, JAV biurokratinis aparatas vis dėlto rado priežasčių nepasitenkinti. Pagrindinis konfliktas įvyko su Amerikos balso vadovybe, kuri buvo kategoriškai prieš Laisvosios Europos radijo plėtrą Europoje. Pagrindinis Amerikos balso biurokratų argumentas buvo jos rengiamų laidų Miuncheno programavimo centro veiklos dubliavimas. Kadangi Laisvosios Europos radijo transliacijos jau buvo pradėtos, Amerikos balso vadovybė siekė sustabdyti planuojamų naujų redakcijų ir radijo laidų steigimą. Amerikos balso pasipriešinimas buvo nukreiptas prieš planuojamas transliacijas į Baltijos šalis, argumentuojant, esą jos tik pakartos neseniai pradėtas transliuoti laidas lietuvių, latvių ir estų kalbomis.¹³²

Jungtinės Amerikos Valstijos specialias radijo laidas kaip politinio karo priemonę prieš kitą šalį panaudojo pirmą kartą, todėl lygiagrečiai su laidų transliacijomis buvo ruošiama ir metodika, kaip rengti tokio pobūdžio laidas. Pirmaisiais šaltojo karo metais Laisvosios Europos radijo laidų politika ir jos įgyvendinimas vyko padrikai. Kiekvienos tikslinės šalies geopolitinė situacija buvo skirtinga dėl jos istorijos ir padėties po Antrojo pasaulinio karo.¹³³ Pirmosios Laisvosios Europos radijo laidos iš Niujorko buvo trumpos ir itin neigiamos, smerkiančios komunizmo išdavystes ir atskleidžiančios komunistų kolaborantų darbus, vidiniame radijo vadovybės susirašinėjime net buvo

¹³¹ Siųstuvai radijo stočiai buvo perduoti per palyginti trumpus terminus, kadangi visi jie buvo dislokuoti buvusiose Vokietijos karinėse bazėse, kontroliuojamose JAV karinių žinybų. Austrijos radijo stotys įsiterpdavo į vidutinių bangų siųstuvo dažnį, todėl Laisvosios Europos komiteto valovybė po derybų su vis dar okupuotos Austrijos vyriausybe gavo naudotis pasirinktomis radijo bangomis mainais už finansinę ir techninę pagalbą Austrijos radijo stotims, veikiančioms kitais dažniais.

¹³² JOHNSON, *op. cit.*, p. 22.

¹³³ HENZE, Paul B. *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*, in *Cold War Broadcasting*, p. 5–6.

vadinamos „nuodų gamykla“.¹³⁴ Perkėlus radijo redakciją į Miuncheną, buvo galutinai suformuluota pakaitinio radijo koncepcija ir nustatytos socialistiniam lageriui skirtų radijo laidų rengimo taisyklės. Nepaisant specialiųjų reikalavimų, taikytų kiekvienai šaliai atskirai rengiamoms laidoms, buvo nustatyti bendri principai, pagal kuriuos turėjo būti rengiamos visos Laisvosios Europos radijo laidos: radijo transliacijos, apimančios visas įmanomas sferas, kurios gali būti įdomios klausytojui, įskaitant religiją, sportą, kultūrą, pramogines laidas. Kitaip tariant, laidos turėjo dubliuoti, ką transliuotų vietinis radijas tose šalyse, jeigu jose nebūtų komunistinės valdžios; koncentruotis ties įvykiais ir subjektais, kurie būtų įdomūs žmonėms tėvynėje; vengti susirūpinimo išeičių problemomis bei polemikos ir diskusijų apie ankstesnių laikotarpių politinius priešininkus; vengti pamokslavimo, plūdimosi bei smurto kurstymo; neminėti neišvengiamo išsilaisvinimo; detalūs pranešimai apie komunistinės santvarkos problemas: analizė, kaip veikia sovietinė sistema, pranešimai apie komunizmo plėtrą pasaulyje, prieštaravimų ir nesutarimų su tikslinių šalių komunistinės aukščiausios valdžios pareigūnais nušvietimas; laidos, nušviečiančios atvirų ir demokratiškų draugijų, įsteigtų palaikyti Rytų Europos gyventojų siekius vėl tapti Europos dalimi, veiklą; laidos apie išeičių bendruomenių gyvenimą Jungtinėse Valstijose ir Europoje.¹³⁵

Laidų rengimo metodika buvo griežtai apibrėžta, reguliuojama Laisvosios Europos radijo politikos vadovo,¹³⁶ o Valstybės departamentas nuolat reikalavo, kad Europos išlaisvinimo komiteto valdyba stebėtų, kaip laikomasi šių reikalavimų transliuojant laidas į sovietinio bloko šalis. Visų pirma buvo baiminamasi, jog per griežtas arba dviprasmiškas laidų fonas suteiks nepagrįstų vilčių satelitinių šalių pasipriešinimo jėgoms ir išprovokuos beprasmiškus maištus. Antra, laidos, kurstančios pasipriešinimą valdžiai, Sovietų Sąjungos galėjo būti traktuojamos kaip atviri, aktyvūs veiksmai prieš ją ir daryti itin neigiamą įtaką.

¹³⁴ CRITCHLOW, J. *Radio Hole-in-the-Head*. BookSurge Publishing: 2006, p. 18.

¹³⁵ HENZE, Paul B. *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*, in *Cold War Broadcasting*, p. 5–6.

¹³⁶ HOLT, R. T. *Radio Free Europe. Radio Free Europe Policy Handbook*. Lund Press: 1958, p. 57-58.

Transliacijų pradžioje Laisvosios Europos radijas susidūrė ne tik su techniniais laidų perdavimo į Europą sunkumais, kurie buvo išspręsti paleidus transliacijas per galingus Portugalijoje dislokuotus siųstuvus, bet ir su informacijos stygiumi. Svarbiu iššūkiu JAV radijo redakcijoms buvo surinkti iš šalių, likusių už geležinės uždangos, informaciją, kuria remiantis toliau būtų rengiamos laidos. Pagrindinis Laisvosios Europos radijo žinių iš Rytų Europos šaltinis buvo vakariečiai, daugiausia žurnalistai ir turistai, kurie suteikdavo informacijos apie radijo laidų poveikį ir režimo reakciją į jas. Pagrindiniai informacijos šaltiniai apie padėtį sovietinėje Lietuvoje buvo Lietuvos radijo, sovietinių laikraščių, leidžiamų Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje, monitoringas, informacija, surinkta iš lietuvių išeivių JAV bei buvusių vokiečių karo belaisvių, laiškai, pasiekiantys laisvąjį pasaulį. Kultūrinės informacijos šaltinis buvo iš Lietuvos išeivių atvežti knygos, rankraščiai bei natos. Ilgainiui pranešimai, kuriuos rinko Miunchene įsteigta auditorijos tyrimo sekcija tapo ir svarbiu informacijos šaltiniu rengiant laidas. Taip buvo suformuotos bylos¹³⁷, kuriose jau penktojo dešimtmečio pabaigoje buvo surinkta tokia tiksli informacija apie gyvenimą ir žmones tikslinėse šalyse, kokios net patys komunistiniai režimai neturėjo.¹³⁸ Bylos su informacija apie Sovietų Sąjungos ir Rytų Europos gyventojus bei įvykius buvo prieinamos vizituojantiems žurnalistams ir akademikams, kurie surinktomis žiniomis galėjo naudotis ir daryti tyrimus. Dėl to jau 1953 m. Laisvosios Europos radijas tapo pagrindiniu informacijos apie Rytų Europą centru.

Laisvosios Europos komiteto Ryšių su išeiviais skyrius, 1952 m. atnaujinus svarstymus dėl transliacijų į Baltijos šalis paleidimo, buvo parengęs šiam regionui skirtų radijo laidų pobūdžio projektą. Vadovaujantis Laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetų parengta medžiaga apie esamą padėtį Baltijos šalyse, buvo planuojama parengti šešių valandų trukmės radijo laidas, transliuojamas kasdien ir gebančias pakenkti Sovietų Sąjungos ekonominei,

¹³⁷ NELSON, *op.cit.*, p. 58.

¹³⁸ HENZE, Paul B. *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*, in *Cold War Broadcasting*, p. 10.

karinei bei politinei padėčiai šiose šalyse.¹³⁹ Pagal parengtą radijo laidų pobūdžio projektą Laisvosios Europos radijo laidos turėjo skatinti pramonės darbuotojus vilkinti atliekamus darbus ir organizuoti sabotажus. Pavyzdžiui, pagal Latvijos išlaisvinimo komiteto turimą ekonominės situacijos medžiagą, Alūksnės gamykloje geros kokybės vilna buvo išvagiama ir pakeičiama prastesne. Laisvosios Europos radijo laidose numatyta pateikti šį faktą kaip teigiamą ir naudingą Vakarams. Estijos išlaisvinimo komitetas disponavo informacija, liudijančia, jog estų darbininkų ir inžinierių pasiūlytos pramonės inovacijos padidino gamybą už 50 mln. rublių kasmet. Šiuo atveju radijo laidose reikėjo pažymėti, jog pasiūlymai, naudingi sovietinei pramonei, neturėtų būti daromi.¹⁴⁰ Laisvosios Europos radijo laidos, transliuojamos į Baltijos šalis, taip pat turėjo skatinti neutralizuoti komjaunimo veiklą, demoralizuoti komunistų partijos narius ir asmenis, prisidėjusius prie Baltijos šalių okupacijos, saugoti nacionalinę kultūrą ir priešintis rusifikacijai [Žr. priedą Nr. 1].¹⁴¹ Laisvosios Europos radijo direktorius R. Lengas, pateikdamas ataskaitą Laisvosios Europos komiteto prezidentui V. H. Šeperdsonui, atkreipė dėmesį, kad radijo vadovybė niekada netikėjo, jog radijo transliacijos gali prisidėti prie visuotinio pramonės našumo sumažėjimo. Taip pat akcentavo, jog radijo vadovybė niekada neprašė nė vieno gyventojų, likusio už geležinės uždangos, numirti už Jungtines Valstijas ar Vakarus.¹⁴² Išsakytos pastabos dėl transliacijų į Baltijos šalis pobūdžio liudija radijo vadovybės atsargumą ir dvejones dėl laidų rengimo metodologijos, kurią būtų galima saugiai taikyti specifiniame Sovietų Sąjungos regione.

Laisvosios Europos ir Amerikos išlaisvinimo nuo bolševizmo komitetai buvo įsteigti tam, kad palaikytų emigrantų iš Rytų Europos ir Sovietinės Rusijos veiklą. Laisvosios Europos ir Laisvės radijas buvo pagrindiniai

¹³⁹ Laisvosios Europos komiteto Ryšių su išeiviais skyriaus 1953 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita „Galimų radijo laidų tipai pagal esamas sąlygas Baltijos šalyse“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270. 8., p. 1.

¹⁴⁰ Laisvosios Europos komiteto Ryšių su išeiviais skyriaus 1953 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita „Galimų radijo laidų tipai pagal esamas sąlygas Baltijos šalyse“. *Ibid.*, b. 270. 8. p. 2.

¹⁴¹ Laisvosios Europos komiteto Ryšių su išeiviais skyriaus 1953 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita „Galimų radijo laidų tipai pagal esamas sąlygas Baltijos šalyse“ *Ibid.*, b. 270. 8. p. 3–7.

¹⁴² Laisvosios Europos radijo direktoriaus R. Lengo 1953 m. rugpjūčio 14 d. laiškas Laisvosios Europos komiteto prezidentui V. H. Šeperdsonui. *Ibid.*, b. 270. 8.

komitetų projektai, tačiau šalia jų buvo finansuojama ir kita išeivių organizuojama veikla: spauda, švietimas, įtakos ir gerovės užtikrinimas. Nors plačiąja prasme tai buvo naudingi projektai, tačiau jų finansavimas pritraukė didelius finansinius išteklius, kurie galėjo būti panaudoti daug efektyviau, pavyzdžiui, radijo laidoms į Baltijos šalis įsteigti arba transliacijoms į Ukrainą padidinti.

Laisvosios Europos radijo laidų politinė žinia buvo „laisvė nuo komunizmo ir išsivadavimas iš sovietinio imperializmo“. Tuo metu „Laisvės radijo auditorija buvo daugiausiai Sovietų Sąjungos rusai. Rusai galėjo neapkęsti tam tikrų komunistinės sistemos aspektų, tačiau tuo pat metu jie buvo linkę identifikuoti Staliną su pergale prieš Hitlerį ir nežymiai pagerėjusiu pragyvenimo lygiu. Sovietų Sąjungos gyventojai buvo izoliuoti nuo išorinio pasaulio, todėl neturėjo suvokimo apie laisvas institucijas ir kapitalistinės ekonomikos ypatybes. Taigi nelabai buvo tikimasi, jog SSRS gyventojai teigiamai pažvelgs į radijo laidose Sovietų Sąjungos lyderių demonizavimą, akcentuojamą JAV ekonomikos pranašumą bei paskaitas apie komunistinio imperialistinio agresyvumo, nukreipto prieš mažesnes kaimynines šalis, amoralumą.¹⁴³

Pirminis radijo stoties pavadinimas – Išsilaisvinimo nuo bolševizmo radijas – praėjus keliems mėnesiams nuo įsteigimo buvo pakeistas į trumpesnę – Išlaisvinimo radijas¹⁴⁴ (*Radio Liberation*) 1959 m. radijo stoties pavadinimas vėl pakeistas į Laisvės radijo (*Radio Liberty*), kuris simbolizavo radijo stoties siunčiamos žinios ir tono sušvelnėjimą.

Laisvės radijas, rengdamas radijo transliacijas į Sovietų Sąjungą, turėjo rodyti neutralumo esama režimui politiką, tai reiškė, jog tik Sovietų Sąjungos gyventojai gali apsispręsti, kokia bus Sąjungos politinė struktūra. Radijo laidų rengimo politika draudė transliacijas galėjusias supriešinti žmones.¹⁴⁵ Laisvės radijo laidų rengėjai ir pranešėjai stengėsi laidose tapatintis su auditorija, į

¹⁴³ PUDDINGTON, A. *Broadcasting Freedom*. Kentucky University Press, 2000, p. 154.

¹⁴⁴ Žodis „Išlaisvinimas“ galėjo suponuoti intervenciją iš užsienio, o tai prieštaravo Laisvės radijo tikslams ir misijai.

¹⁴⁵ SOSIN, G. *Sparks of Liberty: An Insider's Memoir of Radio Liberty*. Penn state press, 2010, p. 165.

kurią kreipėsi, užmegzdavo artimesnį ryšį su klausytoju, sumažindami distanciją kreipiniais „mūsų šalis“, „mūsų tėvynė“, „mes, tautiečiai“. ¹⁴⁶ Priešingai nei Amerikos balsas, Laisvės radijas pranešimuose apie Jungtines Valstijas kartais buvo kritikuojamos jos visuomenės neigiamos pusės, taip buvo siekiama sudaryti įspūdį, jog radijo stotis yra nepriklausomas transliuotojas. ¹⁴⁷

Devintojo dešimtmečio pradžioje nusiteikusieji prieš komunizmą teigė, jog *detanto* politikos dešimtmetis susilpnino JAV užsienio politiką visuose segmentuose – kariniame, diplomatiname bei viešosios diplomatijos srityje, įskaitant „Amerikos balsą“ ir Laisvės radiją. *Detanto* politika tiesiogiai atsiliepė ir Laisvosios Europos radijo programose siunčiamai žiniai – buvo rečiau girdima sovietinio režimo kritika bei atsirado nuobodūs politiniai komentarai. ¹⁴⁸

Radijų personalas kartu su etninių „lobistų“ organizacijomis Vašingtone mėgino pasinaudoti politine įtaka ir paveikti radijo laidų rengimo politikos kryptį. Tuo laikotarpiu, kai Laisvosios Europos ir Laisvės radijo veiklos politika buvo pavaldi Centrinės žvalgybos valdybai, kišimosi į politikos kūrimo procesą ir įgyvendinimą pavykdavo išvengti. CŽV veikė kaip tam tikras svertas, sulaikantis etninių grupių dalyvavimą bei atkreipiant Kongreso dėmesį į svarbiausius klausimus. ¹⁴⁹ Išaiškėjus aplinkybėms, jog Laisvės radijas buvo finansuojamas ir kontroliuojamas Centrinės žvalgybos valdybos, buvo atsisakyta radijo bangomis vykdomų operacijų slaptumo. Naujai įsteigta Tarptautinių transliacijų valdyba perėmė LER ir LR politikos programavimą, o radijo stočių finansavimas pradėtas vykdyti per kasmetines Kongreso tvirtinamas asignacijas.

¹⁴⁶ HENZE, Paul B. *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*, in *Cold War Broadcasting*, p. 19.

¹⁴⁷ HENZE, *ibid.*, p. 21.

¹⁴⁸ PUDDINGTON, *op.cit.*, p. 258.

¹⁴⁹ PUDDINGTON, *ibid.*, p. 259.

2. LAISVĖS IR LAISVOSIOS EUROPOS RADIOJO TRANSLIACIJOS Į SOVIETINĘ LIETUVĄ

2. 1. Laisvosios Europos radijo lietuvių redakcijos įsteigimo problema

2.1.1. Laisvosios Europos radijo lietuvių redakcijos steigimas – tarp vilties palaikymo ir aneksijos nepripažinimo politikos

Startavus pirmosioms radijo transliacijoms lenkų, vengrų, rumunų ir albanų kalbomis, 1951 m. Valstybės departamentas buvo patvirtinęs planus pradėti radijo laidų ir Baltijos šalių kalbomis transliacijas.¹⁵⁰ Tuo tikslu buvo inicijuoti ir tolesni parengiamieji darbai: 1951 m. kovo 15 d. Laisvosios Europos komitetas patvirtino Baltijos šalių patariamųjų grupių įsteigimo projektą, kuris numatė ir Laisvosios Europos radijo atitinkamų redakcijų įsteigimą.¹⁵¹ 1951 m. birželio 1 d. LEK vadovybė paskyrė Baltijos šalių radijo redakcijų vadovus. Lietuvių redakcijos vadovu paskirtas Laisvosios Lietuvos komiteto informacijos vedėjas buvęs „Dirvos“ redaktorius Vincas Rastenis.¹⁵²

1951 m. pabaigoje JAV Valstybės departamento ir Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto vadovybės pozicija Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų įsteigimo klausimu pasikeitė, radijo transliacijų pradžios sprendimas dar nebuvo galutinis. JAV vyriausybė kvestionavo Baltijos šalių galimybę atsilaikyti sovietinio režimo vykdomoms represijoms ir rusifikacijos procesui. Įvertinus Stalino režimo vykdomas masines deportacijas

¹⁵⁰ Memorandum for the Files, November 23, 1951, document 94, in FRUS, The Intelligence community, reporting on a November 20 meeting. P. 219.

¹⁵¹ 1951 m. kovo 15 d. projektas Nr. 1-1951 Dėl Baltijos šalių veiklos Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto kompetencijos ribose: konsultacinės grupės, tyrimai ir informacija. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.3.

¹⁵² BAGUŠAUSKAS, J. R. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. Genocidas ir rezistencija, 2001, nr. 2 (10), p. 67-68.

Baltijos šalyse, JAV vyriausybės atstovai teigė, jog per penkerius metus Baltų tautos bus arba iškeltos iš savo gimtų žemių, arba išnaikintos, todėl neverta pradėti transliuoti laidas.¹⁵³ Taip pat buvo baiminamasi, jog Laisvosios Europos radijo transliacijos galėjo paskatinti pasipriešinimą sovietiniam režimui, o tai galėjo nulemti dar intensyvesnes Baltijos šalių gyventojų žudynes.

Viena iš priežasčių, nulėmusių sprendimą nutraukti parengiamuosius darbus Baltijos šalių Laisvosios Europos radijo redakcijoms įsteigti, buvo biurokratinis konfliktas, kilęs tarp Nacionalinio laisvosios Europos komiteto ir „Amerikos balso“ radijo, kuris tuo laikotarpiu instituciškai buvo Valstybės departamento vadovybės pavaldume. Nors Laisvosios Europos radijo misija ir veiklos sritis buvo apibrėžta kitaip, negu „Amerikos balso“ radijo, pastarojo vadovybė išvelgė pavojų savo egzistavimui. Pagrindiniu argumentu konkurencinėje kovoje tapo Laisvosios Europos radijo Europoje kuriamos radijo laidos, kurios esą dubliavo „Amerikos balso“ Miuncheno radijo centro veiklą.¹⁵⁴ Dviejų radijo stočių vadovybės nesutarimai buvo išsakyti Valstybės departamento kartu su CŽV 1951 m. lapkričio 20 d. organizuotame susitikime, kuriame tuometinis Amerikos balso vadovas Fojus Kohleris (Foy Kohler), atremdamas argumentus, jog Laisvosios Europos radijas galėjo rengti kitokio pobūdžio radijo laidas, teigė, jog svarbiausias klausimas ne kokios priemonės naudojamos radijo laidų transliacijose, o ar galiausiai sėkmingai vykdoma propaganda. F. Kohlerio teigimu tai, ką buvo būtina pasakyti aneksuotoms Baltijos šalims, pilnai galėjo pasakyti Amerikos balso radijo laidos. Ardamosios transliacijos į Baltijos šalis taip pat buvo netikslingos, kadangi JAV vyriausybė niekada nepripažino sovietinės valdžios Baltijos šalyse ir dirbo su tų šalių vyriausybių diplomatiniais atstovais emigracijoje.

Per susitikimą didžiausią spaudimą nepradėti Laisvosios Europos radijo laidų į Baltijos šalis darė būtent Amerikos balso vadovas. Tokioje griežtoje ir vienareikšmiškoje pozicijoje galima išvelgti Amerikos balso radijo vadovybės

¹⁵³ PUDDINGTON, *op.cit.*, p. 295.

¹⁵⁴ JOHNSON, *ibid.*, p. 22.

baimę nusileisti ar net pralaimėti konkurencinėje kovoje su Laisvosios Europos radiju ir vėl atleisti darbuotojus, panašiai kaip tuoj po Antrojo pasaulinio karo. Kadangi Lenkijos, Rumunijos, Bulgarijos, Vengrijos, Čekoslovakijos ir Albanijos radijo redakcijos sėkmingai rengė Laisvosios Europos radijo laidas gimtosiomis kalbomis ir šių radijo laidų transliacijos buvo jau įvykęs faktas, Baltijos šalių radijo redakcijų atžvilgiu buvo daromas intensyvesnis spaudimas siekiant nepradėti radijo laidų išlaikyti radijo transliacijų į Baltijos šalis monopoliją, pagrįsti savo institucinės egzistencijos svarbą.

Nusprendus, jog esant pagrindiniam JAV radijo transliacijų tikslui perduoti žinias ir naujienas Rytų Europos žmonėms tą gali padaryti ir viena radijo stotis, Valstybės departamentas ir CŽV sutarė nepradėti Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos šalis, kaip buvo planuota. Esminis klausimas, kėlęs tuometinio jau CŽV vadovo Aleno Daleso susirūpinimą sustabdžius Baltijos šalių radijo redakcijų veiklą, buvo šioms transliacijoms įgyvendinti įdarbinto personalo tolimesnis likimas. Į šių redakcijų steigimo parengiamuosius darbus buvo įtraukti JAV piliečiai, kurių nuomonė ir įdirbis negalėjo būti paprasčiausiai ignoruojami. Spręsti Baltijos šalių redakcijų jau įdarbinto personalo klausimą buvo susitarta bendromis Laisvosios Europos ir „Amerikos balso“ radijų vadovybės pastangomis. Siekiant paaikškinti Baltijos šalių radijo redakcijų veiklos nutraukimą išėivijos atstovams buvo nuspręsta vadovautis pozicija, jog šių šalių klausimus spręš Valstybės departamentas.¹⁵⁵

Laisvosios Europos komiteto vadovybės susirašinėjimas dėl radijo transliacijų į Baltijos šalis pradžios liudija, jog pati administracija buvo palankiai nusiteikusi šių transliacijų atžvilgiu ir laikėsi pozicijos, jog turi pajėgumus pradėti radijo laidas. Jau minėtame Valstybės departamento ir CŽV vadovybės susitikime Laisvosios Europos komiteto direktorius E. Akeris net keletą kartų kreipėsi į naujai paskirtą CŽV vadovą (prieš tai ėjusį NLEK vadovo pareigas) A. Dalesą (Allen Dulles), kuriam išdėstė savo nuomonę dėl būtinybės pradėti Laisvosios Europos radijo transliacijas į Baltijos šalis. CŽV

¹⁵⁵ CŽV ir Valstybės departamento 1951 m. lapkričio 20 d. susitikimo ataskaita. *FRUS*, The Intelligence community, p. 218–219.

vadovas, nors pokalbio metu ir nebuvo tvirtai apsisprendęs dėl šio projekto likimo, akivaizdžiai dvejojo dėl galimo laidų dubliavimosi su „Amerikos balso“ radijo jau transliuojamomis laidomis į okupuotas Baltijos valstybes. Nors LEK vadovas E. Akeris tvirtino, jog tik Laisvosios Europos radijas turi tinkamo personalo iš Baltijos šalių ir technines galimybes parengti agresyvioms radijo laidoms, kokios jau buvo transliuojamos į satelitines Sovietų Sąjungos valstybes, CŽV vadovas akcentavo dvejojantis dėl galimos konkurencijos su Amerikos balso radijo laidomis.¹⁵⁶

Valstybės departamento sprendimas sustabdyti Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų steigimą netruko sulaukti išeivių reakcijos. Visą 1951 m. gruodžio mėnesį Valstybės departamente vyko susitikimai su Baltijos šalių diplomatais, juose šių šalių atstovai išreikšdavo nepasitenkinimą, kad radijo transliacijos nepradedamos, nors redakcijos jau įsteigtos. Savo ruožtu valstybės pareigūnai siekė išaiškinti JAV radijo transliacijų politikos gaires. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras P. Žadeikis kartu su Estijos generaliniu konsulu Johanu Kaivu (Johannes Kaiv) siekdami aptarti Laisvosios Europos radijo transliacijas į Baltijos šalis 1951 m. gruodžio 18 d. su oficialiu vizitu apsilankė pas Valstybės departamento pareigūną, atsakingą už Rytų Europos reikalus Vedelerį (Vedeler). Valstybės departamento atstovas akcentavo, jog sprendimas laikinai sustabdyti pasirengimą transliacijoms neturėjo jokios politinės reikšmės. Priešingai, buvo siekiama parengti daug veiksmingesnes transliacijas Baltijos šalių kalbomis, sukoncentruoti visas profesionalias jėgas vienoje organizacijoje.¹⁵⁷ Baltijos išeivių atstovams buvo užtikrinta, jog „Amerikos balso“ radijo laidos transliuos tą pačią medžiagą, kurią būtų transliavęs Laisvosios Europos radijas, perėmęs savo žinion ir jau įdarbintą personalą.

Valstybės departamento pareigūnas tvirtino, jog sprendimą rėmė ir Laisvosios Europos komiteto bei Laisvosios Europos radijo vadovybės. Šiam

¹⁵⁶ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1951 m. lapkričio 21 d. raštas pareigūnui, atsakingam už išeivių reikalų tvarkymą, Dž. F. Leichui dėl kelionės į Vašingtoną. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270.1, f. 1.

¹⁵⁷ JAV Valstybės departamento Rytų Europos reikalų biuro 1951 m. gruodžio 18 d. pokalbio su Baltijos šalių atstovais atmintinė. FRUS, Foreign relations, 1951, Volume IV, p. 1312.

teiginiui prieštarauja korespondencija, vykusi tarp LEK vadovų tuoj po Baltijos šalių atstovų oficialaus vizito į Departamentą. Oficiali JAV valstybės departamento pareigūnų retorika neįtikino Baltijos šalių atstovų, kurie išreiškė abejones tokio sprendimo pagrįstumu bei susirūpinimą dėl JAV vyriausybės vykdomos politikos pasikeitimo. Vienu iš argumentų tapo faktas, jog skatinant Baltijos šalių išeivius dalyvauti Nacionalinio laisvosios Europos komiteto veikloje buvo duotas pažadas, jog Laisvosios Europos radijas pradės transliacijas į Rytų Europos valstybes. Išeiviams iš Baltijos šalių buvo garantuota, kad jie bus traktuojami kaip ir kitos Rytų Europos valstybės, įskaitant ir radijo transliacijų įsteigimą. Kadangi išeivių atstovai galvojo, jog sustabdyti radijo redakcijų veiklą buvo išimtinai Valstybės departamento sprendimas, toks žingsnis buvo įvertintas kaip JAV pozicijos Baltijos šalių atžvilgiu pasikeitimas išskiriant jas iš Rytų Europos šalių.¹⁵⁸ Įvertinus sunkią Baltijos valstybių padėtį ir JAV vykdytą šių šalių aneksijos nepripažinimo politiką, bet koks užsienio politikos krypties pasikeitimas buvo labai skausmingai sutinkamas Baltijos šalių išeivių, todėl ir radijo transliacijų steigimo planų pasikeitimas buvo įvertintas kaip silpnėjantis politinis šių šalių palaikymas. Žvelgiant iš laiko perspektyvos JAV vykdyta politika Baltijos šalių atžvilgiu nesikeitė, o Laisvosios Europos transliacijų steigimo sustabdymą nulėmė objektyvios informacijos ir techninių bei finansinių resursų trūkumas.

Susitikimas susidariusios situacijos neišsprendė, tik dar labiau padidino įtampą santykiuose su Baltijos šalių išeiviais. P. Žadeikis 1951 m. gruodžio 31 d. įteikė Valstybės departamentui oficialų raštą dėl Laisvosios Europos radijo transliacijų. Jo pavyzdžiu Latvijos diplomatijos vadovas J. Feldmans raštą įteikė 1952 m. sausio 2 d., Estijos vyriausiasis konsulas J. Kaivas – 1952 m. sausio 8 d.¹⁵⁹ Visų trijų Baltijos šalių diplomatijos vadovai savo kreipimuose akcentavo faktą, jog pakvietusi prisidėti prie Laisvosios Europos komiteto

¹⁵⁸ JAV Valstybės departamento Rytų Europos reikalų biuro 1951 m. gruodžio 18 d. pokalbio su Baltijos šalių atstovais atmintinė. FRUS, Foreign relations, 1951, Volume IV, p. 1314.

¹⁵⁹ L'HOMMEDIU, Jonathan. The Baltic Freedom Committees: Politics and Policies of an exile Community. In *The Inauguration of Organized Political Warfare: the Cold War Organizations*, p. 215–216.

veiklos JAV vyriausybė garantavo Baltijos šalims, jog jos turės tokį patį statusą kaip ir kitos Rytų Europos šalys. Laisvosios Europos radijo transliacijų sustabdymas buvo traktuojamas kaip diskriminacinė politika Baltijos šalių atžvilgiu.

Nors pasiūlymas išdėstyti savo pozicijas raštu biurokratinėje praktikoje dažnai gali būti suprastas kaip mandagus atsisakymas toliau spręsti susiklosčiusią situaciją, Laisvosios Europos komiteto vadovybė buvo įsitikinusi, jog išsaktus pakankamai argumentų Valstybės departamentas bus pasiruošęs pakeisti poziciją dėl Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų įsteigimo sustabdymo.¹⁶⁰ Tokia nuostata buvo grindžiama Baltijos šalių išeivių organizacijų vadovų ankstesnio susitikimo su Valstybės departamento pareigūnais, kuriojančiais Rytų Europos reikalus, išdavomis. Jo metu buvo sutarta, jog Amerikos balso radijas turėtų rengti vienos rūšies laidas Baltijos šalims, o Laisvosios Europos radijas papildyti šias transliacijas laidomis, perduodančiomis vilties žinią okupuotų šalių gyventojams.¹⁶¹ Padrąsinti susitikimo su Valstybės departamento pareigūnais, Baltijos šalių patariamųjų grupių atstovai planavo kreiptis ir į Amerikos balso vadovą F. Kohlerį su prašymu nekliudyti Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos šalis pradžia.

Sunku vienareikšmiškai nustatyti, ar viltis atnaujinti Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų tolesnę veiklą turėjo realaus pagrindo. Valstybės departamento ir CŽV ataskaita¹⁶² aiškiai nurodo sprendimą nepradėti radijo laidų transliacijų. Tačiau tolesnėje komunikacijoje su Baltijos šalių atstovais jau neišreiškė tokios griežtos pozicijos ir davė suprasti, jog transliacijų į Baltijos šalis klausimas nėra baigtinis. Laisvosios Europos komiteto vadovybės palanki pozicija transliacijų į Baltijos šalis atžvilgiu taip pat skatino okupuotų valstybių atstovus toliau eskaluoti šį klausimą.

¹⁶⁰ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1951 m. gruodžio 20 d. laiškas CŽV direktoriaus pavaduotojui Džeksonui, Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270.1.

¹⁶¹ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1951 m. gruodžio 20 d. laiškas CŽV direktoriaus pavaduotojui Džeksonui. *ibid.* b. 270.1.

¹⁶² CŽV ir Valstybės departamento 1951 m. lapkričio 20 d. susitikimo ataskaita. *FRUS*, The Intelligence community, p. 215.

1951 m. gruodžio mėn. Laisvosios Europos komiteto valdybos nariai savo iniciatyva organizavo susitikimą su Valstybės departamento ir CŽV pareigūnais, kuravusiais politinės propagandos ir Rytų Europos reikalus, kuriame siekė išsiaiškinti, kokios bendros pozicijos bus laikomasi Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos šalis klausimu. Tarp pagrindinių LEK įvardytų problemų buvo paminėtos įsteigtos Baltijos šalių patariamiosios grupės, įdarbinti trys baltai Laisvosios Europos radijo redakcijose, bei kiti du baltai įdarbinti Tyrimų ir Spaudos tarnyboje, tačiau jie negauna darbo užmokesčio. Valstybės departamento Rytų Europos reikalų departamento pareigūnas Vedeleris atkreipė dėmesį į Baltijos šalių diplomatų poziciją, jog palikus galioti sprendimą nepradėti radijo transliacijų jis bus vertinamas kaip diskriminacinis (Vedeleris teigė parašęs kreipimąsi į Valstybės departamento vadovą, rekomenduodamas pradėti Laisvosios Europos radijo laidų transliacijas į Baltijos šalis). Nuspręsta, kol nebus gautas atitinkamas sprendimas iš Valstybės departamento, transliacijų klausimo neeskaluoti. Taip pat buvo sutarta bet koku atveju tęsti Baltijos šalių patariamųjų grupių veiklą, kadangi jų veiklos sustabdymas sukeltų nepageidaujamą politinį rezonansą. Svarbiausias šio jungtinio institucijų, vykdžiusių politinį karą prieš Sovietų Sąjungą, susirinkimo sutarimas buvo išsiaiškinti technines galimybes artimiausiu metu pradėti 15–30 minučių per savaitę Laisvosios Europos radijo transliacijas į Baltijos šalis.¹⁶³ Toks sutarimas implikuoja, kad nepaisant tvirto Valstybės departamento neigiamo sprendimo dėl papildomų radijo transliacijų į Baltijos šalis, jis nebuvo galutinis ir nepakeičiamas. Kitos institucijos, įgyvendinančios JAV nacionalinio saugumo politiką, savo iniciatyva ieškojo galimybių pasiekti visų okupuotų šalių auditorijas.

Laisvosios Europos komitetas, kuris buvo pagrindinė grandis, koordinuojanti išeivių veiklą Jungtinėse Valstijose, rodė iniciatyvą tęsti Laisvosios Europos radijo laidų Baltijos šalims įsteigimo klausimą, tačiau tokie veiksmai turėjo būti koordinuojami su Valstybės departamentu – kuriam

¹⁶³ Laisvosios Europos komiteto valdybos narių Dž. F. Leicho ir H. Milerio 1951 m. gruodžio 27 d. laiškas komiteto valdybos nariams F. Dolberui ir S. Finiksui, Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270.1.

buvo pavaldus LEK – bei CŽV, kuriai taip pat buvo atskaitingas. Po vizitų ir pasitarimų Vašingtone Laisvasis Europos komitetas specialiai radijo transliacijų į Baltijos šalis klausimui spręsti sušaukė visų padalinių susirinkimą, kuriame buvo siekiama paruošti bendrą komiteto poziciją bei numatyti tolimesnes veiklos gaires. Buvo sutarta toliau tęsti patariamųjų grupių veiklą, bendradarbiavimą su Baltijos šalių personalu, esant poreikiui atlikti regiono tyrimus ir būti pasiruošusiems tam atvejui, jeigu Valstybės departamentas pakeis savo sprendimą dėl Baltijos šalių radijo programų.¹⁶⁴ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio korespondencijos su kolega tonas liudija tam tikrą nepatogumą prieš Baltijos šalių diplomatus dėl susidariusios situacijos, esą šie „...gali padaryti tik dvi išvadas: arba mes esame visiškai kvaili ir neatsakingi žmonės, arba – Jungtinių Valstijų vyriausybės kontroliuojami. Abu variantai nėra geri.“¹⁶⁵ Nepradėjus Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių radijo redakcijų veiklos, Laisvosios Europos komitetas išties atsidūrė tarp dviejų interesų pusių. Vyriausybė numatė šių transliacijų pradžios potencialius ekonominius ir politinius padarinius, o Baltijos šalių diplomatai teisėtai jautėsi diskriminuojami ir baiminosi dėl pasikeitusios JAV vyriausybės pozicijos Baltijos šalių aneksijos atžvilgiu. LEK susidariusią situaciją sprendė užimdamas tarpinę poziciją – neaštrinti santykių su Baltijos šalių atstovais, toliau tęsti bendradarbiavimą su jų patariamosiomis grupėmis ir tuo pat metu laukti patvirtinimo dėl galutinės Valstybės departamento pozicijos radijo laidų transliavimo klausimu.

Laisvosios Europos komiteto vadovybė pagal savo kompetenciją negalėjo daryti įtakos Valstybės departamento sprendimams. Tačiau kaip organizacija, tiesiogiai įsipareigojusi Baltijos šalių išeiviams, ji buvo priversta užimti vieną arba kitą poziciją. Transliacijų problema išliko aktuali Laisvosios Europos komitete ir vėliau, o komiteto vadovybė, reaguodama į Valstybės departamentui pateikiamus Baltijos šalių diplomatų protestus, transliacijų

¹⁶⁴ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1952 m. sausio 2 d. asmeninio pobūdžio laiškas Džonui [pavardė nenurodyta], Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270.1.

¹⁶⁵ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1952 m. sausio 2 d. asmeninio pobūdžio laiškas Džonui [pavardė nenurodyta]. *ibid.*, b. 270.1.

klausimą laikė esant atvirą. Simpatija Baltijos šalių išeiviams nulėmė pokyčius LEK nuostatose Laisvosios Europos radijo transliacijų atžvilgiu.

Valstybės departamento ir Politikos koordinavimo biuras, sustabdydami transliacijų į Baltijos šalis įsteigimo veiklą, nebuvo atlikę nuodugnesnės regiono ir tokio pobūdžio radijo laidų transliacijų tikslingumo analizės, Baltijos šalių strateginio svarbumo, gyventojų, jų pasipriešinimo komunizmui istorijos apžvalgos. Komiteto direktorius situaciją įvardijo kaip „darbą dėl viešumo, tačiau nukreiptą ne tiek į visuomenę, kiek į svarbius pareigūnus“. ¹⁶⁶ Pagrindinis argumentas už Laisvosios Europos radijo transliacijas į Baltijos šalis tuo metu tiesiogiai koreliavo su JAV nacionalinio saugumo strategija ir klostantis nepalankiems santykiams su Sovietų Sąjunga būtų buvęs logiškas žingsnis toliau vykdant propagandinį karą prieš komunizmo plėtrą. Tarp Laisvosios Europos komiteto vadovų vyravo nuomonė, jog antisovietinei veiklai neįgavus pagreičio, karas tarp Rytų ir Vakarų būtų neišvengiamas ir abiem pusėms pražūtingas, o šalis, kurias JAV norėtų matyti kaip sąjungininkes, nesugebėtų suformuluoti politinės veiklos linijos. ¹⁶⁷ Kritinis požiūris į Valstybės departamento poziciją Baltijos šalių atžvilgiu, suvokiant šių šalių svarbą kovos su komunizmo ekspansija kontekste, nulėmė, jog Laisvosios Europos radijo transliacijos į šias šalis klausimas nebuvo visiškai atmestas ir Laisvosios Europos komitetui užėmus palaikančią poziciją toliau išliko darbotvarkėje.

Siekiant atkreipti vyriausybės pareigūnų dėmesį į Baltijos šalių strateginę svarbą, Valstybės departamente išplatinta LEK analizės skyriaus ataskaita, paneigusi pagrindinius argumentus prieš Laisvosios Europos radijo transliacijas į Baltijos šalis. Sprendimą sustabdyti radijo transliacijas daugiausia nulėmusios priežastys buvo nepakankama auditorija bei radijo imtuvų stoka Baltijos šalyse, menkos galimybės gauti informaciją iš jų ir didelės išlaidos. Taip pat baimintis, kad Laisvosios Europos radijo laidos į Baltijos šalis sukurstys vietos gyventojus sukilti prieš sovietinę valdžią ir taip

¹⁶⁶ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1952 m. kovo 7 d. laiškas p. Hall, Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, 270.1.

¹⁶⁷ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1952 m. kovo 7 d. laiškas p. Hall, *ibid.*, 270.1.

sukels naujas represijų bangas.¹⁶⁸ Šis argumentas galėjo būti taikomas visoms šalims, į kurias transliavo Laisvosios Europos radijas. Tačiau, jeigu ne laidų specifika, tai būtų „Amerikos balso“ veiklos dubliavimas. Laisvosios Europos radijo laidų rengimo taisyklės griežtai draudė transliacijas, galinčias sukelti neplanuotus maištus okupuotose šalyse. Grėsė pavojus, jog totalitarinio režimo sąlygomis gyvenantys žmonės, paveikti radijo bangomis skleidžiamos informacijos, galėjo neteisingai suvokti sovietinę realybę ir imtis skubotų, nepamatuotų žingsnių prieš režimą. Baltijos šalių gyventojai buvo vertinami kaip atsargūs, jautrūs ir kantrūs žmonės, savo geriausias savybes pademonstravę iškęsdami du totalitarinius režimus ir neturėję iliuzijų dėl išsivadavimo galimybių.¹⁶⁹ Pagrindinė žinia, kurią reikėjo pasiųsti okupuotų Baltijos šalių gyventojams, tai vilties žinia, informacija apie išlaisvinamąją išeivių veiklą laisvajame pasaulyje ir griežta komunizmo kritika, kuri būtų jų pačių slopinamų jausmų išraiška.

Ypatingas Baltijos šalių statusas lyginant su kitomis už geležinės uždangos likusiomis bei nominalią nepriklausomybę turėjusiomis šalimis, į kurias jau vyko Laisvosios Europos radijo transliacijos, buvo vertintas kaip tam tikra kliūtis. Kadangi Baltijos šalys buvo inkorporuotos į Sovietų Sąjungos sudėtį, transliacijos, palaikančios šių šalių išsivadavimo siekius, galėjo būti traktuojamos kaip aktyvi agresija prieš SSRS teritorinį vientisumą. Siekiant paneigti šį argumentą buvo vadovaujama nuostata, jog JAV ir taip oficialiai nepripažino Baltijos šalių teritorijos aneksijos bei palaikė ryšius su jų diplomatijos atstovais, paskirtais ankstesnių vyriausybių, todėl Laisvosios Europos radijo transliacijos nebūtų labiau pakenkusios santykiams su Sovietų Sąjunga.¹⁷⁰

Laisvosios Europos komitetas prie radijo transliacijų į Baltijos šalis klausimo negrįžo iki 1952 m. pabaigos. Į Baltijos šalių išeivių prašymus

¹⁶⁸ Laisvosios Europos komiteto 1952 m. vasario 6 d. „Argumentai už ir prieš transliacijas į Baltijos šalis“, Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270. 7, p. 3.

¹⁶⁹ Laisvosios Europos komiteto 1952 m. vasario 6 d. „Argumentai už ir prieš transliacijas į Baltijos šalis“, *ibid.*, b. 270. 7, p. 4.

¹⁷⁰ Laisvosios Europos komiteto 1952 m. vasario 6 d. „Argumentai už ir prieš transliacijas į Baltijos šalis“, *ibid.*, b. 270. 7. P. 5.

sugrįžti prie transliacijų įsteigimo planų buvo atsakoma pavėluotai, dabar jau atvirai pareiškiant, kad LEK prioritetų sąrašė – kokybiškos ir savalaikės transliacijos į Bulgariją, Rumuniją ir Albaniją.¹⁷¹ Atsisakymą pradėti Laisvosios Europos radijo laidas motyvavo administracijos personalo ir finansinių šaltinių trūkumu.¹⁷² Nenoras atnaujinti Baltijos šalių klausimo sietinas su tarptautinėje arenoje 1952 m. pradžioje vykusiomis derybomis dėl J. Stalinui pateiktos „taikos notos“, o realiai tai buvo dviejų įtakos sferų Europoje įteisinimas.¹⁷³ Vykstant deryboms su Sovietų Sąjunga tikrai buvo nestrategiška pradėti radijo transliacijas į Baltijos šalis, esančias SSRS įtakos sferoje. Atsainus požiūris į Baltijos šalių diplomatų užklausimus bei radijo transliacijų įsteigimą į šį regioną gali būti sietinas ir su pasikeitusia Laisvosios Europos komiteto vadovybe. Naujasis Laisvosios Europos radijo direktorius Robertas E. Langas, pakeitęs Baltijos šalims simpatizavusį E. Akerį, griežčiau laikėsi biurokratinių taisyklių ir Valstybės departamento sprendimų nekvestionavo.

2.1.2. „Išvadavimo“ koncepcijos išraiškos sunkumai radijo transliacijose ir okupuotų Baltijos šalių piliečių moralinis palaikymas

Su prezidento D. Eizenhauerio atėjimu 1953 m. sausio mėn. pasikeitusi administracija pakoregavo informacijos sklaidos užsienyje veiklos kryptį išplėsdama tarptautines psichologinio karo programas. Sugriežtėjusi išsilaisvinimo iš komunizmo gniaužtų retorika, itin plačiai eskaluojama prezidento rinkimų kampanijos metu, atsiliepė ir Laisvosios Europos radijo laidų, transliuojamų į Rytų Europos šalis, pobūdžiui. Radijo laidų rengimo politikos atmintinė įspėjo nevertoti teiginių, galinčių suteikti Vakarų intervencijos vilčių. Nepageidaujama buvo jokia retorika, galėjusi paskatinti

¹⁷¹ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus R. E. Lengo 1952 m. lapkričio 12 d. atsakymas į Baltijos šalių tarybos 1952 m. rugpjūčio 13 d. laišką, Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270. p. 7.

¹⁷² Laisvosios Europos komiteto direktoriaus R. E. Lengo 1952 m. birželio 30 d. atsakymas į Baltijos šalių tarybos 1952 m. gegužės 30 d. laišką. *ibid.* b. 270. p. 8.

¹⁷³ KISSINGER, H. *Diplomatija*. Vilnius, 2003, p. 478.

ginkluotą antikomunistinį judėjimą pereiti iš pasyvios rezistencijos į aktyvią tikintis, jog toks pasipriešinimas sulauks paramos iš Vakarų.¹⁷⁴ Laisvosios Europos radijo vadovybė, siekdama išvengti neteisingų interpretacijų, vadovavosi nustatytomis instrukcijomis ir kruopščiai kontroliavo už geležinės uždangos transliuojamų radijo laidų turinį.

Naujoji prezidento administracija, pradėjusi griežtesnę kovą su komunizmu, intensyveno psichologinio karo priemonių panaudojimą.¹⁷⁵ Prezidento D. Eizenhauerio naujoji užsienio politika atsisakė komunizmo „Tramdymo“ strategijos ir perėjo prie išlaisvinimo politikos krypties. Pasikeitusi JAV užsienio politika turėjo tiesioginį poveikį Laisvosios Europos komiteto veiklai, naujosiose radijo transliacijų rengimo politikos gairėse jis reikalavo cituoti valstybės sekretoriaus A. Daleso 1953 m. balandžio 18 d. kreipimosi žodžius: „Mes turime pasiūsti aiškią žinią pavergtoms tautoms, jog mes jų nelaisvės nepriimame kaip įvykusio istorijos fakto.“¹⁷⁶ Eizenhauerio administracijos retorika atsispindėjo ir Laisvosios Europos komiteto politikos nuostatose, kuriose nuo 1953 m. pradeda koncentruotis ties išvadavimo (*liberation*) koncepcija. Šiame naujosios užsienio politikos uždavinių kontekste vėl buvo iškeltas Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos šalis klausimas. Prezidentas D. Eizenhaueris 1953 m. birželio 8 d. laiške Baltijos šalių išlaisvinimo komitetui išsakė Baltijos šalių palaikymą, akcentavo tvirtą JAV politiką pripažįstant nepriklausomų vyriausybių paskirtus diplomatijos atstovus ir išreiškė viltį, jog šalys bus išlaisvintos.¹⁷⁷ Prezidento kreipimasis dar kartą patvirtino paramą pavergtiems Estijos, Latvijos ir Lietuvos gyventojams ir suteikė viltį, jog seks atitinkami JAV vyriausybės veiksmai jų siekiamis įgyvendinti. Laisvosios Europos komiteto ryšių su išeiviais skyrius, pateikė rekomendaciją, kurioje ragino vadovybę nedelsiant inicijuoti Laisvosios Europos radijo transliacijas į Baltijos šalis ir prognozavo

¹⁷⁴ Laisvosios Europos komiteto 1952 m. rugsėjo 2 d. „Specialiosios instrukcijos išsilaisvinimo radijo transliacijoms rengti“ (Special Guidance for Broadcasts on Liberation).

¹⁷⁵ JOHNSON, *op.cit.*, p. 49.

¹⁷⁶ JOHNSON, *op.cit.*, p. 50.

¹⁷⁷ JAV prezidento D. Eizenhauerio 1953 m. birželio 8 d. laiškas Baltijos šalių išlaisvinimo komiteto pirmininkui L. Vahteriui, Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270, p. 8.

aukščiausią šių transliacijų efektyvumą.¹⁷⁸ Nepaisant pateiktų rekomendacijų, komiteto vadovybė negalėjo priimti vienareikšmiško sprendimo dėl Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos šalis tolimesnio likimo. Detaliausią argumentaciją dėl transliacijų tikslingumo savo atsakyme komiteto valdybos nariams pateikė Laisvosios Europos radijo direktorius E. Lengas. [Žr. priedą Nr. 1.]. Radijo vadovas pabrėžė, kad visi argumentai buvo bendro pobūdžio, o ne dėl Baltijos regiono kaip tokio. Pagrindinė Laisvosios Europos radijo tikslinė auditorija buvo Lenkijoje, Čekoslovakijoje ir Vengrijoje. Sovietų Sąjungos sustiprintas radijo stočių signalų slopinimas reikalavo didesnių išlaidų siekiant pasiūsti kokybiškas laidas į prioritetines teritorijas, dėl to laisvų finansinių lėšų Laisvosios Europos radijo transliacijų plėtrai nebuvo. Be to, pagal atliktus skaičiavimus radijo transliacijos į Baltijos šalis būtų buvęs itin brangus projektas.¹⁷⁹ Sąlyginai mažas potencialių klausytojų skaičius ir pernelyg didelės sąnaudos radijo transliacijoms įsteigti ir ateinančiais metais buvo pagrindiniai argumentai atsisakant steigti Baltijos redakcijas.

Radijo vadovybė vengė didinti biurokratiją, o tai neišvengiamai būtų nutikę prasidėjus transliacijoms į naujas teritorijas. Laisvosios Europos radijo laidoms buvo itin sudėtinga gauti informacijos iš Baltijos šalių, negana to – pernelyg mažas radijo imtuvų skaičius ir potenciali radijo klausytojų auditorija. Mažas informacijos kiekis apie esamą padėtį šiose šalyse laikytas rimta kliūtimi siekiant Laisvosios Europos radijo transliacijų pagrindinio tikslo – rengti informatyvias, efektyvias laidas. Dvejota ir dėl galimybės radijo laidomis paveikti Baltijos šalių klausytojus, kurie jau ilgą laiką buvo veikiami sovietinės ideologijos ir beveik nesidomėjo Vakarais. Net esant galimybei paveikti Baltijos šalių klausytojus, dvejota dėl jų rezistencinio potencialo.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Laisvosios Europos komiteto Ryšių su išeiviais skyriaus 1953 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita „Types of Broadcasts Made Possible by Material Available on Conditions in the Baltic States“, Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270. 8.

¹⁷⁹ Pagal Laisvosios Europos radijo vadovybės atliktus skaičiavimus, radijo transliacija į Baltijos šalis būtų kainavusi 18,22 \$ vienam klausytojui per metus, o Čekoslovakijoje kainavo 76 centus per metus. Čekoslovakijoje pagal skaičiavimus vienas klausytojas turėjo galimybę pasidalyti išgirsta informacija su vienu iš keturių gyventojų, o Lietuvoje – su vienu iš 15 ar 16 gyventojų. Lietuvos auditorijos galimybes blogino ir didelis rusų skaičius LTSR KP CK.

¹⁸⁰ Laisvosios Europos radijo direktoriaus E. Lango 1953 m. rugpjūčio 19 d. raštas President's Committee dėl radijo transliacijų į Baltijos šalis įsteigimo tikslingumo. *Ibid.*, b. 270. 8, p. 1–7.

Laisvosios Europos radijo direktoriaus nuomone, tikslingiausia buvo tęsti radijo transliacijas į Lenkiją, Čekoslovakiją ir Vengriją, o atsiradus papildomų lėšų gerinti šių transliacijų kokybę. Akivaizdu, jog dėl informacijos apie padėtį Baltijos šalyse stygiaus buvo susikurtas neteisingas vaizdas apie gyventojų (bent jau Lietuvos) požiūrį į Vakarų pasaulį ir sovietinės ideologijos poveikį. Tuo metu Lietuvoje dar neseniai vyko aktyvus partizaninis pasipriešinimas ir buvo stipri istorinė laisvos Lietuvos atmintis, skatinusi priešintis komunistinei ideologijai. Vadovaudamasis parengtomis analizėmis apie padėtį Baltijos šalyse, tap pat Laisvosios Europos radijo rekomendacijomis, Laisvosios Europos komitetas priėmė sprendimą neatnaujinti pasirengimo darbų ir nesiimti transliacijų į naują regioną.

1953 m. tapo Laisvosios Europos radijo transliacijų politikos lūžiniais metais. Daugiau nei dvi dešimtys įvairių Sovietų Sąjungos tyrimų ir analizių (įskaitant ir transliacijų į Baltijos šalis analizę), atliktų JAV vyriausybės užsakymu H. Trumeno ir D. Eizenhauerio administracijų metu paliudijo, jog sovietinis valdymas Rytų Europos šalyse – jau įvykęs faktas. Geriausia, ką šioje situacijoje galėjo pasiekti Jungtinės Valstijos, buvo užkirsti kelią tolesnei regiono sovietizacijai ir palaikyti gyventojų rezistencijos dvasią.¹⁸¹ Staigus politikos krypties pasikeitimas ir nuojauta, jog slaptos informacinės operacijos, kurias vykdė Laisvosios Europos komitetas ir Laisvosios Europos radijas, prarandą savo statusą, sukėlė neramumus šių institucijų viduje. Komitetas ir radijas buvo kaltinami prastu vadovavimu, biurokratiniais konfliktais bei išseivių organizacijų marginalizavimu.¹⁸² Kritiniu instituciniu ir politikos momentu sprendžiamas Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos šalis klausimas buvo ne vietoje ir ne laiku.

Po galutinio sprendimo nepradėti radijo laidų transliacijų į Lietuvą, Latviją ir Estiją, Laisvosios Europos komitetas prie Baltijos šalių reikalų sugrįždavo tik epizodiškai. Baltijos šalių išlaisvinimo komitetai, kuriems mainais už Laisvosios Europos radijo pobūdžio laidas buvo pasiūlyta

¹⁸¹ JOHNSON, *op.cit.*, p. 56.

¹⁸² JOHNSON, *op.cit.*, p. 60.

pasinaudoti Amerikos balso galimybėmis, neturėjo nei patirties tokioms transliacijoms rengti, nei žinių, kas yra „gera propaganda“. Tai įvertinus 1954 m. LEK vadovybei, buvo pasiūlyta Baltijos šalių išlaisvinimo komitetams teikti Laisvosios Europos radijo laidų rengimo rekomendacijų ir politikos dokumentus.¹⁸³

Baltijos šalių išlaisvinimo komitetams periodiškai iškeliant transliacijų klausimą, Laisvosios Europos radijo vadovybė reaguodavo atitinkamai pagal to meto tarptautinę situaciją ir JAV užsienio politikos bei informacijos sklaidos slaptųjų operacijų strategiją. Pavyzdžiui, 1955 m. lapkričio mėn. Laisvosios Europos radijo direktorius kreipėsi į LEK patarėją politikos klausimais, prašydamas konsultacijos dėl galimybės inicijuoti transliacijas į Baltijos šalis. Kaip ir ankstesniais kartais prieš radijo laidų pradžia buvo įvardyti tie patys argumentai: informacijos apie gyventojus tikslinėse šalyse trūkumas, kvalifikuoto personalo trūkumas, radijo siųstuvų trūkumas bei Laisvosios Europos komiteto rėmėjų požiūris. „Aš manau, tu galėtum (ir turėtum) pademonstruoti savo teigiamą požiūrį į Baltijos šalių tarybas ir užsakyti dar vieną studiją [dėl radijo laidų tikslingumo – aut. pastaba], tačiau dabar ne laikas Laisvosios Europos radijui rimtai galvoti apie transliacijas į Baltijos šalis. Dabar geriau neturėti jokių reikalų su Sovietų Sąjungos teritorija“, teigė LEK patarėjas politikos klausimais L. Galantieras (L. Galantieri).¹⁸⁴

Laisvosios Europos ir Laisvės radijo operacijų pobūdžiui įtakos turėjo ir tarptautiniai įvykiai. 1955 m. Ženevos susirinkimo rezultatai¹⁸⁵ vertė radijo laidose akcentuoti, jog pasikeitė tik Sovietų Sąjungos taktika, bet ne tikslai, ir dar kartą užtikrinti Rytų Europos klausytojus, kad jie nebuvo parduoti Maskvai.¹⁸⁶

¹⁸³ Laisvosios Europos radijo direktoriaus E. Akerio 1954 m. kovo 9 d. laiškas Laisvosios Europos komiteto direktoriui Dž. F. Leichui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 270. 8.

¹⁸⁴ Laisvosios Europos komiteto patarėjo politikos klausimais Leviso Galantiero (Lewis Galanterie) 1955 m. lapkričio 4 d. atsakymas į Laisvosios Europos radijo direktoriaus V. Dž. Konerei Ygano (Conerey Egan) 1955 m. spalio 27 d. laišką. *Ibid.*, b. 270. 8.

¹⁸⁵ The four-power Geneva Summit.

¹⁸⁶ JOHNSON, *op.cit.*, p. 62.

Šeštojo dešimtmečio viduryje Vakarų valstybių ir Sovietų Sąjungos interesams susidūrus Artimuosiuose Rytuose, JAV prezidentas D. Eisenhoweris ėmėsi ir Valstijų nacionalinio saugumo strategijos korekcijos. 1957 m. kovo mėn. JAV kongresas patvirtino Eisenhowerio doktriną, kuri numatė, jog esant ginkluotai grėsmei valstybės gali kreiptis ekonominės ir/ar ginkluotos pagalbos į Jungtines Amerikos Valstijas. D. Eisenhoweris doktrinoje išskyrė Sovietų Sąjungos grėsmę ir įtvirtino JAV įsipareigojimą saugoti ir ginti teritorinį integralumą bei politinę nepriklausomybę tautų, prašančių pagalbos nuo atviros ginkluotos agresijos, kylančios iš bet kokios šalies, valdomos (kontroliuojamos) tarptautinio komunizmo.¹⁸⁷ Pirmą kartą D. Eisenhowerio doktrina buvo pritaikyta 1958 m. per Libano krizę, pasiuntus JAV karines pajėgas paremti prezidento Kamilio Šamuno (Camille Chamoun), kovojančio su politiniais priešininkais. Taip buvo duotas signalas Sovietų Sąjungai, jog JAV pasiruošusi ginti savo interesus Artimuosiuose Rytuose.¹⁸⁸

JAV ir SSRS santykių dinamika šeštojo dešimtmečio antroje pusėje nulėmė, jog pagrindiniu JAV slaptųjų informacinių operacijų taikiniu išliko Varšuvos pakto valstybės, į kurias radijo transliacijos buvo toliau intensyvinamos. Transliacijų į Baltijos šalis klausimas buvo apleistas ir nesulaukė kiek daugiau dėmesio iki 1958 m. Didėjant JAV įtakai reguliuojant Artimųjų Rytų konfliktą, aneksuotose Baltijos šalyse leidžiamoje sovietinėje spaudoje smarkiai paaštrėjo antivakarietiška propaganda. Jos tikslas buvo įtikinti okupuotų šalių gyventojus, jog Vakarai naudoja ginkluotas pajėgas tautiniams judėjimams Azijoje, Afrikoje ir net Lotynų Amerikoje nuslopinti, o štai Sovietų Sąjunga siekia bet kokia kaina palaikyti taiką. 1958 m. liepos mėn. Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininkas kreipėsi į Laisvosios Europos radijo direktoriaus pavaduotoją, atkreipdamas dėmesį į augančius komunistinės propagandos mastus okupuotose Baltijos šalyse ir akcentuodamas radijo

¹⁸⁷ Prezidento D. Eisenhowerio doktrina dėl Artimųjų Rytų, 1957 m. sausio 5 d. pranešimas Kongresui. The Department of State Bulletin, XXXV1, No. 917 (January 21, 1957), p. 83–87.

<<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1957eisenhowerdoctrine.html>> [žiūrėta 2014-05-29].

¹⁸⁸ KISSINGER, H. Diplomacija. Vilnius, 2003, p. 449.

transliacijų būtinybę.¹⁸⁹ Kadangi oficialiuose Laisvosios Europos komiteto ir Laisvosios Europos radijo vadovybės atsakymuose vienu iš argumentų nepradėti transliacijų į Baltijos šalis buvo menkos šių šalių auditorijos galimybės klausytis radijo laidų dėl nepakankamo radijo imtuvų skaičiaus, kreipimesi pateikti nauji techninių galimybių skaičiavimai. Pagal A. Trimako pateiktus duomenis, Sovietinės Lietuvos teritorijoje 1958 m. gegužės mėnesį buvo 200 000 radijo aparatų ir 100 000 radijo taškų.¹⁹⁰ Atsižvelgiant į tuometinį gyventojų skaičių, techninės Vakarų radijo stočių klausymo galimybės sudarė 850 000 radijo prietaisų 6 mln. 99 tūkstančiams Baltijos šalių gyventojų, t.y. tūkstančiui gyventojų teko 93 radijo imtuvai.¹⁹¹ Tuo pat metu techninės galimybės pagauti radijo signalus Sovietų Sąjungoje tesudarė 36,9 radijo imtuvo vienam gyventojui.¹⁹² Du su puse karto didesnis nei likusioje Sovietų Sąjungoje, Baltijos šalių auditorijos pajėgumas šių šalių išeiviams, kovojantiems už Laisvosios Europos radijo transliacijų pradžia, atrodo pakankamai svarus argumentas kreiptis į radijo vadovybę. Kadangi Baltijos šalių radijo redakcijų įsteigimo klausimas Laisvosios Europos komiteto darbotvarkėje niekada nebuvo galutinai atmestas, prieš atsakant į eilinį Baltijos šalių išeivių kreipimąsi buvo užsakytas naujas radijo transliacijų į Baltijos šalis techninių galimybių ir tikslingumo tyrimas. Šį kartą neturėdamas pakankamų išteklių pradėti visos apimties radijo laidų transliacijas į Baltijos šalis, Laisvosios Europos komitetas planavo įgyvendinti simbolinių (trisdešimties minučių programos kasdien, trimis kalbomis su dviem pakartojimais) radijo laidų koncepciją. 1958 m. „Amerikos balsas“ į Baltijos šalių regioną transliavo iš Miuncheno, Tanžero¹⁹³, per BBC siųstuvus ir iš JAV.¹⁹⁴ Po detalios

¹⁸⁹ Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininko A. Trimako 1958 m. liepos 21 d. laiškas Laisvosios Europos radijo pavaduotojui Dž. L. Daningui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 271.1.

¹⁹⁰ Sovietinėje Latvijoje atitinkamai 225 000 radijo aparatų ir 105 000 radijo taškų; sovietinėje Estijoje – 142 000 radijo aparatų ir 78 000 radijo taškų.

¹⁹¹ Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininko A. Trimako pateikti duomenys apie radijo imtuvų skaičius buvo surinkti iš Sovietų Sąjungoje publikuotų šaltinių.

¹⁹² Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininko A. Trimako 1958 m. liepos 21 d. laiškas Laisvosios Europos radijo pavaduotojui Dž. L. Daningui. *Ibid.*, b. 271.1.

¹⁹³ Tanžeras, miestas Maroko šiaurėje, nuo 1923 m. turėjęs tarptautinį statusą, šaltojo karo metais tapęs JAV bei Europos diplomatų, verslininkų ir saugumo tarnybų veiklos centru. Nuo 1956 m. priklausė Marokui.

techninių galimybių pradėti simbolines radijo transliacijas į Baltijos šalis analizės Laisvosios Europos radijo inžinerinio skyriaus vadovas pateikė išvadas, jog netgi įrengus naujus siųstuvus Holzkircheno ir Bibliso miestuose, signalas, pasiekiantis Baltijos šalių regioną, nebūtų pakankamas, kad pasiektų kritinį sovietinių klausytojų skaičių šiose valstybėse, reikalingą radijo misijai įgyvendinti.¹⁹⁵ Vengdamas priimti sprendimus vienašališkai, Laisvosios Europos komiteto prezidentas kreipėsi į Jungtinių Valstijų Informacijos agentūros (USIA) vadovą T. Streibertą (Theodor Streibert), norėdamas sužinoti jo nuomonę dėl simbolių radijo transliacijų į Baltijos šalis įsteigimo, įvertinus techninių galimybių analizės išvadas. Informacijos agentūros vadovas išsakė tuos pačius argumentus, kuriuos prieš septynerius metus įvardijo tiek Valstybės departamentas, tiek Laisvosios Europos komiteto vadovybė, motyvuodama Baltijos šalių išeivių atstovams savo sprendimą sustabdyti pasirengimą radijo laidų transliacijoms. Pats faktas, jog Jungtinės Valstijos transliuoja oficialios valstybinės radijo Amerikos balsas laidas gimtosiomis kalbomis į Baltijos šalis, jau savaime liudijo, kad JAV vyriausybė šių šalių okupacijos nepripažįsta. Vertinant simbolinės radijo transliacijų reikšmės Baltijos regionui požiūriu, oficialios, valstybinės radijo transliacijos buvo svarbiausias elementas, nereikalavęs jokių papildomų užtikrinimų.¹⁹⁶ Simbolių radijo transliacijų idėja nesusilaukė pritarimo ir dėl galimo moralinio poveikio Baltijos šalių gyventojams. Manyta, kad transliacijoms plačiai paplitus, jomis neišvengiamai būtų nusivilta dėl riboto turinio ir poveikio. Kitu atveju, radijo transliacijoms nesulaukus plataus viešumo, visa operacija būtų pareikalavusi per daug finansinių išteklių, kurie tuo metu galėjo

¹⁹⁴ Kasdien trisdešimties minučių programos lietuvių, latvių ir estų kalbomis buvo rengiamos Miunchene ir kasdien tomis pačiomis kalbomis rengiamos laidos JAV.

¹⁹⁵ Laisvosios Europos radijo Inžinerinio skyriaus direktoriaus K. M. Hariso 1958 m. rugpjūčio 25 d. ataskaita dėl transliacijų į Baltijos šalis techninių aspektų. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 271.1.

¹⁹⁶ Jungtinių Valstijų Informacijos agentūros direktoriaus T. Streiberto 1958 m. spalio 16 d. laiškas Laisvosios Europos komiteto prezidentui V. Kritenbergeriui. *Ibid.* b. 271.1.

būti geriau panaudojami plėtojant ir tobulinant radijo transliacijas į pagrindines Laisvosios Europos radijo Varšuvos pakto šalių auditorijas.¹⁹⁷

Laisvosios Europos komiteto, kuris šeštajame dešimtmetyje dar buvo viešai pozicionuojamas kaip privati institucija, prezidento kreipimasis į vyriausybinių informacijos valdymo agentūrą dar kartą paliudija, kad informacinio karo su SSRS priemonės buvo derinamos vyriausybinio lygmeniu ir institucijos koordinavo savo darbą siekdamos geriausio rezultato kovoje su komunistine propaganda.

Baltijos šalių išeivių atstovų suaktyvėjusią veiklą siekiant Laisvosios Europos radijo laidų transliacijų nulėmė ir „Amerikos balso“ reorganizacija, dėl kurios buvo uždaryta radijo redakcija Miunchene, nuo 1958 m. rugsėjo 1 dienos nutraukusi Baltijos šalių programą.¹⁹⁸ „Amerikos balso“ radijo laidų sumažinimas į Baltijos regioną galėjo būti traktuojamas kaip sumažėjęs JAV ir laisvojo pasaulio susidomėjimas okupuotų šalių gyventojų likimu, kadangi Vakarų dėmesys buvo pagrindinė išsilaisvinimo viltis, skatinusi priešintis sovietinės ideologijos įsigalėjimui.

Impulsą atnaujinti svarstymus dėl Baltijos šalių transliacijų tikslingumo taip pat paskatino ir Laisvosios Europos komitetą pasiekę nauji duomenys apie sovietinės Lietuvos gyventojus. Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininkas A. Trimakas pranešė, jog nuo 80 iki 90 proc. Lietuvos gyventojų sudaro vietiniai lietuviai, o jų pakeitimas rusų tautybės gyventojais jau buvo pasibaigęs. Didžiąją dalį valstybinių postų taip pat buvo užėmę lietuviai, rusai ministerijose ir biurokratiniame aparate sudarė 10–15 proc. Keturiolika iš šešiolikos ministrų buvo vietiniai, švietimo sistemoje sovietinė valdžia buvo perėmusi ideologinę kontrolę.¹⁹⁹ Tai buvo kiek „pagerinti“ rezultatai, bet sovietinio aparato lituanizavimo galimybes atspindėjo. Etninė Baltijos šalių vietos gyventojų sudėtis ir rusifikacijos procesų tendencijos buvo lemiami

¹⁹⁷ Jungtinių valstijų Informacijos agentūros direktoriaus T. Streiberto 1958 m. spalio 16 d. laiškas Laisvosios Europos komiteto prezidentui V. Kritenbergeriui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 271.1.

¹⁹⁸ Baltijos tarybos 1958 m. spalio 27 d. kreipimasis į Laisvosios Europos komiteto prezidentą V. Kritenbergerį. *Ibid.*, b. 271.1.

¹⁹⁹ Laisvosios Europos radijo direktoriaus pavaduotojo Dž. L. Daningo 1958 m. liepos 29 d. laiškas Laisvosios Europos radijo politikos formavimo skyriaus vadovui M. Delgado. *Ibid.* b. 271.1.

veiksniai siekiant įvertinti potencialų Laisvosios Europos radijo transliacijų poveikį ir ideologinio karo su Sovietų Sąjunga rezultatus. Šeštojo dešimtmečio pradžioje, kai okupuotose Baltijos šalyse sovietinis režimas dar tik siekė įsitvirtinti, buvo sunku numatyti, kokiais mastais bus vykdoma Baltijos šalių gyventojų rusifikacija. Laisvosios Europos komiteto vadovybei priimant sprendimą sustabdyti pasirošimą radijo transliacijoms, Baltijos šalių vietos gyventojų tautinė sudėtis buvo nors ir ne lemiamas, bet svarbus argumentas. Gavus naujus duomenis apie Baltijos šalių gyventojų populiacijas, liudijančius teigiamas tendencijas ir potencialą priešintis sovietinei ideologijai, į regioną vėl pradėta žiūrėti kaip į turintį potencialo informacinio karo fone.

Laisvosios Europos komiteto 1958 m. atnaujinti svarstymai dėl transliacijų į Baltijos šalis inicijavimo buvo trumpalaikis reiškinys, kuris nedavė tolimesnių teigiamų rezultatų. Dar kartą prie transliacijų į Baltijos šalis klausimo komitetas sugrįžo 1961 m., išgyvendamas pokyčių ir reorganizacijos bangą,²⁰⁰ kilusius su naujo prezidento paskyrimu. LEK prezidento Dž. Ričardsono vadovavimo laikotarpis buvo pažymėtas nuolatiniais kreipimais į CŽV dėl finansavimo komiteto veiklai didinimo ir Jungtinių Valstijų vyriausybės pritarimu Laisvosios Europos radijo plėtros projektams.²⁰¹ Šiame kontekste skubos tvarka buvo svarstyta ir galimybė įtraukti transliacijų į Baltijos šalis išlaidas į 1962–1963 m. biudžetą.²⁰² Biudžeto planavimui buvo parengti detalūs galimų naujų Laisvosios Europos radijo programų išlaidų skaičiavimai, pagal kuriuos turėjo būti priimtas galutinis sprendimas dėl finansavimo. Pagal skaičiavimus, tam, kad naujos radijo laidos trimis Baltijos šalių kalbomis pasiektų norimą efektyvumą, reikėjo transliuoti kasdien po dvi valandas su pakartojimais bei tuo pačiu metu perduoti laidas nuo trijų iki penkių skirtingų kanalų. Numatytam radijo laidų transliavimo intensyvumui

²⁰⁰ Naujai paskirtas Laisvosios Europos komiteto prezidentas Dž. Ričardsonas Jn. (John Richardson Jr.) įgyvendinęs vadybos ir administravimo reformas komitete atleido daugiau kaip 130 darbuotojų (tuo metu Laisvosios Europos komiteto padalinuose visame pasaulyje dirbo apie 1800 darbuotojų), Laisvosios Europos radijo vadovybę perkėlė iš Niujorko į Miuncheną ir direktoriumi paskyrė G. R. Smitą (G. Rodney Smith).

²⁰¹ JOHNSON, *op.cit.*, p. 132.

²⁰² Laisvosios Europos komiteto prezidento Dž. Ričardsono šifruotas 1961 m. gruodžio 13 d. pranešimas Laisvosios Europos radijo direktoriui G. R. Smitui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 271.1.

buvo reikalingi šeši nauji radijo siųstuvai ir papildomas stebėjimo centras Švedijoje.²⁰³ Sovietų Sąjungai nuolat slopinant radijo signalą, visi tuometiniai Laisvosios Europos radijo siųstuvai buvo išnaudoti palaikyti nenutrūkstamoms transliacijoms į Rytų Europos šalis, todėl transliacijoms Baltijos šalių kryptimi buvo reikalingi nauji siųstuvai, galintys prasiskverbti per geležinę uždangą. Transliacijų išlaidų sąmatoje numatyta steigti Baltijos šalių transliacijų departamentą, sudarytą iš keturiasdešimties darbuotojų Miunchene ir aštuonių Niujorke. Daugiausia išlaidų sąmatoje numatyta šešioms 250 kW radijo siųstuvams su antenomis įrengti, kurie buvo reikalingi norint nenutrūkstamai ir nuosekliai transliuoti radijo laidas į visas tris Baltijos šalis. Skaičiuojant transliacijų į Baltijos šalis įsteigimo ir palaikymo išlaidas, buvo įvertinta ir galima sovietinės valdžios reakcija, pasireiškianti intensyviu radijo transliacijų slopinimu. Siekiant sumažinti radijo signalo slopinimą buvo rekomenduojama įrengti du 500 kW siųstuvus, o įvertinus jų įrengimą bendros transliacijų išlaidos sudarė beveik 4 mln. JAV dolerių.²⁰⁴ Naujų radijo signalo siųstuvų įrengimo ir Baltijos šalių redakcijos įsteigimo bei išlaikymo išlaidos tuo metu, net ir gavus papildomą finansavimą Laisvosios Europos radijo vykdomoms operacijoms, buvo pernelyg didelės. Atsižvelgiant į faktą, jog tuo laikotarpiu, kai buvo svarstoma galimybė įtraukti į biudžetą naują transliacijų kryptį, informacijos apie potencialią Baltijos šalių auditoriją beveik nebuvo, radijo vadovybės sprendimas nepradėti brangių transliacijų už geležinės uždangos „į nežinią“ atrodo pagrįstas. Laisvosios Europos komiteto prezidentas Dž. Ričardsonas, atsakydamas JAV senatoriui B. Smitui į užklausimą, kodėl vilkinamas transliacijų į Baltijos šalis klausimas, patvirtino, jog regionas patenka į LEK ir Laisvosios Europos radijo interesų lauką, tačiau kaip vienintelę transliacijų atidėliojimo priežastį nurodė techninių galimybių ir

²⁰³ Laisvosios Europos radijo 1961 m. gruodžio mėn. transliacijų į Baltijos šalis Lietuvą, Latviją ir Estiją išlaidų sąmata. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 271.1.

²⁰⁴ Laisvosios Europos radijo 1961 m. gruodžio mėn. transliacijų į Baltijos šalis Lietuvą, Latviją ir Estiją išlaidų sąmata. *Ibid.* b. 271.1.

finansinių lėšų trūkumą.²⁰⁵ Identiškus²⁰⁶ atsakymus į užklausimus dėl Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos šalis iš Laisvosios Europos komiteto prezidento gavo ir kiti JAV valdžios pareigūnai: JAV senatoriai T. J. Doddas, P. Bushas, Atstovų Rūmų narys T. L. Leinas bei H. Šadebergas.²⁰⁷

Po Kubos krizės propagandos priemonėmis, be griežtos antivakarietiškos kritikos, Sovietų Sąjunga informacijos kanalais iškėlė save kaip taikdarę. Incidentas su Jungtinių Valstijų žvalgybiniu lėktuvu U-2, 1960 m. gegužės 1 d. pašautu SSRS oro erdvėje išprovokavo dar intensyvesnį Vakarų radijo slopinimą, todėl Baltijos šalys buvo visiškai izoliuotos nuo informacijos ir aktyviai veikiamos sovietinės propagandos. 1962 m. į Baltijos šalis po penkiolika minučių kasdien transliavo Vatikano ir Madrido radijas, tačiau neturėta jokios informacijos, ar šios radijo laidos buvo girdimos regione, savo ruožtu „Amerikos balsas“ planavo trumpinti transliacijų į Baltijos šalis laiką.²⁰⁸ Laisvosios Europos komiteto ir Laisvosios Europos radijo vadovybės korespondencijos tonas liudija teigiamą nusistatymą tiek Baltijos šalių išeivių, tiek okupuotose šalyse likusių gyventojų atžvilgiu. Nors sprendimas inicijuoti radijo transliacijas ir nebuvo priimtas – išimtinai dėl techninių ir finansinių priežasčių, iš darbotvarkės išbrauktas nebuvo.

²⁰⁵ Laisvosios Europos komiteto prezidento Dž. Ričardsono 1962 m. rugpjūčio 3 d. atsakymas JAV senatoriui B. A. Smitui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 271.1.

²⁰⁶ Laiško atsakymo tekstas visais atvejais identiškas, pakeistas tik kreipinys į adresatą.

²⁰⁷ Laisvosios Europos komiteto prezidento Dž. Ričardsono 1962 m. rugpjūčio 23 d. atsakymas JAV senatoriui T. J. Doddui; Laisvosios Europos komiteto prezidento Dž. Ričardsono 1962 m. rugpjūčio 23 d. atsakymas JAV senatoriui P. Bushui; Laisvosios Europos komiteto prezidento Dž. Ričardsono atsakymas 1962 m. rugpjūčio 23 d. JAV Atstovų Rūmų nariui T. L. Leinui. Laisvosios Europos komiteto prezidento Dž. Ričardsono 1963 m. kovo 1 d. atsakymas JAV Kongreso nariui H. Šadebergui. *Ibid.*, b. 271.1.

²⁰⁸ Laisvosios Europos komiteto išeivių politinių organizacijų skyriaus direktoriaus A. Kapelio (Albert Kappel) 1962 m. spalio 31 d. laiškas LEK prezidentui Dž. Ričardsonui „Dėl 1962 m. spalio 30 d. pokalbio su Sidzikausku, Kuttu ir Hazneriu“. *Ibid.*, b. 271.1.

2.1.3. Lietuvos statusas ir Laisvės radijo politikos principai

Laisvosios Europos ir Laisvės radijas, kaip JAV užsienio politikos įgyvendinimo reiškinys, išgyveno krizę aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Viešas skandalas išaiškėjus CŽV vaidmeniui radijo stočių veikloje, naujosios Vokietijos vyriausybės nacionalinių interesų pervertinimas remiantis *Ostpolitik*, diplomatiniai Lenkijos ir Rumunijos protestai, JAV Senato užsienio reikalų komiteto pirmininko priešiškas nusistatymas radijo transliacijų atžvilgiu bei Kongreso reikalavimas nutraukti radijo stočių finansavimą iš Centrinės žvalgybos valdybos biudžeto nesuradus alternatyvių finansavimo šaltinių, kėlė grėsmę tolesniam radijo stočių egzistavimui.²⁰⁹ Detanto ir santykių atšilimo laikotarpiu radijo stočių veiklai nepalankiai besiklostančių įvykių fone transliacijų į Baltijos šalis klausimas nebuvo net svarstomas.

Po dviejų dešimtmečių veiklos po CŽV skėčiu bei paviėšinus savo dalyvavimą slaptosiose JAV vyriausybės operacijose, Laisvosios Europos ir Laisvės radijo veikloje prasidėjo naujas etapas, kuriame šios stotys atsiskleidė kaip patyrusios transliuotojos. Laisvosios Europos ir Laisvės radijo komitetai, atlaisvinti nuo ankstesnės su išeivių reikalais susijusios veiklos,²¹⁰ nuo 1971 m. susitelkė išimtinai ties radijo transliacijomis ir informacijos gavimu bei auditorijos tyrimais. Šiame etape vėl iškilo transliacijų į Baltijos šalis klausimas, tačiau šį kartą Baltijos šalių išeiviai su prašymu inicijuoti radijo transliacijas kreipėsi ne į Laisvosios Europos komitetą, o į Laisvės radijo komitetą. Jungtinį Lietuvos, Latvijos ir Estijos išeivių kreipimąsi komiteto vadovybė sutiko palankiai, nors buvo akcentuota Laisvės radijo laidų specifika. Pagal radijo laidų rengimo politiką, Laisvės radijas vadovavosi išankstinio nusistatymo neturėjimo (non-predetermination) principu ir į auditoriją kreipėsi buvusių sovietinių piliečių vardu. Principinės Laisvės radijo laidų rengimo taisyklės, kurios tam tikra prasme suponavo okupuotų Baltijos šalių priskyrimą

²⁰⁹ JOHNSON, *op.cit.*, p. 202.

²¹⁰ H. Kissinger memorandum for the President Nixon on the Disposition of the Radio Liberty. December 23rd, 1969. Willson Center Digital archive.
<<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/115128>> [žiūrėta: 2014-10-10].

prie Sovietų Sąjungos, išeivijos atstovų prieštaravimų nesukėlė. Išeivijos atstovai pritarė pastabai, jog penktajame dešimtmetyje Laisvės radijo transliacijos Baltijos šalių kalbomis buvo atštos nuogaštaujant, jog į SSRS transliuojančios stoties laidos neigiamai paveiks JAV poziciją Baltijos šalių aneksijos neteisėtumo atžvilgiu.²¹¹ Lietuvos, Latvijos ir Estijos išeivių jungtinį ir suderintą kreipimąsi sąlygojo ne tik pasikeitusios Laisvės radijo (ir Laisvosios Europos radijo – aut. pastaba) panaudojimo kovoje su komunizmu galimybės, bet ir padažnėjusių žmogaus teisių pažeidimų SSRS fone (pvz. S. Kudirkos gražinimas į Sovietų Sąjungos laivą) suaktyvėjusi Baltijos išeivių veikla. Septintasis dešimtmetis, pažymėtas *detanto* politikos ir atšilusiu santykiu tarp JAV ir SSRS, kėlė išeivių nerimą, kad pagerėję JAV ir SSRS santykiai nulems Baltijos šalių aneksijos pripažinimą. Nuolat gaunamas neigiamas atsakymas dėl Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijos įsteigimo *detanto* fone išgąsdino Baltijos šalių išeivius ir buvo kreiptasi ten, iš kur dar nebuvo gauta neigiamo atsakymo.

Į Baltijos išeivių kreipimąsi Laisvės radijo komitetas sureagavo operatyviai, netrukus buvo atlikta techninių galimybių transliuoti į Baltijos regioną analizė, pagal kurią papildomų kalbų redakcijų įsteigimas Laisvės radijo stotyje buvo priimtinas ir nereikalavo naujų, brangiai kainuojančių techninių priemonių įrengimo.²¹² 1972 m. prasidėjusi masinė žydų emigracija iš SSRS, taip pat ir iš sovietinės Lietuvos, sukėlė ir didesnius informacijos apie gyvenimą Baltijos šalyse srautus bei galimybę įtraukti išvykusius asmenis į Laisvės radijo veiklą. A. Štromas per pokalbį su Miuncheno skyriaus politikos patarėju R. L. Taku siūlė šiam kreiptis į jo seną pažįstamą Danielį Bliudzą, kuris, 1971 m. emigravęs iš sovietinės Lietuvos, ėjo „Atvykusiųjų į Izraelį iš

²¹¹ Laisvės radijo Informacijos departamento vadovo Dž. Kričlou (Critchlow) 1971 m. balandžio 26 d. ataskaita. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1673.7.

²¹² Dž. F. Morgano 1971 m. birželio 2 d. raštas Laisvės radijo direktoriui V. K. Skotui „Papildomos kalbos redakcijos įsteigimo reikalavimų analizė“. *Ibid.*, b. 1673.7.

SSRS komiteto” generalinio direktoriaus pareigas ir disponavo informacija apie atvykėlius iš Baltijos valstybių.²¹³

Realiausia atrodė galimybė transliuoti keturių valandų trukmės laidas lietuvių, latvių ir estų kalbomis panaudojant Laisvės radijo siųstuvus, dislokuotus Palso (Šiaurės Ispanija) ir Lampertheimo (Vokietija) miestuose. Laisvės radijo komiteto vadovybė Baltijos šalių auditoriją vertino kaip išsilavinusį ir politiškai sąmoningą segmentą, svarbų radijo stoties vykdomai misijai. Pagrindinė priešprieša, kliudžiusi sklandžiam radijo redakcijų Baltijos šalių kalbomis įsteigimui, buvo ypatingas statusas, kurį Baltijos šalims buvo suteikusi JAV vyriausybė, ir Laisvės radijo vykdoma neutralumo esančiam režimui politika.²¹⁴ Laisvės radijas buvo įsteigtas siekiant kreiptis į Sovietų Sąjungos gyventojus, o Baltijos šalių išeivių veiklos pagrindinė idėja skelbė, jog trys mažosios valstybės teisiškai nėra Sąjungos dalis. Laisvės radijo transliacijos į Baltijos šalis galėjo būti interpretuojamos kaip Baltijos šalių inkorporacijos pripažinimas. Kliūtimi Laisvės radijui pradėti transliacijas į Baltijos šalis galėjo tapti ir santykiai su VFR, kuri, įgyvendindama *Ostpolitik*, siekė *detanto* su Sovietų Sąjunga.²¹⁵

Transliacijų į Baltijos šalis klausimas aštuntajame dešimtmetyje sulaukė ir politinio pritarimo aukščiausiose JAV institucijose. 1972 m. gegužės 10 d. prezidentas R. Niksonas paskelbė apie specialios komisijos, turinčios išanalizuoti dviejų radijo stočių finansavimo modelius, sudarymą, įtraukiant ir transliacijų į Baltijos šalis finansavimo klausimą.²¹⁶ Senatorius Robertas P. Grifinas (Griffin) kreipėsi į Laisvosios Europos radijo vadovybę su užklausimu dėl galimybės pradėti radijo transliacijas į Lietuvą, Latviją ir Estiją, rinkdamas

²¹³ Laisvės radijo Miuncheno skyriaus politikos patarėjo R. L. Tako (R. L. Tuck) 1974 m. rugpjūčio 20 d. memorandumas „Dėl transliacijų į Baltijos šalis“. *Ibid.*, b. 1712.5.

²¹⁴ Laisvės radijo direktoriaus V. K. Skoto 1971 m. birželio 3 d. asmeninis laiškas Laisvės radijo komiteto pirmininkui H. Seržentui (Howland Sargeant). Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1673.7.

²¹⁵ Laisvės radijo biuro Paryžiuje vadovo F. S. Ronaldso laiškas Laisvės radijo direktoriui V. K. Skotui „Dėl transliacijų į Baltijos šalis“. *Ibid.*, b. 1673.7.

²¹⁶ Laisvės radijo Informacijos departamento vadovo Dž. Kričlou 1972 m. gegužės 12 d. raštas Laisvės radijo komiteto pirmininkui H. Seržentui „Dėl Baltijos transliacijų klausimo“, *ibid.* b. 1673.7.

medžiagą pateikė Senatui rezoliuciją dėl transliacijų į Baltijos regioną būtinybės.²¹⁷

JAV vyriausybei dar nepatvirtinus²¹⁸ transliacijų į Baltijos šalis finansavimo, Laisvės radijo vadovybė ėmėsi būsimų redakcijų personalo paieškos. Nuspręsta kreiptis į Baltijos išeivių organizacijas, kad šios pateiktų pavardes asmenų, galinčių dirbti naujai steigiamose redakcijose. Prioritetas buvo teikiamas kandidatams į Lietuvių kalbos radijo tarnybą, nes nebuvo abejonių, jog Laisvės radijo transliacijos lietuvių kalba bus pradėtos artimiausiu metu. Nors sudarant radijo redakcijų potencialių darbuotojų sąrašus buvo prašoma išeivių organizacijų pagalbos, galutinį sprendimą dėl personalo Laisvės radijo vadovybė planavo priimti nepriklausomai nuo rekomendacijų.²¹⁹

Valstybės departamentui pritarus papildomų Laisvės radijo redakcijų Baltijos kalbomis steigimui, naujų radijo redakcijų finansavimas buvo numatytas JAV prezidento administracijos parengtame biudžeto plane 1975 finansiniams metams. Biudžeto projektas svarstymuose Senate ir Atstovų Rūmuose buvo pakoreguotas, ir finansavimas patvirtintas tik Lietuvių kalbos redakcijos įsteigimui 1975 m. sausio mėn.²²⁰ JAV valdžios sprendimą neskirti finansavimo latvių ir estų kalbų redakcijoms steigti lėmė bendra biudžeto išlaidų mažinimo tendencija, be to, šių šalių klausytojų auditorijos laikytos pernelyg mažomis, kad brangiai kainuojančios radijo transliacijos duotų laukiamų rezultatų.²²¹

²¹⁷ H. S. Petzall 1972 m. gegužės 12 d. raštas W. Durkee. *Ibid.*, b. 1673.7.

²¹⁸ Pagal tuo metu galiojusį 1921 m. JAV Biudžeto ir apskaitos įstatymą, biudžeto projektas buvo rengiamas ateinantiems fiskaliniams metams, kurie prasidėdavo spalio 1 d., pasibaigdavo rugsėjo 30 d., todėl biudžeto derinimo procedūra buvo atliekama likus šešiams mėnesiams iki naujųjų finansinių metų pradžios, t. y. balandžio–gegužės mėn.

²¹⁹ M. J. Diakowsky 1974 m. gegužės 24 d. laiškas R. L. Tuck. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1673.7.

²²⁰ Tarptautinių transliacijų valdybos 1974 m. rugpjūčio 16 d. memorandumas „Dėl Baltijos šalių amerikiečių pastangų gauti finansavimą visų trijų Baltijos šalių kalbų redakcijų įsteigimui Laisvės radijuje 1975 fiskaliniiais metais“. *Ibid.*, b. 1673.7.

²²¹ Latvijos ir Estijos išeiviai audringai sureagavo į biudžeto mažinimą ir jų radijo redakcijų įsteigimo sąskaita. Siekdami kuo skubiau pradėti transliacijas į sovietines Estiją ir Latviją, išeiviai stengėsi įtraukti savo klausimą į asignacijų komitetų svarstymus, tačiau šios pastangos buvo nevaisingos ir į 1975 m. biudžetą nebuvo įtrauktos papildomos lėšos redakcijų įsteigimui. Laisvės radijo latvių ir estų kalbų redakcijos darba pradėjo 1976 m.

Užsitikrinus Valstybės departamento palaikymą bei gavus finansavimą Laisvės radijo lietuvių kalbos redakcijai steigti, pagrindiniu iššūkiu Laisvės radijo komitetui tapo tinkamo personalo paieškos bei apmokymas ir informacijos iš sovietinės Lietuvos rinkimas. Pagrindinis reikalavimas, keliamas būsimam lietuvių redakcijos vyriausiajam redaktoriui, buvo gebėjimas suprasti tiek Sovietų Sąjungos, tiek Vakarų pasaulio ypatybes, sugebėjimas matyti abi puses. Ne mažiau svarbus reikalavimas kandidatui buvo esamos padėties sovietinėje Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje išmanymas bei gyvenimo būdo Jungtinėse Valstijose suvokimas.²²² Įgyvendinti pastarąjį reikalavimą buvo sudėtinga, kadangi jaunoji išeivių iš Lietuvos karta, kurie vertinti kaip potencialūs darbuotojai, neturėjo gyvenimo sovietinėje Lietuvoje patirties, o tinkamų atvykėlių iš Lietuvos steigiant lietuvių radijo redakciją nebuvo. Personalą lietuvių redakcijai paieškose tam tikrą vaidmenį suvaidino ir A. Štomas, kuris Laisvės radijo vadovybei pateikė atsiliepimus apie kai kuriuos kandidatus. Tarp A. Štomo paminėtų potencialių lietuvių tarnybos redaktorių buvo prof. S. Vardys, V. Kavolis, J. Jurašas bei A. Levinas. Profesorius A. Štomas buvo skeptiškai nusiteikęs lietuvių išeivių, gyvenančių Vakarų Europoje, atžvilgiu ir savo rekomendacijose personalo paieškoms nurodė Izraelį, kuriame tuo laikotarpiu, profesoriaus manymu, koncentravosi didžiausias skaičius išeivių.²²³ A. Štomo pasiūlyti kandidatai į lietuvių redakcijos darbuotojus radijo vadovybės buvo aptarti, tačiau nė vienas nebuvo priimtas. Galbūt lemiamas apsisprendimo veiksnys buvo nerašytinis darbuotojų ideologinės pasaulėžiūros reikalavimas – dešinėsios pakraipos kandidatai turėjo prioritetą prieš liberalių pažiūrų Sovietų Sąjungos atžvilgiu kandidatus.

Pirmuoju laikinu redaktoriumi Laisvės radijo lietuvių kalbos tarnyboje Niujorke buvo paskirtas prof. Algirdas Landsbergis. Jam buvo pavesta parengti

²²² Laisvės radijo Miuncheno skyriaus Politikos organizavimo departamento vadovo Z. Štumfo (Z. Sztumpf) raštas Laisvės radijo Miuncheno skyriaus politikos patarėjui R. L. Takui (R. L. Tuck). Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1712.5.

²²³ Laisvės radijo Miuncheno skyriaus politikos patarėjo R. L. Tako 1974 m. rugpjūčio 20 d. memorandumas „Dėl radijo transliacijų lietuvių kalba“. *Ibid.*, b. 1712.5, l. 3.

transliacijų į sovietinę Lietuvą politiką, surinkti biblioteką ir pagrindinius šaltinius, reikalingus radijo laidoms kurti, bei tarpininkauti parenkant kitus redakcijos darbuotojus.²²⁴ Pirmoji Laisvės radijo laida lietuvių kalba paleista į eterį, kaip ir buvo planuota, 1975 m. sausio 4 d. laidos buvo transliuojamos kartą per savaitę, naktį iš šeštadienio į sekmadienį, po dešimt valandų. Nuo 1975 m. kovo 2 d. pereita prie kasdieninių radijo programų transliacijų.²²⁵ Pradėjus transliuoti Laisvės radijolaidas iš Miuncheno į sovietinę Lietuvą kasdien, buvo paskirtas ir nuolatinis lietuvių tarnybos redaktorius Miunchene Juozas Laučka, jo pavaduotoju – Kajetonas Čeginskas.²²⁶

Įveikus politines ir finansines kliūtis, Laisvės radijo komitetas transliacijų į Baltijos šalis paleidimą įvardijo kaip prioritetinį uždavinį. Šiuo klausimu nuolat domėjosi tarptautinių transliacijų tarnyba (BIB), kurią savo ruožtu ragino JAV senatorius Č. H. Persis (Percy), kilęs iš Iliojaus ir turėjęs ryšių su visomis lietuvių išeivių organizacijomis. Jis palaikė projekto patvirtinimą Senate ir asmeniškai domėjosi lietuvių redakcijos steigimo savalaikiškumu.²²⁷

Laisvės radijo komiteto vadovybė, atlikusi pirmųjų laidų analizę, teigiamai įvertino lietuvių redakcijos darbą, nors tarnybos personalas dar nebuvo iki galo suformuotas, ypač trūko darbuotojų informacijos analizės skyriuje. Analizuojant laidų turinį buvo atkreiptas dėmesys, jog laidose reikėjo labiau akcentuoti lietuviškumą,²²⁸ įžangoje pateikti tik lietuviams skirtą informaciją. Buvo svarstoma galimybė taikyti skirtingą laidos turinio formatą, nei laidose visomis kitomis kalbomis. Manyta, jog sovietinei Lietuvai skirtas laidas pradėjus Lietuvos arba Sovietų Sąjungos vidaus įvykių apžvalga, nukeliant JAV ir Azijos reikalus į laidos pabaigą, bus sukurtas tam tikras

²²⁴ Laisvės radijo Miuncheno skyriaus politikos patarėjo R. L. Tako (R. L. Tuck) 1974 m. rugsėjo 6 d. raštas „Dėl Algirdo Landsbergio įdarbinimo“. *Ibid.*, b. 1712.5.

²²⁵ Laisvės radijo lietuvių kalbos programos buvo transliuojamos kasdien nuo 19:00 val. (kartojimas 21:00–22:00 val., 00:00–02:00 val., toliau kartojamos kas valandą iki 07:00 val. ryto ir 11:00–13:00 val.) Lietuvos laiku.

²²⁶ Laisvės radijo Politikos organizavimo departamento vadovo Z. Štumfo laiškas lietuvių redakcijos nariams „Dėl Lietuvių kalbos redakcijos darbo organizavimo“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1712.6.

²²⁷ Laisvės radijo komiteto pirmininko H. Saržento 1974 m. spalio 31 d. raštas Laisvės radijo Miuncheno radijo program direktoriui F. S. Ronaldsui Jn. *Ibid.*, b. 1712.5.

²²⁸ Anglų k. pavartotas terminas „*Lithuanianize*“.

lietuvių laidų *internalizavimo*²²⁹ efektas. Radijo laidose buvo siekiama akcentuoti, jog laidomis kreipiasi lietuviai į lietuvius. Buvo nuspręsta atsisakyti religinės tematikos ir skirti daugiau dėmesio filosofiniams klausimams, to meto aktualijoms S. Kovaliovo teismo procesui Vilniuje, J. Jurašo atvykimui į Vieną, kurios turėtų didesnę poveikį platesniam klausytojų ratui, tiek uoliai tikintiems, tiek netikintiems asmenims.²³⁰ Daug dėmesio laidų lietuvių kalba turiniui buvo skiriama visų pirma siekiant maksimaliai išplėsti Laisvės radijo klausytojų sovietinėje Lietuvoje skaičių, kadangi tik esant masinei informacijos sklaidai radijo transliacijos kaip ideologinės kovos priemonė buvo veiksminga. Siekiant dar labiau praplėsti auditoriją, apie Laisvės radijo laidų lietuvių kalba transliacijų pradžią 1975 m. vasario 26–28 dienomis pranešė ir Laisvosios Europos radijo lenkų kalbos redakcija.²³¹

Didžiausiu iššūkiu Laisvės radijo vadovybei konstruojant laidas į sovietinę Lietuvą tapo laviravimas tarp Lietuvos teisinio statuso ir esminių radijo stoties politikos principų. Pagal radijo stoties nuostatas, vartojami terminai turėjo sutapti su tais, kurie tuo metu buvo vartojami sovietinės Lietuvos komunikacijos priemonėse, dėl to iškilo būtinybė laidose vartojamus terminus standartizuoti. Australijos vyriausybei laikinai *de jure* pripažinus Baltijos šalių inkorporaciją į Sovietų Sąjungą užaštrėjo aneksijos pripažinimo klausimas. Laisvės radijas turėjo aiškiai apibrėžti savo užimamą poziciją, kad išvengtų neigiamų atgarsių dėl veiklos Baltijos regione. Laisvės radijas siekė išvengti pasaulio vaizdavimo kaip dviejų stovyklų, kurių vienoje pusėje stovi šalys, pripažįstančios Baltijos valstybių inkorporaciją, kitoje – nepripažįstančios. Padalyto pasaulio perteikimas radijo klausytojams galėjo sukelti izoliacijos nuo valstybių, kurios pripažino inkorporaciją, pojūtį, įskaitant ir šalis, kurios tradiciškai buvo laikomos demokratinėmis ir palankiai nusiteikusios Lietuvos ir kitų Baltijos šalių atžvilgiu. Šiuo tikslu nuo pat

²²⁹ Internalizavimas – psichologinis terminas, reiškiantis požiūrių ar elgesio perėmimą nesąmoningai arba mokymosi procese.

²³⁰ Laisvės radijo Miuncheno skyriaus politikos patarėjo R. L. Tako 1975 m. sausio 15 d. raštas Miuncheno skyriaus Politikos organizavimo departamentui Z. Štumfui. *Ibid.*, b. 1712.6.

²³¹ Laisvosios Europos radijo lenkų kalbos tarnybos darbuotojo Karol Wagner 1975 m. kovo 5 d. laiškas Laisvės radijo lietuvių kalbos tarnybos redaktoriui J. Laučkai. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1712. 6.

pirmųjų laidų lietuvių kalba paleidimo momento Laisvės radijo vadovybė siekė perteikti aiškia poziciją, jog šalys, pripažinusios ar vis dar svarstančios Baltijos šalių aneksijos pripažinimo klausimą, nebūtinai yra apleidusios/išdavusios Lietuvos tautą, išsižadėjusios demokratijos siekių ir abejingos žmogaus teisėms ar atmetančios tautų apsisprendimo principą.²³² Suprasdama Laisvės radijo laidų lietuvių kalba misijos svarbą, vadovybė skyrė ypatingą dėmesį ne tik pagrindinėms geopolitinėms pozicijoms, kuriomis remiantis buvo pateikiami pasaulio įvykiai, bet ir sąvokų bei terminų vartojimui. Asmenys, atsakingi už Laisvės radijo laidų politikos formavimą, atkreipė dėmesį, jog reportažuose apie sovietinės valdžios kaltinimus SSRS piliečiams, pranešant apie asmens areštą ar teismo procesą, būtina nurodyti tikslų taikomo baudžiamojo kodekso straipsnį. Sakydamos, jog asmuo buvo kaltinamas „Vakarų radijo transliacijų klausymu“ arba „savilaidos platinimu“, radijo laidos prisidėtų prie sovietinei valdžiai palankaus gyventojų suvokimo formavimo, esą užsiiminėjo nelegalia veikla minėta veikla. Dėl šios priežasties Laisvės radijo laidose reikėjo itin atsargiai perduoti informaciją, neprisidėti prie klaidingos gyventojų nuomonės formavimo.²³³

JAV vyriausybė iš pasyvios ir netgi neigiamos pozicijos transliacijų į Baltijos šalis atžvilgiu aštuntojo dešimtmečio viduryje perėjo į aktyvią ir palaikančią. Toks pokytis buvo nulemtas ne tik pavienių JAV senatorių asmeninės iniciatyvos, Baltijos šalių išeivių organizacijų veiklos, bet ir santykių su SSRS etapo. Laisvės radijas transliacijas į Baltijos šalis pradėjo 1975 m. sausį, kai abiejų supervalstybių santykiai buvo pasiekę *detanto* politikos viršūnę.²³⁴ Faktas, jog JAV vyriausybė net santykiams su Sovietų Sąjunga atšilus prieš pastarąją ėmėsi politinio karo priemonių, pradėdama radijo transliacijas į ginčytino statuso regioną, tik paliudija, jog supervalstybės,

²³² Gerd Von Doeming 1975 m. sausio 27 d. raštas Edward Van der Rhoer „Pirmųjų lietuvių kalbos radijo laidų politikos apžvalga“. *Ibid.*, b. 1712. 6, l. 1.

²³³ Gerd Von Doeming 1975 m. sausio 27 d. raštas Edward Van der Rhoer „Pirmųjų lietuvių kalbos radijo laidų politikos apžvalga“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1712.6, l. 1.

²³⁴ HOBSBAWM, Eric. Kraštutinių amžius. Vilnius, 2000, p. 286–287.

net ir viešai demonstruodamos santykių atšilimo ženklus, toliau varžėsi dėl įtakos sferų.

2.1.4. Laisvosios Europos radijo transliacijos – aneksijos nepripažinimo politika

Beveik dešimtmetį transliacijos į sovietinę Lietuvą, Latviją ir Estiją nepatyrė didesnių pasikeitimų. Laisvės radijo auditorijos tyrimai iš skurdžių, sunkiai prieinamų šaltinių turėjo duomenų, jog baltų redakcijos laidų vis plačiau klausomasi didžiuosiuose Baltijos valstybių miestuose, tolydžio auditorija skverbėsi ir į provincijos regionus. Naujus institucinius, kartu ir politinius pokyčius Laisvės radijo Baltijos šalių redakcijose nulėmė didėjanti įtampa tarp JAV ir SSRS, kurių santykiai, pasiekę didžiausią įtampą po Antrojo pasaulinio karo, vėl perėjo į abiejų šalių palaikomas konfliktuojančias puses bei karinius konfliktus, visų pirma Afganistane.²³⁵ Didžiųjų Vakarų pasaulio valstybių demonstruojama neapykanta komunistinei ideologijai ir santvarkai skatino pasitelkti visas priemones „blogio imperijai“ sunaikinti. Prezidento R. Reigano valdymo metai pasižymėjo siekiu sustiprinti Jungtinių Valstijų vaidmenį kariaujant globalų idėjų karą, stiprinant naujai įgyvendinamos „viešosios diplomatijos“ priemones. R. Reigano iniciatyva įsteigti nauji projektai, skirti idėjiniam karui su Sovietų Sąjunga, turėjo pabrėžti JAV demokratijos pranašumą bei pristatyti komunizmą kaip pasmerktą blogio santvarką. Stiprindamas viešosios diplomatijos priemonių panaudojimą, JAV prezidentas atgaivino jau egzistuojančias ideologinio karo priemones, visų pirma pasireiškusias smarkiai išaugusiomis finansinėmis asignacijomis LER/LR bei įgyvendinta plačia Amerikos balso transliacijų įrangos techninės modernizacijos programa.²³⁶

Šiame kontekste buvo vėl atsigręžta į Baltijos šalis, kurių neteisėtos aneksijos eskalavimas buvo dar viena priemonė Sovietų Sąjungos

²³⁵ GADDIS, John Lewis. *The Cold War: A New History*. 2005, p. 197.

²³⁶ PUDDINGTON, *op. cit.*, p. 253.

grobikiškoms užmačioms demaskuoti. JAV Kongresui ir Senatui patvirtinus, prezidentas R. Reiganas 1982 m. birželio 14 d. paskelbė „Baltų laisvės diena“, kuri sakė, jog Lietuvos, Latvijos ir Estijos piliečiai vieną dieną taikiu būdu pasieks demokratinę laisvę ir įgyvendins tautų apsisprendimo teises.²³⁷ Viešas JAV vadovo išreikštas Baltijos šalių palaikymas persikėlė ir į institucinį lygmenį, LER / LR vadovybei nusprendus įsteigti atskirą Baltijos šalių tarnybą Laisvės radijuje. Baltijos šalių redakcijų (kurios nuo įsteigimo buvo Sovietų Sąjungos tautų tarnybos dalis – aut. pastaba) reorganizacija buvo grindžiama siekiu Laisvės radijo redakcijų struktūrą formuoti pagal tuo metu vykdytą JAV Baltijos šalių okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politiką.²³⁸ Savarankiškos Baltijos šalių tarnybos įsteigimas LR redakcijos struktūroje buvo ilgalaikio ir sunkiai besirutuliojančio proceso rezultatas, kurio siekė Baltijos išeivių aktyvistai. Tarnyba radijuje, kurio laidos buvo skirtos išimtinai sovietinių tautų auditorijoms, reiškė tam tikrą Baltijos šalių statuso sumenkinimą prilyginant jas sovietinių tautų statusui. Ilgai siektos radijo transliacijos į Baltijos šalis galiausiai supriešino Amerikos baltų politinius ir visuomeninius aktyvistus, mat atsirado asmenų, palaikančių aiškiai išreikštą JAV poziciją Baltijos šalių aneksijos atžvilgiu ir tik Laisvosios Europos radijo transliacijas. Ryškiausia priešprieša LR Baltijos tarnybų įsteigimo klausimu kilo tarp Jungtinio Baltijos ir Amerikos nacionalinio komiteto ir aktyvaus JAV lietuvių visuomenės veikėjo, ilgamečio Amerikos baltų lietuvių redakcijos direktoriaus K. R. Jurgėlos bei LER/LR Lietuvių tarnybos vadovo K. Čeginsko. Pastarieji aktyviai kritikavo atskiros Baltų tarnybos Laisvės radijuje įsteigimą, kadangi Baltijos valstybių atžvilgiu institucinis radijo stočių kitoniškumas buvo itin svarbus. Jungtinis Baltijos amerikiečių nacionalinis komitetas darė spaudimą K. Čeginskui, reikalaudamas pradėti veikti ne tautiečių laisvajame pasaulyje naudai, o likusių tėvynėje naudai ir nesipriešinti savarankiškos tarnybos

²³⁷The US President Ronald Reigan Proclamation No. 4948 – Baltic Freedom Day, June 14, 1982. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=42652>. [žiūrėta: 2014-06-18].

²³⁸ Laisvosios Europos / Laisvės radijo prezidento Dž. L. Baklio (J. L. Buckley) 1983 m. spalio 2 d. raštas Laisvės radijo skyriaus direktoriui G. Beiliui (G. Bailey) ir Baltijos šalių tarnybos vadovui J. Penarui (J. Pennar). Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 274.5.

įsteigimui, kadangi atskiros tarnybos įsteigimas garantuotų didesnę radijo tarnybos personalą, tyrimų ir analizės sekcijos įsteigimą bei didesnę finansavimą.²³⁹ Savo ruožtu Konstantinas R. Jurgėla asmeniškai kreipėsi į LER/LR komiteto pirmininką F. Šekspyrą bei radijo direktorių Dž. L. Baklį ir kategoriškai pasisakė prieš bet kokią radijo laidų į Lietuvą, Latviją ir Estiją rengimą Laisvės radijo redakcijoje. K. Jurgėla kaip pagrindinį argumentą prieš LR transliacijas į SSRS okupuotas teritorijas minėjo galimą JAV atsitraukimą nuo Baltijos šalių teritorijos aneksijos nepripažinimo politikos.²⁴⁰ LER/LR direktorius, atsakydamas K. R. Jurgėlai, pabrėžė, kad Laisvės radijo transliacijos bus pritaikytos²⁴¹ prie Baltijos šalių situacijos ir atspindės faktą, jog JAV ir Vakarų pasaulis apskritai nepripažįsta jų teritorijos aneksijos.²⁴² Kadangi sprendimas dėl reorganizacijos jau buvo priimtas LER/LR komiteto valdybos, K. R. Jurgėlos išsakyta kritika daug dėmesio nesulaukė.

1983 m. lapkričio 17 d. išplatintame pranešime tarptautinei žiniasklaidai buvo oficialiai paskelbta apie Laisvės radijo naujai įsteigtą ir nepriklausomą Baltijos šalių tarnybą, kuri simbolizuoja Jungtinių Valstijų Baltijos šalių teritorijos aneksijos nepripažinimą.²⁴³ Naujosios tarnybos vadovu buvo paskirtas Janis Penaras, išeivis iš Estijos, turintis ilgametę darbo Laisvės radijuje patirtį. Naujai įsteigta Baltijos šalių tarnyba buvo lygiavertė Rusijos ir Sovietų Sąjungos tautų (The Nationalities Service) tarnyboms. Baltijos šalių tarnybos institucinis pasikeitimas, susijęs su radijo administracija ir pavaldumu, turėjo ne tik simbolinę reikšmę, liudijančią JAV poziciją šių šalių teisinio statuso atžvilgiu. Baltijos reikalų atskyrimas nuo Rusijos tarnybos buvo itin svarbus politinis žingsnis, nuo šiol leidžiantis formuoti kitokio

²³⁹ Jungtinio Baltijos amerikiečių nacionalinio komiteto 1983 m. rugpjūčio 18 d. raštas LER / LR Lietuvių tarnybos redaktoriui K. Čeginskiui. *Ibid.*, b. 417.4.

²⁴⁰ K. R. Jurgėlos 1983 m. rugsėjo 27 d. laiškas Laisvosios Europos /Laisvės radijo komiteto pirmininkui F. Šekspyrui. *Ibid.*, b. 1673.8.

²⁴¹ Siekdama pabrėžti Baltijos šalių statusą, LR vadovybė planavo pagrindiniame radijo stoties šaukinyje naudoti tekstą „Laisvės radijas, Baltijos šalių skyrius“. Taip pat, siekiant išvengti bet kokių sąsajų su sovietinėmis respublikomis, buvo atsisakyta vartoti sąvoką „Baltijos respublikos“ pakeičiant ją į „Baltijos valstybės“.

²⁴² LER / LR direktoriaus Dž. L. Baklio 1983 m. spalio 17 d. atsakymas K. R. Jurgėlai. *Ibid.* b. 1673. 8.

²⁴³ Laisvės radijo 1983 m. lapkričio 17 d. pranešimas spaudai „Laisvės radijas įsteigia naują ir nepriklausomą Baltijos šalių tarnybą“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 274. 5.

pobūdžio radijo pranešimus, išvengiant Baltijos šalių auditorijos tapatinimo su Sovietų Sąjungos piliečiais.

Netrukus po Laisvės radijo Baltijos šalių tarnybos įsteigimo sekė tolesni administraciniai pasikeitimai, susiję su JAV atvirai demonstruojama Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politika. Senato užsienio reikalų komiteto pirmininkas Č. Persis pasiūlė tarptautinių transliacijų valdybai perkelti Baltijos šalių tarnybas iš Laisvės radijo į Laisvosios Europos radijo pavaldumą.²⁴⁴ Administracinio tarnybos perkėlimo svarba buvo grindžiama JAV, kuri niekada nepripažino Baltijos šalių aneksijos, teisingesniu užsienio politikos įgyvendinimu, todėl šių valstybių radijo tarnybų veikla prisidengus Sovietų Sąjungos auditorijai skirtomis transliacijomis buvo iš esmės ydinga.²⁴⁵ Be to, Amerikos balsu Baltijos šalių transliacijos buvo rengiamos Europos reikalų skyriuje, ne Rusijos. Toks administracinis Baltijos šalių tarnybų perkėlimas Laisvosios Europos radijo žinybon dar kartą aiškiai pademonstruotų JAV vyriausybės poziciją nepripažinti Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungos sudėtį. Be politinės valios akcentavimo, inicijuojamas struktūrinis pasikeitimas buvo logiškas žvelgiant į LER vykdomą misiją. Istorinės, kultūrinės ir religinės Baltijos šalių gyventojų tradicijos aiškiai identifikavo juos kaip europiečius, siejo su Vakarais, o ne su Rytis. Ne mažiau svarbus pasirodė ir sparčiai vykdomo Baltijos šalių gyventojų rusifikavimo faktas.²⁴⁶ LER/LR vadovybė manė, jog jei radijo laidose į baltus bus kreipiamasi kaip į europiečius, turinčius apsisprendimo teisę, radijas visomis prasmėmis taps autentišku jų balsu ir daug prisidės prie jų dvasios stiprinimo.²⁴⁷

²⁴⁴JAV Senato užsienio reikalų komiteto pirmininko Č. H. Persio 1984 m. liepos 5 d. raštas tarptautinių transliacijų valdybos pirmininkui F. Šekspyriui. *Ibid.*, b. 417. 4.

²⁴⁵Laisvosios Europos / Laisvės radijo komiteto pirmininko F. Šekspyro 1984 m. rugpjūčio 17 d. raštas JAV prezidento patarėjui Nacionalinio saugumo klausimais R. C. Makfarlandui (R. C. McFarland). Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 274. 5.

²⁴⁶Aptariamuju laikotarpiu Latvijoje etniniai latviai sudarė 53,7% gyventojų, nuo 83% okupacijos pradžioje; Estijoje etniniai estai sudarė – 64,7% gyventojų, nuo 94% okupacijos pradžioje.

²⁴⁷LER / LR direktoriaus Dž. L. Baklio 1984 m. liepos 26 d. memorandumas LER/LR komiteto pirmininkui F. Šekspyriui. *Ibid.*, b. 417. 4.

Struktūrinis Baltijos tarnybų priskyrimas Laisvosios Europos radijo pavaldumui neišvengiamai kėlė klausimą, kodėl šitas žingsnis nebuvo žengtas prieš devynerius metus, kai buvo steigiamos radijo transliacijos į šias valstybes Laisvės radijo žinyboje. Kadangi Baltijos šalys faktiškai buvo administruojamos kaip Sovietų Sąjungos dalis ir buvo jos įstatymų, teisinių reguliavimų ir išbandymų subjektas, efektyvios radijo laidos galėjo būti sukuriamos tik nuolat bendradarbiaujant su Laisvės radijo tyrimų skyriumi bei Rusijos monitoringo ir naujienų tarnybomis. Tuo metu, kai buvo priimamas sprendimas steigti radijo transliacijas į Baltijos šalis Laisvės radijo redakcijoje, nuspręsta vadovautis praktiškumo argumentais, kadangi dėl tuo metu disponuojamų finansinių ir žmogiškųjų išteklių radijo laidos po Laisvės radijo skėčiu reikalavo mažiau pastangų ir pertvarkų. 1975 m., kai buvo įsteigta LR Baltijos šalių tarnyba, Laisvės radijas buvo pastate daugiau nei per kilometrą nuo Laisvosios Europos radijo redakcijos. Dėl šios priežasties buvo fiziškai neįmanoma įkurdinti Baltijos šalių tarnybos ten, kur jai priklausė būti dvasiškai ir politiškai, bei aprūpinti visomis kokybiškam žurnalistiniam darbui būtinomis priemonėmis.²⁴⁸ LER/LR vadovybės pragmatiškumo politika steigiant LR Baltijos šalių tarnybą neprieštaravo JAV vykdomai Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikai, nors dalis Baltijos amerikiečių visuomenės ir politikos veikėjų, užuot išnaudoję dar vieną svertą Baltijos šalių laisvinimo byloje, buvo linkę sureikšminti galimą ideologinį poveikį fakto, jog laidos transliuojamos radijo stoties, skirtos Sovietų Sąjungos auditorijai.

Sulaukęs Atstovų Rūmų užsienio reikalų komiteto pirmininko D. Fasčelio, tarptautinių transliacijų valdybos, LER/LR komiteto ir LER/LR vadovybės pritarimo, senatoriaus Č. Persio siūlymas perkelti Baltijos šalių tarnybą Laisvosios Europos radijo žinybon buvo įgyvendintas 1984 m. spalio 8 d., kai LER oficialiai paskelbė prie jau esamų transliacijų bulgarų, čekų, slovakų, vengrų, lenkų ir rumunų kalbomis pridedanti radijo laidas lietuvių,

²⁴⁸ LER / LR direktoriaus Dž. L. Baklio 1984 m. liepos 26 d. memorandumas LER/LR komiteto pirmininkui F. Šekspyriui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 417.4.

latvių ir estų kalbomis.²⁴⁹ Administracinis pasikeitimas pirmiausia buvo motyvuojamas JAV nepripažinimo politika, kurios pozicija geriau išreikšta Baltijos šalių redakcijoms veikiant Laisvosios Europos radijo vardu. Antra, Laisvės radijo transliacijos buvo skirtos Sovietų Sąjungos valstybėms, o Laisvosios Europos radijo – Rytų Europos tautoms. Pagal istorines, kultūrinės ir religines tradicijas Lietuva, Latvija ir Estija buvo Europos, ne Sovietų Sąjungos dalis.²⁵⁰ Baltijos šalių radijo tarnybos perkėlimas turėjo ir praktinį poveikį auditorijos tapatybei formotis dėl radijo laidose skleidžiamos identifikacijos su Europa ir jos kultūra. LER laidos lietuvių, latvių ir estų kalbomis, kurios buvo pradėtos reguliariai transliuoti į *de facto* Sovietų Sąjungos teritoriją, buvo politinė visų Baltijos šalių išeivių ir juos palaikiusių JAV politikų pergalė, kurią pasiekti prireikė ne tik trisdešimties metų, bet ir palankiai susiklosčiusių tarptautinių aplinkybių. Okupuotų Baltijos šalių auditorijoms atsivėrė dar vienas informacijos iš laisvojo pasaulio kanalas, kuris tikslingai, remiamas JAV vyriausybės, veikė kaip atsvara sovietinei ideologijai ir gyventojų rusinimui. Nepriklausomai nuo senatoriaus Č. Persio kreipimosi, į LER/LR direktorių Dž. Baklį beveik tuo pačiu metu kreipėsi ir buvęs JAV nacionalinio saugumo tarybos direktorius Z. Bžežinskis, kuris rekomendavo radijo tarnybas perkelti į Laisvosios Europos radijo redakciją. Esą tai būtų rezonansinis sprendimas, ne tik teisingiau atspindintis JAV politiką Baltijos šalių atžvilgiu, bet ir turintis stiprų ideologinį poveikį.²⁵¹ Praėjus daugiau nei trims dešimtmečiams, Baltijos šalys iš JAV vyriausybės sulaukė realių veiksmų, faktiškai, o ne deklaratyviai patvirtinančių Valstijų vykdomą užsienio politiką į SSRS jėga inkorporuotų valstybių atžvilgiu. Laisvosios Europos radijo transliacijos, kurios aštuntajame dešimtmetyje jau buvo pozicionuojamos kaip veiksmingas nekonvencinis ginklas prieš komunistinę

²⁴⁹ VITAS, Robert, *The United States and Lithuania. The Stimson Doctrine of Nonrecognition*. New York: Praeger, 1990, p. 75.

²⁵⁰ JAV Senato užsienio reikalų komiteto 1984 m. spalio 2 d. pranešimas spaudai „Dėl Baltijos šalių radijo tarnybos perkėlimo į Laisvosios Europos radiją senatoriaus Č. Persio teikimu“. *Ibid.*, b. 274. 5.

²⁵¹ Ž. Bžežinskio 1984 m. liepos 12 d. laiškas LER / LR prezidentui Dž. Bakliui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 417. 4.

propagandą, buvo pirmosios aktyvios priemonės, panaudotos Baltijos šalių atžvilgiu kartu su deklaruojama teritorijos aneksijos nepripažinimo politika.

Analizuojant LR ir LER transliacijų į sovietinę Lietuvą įsteigimo problemą akivaizdu, kad aštuntajame dešimtmetyje radikaliai pasikeitusį JAV vyriausybės požiūrį į transliacijas Baltijos regione nulėmė geopolitinės aplinkybės. Blogėjantys santykiai su SSRS skatino imtis aktyvių nekonvencinio karo su komunizmu priemonių, dėl šios priežasties radijo transliacijų į Baltijos šalis įsteigimo klausimas, ilgus dešimtmečius atidėliotas, išsprendė tiesiogiai dalyvaujant JAV vyriausybei. Baltijos šalių neteisėtos aneksijos nepripažinimo politika, kurią JAV įvairiu intensyvumu demonstravo nuo pat okupacijos pradžios, buvo ne lemiamas, o pagalbinis veiksnys apsisprendžiant steigti radijo laidas į regioną. Tai patvirtina ir faktas, jog Amerikos balsas nepertraukiamai transliavo laidas į sovietinę Lietuvą (lietuvių kalba) nuo 1951 m., praktiškai įgyvendindamas JAV užsienio politikos uždavinius – valstybinio radijo laidų transliacijas į nepriklausomas valstybes.

2. 2. Lietuvos išeivių organizacijų vaidmuo steigiant Laisvosios Europos radijo transliacijas

2.2.1. Baltijos šalių konsultacinės grupės

Baltijos šalių išeiviai JAV po Lietuvos, Latvijos ir Estijos aneksijos atsidūrė pažeidžiamoje padėtyje, itin priklausomoje nuo geopolitinės situacijos. JAV vykdyta Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politika „erzino“ Sovietų Sąjungą, todėl bet kokie veiksmai šių valstybių atžvilgiu turėjo būti gerai apgalvoti JAV vyriausybės. Atsiradusi perspektyva dalyvauti radijo transliacijų į Sovietų Sąjungą rengime buvo itin teigiamai sutikta Baltijos šalių išeivių. Visų pirma dalyvavimas JAV užsienio politikos iniciatyvoje įgyvendinamoje per radijo transliacijas patvirtino Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo

politiką bei formalizavo šių šalių išeivių bendruomenės santykius su JAV vyriausybe. Antra, Šaltojo karo pradžioje vienintelis būdas išlaikyti komunikaciją su okupuotomis tėvynėmis buvo per radijo transliacijas perduodant žinią apie išeivių vykdytą išlaisvinimo veiklą.²⁵²

Baltijos šalių išeiviai visais įmanomais būdais siekė savo valstybių išlaisvinimo, todėl narystė Laisvosios Europos komiteto veikloje buvo labai pageidaujama. JAV valstybės departamentas, duodamas nurodymus steigti nacionalinius Rytų Europos išeivių komitetus, Baltijos valstybių klausimą dėl jautrios jų teisinės padėties paliko atvirą. V. Sidzikausko prisiminimuose aiškiai atsispindi JAV pozicija: „Baltijos valstybės liko nuošaly. Tiesa, Lietuvos pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis ir Amerikos Lietuvių taryba (ALT) buvo darę žygių Vašingtone ir Niujorke, kad Laisvosios Europos komitetas globa apimtų ir Lietuvą. Jų žygiai buvo nesėkmingi. Savo neigiamą nuostatą Nacionalinis Laisvosios Europos komitetas ir Valstybės departamentas motyvavo tuo, kad Baltijos valstybės esančios geresnėj padėty nei satelitiniai kraštai, nes jų aneksija nėra pripažinta ir Vašingtone jos turinčios savo pripažintus diplomatijos atstovus, taigi, esą yra, kas jų teises ir interesus JAV atstovauja ir gina.“²⁵³ Ankstyvaisiais Šaltojo karo metais JAV formulavo globaliojo Tramdymo strategiją, klostėsi Vakarų valstybių požiūris į sovietinį bloką, buvo diskutuojamos permainų Baltijos šalyse galimybės. Jų likimas buvo siejamas su bendru pavergtųjų tautų klausimu. Pagal Tramdymo strategijos koncepciją, buvo siekiama sovietinę sistemą transformuoti iš vidaus, buvo aiškiai apibrėžta parama sovietų pavergtų Vidurio ir Rytų Europos kraštų judėjimams. JAV politikoje Baltijos valstybės irgi buvo priskirtos prie Vidurio ir Rytų Europos ir imtos naudoti kaip ideologinės ir propagandinės kovos su Sovietų Sąjunga priemonė.²⁵⁴ Šios priežastys nulėmė nuolat aktyvėjančią JAV bendradarbiavimą su pavergtųjų tautų išeivių organizacijomis. Būtent šiame didėjančios paramos iš JAV vyriausybės

²⁵² L'HOMMEDIEU, J. H. Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948-1960. Unpublished Doctoral Thesis, University of Turku, 2011, p. 187.

²⁵³ SIDZIKAUSKAS, Vaclovas. Lietuvos diplomatijos paraštėse. Vilnius, 1994. p. 299.

²⁵⁴ KRAUJELIS, R., *op. cit.*, p. 144.

kontekste Laisvosios Europos komitete pradėtos svarstyti galimybės steigti Baltijos šalių komitetus. Baltijos šalių nacionalinių komitetų finansavimo preliminarios išlaidos buvo apskaičiuotos dar 1949 m. Kiekvienos iš šių šalių komitetui metams buvo numatyta po 120 000 JAV dolerių, papildomai skirta 12 000 dolerių samdyti amerikietiškam personalui, reikalingam tvarkyti Baltijos šalių radijo redakcijų reikalus.²⁵⁵ Neskaitant pirmųjų žingsnių, Baltijos šalių komitetų steigimas užsitęsė dar keletą metų.

Iniciatyva dalyvauti Laisvosios Europos komiteto struktūroje kilo ir tarp Baltijos šalių išeivių. Pradinį impulsą steigti Baltijos šalių nacionalinius komitetus davė Estijos centrinio komiteto Jungtinėse Amerikos Valstijose pirmininko E. Eino kreipimasis į buvusį JAV valstybės sekretoriaus pavaduotoją, komiteto valdybos pirmininką Dž. Griuv ir siūlymas bendradarbiauti su Baltijos šalių išeiviais.²⁵⁶ Laiškas buvo peradresuotas Laisvosios Europos komiteto prezidentui Devitui Poului, kuris, savo ruožtu susirašinėdamas su kitais komiteto nariais, išreiškė poziciją, kad aptariamuoju laikotarpiu bendradarbiavimas su Baltijos šalių atstovais turėjo likti už Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto ribų. Nepaisydamas savo tvirtos pozicijos dėl Baltijos šalių išeivijos atstovų dalyvavimo jo vadovaujamo komiteto veikloje, D. Poulas išreiškė simpatiją ir susidomėjimą pastarųjų problema.²⁵⁷ Komiteto prezidento susidomėjimas Baltijos šalių klausimu buvo ne vien tušti žodžiai, tai liudija ir jo inicijuotas Jungtinių Amerikos Valstijų santykių su Baltijos šalimis 1939–1949 m. tyrimas. Atlikto tyrimo pagrindu parengtas memorandumas buvo išsiuntinėtas visiems komiteto nariams. Jie buvo informuoti apie SSRS okupuotų šalių padėtį, problemas bei numatyta komitetesvarstyti šių šalių atstovų įtraukimo į išlaisvinamąją veiklą klausimą. Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto darbuotojų parengtas

²⁵⁵ Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto 1949 m. Baltijos šalių komitetų steigimo finansavimo samata. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153. 6.

²⁵⁶ Estijos Centrinio komiteto JAV pirmininko E. Eino 1949 m. birželio 29 d. laiškas Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto valdybos pirmininkui Dž. Griuvui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153. 6.

²⁵⁷ Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto prezidento D. Poulo 1949 m. liepos 25 d. laiškas komiteto nariams. *Ibid.*, 153. 3.

memorandumas išsamiai analizavo Baltijos šalių ir JAV santykių dešimtmečio raidą, pripažino Baltijos šalių svarbą kovojant su sovietine sistema, tačiau, nepaisant 1948 m. tiek JAV Valstybės departamento, tiek prezidento H. Trumeno išsakytos paramos Baltijos šalims, steigti šių šalių komitetų nebuvo skubama.

Baltijos šalių komiteto įsteigimo klausimas buvo „padėtas į stalčių“ beveik dvejiems metams, kol 1951 m. kovo 15 d. Europos išlaisvinimo komitete buvo parengtas Baltijos šalių patariamųjų grupių (Consultive Panels) įsteigimo projektas.²⁵⁸ Projektas itin detalai nubrėžė visus Baltijos šalių dalyvavimo Laisvosios Europos komitete klausimus. Pavyzdžiui, buvo numatyta per trumpiausią įmanomą terminą įsteigti kiekvienos iš Baltijos valstybių patariamąsias grupes. Įsteigtos grupės turėjo tarpininkauti organizuojant Baltijos šalių išeivių mokslininkų įdarbinimą Vidurio Europos studijų centre, padėti įsteigti Laisvosios Europos radijo redakcijas iš Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto biudžeto.²⁵⁹ Siekdamas pagrįsti Baltijos šalių išeivių grupių steigimo būtinybę, Laisvosios Europos komitetas ją argumentavo tuo, kad Baltijos šalys priešinosi sovietinei valdžiai, nuo rusų skyrėsi rasiniais, religiniais, ekonominiais ir mentaliteto skirtumais. Ataskaitoje lietuvių tauta vertinama itin teigiamai, pabrėžiamas lietuvių darbštumas, atsidavimas šeimai, akcentuojama netgi pagonybės reikšmė bei gyventojų prisirišimas prie žemės. Teigiama, kad iš visų trijų Baltijos tautų lietuviams nebūdingas mažos tautos kompleksas. Jį įveikti padėjo Vytauto laikų LDK didybės atmintis, istorinė ir strateginė patirtis kuriant imperiją ir tai nulėmusios lietuviškojo charakterio savybės. Priešinimasis rusifikacijai Rusijos imperijos laikais nulėmė, kad Lietuvos gyventojų potencialas priešintis sovietinei valdžiai buvo įvertintas kaip itin didelis. Akivaizdu, kad JAV vyriausybė, prieš formuodama savo užsienio politikos kryptį Baltijos šalių

²⁵⁸ 1951 m. kovo 15 d. projektas Nr. 1-1951 Dėl Baltijos šalių veiklos Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto kompetencijos ribose: konsultalines grupės, tyrimai ir informacija. *Ibid.*, b. 153.3.

²⁵⁹ 1951 m. kovo 15 d. projektas Nr. 1-1951 Dėl Baltijos šalių veiklos Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto kompetencijos ribose: konsultacinės grupės, tyrimai ir informacija Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.3.

aneksijos atžvilgiu, vertino ne tik šalių geopolitinę bei strateginę padėtį, bet ir tautų mentalitetą, rezistencijos galimybes ir netgi charakterio savybes.

Patariamąsios Baltijos šalių grupės²⁶⁰ buvo įsteigtos 1951 m. birželio 14 d., veiklą pradėjo rugsėjo mėnesį. Grupių personalas buvo kruopščiai atrinktas Vašingtone, atsižvelgiant į išeivių organizacijų pateiktas rekomendacijas. Kaip savo prisiminimuose teigė Lietuvos patariamąsios grupės pirmininku tapęs V. Sidzikauskas, jiedu su P. Žadeikiu buvo sutarę, kad lietuvių išeivių organizaciją turėtų sudaryti po vieną narį iš paskutiniame demokratiniame Lietuvos seime atstovautų politinių partijų (Socialdemokratų, Valstiečių liaudininkų, Ūkininkų, Tautininkų, Krikščionių demokratų, Ūkininkų sąjungos, Darbo federacijos ir Mažosios Lietuvos).²⁶¹ Latvijos ir Estijos patariamąsios grupės buvo sudarytos iš septynių narių, Lietuvos – iš aštuonių. Iš šių narių pagal komiteto veiklos statutą buvo renkamas pirmininkas, sekretorius ir išdininkas. Lietuvai atstovaujančio P. Žadeikio teikimu, Lietuvos patariamąsios grupės pirmininku buvo paskirtas Vaclovas Sidzikauskas, sekretoriumi Antanas Trimakas, išdininku Kipras Bielinis. Kitais patariamąsios grupės nariais paskirti Juozas Audėnas, Bronius Nemickas, Mykolas Tolišius, Vytautas Vaitiekūnas, Pranas Vainauskas.²⁶² Patariamųjų grupių tikslai ir veiklos taisyklės buvo reglamentuotos Laisvosios Europos komiteto statuto. Grupių pagrindinis tikslas – skatinti veiklą, prisidedančią prie sovietinio režimo okupuotųjų valstybių išlaisvinimo, suteikti paramą savo šalių išeiviams, rinkti informaciją radijo transliacijų pranešimams ir teikti reikalingą informaciją bei pagalbą Nacionaliniam laisvosios Europos komitetui šiam įgyvendinant nukentėjusių nuo sovietinės agresijos valstybių išlaisvinamąją veiklą.²⁶³ Taip pat numatyta siekti savo šalių išeivių palaikymo išlaisvinamojoje veikloje, išlaikyti jų aktyvų dalyvavimą, koordinuoti išeivijoje

²⁶⁰ Plačiau apie patariamųjų Baltijos šalių grupių ir Laisvosios Lietuvos komiteto veiklą JAV straipsnyje Arlauskaitė-Zakšauskienė „Laisvosios Lietuvos komiteto JAV veikla“. Lietuvos istorijos studijos, t. 31, Vilnius, 2013, p. 115–137.

²⁶¹ Sidzikauskas, V., *op. cit.*, p. 303.

²⁶² 1952 m. kovo 11 d. Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktoriaus Ernesto Akerio laiškas admiralui Mileriui dėl Baltijos šalių išeivių. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.1.

²⁶³ 1952 m. sausio 5 d. Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto ataskaita „Dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos išlaisvinimo komitetų“. *Ibid.*, b. 153.1.

veikusių organizacijų darbą. Nemažiau svarbi užduotis buvo rinkti ir perduoti informaciją apie padėtį okupuotose valstybėse ir jose vykstančius politinius, socialinius ir ekonominius procesus. Taip pat konsultuoti Nacionalinį Europos išlaisvinimo komitetą apie politinius veiksmus, lemiančius situaciją jų gimtosiose šalyse. Patariamųjų grupių statutai nustatė, kad jos narių vykdoma politinė veikla turėjo būti nešališka bei palanki vienai kuriai nors politinei grupei, o atstovauti visos išeivijos interesams.

Valstybės departamentui dar nepriėmus sprendimo stabdyti Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų steigimą, Patariamąsios grupės rengė būsimų radijo transliacijų politikos gaires. Svarbiausiu būsimų radijo transliacijų uždaviniu buvo numatyta palaikyti okupuotose šalyse likusius tautiečius suteikiant viltį, tačiau neskatinant sukilti ar kitais aktyviais būdais priešintis sovietiniam režimui. Taip pat buvo numatytos pagrindinės visuomenės grupės, kurioms turėjo būti taikomos radijo laidos: kolūkiečiai, jaunimas bei nepasitraukusi dvasininkija. Ypač svarbus momentas Laisvosios Europos transliacijose į Baltijos šalis turėjo būti nuolatinis akcentavimas, jog tautiečiai laisvajame pasaulyje aktyviai veikia siekdami Baltijos šalių išsivadavimo.²⁶⁴ Radijo laidų politikos gairių memorandumas buvo perduotas LER komitetui ir Valstybės departamentui ir susilaukė pritarimo, tačiau sustabdžius Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų parengiamuosius darbus liko neįgyvendintas.

Pagrindinė veikla, kurią per visus 1952 metus vykdė patariamąsios grupės, buvo konsoliduoti Baltijos šalių išeivius ir įtraukti juos į išlaisvinamąją veiklą. Grupės veikla daugiausia pasireiškė žurnalo lietuvių kalba „Lietuva“ leidyba, panaudojant informaciją iš sovietinių respublikų išeivių grupių veiklos. Patariamųjų grupių nariai taip pat turėjo galimybę dalyvauti mokslinėje tiriamojoje Vidurio Europos studijų centro veikloje, leisti monografijas ekonomikos, religijos ir švietimo jų gimtosiose šalyse temomis. Tiesa, priešingai nei lenkų ir čekoslovakų patariamąsios grupės, kurių nariai

²⁶⁴ L'HOMMEDIEU, J. H. Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948-1960. Unpublished Doctoral Thesis, University of Turku, 2011, p. 202.

labai aktyviai pasireiškė moksliniuose tyrimuose, lietuvių patariamąsios grupės nariai Nacionalinio laisvosios Europos komiteto lėšomis neatliko ir nepublikavo nė vienos mokslinės studijos.

Sėkmingesnė Lietuvos konsultacinė veikla buvo bendradarbiavimo su Amerikos balso lietuvių redakcija srityje. Pastaroji radijo laidų rengimui naudodavo Patariamąsios grupės surinktą ir parengtą medžiagą bei akademinis tekstus, taip pat suteikdavo galimybę grupų nariams pasisakyti radijo eterįje. Nuo 1952 m. sausio (iki 1954 m.) kartą per mėnesį konsultacinės grupės narys radijo laidose pasisakydavo politinėmis ir Lietuvos išlaisvinimo temomis. Aktyviausiai Amerikos balso laidose dalyvavo V. Sidzikauskas.²⁶⁵ Konsultacinės grupės bendradarbiavimas su Amerikos balso lietuvių redakcija liudijo Lietuvos išeivių sugebėjimą susitelkti ir veikti išvien šalies laisvinimo veikloje nekonkuruojant organizacinės priklausomybės atžvilgiu.

Nacionalinis laisvosios Europos komitetas itin skatino trijų Baltijos šalių patariamųjų grupių bendradarbiavimą – buvo įkurti grupių biurai Baltijos laisvės namuose (Baltic Freedom House), buvo planuojama rengti bendrus projektus, susitikimus su JAV visuomene. Pradėtame leisti bendrame žurnale publikuoti faktai apie sovietinį genocidą Baltijos respublikose.²⁶⁶ Patariamųjų lietuvių, latvių ir estų grupių veiklą Nacionalinio laisvosios Europos komiteto struktūroje, akivaizdu, jog iš esmės ji buvo labiau konsultacinė nei atstovaujamoji. Patariamąsios grupės savo vardu nesikreipė į aukščiausius JAV pareigūnus ir institucijas, daugiausia vykdė Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto organizacinius Baltijos išeivių vienijimo nurodymus.

Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto vadovybė, vertindama Baltijos šalių patariamųjų grupių veiklą, iš trijų šalių kaip labiausiai pažengusią siekiant išeivių vienybės įvardijo Estiją. Vertinant lietuvių išeivių vienybę ir solidarumą Lietuvos laisvinimo veikloje, ataskaitose kaip labiausiai vienijusi

²⁶⁵ L'HOMMEDIEU, *ibid.*, p. 203.

²⁶⁶ Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto 1953 m. sausio 8 d. ataskaita apie Baltijos šalių patariamųjų grupių veiklą 1952 metais. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.1.

lietuvių išeivius išskirtas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK). Pažymėtina, kad lietuvių patariamoji grupė prisidėjo pasirenkant ir išrenkant VLIK vykdomosios tarybos pirmininką 1952 m. liepos mėn. Vertinant lietuvių išeivių vienybę ir organizuotumą siekiant jų okupuotos tėvynės išlaisvinimo, atkreiptas dėmesys, kad VLIK turėjo visos lietuvių išeivijos palaikymą, išskyrus S. Lozoraičio.²⁶⁷ Šeštojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos išeivių politinė veikla JAV vyriausybės ir jos institucijų vertinta teigiamai. Vidiniai nesutarimai, tuo metu draskę VLIK ir Lietuvos diplomatinę tarnybą (toliau LDT), nebuvo akcentuojami. Priešingai, manyta, kad jie greitai išsprendės ir bus pasiektas tvaresnis Baltijos išeivių grupių vieningumas ir koordinavimas, koks ir buvo pirminis JAV vyriausybės planas.²⁶⁸

Nespėjus įsibėgėti Baltijos šalių konsultacinių grupių veiklai, 1952 m. lapkričio mėn., spaudžiamas JAV Valstybės departamento, Nacionalinis laisvosios Europos komitetas sustabdė Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų steigimą.²⁶⁹ Toks sprendimas buvo nulemtas daugiausia Valstybės departamento pareigūnų ir sulaukė griežto Nacionalinio komiteto vadovų nepritarimo. Protestuodamas prieš Valstybės departamento poziciją kištis į komiteto veiklą, atsistatydino jo prezidentas K. Džeksonas. Laisvosios Europos radijo tarnybų gimtosiomis pavergtųjų šalių kalbomis įsteigimas buvo pagrindinis Laisvosios Europos komiteto veiklos uždavinys. Baltijos šalių radijo redakcijų steigimo atšaukimas reiškė ir tam tikrą Baltijos šalių statuso sprendimo pristabdymą. JAV Valstybės departamentas turėjo savo priežasčių priimti sprendimą atidėti radijo laidų transliacijas Baltijos šalių kalbomis.

Valstybės departamentas šios radijo stoties laidas vertino išimtinai kaip išeivių organizacijų „produktą“, prižiūrimą Laisvosios Europos komiteto, ir siekė, kad nacionaliniams komitetams būtų suteikta visa atsakomybė už

²⁶⁷ Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto 1953 m. sausio 8 d. ataskaita apie Baltijos šalių patariamųjų grupių veiklą 1952 metais. *Ibid.*, b. 153.1.

²⁶⁸ Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto 1953 m. sausio 8 d. ataskaita apie Baltijos šalių patariamųjų grupių veiklą 1952 metais. *Ibid.*, b. 153.1.

²⁶⁹ 1950 m. liepos 4 d. pradėtos Laisvosios Europos radijo laidų transliacijos čekų / slovākų ir rumūnų kalbomis; po dviejų mėnesių paleistos laidos lenkų, vengrų ir bulgarų kalbomis; 1951 m. birželio 1 d. albanų kalba. Radijo laidos lietuvių, latvių ir estų kalbomis, nors ir buvo planuotos, neįsteigtos iki 1975 m.

Laisvosios Europos radijo transliacijas. Tačiau Valstybės departamento politikos kontrolės skyrius²⁷⁰ tuo metu jau buvo priėmęs sprendimą, kad toks veiklos modelis neveiksmingas, nes nacionaliniai komitetai viduje buvo susiskaldę ir prastai vadovaujami.²⁷¹ JAV valstybės departamento sprendimas atidėti Baltijos šalių Laisvosios Europos radijo redakcijų steigimą sukėlė šių šalių išeivių organizacijų nepasitenkinimą ir protestų bangą, lydimą memorandumų ir žygių į valstybines institucijas. Laidų steigimo atšaukimo sprendimas sukėlė rezonansą ir Nacionaliniame Europos išlaisvinimo komitete.

Baltijos šalių patariamiosios grupės savo veiklos pradžioje svarbiausiu uždaviniu nustatė Laisvosios Europos radijo laidų lietuvių, latvių ir estų kalbomis įsteigimą. Tokiam pasiryžimui pagrindo suteikė Laisvosios Europos komitete priimtas šių laidų įgyvendinimo projektas ir lietuvių patariamajai grupei įteiktas veiklos planas, pagal kurį turėjo būti rengiama medžiaga Laisvosios Europos radijo laidoms. Būsimų laidų medžiagai ruošti iš patariamiosios grupės narių buvo sudaryta speciali komisija bei ieškoma žmonių Laisvosios Europos radijo lietuviškų transliacijų nuolatinį štabą.²⁷² Staigus Laisvosios Europos komiteto ir Valstybės departamento planų pasikeitimas Baltijos šalių išeiviams buvo labai netikėtas. Išeivių atstovai 1952 m. sausio 24 d. savo iniciatyva atvyko į Valstybės departamentą, kur jiems buvo pranešta, jog Valstybės departamentas ir Nacionalinis Europos išlaisvinimo komitetas nenori pradėti Laisvosios Europos radijo laidų transliacijų, o Baltijos šalių išeivių tikslams pasiekti pasiūlyta pasinaudoti „Amerikos balso“ laidomis. Toks Valstybės departamento pareiškimas sukėlė didžiulį nerimą Baltijos šalių išeivių gretose, jis buvo priimtas kaip JAV Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos atsisakymas. Laisvosios

²⁷⁰ Politikos kontrolės skyrius (*Office of Policy Control, OPC*) – JAV slapta psichologinių operacijų ir nekarinių veiksmų organizacija. Įsteigta 1948 m. kaip privati įstaiga, 1951 m. sujungta su Centrine Žvalgybos valdyba (CŽV). Įsteigimo momentu organizacija buvo pavaldi JAV nacionalinio saugumo tarybai; OPS valdyboje buvo atstovas iš CŽV, Valstybės departamento ir Gynybos departamento. Nors įstaiga buvo CŽV vienetas, bet atskaitinga JAV Valstybės departamentui. Vykdančiuoju direktoriumi buvo Frenkas Visneris (Frank Wisner). 1952 m. sujungus OPS su Specialiųjų operacijų skyriumi (*Office of Special Operations*), suformuotas Planavimo direktoratas (*Directorate of Plans*).

²⁷¹ JOHNSON, *op. cit.*, p. 23.

²⁷² Patariamoji lietuvių grupė // Lietuva, 1951, Nr. 1., p. 78.

Europos radijas buvo pozicionuojamas kaip radijo stotis, kurios pagalba Vidurio ir Rytų Europos išeiviai turėjo galimybę tiesiogiai bendrauti su komunistinių režimu suvaržytomis tėvynėmis be institucinių ir politinių suvaržymų. LER griežto tono laidų transliacijų pobūdis skyrėsi nuo Amerikos balso radijo programų, kas išeiviams leido daryti prielaidas, jog aštri komunizmo kritika daug efektyvesnė už neutralų oficialios JAV politikos deklaravimą. Tai sąlygojo Baltijos šalių išeivių didesnę interesą siekiant Laisvosios Europos radijo transliacijų pradžios nei Amerikos balso.

Nepaisant JAV Valstybės departamento sprendimo sustabdyti redakcijų steigimą, Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktorius E. Akeris 1952 m. kovo 15 d. paskyrė Vaclovą Sidzikauską Laisvosios Europos radijo lietuvių tarnybos vadovu.²⁷³ Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos šalių išeivių atstovų skyrimas į radijo tarnybos vadovo pareigas neilgai trukus po Valstybės departamento atsisakymo apskritai tokias tarnybas steigti buvo nulemtas pirmiausia Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto vadovybės nenoro pasirodyti priklausomai nuo JAV vyriausybės. Pagal įsteigimo koncepciją, komitetas akcentavo esąs privati įstaiga ir viešai demonstravo savo nepriklausomybę nuo JAV politikos, itin siekė viešojoje erdvėje išvengti bet kokių galimų sąsajų su aukščiausia Jungtinių Valstijų valdžia. Susidariusi dviprasmiška situacija dėl Baltijos šalių nacionalinių radijo redakcijų įsteigimo, kai Europos išlaisvinimo komiteto šia linkme vykdyta planinė veikla buvo staiga sustabdyta, Baltijos šalių išeivių ir JAV visuomenės akyse sukėlė abejonių komiteto nepriklausomumu ir savarankiškumu. Dėl šios priežasties staigus Valstybės departamento sprendimas atšaukti Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų steigimą Europos išlaisvinimo komitete buvo įgyvendinamas vangiai, nepasakant Baltijos konsultacinių grupių nariams kategoriškos komiteto pozicijos.

²⁷³ Laisvosios Europos radijo direktoriaus Dž. Milerio 1952 m. kovo 13 d. raštas Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktoriui E. Akeriui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.6.

Nederėtų sumenkinti ir simpatijų, kurias trijų okupuotų Baltijos šalių išeivių atžvilgiu demonstravo Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto vadovybė, reikšmės. Teigiamą ir neabejingą požiūrį į Baltijos valstybių likimą liudija komiteto skiriamas biudžetas Baltijos konsultacinių grupių reikalams. Planuojant 1952 m. grupių išlaidas, buvo numatytos lėšos visoms išeivių iniciatyvoms: kiekvienos šalies informacinių biuletenių leidybai, dešimties minučių laidų rengimo „Amerikos balso“ eteryje personalui samdyti, lietuvių spaudos ir radijo monitoringo tarnybai Vokietijoje įsteigti ir t. t. Nacionalinio komiteto vadovybė netgi skatino Baltijos konsultacinių grupių narius daugiau keliauti su reikalais, susijusiais su okupuotų Baltijos valstybių išlaisvinamąja veikla.²⁷⁴ Daug dėmesio Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktorius skyrė ir Baltijos patariamųjų grupių įsteigimo vienerių metų sukurtuvių paminėjimui organizuoti. Komiteto direktorius E. Akeris asmeniškai organizavo iškilmingą vakarienę, kurioje dalyvavo visa komiteto vadovybė ir Baltijos šalių konsultacinių grupių vadovai su sekretoriais.²⁷⁵ Europos išlaisvinimo komiteto narių susirašinėjime dominuoja itin teigiamas požiūris į Baltijos šalių išeivius, jų problemas ir pastangas kovojant dėl okupuotų valstybių išlaisvinimo. Pats faktas, kad Nacionalinis Europos išlaisvinimo komitetas, faktiškai buvęs JAV Valstybės departamento institucija ir įgyvendinęs tiesioginę vyriausybės politiką, toliau planavo Baltijos šalių radijo redakcijų steigimą, liudija, kad paties Valstybės departamento sprendimas buvo nulemtas labiau vidinių institucinių priežasčių, nei bendros JAV užsienio politikos Baltijos valstybių aneksijos atžvilgiu.

2.2.2. Laisvosios Lietuvos komiteto veiklos ribų pokyčiai

Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto politikos tęstinumą rodo ir sprendimas Baltijos šalių patariamąsias grupes nuo 1952 m. lapkričio 1 d.

²⁷⁴ Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto 1952 m. kovo 20 d. memorandumas „Lietuvių, latvių ir estų veiklai 1952 m. vasario–birželio mėnesiams skirtų lėšų detalizavimas. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b.153.1.

²⁷⁵ Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktoriaus E. Akerio 1952 m. liepos 23 d. raštas komiteto vadovybės nariams. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b.153.1.

pervadinti Nacionaliniais laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetais Baltijos patariamiosios grupės iki to laiko tarp išeivių užsitarnavo svarbaus okupuotų valstybių išlaisvinimo veiklos centro reputaciją, palankiai buvo vertinamos Nacionalinio laisvosios Europos komiteto vadovybės. Naujas pavadinimas nesuteikė patariamosioms grupėms nepriklausomybės iliuzijos, kurios jos niekada ir neturėjo. Pavadinimo pakeitimas iš *patariamiosios grupės* į *Laisvosios Lietuvos komitetą* visų pirma Baltijos išeivių organizaciją galutinai priskyrė prie Vidurio ir Rytų Europos pavergtųjų tautų statuso JAV politikoje. Taip pat pavadinimas turėjo ir simbolinę reikšmę. Nacionalinis Laisvosios Europos komitetas turėjo visus svertus šios išeivių politinės organizacijos kontrolei, daugiausia finansinius ir veiklos rėmų reglamentuotų Statuto.²⁷⁶ Patariamųjų grupių pervadinimas ir įsiliejimas į bendrą išeivių, kovojančių prieš komunistinius režimus struktūrą po JAV vyriausybės priedanga liudijo ir išaugusią Laisvosios Lietuvos komiteto (kaip ir Latvijos bei Estijos) įtaką tarp Baltijos šalių išeivių ir efektyvų bendradarbiavimą su Laisvosios Europos komitetu. Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto ataskaitose plačiai paplitęs teiginys dėl Laisvosios Lietuvos komiteto įtakos ir viršenybės kitų Lietuvos išeivių grupių atžvilgiu nepagrįstas. Visų pirma, 1951–1952 m. duominuojančios išeivių jėgomis veikusios Lietuvos laisvinimo Vakaruose srityje organizacijos buvo VLIK ir LDT, kurios minėtu laikotarpiu konfrontavo dėl įtakos pasidalijimo. Antra, Lietuvos diplomatų ir išeivių, gyvenusių ir veikusių JAV po sovietų okupacijos, prisiminimuose Laisvosios Lietuvos komitetas retai minimas, jo veikla plačiau nenušviečiama, tuo labiau neakcentuojama jo reikšmė. Tačiau lietuvių (ir kitų baltų) išeivių politinė organizacija, įsteigta (kaip vėliau išaiškėjo) JAV vyriausybei tiesiogiai pavaldžios struktūros pavadinimu Laisvosios Lietuvos komitetas, iš tiesų patvirtina, kad Jungtinės Valstijos tvirtai laikėsi savo užsienio politikos krypties, Baltijos valstybes naudojo kaip ideologinės ir propagandinės kovos su Sovietų Sąjunga priemonę.

²⁷⁶ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1952 m. spalio 6 d. laiškas komiteto ryšių su išeiviais skyriaus direktoriui B. Jarovui (Bernard Yarrow). *Ibid.*, b. 153.1.

Su naujų pavadinimų suteikimu Laisviesiems Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetams buvo plečiamas ir jų veiklos spektras bei savarankiškumo mastas. Išryškėjusios pagrindinės veiklos sritys apėmė organizacinę Laisvosios Europos radijo lietuvių (latvių ir estų) redakcijos įsteigimo darbą, mokslinių tyrimų koordinavimą su Vidurio Europos studijų centru ir informacinių tarnybų veiklos koordinavimą su Nacionalinio laisvosios Europos komiteto tyrimų ir publikacijų tarnyba. Tiesa, Baltijos šalių komitetų galimybės veikti šiose srityse tiesiogiai priklausė nuo situacijos Nacionaliniame laisvosios Europos komitete ir bendros JAV užsienio politikos. Nepaisant to, Laisvosios Lietuvos (Latvijos ir Estijos) komitetai buvo traktuojami kaip visaverčiai Nacionalinio laisvosios Europos komiteto struktūriniai vienetai, todėl jo vadovybėje buvo tvirtai laikomasi praktikos visus klausimus derinti su Baltijos komitetų nariais. Pavyzdžiui, studentų, kuriems skiriamos stipendijos studijuoti Vidurio Europos studijų centre, sąrašai turėjo būti suderinti su kiekvienu komitetu.²⁷⁷ Informacinės tarnybos taip pat turėjo artimai bendradarbiauti su Baltijos komitetais renkant ir platinant informaciją apie okupuotas jų valstybes, parengtos publikacijos – derinamos su komitetų nariais. Kaip matyti iš Baltijos šalių išeivių memorandumo dėl bendradarbiavimo su nacionaliniu Laisvosios Europos komitetu, bent jau 1953 m. balandžio mėnesį Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų steigimas tebuvo pirminėje stadijoje, tarp Vidurio Europos studijų centre reguliariam darbui įdarbintų mokslininkų iš už geležinės uždangos atstovų iš Baltijos šalių taip pat nebuvo.²⁷⁸ Tokį pasyvų, stringantį dalyvavimą Laisvosios Europos komiteto veikloje nulėmė veikiau vidinės, struktūrinės problemos pačiame komitete ir Valstybės departamente.

1953 m. sausio 20 d. JAV prezidentu išrinkus D. Eisenhowerį, Laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetų veiklos kryptys iš esmės nepasikeitė. Jau galutinai konsolidavęsi ir suvokę savo vietą bendroje Nacionalinio laisvosios Europos komiteto struktūroje, nariai sistemingai toliau

²⁷⁷ Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1953 m. balandžio 17 d. raštas pareigūnui, atsakingam už išeivių reikalų tvarkymą, Dž. F. Leichui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.1.

²⁷⁸ Laisvosios Lietuvos, Latvijos, Estijos komitetų narių 1953 m. balandžio 17 d. memorandumas dėl glaudesnio bendradarbiavimo su Nacionaliniu laisvosios Europos komitetu. *Ibid.*, b. 153.1.

viešino Baltijos valstybių išlaisvinimo problemą, atstovavo Baltijos šalių išeiviams JAV ir užsienyje, bendradarbiavo su NLEK. Pasikeitus JAV prezidentui ir naujam pakeitus politikos kursą SSRS atžvilgiu, didžiausiu nacionalinių komitetų rūpesčiu tapo užtikrinti Baltijos šalių inkorporavimo į SSRS nepripažinimą JAV nei *de facto*, nei *de jure*. Laisvosios Europos komiteto vadovybė Baltijos šalių išeivių baimes dėl okupacijos pripažinimo laikė nepagrįstomis, tačiau akcentavo, kad Baltijos diplomatijos atstovai turėtų patys rūpintis šiuo klausimu. Ieškant būdų, kaip tiesiogiai paveikti Sovietų Sąjungos pavergtus Baltijos šalių gyventojus ir išlaikyti jų išsilaisvinimo viltį, buvo nuspręsta inicijuoti bendrą informacijos platinimo projektą, plėtojančią laisvo žmonių judėjimo draudimą SSRS ir procedūriškai apibrėžtais metodais kritikuojant sovietinį režimą, jo beprasmybę ir trumpalaikiškumą.²⁷⁹ Tokio pobūdžio pranešimai buvo rengiami „Amerikos balso“ laidoms, NLEK finansuojamo bendro Lietuvos, Latvijos ir Estijos žurnalo „Baltijos apžvalga“ (Baltic Review) straipsniams.

Nacionalinio laisvosios Europos komiteto reikalavimai Laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetų veiklos disciplinai ir organizavimu nuolat augo ir griežtėjo. Įgyvendinant Baltijos šalių laisvinimo naujus projektus siekta, kad komiteto nariai būtų atsakingi už tam tikrą sritį (ekonomika, žemės ūkis, žmogaus teisės ir pan.), kruopščiai rinktų visą įmanomą laisvąjį pasaulį iš už geležinės uždangos pasiekiančią informaciją ir iškilus reikalui galėtų konsultuoti Laisvosios Europos komitetą. Šio intensyvaus ir išplėsto okupuotų Baltijos šalių padėties tyrimo metu surinktą medžiagą NLEK planavo panaudoti ir tokioms komiteto įsteigtoms struktūroms kaip Pavergtųjų Europos tautų asamblėja²⁸⁰, kurios vieši pareiškimai turėjo būti pagrįsti patikima ir išsamia informacija apie padėtį

²⁷⁹Nacionalinio laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1954 m. kovo 10 d. ataskaita apie susitikimą su trijų Baltijos šalių komitetų atstovais, skirtą aptarti komitetų veiklos gaires 1954 m. *Ibid.*, b. 153.2.

²⁸⁰Pavergtųjų Europos tautų asamblėja (Assembly of Captive European Nations) įsteigta 1954 m. rugsėjo mėn. Laisvosios Europos komiteto iniciatyva, siekiant instituciškai atskirti Rytų Europos šalių išeivių reikalus nuo Laisvosios Europos radijo departamento. Asamblėja ir toliau buvo finansuojama iš Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto lėšų, tačiau naudojosi plačiu savarankiškumu.

pavergtose tautose.²⁸¹ Taip pat surinkti duomenys, jų analizės įgūdžiai turėjo praversti ateityje Baltijos šalių komitetų nariams, kai bus steigiamos Laisvosios Europos radijo tarnybos ir pradėtos transliacijos, bei pagerinti žurnalo „Baltijos apžvalga“ pranešimų lygį. Iš esmės Nacionalinis Europos išlaisvinimo komitetas teigiamai vertino Laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetų veiklą, o tai pasireiškė ir komitetų finansavimo dinamikoje. NLEK prezidento iniciatyva Baltijos šalių komitetų nariams nuo 1955 m. liepos mėn. buvo pakelti atlyginimai motyvuojant, kad šių komitetų nariai nusipelnė įvertinimo, nors planinis atlyginimų didinimas komitetų nariams buvo numatytas tik nuo 1956 m. sausio mėn.²⁸²

Laisvosios Lietuvos komiteto narių veiklą ir pagrindines narių atsakomybės ribas atskleidžia veiklos ataskaita už 1954–1955 m. Labiausiai atstovaujama veikla buvo užimtas LLK pirmininkas V. Sidzikauskas. Jis veikė Pavergtųjų Europos autų asamblėjos veikloje, buvo išrinktas jos generalinio komiteto nariu, rengė ir pristatydavo Lietuvos delegacijos atsišaukimus bei memorandumus dėl sovietų agresijos prieš Baltijos šalis. Kaip Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos narys, V. Sidzikauskas buvo priimtas JAV valstybės departamente, kur pristatė savo poziciją ir pageidavimus dėl JAV vykdytos Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos. Be atstovaujamosios veiklos, V. Sidzikauskas, kaip Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininkas, dalyvavo „Amerikos balso“ laidose Lietuvai, rengė straipsnius JAV spaudai (dažniausiai „New York Times“ žurnalui).²⁸³ Kiek kitokias užduotis buvo pavesta vykdyti LLK nariui Juozui Audėnui, kuris buvo atsakingas už sovietinės Lietuvos spaudos monitoringą, rengė straipsnius žurnalui „Lietuva“, „Dirva“ ir ataskaitas Laisvosios Europos komitetui apie žemės ūkio padėtį Lietuvoje. Kaip kontaktinis asmuo reikalams su lietuvių

²⁸¹ Laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1954 m. lapkričio 29 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. Ibid., 153.2.

²⁸² Laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1955 m. liepos 6 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui „Dėl Baltijos komitetų personalo atlyginimų padidinimo“. Ibid., b. 153.2.

²⁸³ Laisvosios Europos komiteto ataskaita apie Laisvosios Lietuvos komiteto narių veiklą 1954 m. liepos – 1955 m. rugpjūčio mėnesius. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.2.

išeivių organizacijomis JAV buvo paskirtas kitas komiteto narys – P. Vainauskas, atsakingas už socialinės padėties sovietinėje Lietuvoje stebėjimą ir Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos socialinių reikalų komiteto sekretoriumi – A. Trimakas, B. Nemickas – atsakingas už ketvirčio žurnalo „Lietuva“ leidybą. Sprendžiant iš LLK narių veiklos ataskaitų skirtingais laikotarpiais, paskirtos veiklos ir atsakomybės ribos tarp komiteto narių iš esmės nesikeitė. Vidinėse veiklos ataskaitose Laisvosios Europos komitetas nuolat akcentavo LLK nepartiškumą ir atstovavimą visai Lietuvos išeivijai (ir jos organizacijoms) JAV, tačiau iš tiesų glaudaus bendradarbiavimo, nuolatinio kontakto ir veiksmų derinimo tarp Laisvosios Lietuvos komiteto ir kitų lietuvių išeivių organizacijų nebuvo.

Naujus JAV ir Sovietų Sąjungos santykių pokyčius įtvirtino Didžiojo ketverto²⁸⁴ susitikimas Ženevoje 1955 m. liepos mėnesį. Susitikimo išvakarėse konferencijos programa sulaukė didžiulio dėmesio viešojoje erdvėje JAV ir Europoje. Laisvosios Europos komiteto vadovybė buvo susirūpinusi, kad Baltijos šalių statusas šio Didžiojo ketverto susitikimo kontekste buvo neteisingai traktuojamas, o faktas, kad JAV nepripažino Baltijos šalių kaip Rytų Europos dalies, galėjo tik praversti Sovietų Sąjungos interesams. Komiteto vadovybė susidariusią situaciją dėl Baltijos šalių statuso nevienareikšmiškumo įvardijo kaip jų pačių ir JAV administracijos padarytą klaidą, kuriai ištaisyti reikia iškoti būdų, tarp kurių kreipimasis į aukščiausius valdžios pareigūnus.²⁸⁵ Laisvosios Europos komiteto rekomendacijose buvo siūloma Valstybės departamentui dažniau akcentuoti pavergtųjų Baltijos šalių problemą jų kalbose, pasisakymuose per konferencijas, kuriose dalyvavo ir Sovietų Sąjungos vadovai.

²⁸⁴ Didžiojo ketverto susitikimas suorganizuotas Ženevoje 1955 m. liepos 18 d. siekiant pradėti taikos įgyvendinimo dialogą. Jame dalyvavo JAV prezidentas D. Eizenhaueris, Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas A. Edenas, SSRS ministras pirmininkas N. Bulganinas ir Prancūzijos ministras pirmininkas E. Faure. Taip pat susitikime dalyvavo šių šalių užsienio reikalų ministrai: Dž. Dalesas, H. Makmilijanas, V. Molotovas ir A. Pinėjus. Taip pat Didžiojo ketverto susitikime dalyvavo N. Chruščiovas.

²⁸⁵ Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1955 m. liepos 5 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.8.

Be užsienio politikos formavimo, komitetas stengėsi stebėti Sovietų Sąjungos veiksmus aneksuotose Baltijos valstybėse bei sovietų vykdomą propagandą jose. Prieš N. Chruščiovo ir N. Bulganino vizitą Londone Laisvosios Europos komitetą pasiekė informacija iš skyriaus Paryžiuje, kad SSRS planuoja „paleisti“ Baltijos šalis ir įtvirtinti jas kaip šalis satelites.²⁸⁶ Komiteto vadovybėje manyta, kad tokia žinia greičiausiai buvo pačių sovietų inicijuota propaganda siekiant palankesnės atmosferos ir priėmimo SSRS vadovų vizito į Londoną metu. Be to, tokie gandai jau buvo pasklidę prieš Ženevos Didžiojo ketverto susitikimus, kai pagal LEK turimą informaciją tiek okupuotų valstybių gyventojai, tiek sovietinė armija jau ruošėsi atsitraukimui.²⁸⁷ Nepaisant įtarimų, kad Baltijos šalių statuso pakeitimas į Sovietų Sąjungos satelitinių respublikų buvo tik Kremliaus psichologinio karo strategijos priemonė siekiant paskatinti pavergtų šalių gyventojų išsilaisvinimo viltis, po kurių sektų didžiulis nusivylimas Vakaraš (kuriems spręsti turėjo būti iškeltas Baltijos šalių kaip satelitinių klausimas), Laisvosios Europos komitetas visvien siekė nustatyti paskleistos informacijos šaltinį bei išsiaiškinti tikruosius Sovietų Sąjungos ketinimus. Tam buvo pasitelktos ir kitos JAV tarnybos, dalyvavusios vykdant psichologines priemones prieš SSRS, visų pirma tai buvo Laisvosios Europos radijo informacijos biurai, turėję atidžiai sekti sovietų skleidžiamą informaciją bei slaptosios žvalgybos skyriai.²⁸⁸ Baltijos šalių statuso pakeitimo žinutė, pasirodžiusi informaciniame lauke, kiek didesnės reikšmės šių šalių likimui neturėjo. Tokios informacijos pasirodymą galėjo inicijuoti tiek Kremliaus propagandinės politikos meistrai, siekę prisiderinti prie Sovietų Sąjungoje po XX TSKP suvažiavimo prasidėjusio destalinizacijos proceso, tiek JAV informacinės tarnybos, kurios galėjo neteisingai įvertinti sovietinę retoriką. Nepaisant to, kokia buvo Baltijos šalių

²⁸⁶ Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1956 m. balandžio 16 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. *Ibid.*, 153.8.

²⁸⁷ Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1956 m. balandžio 16 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. *Ibid.*, 153.8.

²⁸⁸ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto viceprezidento B. Jarovo 1956 m. balandžio 17 d. telegrama CŽV pareigūnui, atsakingam už Laisvosios Europos radijo informacines tarnybas, Dž. MakKargarui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.8.

statuso SSRS pakeitimo informacijos šaltinio kilmė, Laisvosios Europos komitetas jautriai ir aktyviai reagavo į gautą informaciją, siekdamas išlaikyti JAV nepripažinimo politikos kursą ir dar kartą išreikšti savo paramą aneksuotoms valstybėms. Taip pat akivaizdu, kad Baltijos šalys buvo svarbi aikštelė JAV–Sovietų Sąjungos informacinio, propagandinio karo veiksmams plėtoti.

Laisvosios Europos komiteto veiksmai tiesiogiai atsiliepė ir Laisvosios Lietuvos, Latvijos bei Estijos komitetų veiklai šeštojo dešimtmečio antroje pusėje. JAV nusistovėjus Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politikos apraiškoms, Laisvosios Lietuvos komitetas, bendradarbiaudamas su kitų dviejų Baltijos šalių komitetais, veikė daugiausia neperžengdamas šios politikos ribų, nesiimdamas savarankiškų iniciatyvų. Pagrindinės komiteto veiklos kryptys apėmė JAV spaudos monitoringą, svarbių valstybinių datų paminėjimų organizavimą bei informacinių spaudinių leidybą. Toks komiteto veiklos lauko susiaurėjimas buvo nulemtas keleto priežasčių. Visų pirma, JAV vyriausybėje nusistovėjo pozicija, kad tuo momentu Valstijos negalėjo pakeisti Baltijos šalių likimo ir nesiruošė imtis jokių aktyvių veiksmų šiam klausimui spręsti. Antra, Laisvosios Europos komitetas, siekdamas atskirti Vidurio Europos išėivių reikalus nuo Laisvosios Europos radijo (pirminės komiteto misijos) organizacinių reikalų²⁸⁹ 1954 m. rugsėjo 20 d. įsteigė Pavergtųjų Europos tautų asamblėją, vienijusią valstybių, patekusių SSRS įtakon, atstovus. Asamblėja buvo finansuojama Laisvosios Europos komiteto lėšomis ir pagrindinis jos tikslas buvo taikiais būdais siekti pavergtų tautų išlaisvinimo iš sovietinės diktatūros, formuoti viešąją nuomonę apie realią situaciją šalyse, likusiose už geležinės uždangos, bei siekti valstybinių ir nevalstybinių institucijų bendradarbiavimo šį klausimą reguliuojant.

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje didžiąją dalį Laisvosios Lietuvos komiteto veiklos darbotvarkės užėmė dalyvavimas Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos susirinkimuose, rezoliucijų derinimas bei priėmimas, vizitai pas JAV aukščiausios valdžios atstovus. Tiesa, Laisvosios Europos komiteto

²⁸⁹ PUDDINGTON, *op. cit.*, p. 48.

vadovybė turėjo raginti LLK narius aktyviau įsitraukti į asamblėjos veiklą, motyvuodama tuo, kad esant tokiai sudėtingai tarptautinei situacijai tik suvienyta Vidurio Europos tautų veikla gali duoti norimą rezultatą – pavergtų tautų išlaisvinimą.²⁹⁰ LEK primygtinis skatinimas komitetams aktyviau įsitraukti į Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos veiklą buvo nulemtas vidinių struktūrinių pokyčių, siekiant sumažinti santykius su Vidurio Europos išėivių organizacijomis ir susitekti ties radijo transliacijomis. Septintojo dešimtmečio pradžioje nacionaliniai komitetai, įskaitant ir Laisvosios Lietuvos komitetą, buvo atitolinami nuo galimybių su savo klausimais pasiekti JAV valdžios institucijas.

Pagal pirminį Laisvosios Europos komiteto sumanymą ir statutą nacionaliniai komitetai turėjo vienyti Vidurio Europos išėivių JAV organizacijas ir koordinuoti jų laisvinamąją veiklą. Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininko V. Sidzikausko prisiminimuose akcentuojama, jog LLK savo santykius su Lietuvos diplomatais, VLIK, ALT ir Lietuvių Bendruomene (toliau LB) grindė glaudžiu bendradarbiavimu laisvinimo politikos gairių ir Lietuvos laisvinimo uždavinių nustatyme.²⁹¹ Tačiau pasitaikė netgi labai svarbių ir realiai vykdytų Lietuvos laisvinimo projektų, kuriuose Laisvosios Lietuvos komitetas nedalyvavo. Vienas iš jų buvo Kuchel-Lipscomb rezoliucijos²⁹² svarstymas JAV kongrese, inicijuotas respublikonų partijos nario Leonardo Valiuko. L. Valiukas asmeniškai laišku kreipėsi į Laisvosios Europos komiteto prezidentą Dž. Ričardsoną kviesdamas jį tapti „Amerikos Lietuvių Komiteto Kuchel-Lipscomb rezoliucijai remti“ garbės nariu.²⁹³ LEK prezidentas sutiko dalyvauti komiteto veikloje, tačiau Laisvosios Lietuvos komitetas, tiesiogiai jam pavaldus, net nebuvo informuotas apie lietuvių išėivių

²⁹⁰ Laisvosios Europos komiteto valdybos nario H. Hendersono 1962 m. gegužės 22 d. laiškas Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininkui V. Sidzikauskui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153. 9.

²⁹¹ Sidzikauskas V., *op. cit.*, p. 307.

²⁹² Pietinės Kalifornijos ALT narių vardu pasiūlyta rezoliucija dėl Baltijos šalių laisvinimo. Rezoliucijos projektą JAV Senate 1961 m. vasario 6 d. įregistravo senatorius T. Kuchelis, o Atstovų Rūmuose – 1961 m. vasario 9 d. kongreso narys G. Limpscombas. Rezoliucija siūlė JAV prezidentui iškelti Baltijos kraštų klausimą Jungtinėse Tautose.

²⁹³ Leonardo Valiuko 1961 m. gruodžio 23 d. laiškas Laisvosios Europos komiteto prezidentui Dž. Ričardsonui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153. 9.

vykdomą politinę veiklą. Nors rezoliucija JAV kongrese priimta nebuvo, ši projektą įgyvendinant dar kartą išaiškėjo lietuvių išeivių JAV organizacijų nevieningumas bei bendro veiklos koordinavimo nebuvimas.²⁹⁴ Vienybės stoka tarp lietuvių išeivių buvo tik viena Laisvosios Lietuvos komiteto nedalyvavimo Kuchel-Limbscom rezoliucijos iniciatyvoje priežasčių. Bendra tarptautinė situacija perversmo Kuboje ir tolimesnės komunizmo plėtros Amerikos žemyne fone buvo ne pats palankiausias laikas spręsti okupuotų valstybių klausimą su Sovietų Sąjunga. JAV valstybės departamentas, nenorėdamas rizikuoti santykių su SSRS pablogėjimu, vengė viešai akcentuoti Baltijos šalių nepripažinimo politiką. Laisvosios Europos komitetas, gavęs atitinkamus užsienio politikos vykdymo nurodymus, nepatraukė LLK narių į Kuchel-Limbscom rezoliucijos priėmimo veiklą. Tai dar kartą liudija, kad LLK komiteto veiklos galimybės tiesiogiai priklausė nuo Sovietų Sąjungos atžvilgiu vykdomos JAV užsienio politikos krypties. Po Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos įsteigimo Laisvosios Lietuvos komiteto santykiai su Laisvosios Europos komitetu apsiribojo daugiausia finansinių bei administracinių klausimų sprendimu ir spaudinių leidyba, kuriai finansuoti LEK skyrė vis mažiau lėšų. Laisvosios Lietuvos komitetas savo vardu jau neorganizavo nei renginių, skirtų žymioms Lietuvos valstybingumo datoms paminėti, nei kviestinių vakarienių. 1962–1965 m. LEK griežtas lėšų taupymas atsiliepė Laisvosios Lietuvos komiteto narių kelionių galimybėms.²⁹⁵ Taip pat kas pusmetį vykdyti LLK finansinių dokumentų audito patikrinimai, atsisakymai skirti lėšas spaudos leidinių įsigijimui liudijo, kad Laisvosios Europos komitetas pamažu paleidžia nacionalinius komitetus iš savo globos ir priežiūros.

Septintojo dešimtmečio pabaigoje Laisvosios Europos komitetas išgyveno keletą esminių Valstybės departamento inicijuotų struktūrinių pakeitimų, kurie galutinai išsprendė komiteto santykius su Rytų Europos

²⁹⁴ Janauskas G., *op. cit.*, p. 40–42.

²⁹⁵ Laisvosios Europos komiteto valdybos nario Dž. Brinklio 1962 m. liepos 9 d. laiškas Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininkui V. Sidzikauskui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 162.17.

išeiviais. Komiteto pavaldumo Centrinei žvalgybai perdavimas viešajam sektoriui ir finansavimui 1960 m. pabaigoje privertė nutraukti išėivių palaikymo veiklą ir koncentruotis ties pirmine Laisvosios Europos komiteto misija – radijo laidų transliacijas į Rytų Europą ir Sovietų Sąjungą²⁹⁶. Aktyvi nacionalinių komitetų – įskaitant ir Laisvosios Lietuvos – veikla sustojo, laisvinimo klausimų sprendimas perkeltas Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos kompetencijon. Lietuvos laisvinimą Vakaruose toliau tęsė kitos lietuvių išėivių organizacijos JAV, kurių veikimui, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pasikeitus tarptautinei politikai, atsivėrė naujos galimybės. Laisvosios Europos komiteto vadovybėpalankiai vertino Baltijos šalių išėivius, jų Patariamąsias grupes įvardijo kaip pačias reprezentatyviausias, harmoningiausias ir efektyviausias.²⁹⁷

2.2.3. Transliacijų lietuvių kalba perkėlimas iš Laisvės į Laisvosios Europos radiją

Po LER ir LR konsolidavimo abiejų radijo stočių valdymo struktūrose kurį laiką vyko administraciniai pasikeitimai. 1980 m. birželį LER vadovybė pranešė perkelti Baltijos šalių tarnybas iš Miuncheno į Niujorką, paliekanti po vieną kiekvienos tarnybos darbuotoją radijo buveinėje Europinėje dalyje. Geografinis ir psichologinis tarnybų atskyrimas nuo centrinės būstinės Niujorke neišvengiamai vedė prie provincialumo, pasireiškančio rengiant radijo laidas, ir kėlė papildomų iššūkių siekiant išsaugoti objektyvumą. Pagrindiniai radijo tarnybų perkėlimo argumentai buvo vadovybės siekis sumažinti konsolidaciją LR Tautų tarnyboje rengusioje radijo transliacijas į SSRS. Dirbdami viename skyriuje Baltijos tarnybų personalas palaikė glaudžius ryšius su kitomis Sovietų Sąjungos respublikų tarnybomis. Pernelyg

²⁹⁶ JOHNSON, *op. cit.*, p. 78.

²⁹⁷ Laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1952 m. kovo 5 d. laiškas komiteto valdybos nariui H. Mileriui. *Ibid.*, b. 270.7.

tamprus bendradarbiavimas galėjo privesti prie požiūrio į Sovietų Sąjungą supanašėjimo, kas galėjo atsispindėti ir Baltijos šalių redakcijų rengiamų laidų tone. Taip pat LER/LR vadovai siekė teritoriškai atitolinti radijo tarnybas nuo Baltijos šalių ir jų auditorijos, kad būtų išvengta šališkumo ir asmeniškumų formuojant radijo programas.²⁹⁸ Nors LER/LR vadovybė inicijavo tarnybų perkėlimą siekdama pagerinti Baltijos šalių tarnybų veiklą, tarp Baltijos išseivių organizacijų toks sprendimas sukėlė nepasitenkinimą ir nerimą, jog perkėlimas neigiamai paveiks radijo transliacijas į regioną. Jie teigė, kad radijo tarnybų lokacija Europoje turi nemažą įtaką klausytojų pasitikėjimui radijo stotimis ir informacija, kurią jos transliavo, todėl perkėlus radijo tarnybas į JAV nukentėtų pasitikėjimas radijo programomis kaip atspindinčioms JAV politiką, ir tai neišvengiamai priverstų prie auditorijos sovietinėse Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje sumažėjimo. Be galimų radijo klausytojų praradimų Baltijos regione, išseivių organizacijų atstovams nerimą kėlė bet kokie JAV vyriausybės veiksmai transliacijų į Baltijos šalis atžvilgiu. LER/LR įgaunant vis daugiau svorio kovojant su komunizmu ir užsirekomendavus kaip veiksmingai politinio poveikio priemonei, radijo transliacijos buvo ir tiesioginė JAV užsienio politikos išraiška. Faktas, jog JAV vykdė LER/LR transliacijas į Baltijos šalis, patvirtino Jungtinių Valstijų vykdytą šių šalių aneksijos nepripažinimo politiką. Baltijos šalių tarnybos perkėlimą iš Miuncheno į Niujorką, toliau nuo okupuotų valstybių, išseivių politinių veikėjų buvo įvertintas kaip tam tikras pasikeitimas JAV politikoje šalių teisinio statuso atžvilgiu. Baltijos amerikiečių nacionalinis komitetas²⁹⁹ kreipėsi į visas JAV valdžios institucijas reikalaudamas atsisakyti radijo tarnybų perkėlimo. Baltijos išseivių raštai, išreiškiantys susirūpinimą, jog Baltijos šalių tarnybos perkėlimas neigiamai atsilieps „Laisvės radijo“ rengiamų laidų pobūdžiui, 1980 m. birželio 30 d. buvo išsiųsti Valstybės departamento Rytų Europos reikalų biurui, Kongreso

²⁹⁸ LER vykdančiojo direktoriaus R. H. Kuko (R. H. Cook) 1980 m. birželio 18 d. raštas LER / LR Programų ir politikos formavimo vykdančiajam viceprezidentui R. Valterui (R. Walter) „Dėl Baltijos šalių tarnybų perkėlimo į Niujorką“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1673. 8.

²⁹⁹ Jungtinį Baltijos amerikiečių nacionalinį komitetą sudarė Amerikos lietuvių taryba, Amerikos latvių asociacija ir Amerikos estų nacionalinė taryba.

Atstovų Rūmų užsienio reikalų komiteto pirmininkui K. J. Zablockiui, Atstovų Rūmų nariui E. J. Dervinskiui (E.J. Derwinski), Kongreso užsienio reikalų komiteto, tarptautinių operacijų pakomitečio pirmininkui D. B. Fascelui (D.B. Fascelli) bei prezidentui Dž. Karteriui (laiško prezidentui kopija buvo persiųsta ir JAV Nacionalinio saugumo patarėjui Z. Bžezinskiui).

Baltijos šalių radijo transliacijų perkėlimas nebuvo sumanytas vien dėl finansinių lėšų taupymo. JAV radijo stočių veikla Vokietijos Federacinės Respublikos teritorijoje neišvengiamai vedė prie papildomos trinties su Sovietų Sąjunga, kuri galėjo dar labiau sustiprėti VFR vykdant *ostpolitik* ir sukelti neigiamų padarinių santykiuose su Bona, kuri šiuo atveju palankiai vertino redakcijų iškėlimą. Redakcijų perkėlimas galėjo nulemti dar didesnę spaudimą iš Sovietų Sąjungos pusės visiškai iškelti radijo stotis iš VFR teritorijos. Kita vertus, Baltijos šalių redakcijų perkėlimas galėjo būti neteisingai suprastas kaip sumažėjęs JAV palaikymas okupuotoms Baltijos šalims, pasireiškęs per vykdomą teritorijų aneksijos nepripažinimo politiką. JAV valstybės departamentas, formuluodamas savo poziciją redakcijų perkėlimo klausimu, konstatavo, jog tarnybų perkėlimas į Jungtines Valstijas neprisidėtų prie JAV užsienio politikos tikslų įgyvendinimo.³⁰⁰ Atsižvelgdama į JAV valstybės departamento rekomendaciją, konsultacijas su Jungtiniu Baltijos amerikiečių nacionaliniu komitetu bei LER/LR vykdomų transliacijų nuostatas, Tarptautinių transliacijų valdyba priėmė sprendimą neperkelti lietuvių, latvių ir estų kalbų tarnybų iš Miuncheno į Niujorką.³⁰¹ Nors JAV vyriausybė sprendžiant Baltijos tarnybų perkėlimą palaikė Valstijų vykdomos užsienio politikos liniją, pagal kurią tarnybų perkėlimas būtų neigiamai atsiliepęs JAV interesams, Baltijos šalių išeiviai suvaidino ne paskutinį vaidmenį eskaluojant susidariusią situaciją. Jungtinio Baltijos amerikiečių nacionalinio komiteto kreipimasis į senatorius ir kongresmenus neliko be atsako, į visus Jungtinio

³⁰⁰ JAV valstybės departamento sekretoriaus Europos reikalams pavaduotojo Dž. S. Vesto 1980 m. liepos 30 d. raštas Tarptautinių transliacijų valdybos pirmininkui Dž. Gronuskiui (J. Gronouski). Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1673. 8.

³⁰¹ JAV Tarptautinių transliacijų valdybos pirmininko Dž. A. Gronuskio 1980 m. rugpjūčio 15 d. raštas Atstovų rūmų nariui E. J. Dervinskiui. *Ibid.*, b. 1673. 8.

Baltijos amerikiečių komiteto raštus buvo gauti oficialūs atsakymai, kuriuose garantuojamas valstybės pareigūnų dėmesys Baltijos šalių klausimui. Kongresmenas E. Dž. Dervinskis dėl tarnybų Baltijos kalbomis perkėlimo kreipėsi į prezidentą Dž. Karterį ir detaliai išdėstė bendrą Valstybės departamento, JAV ambasadų Bonoje ir Maskvoje bei Nacionalinio saugumo tarybos poziciją prieš tarnybų perkėlimą bei ragino atšaukti šį sprendimą. Tiesa, kaip pagrindiniai argumentai prieš perkėlimą įvardyti ne Baltijos šalių interesai bei poveikis aneksijos nepripažinimo politikai, o bendri JAV užsienio politikos interesai – perkėlimas turėtų neigiamų politinių ir psichologinių pasekmių JAV interesams Vokietijos Federacinėje Respublikoje, Sovietų Sąjungoje bei penkiose Rytų Europos valstybėse.³⁰² Kadangi redakcijų perkėlimo klausimas buvo aktualus globaliems JAV užsienio politikos interesams, vienareikšmiškai įvertinti Baltijos šalių išeivių organizacijų indėlį būtent darant įtaką šio klausimo sprendimui keblu. Geriausiai Baltijos šalių atstovų vaidmenį iliustruoja JAV operacijų planavimo skyriaus viceprezidento V. A. Biuelo (W. A. Buell) replika susirašinėjant su LER/RL direktorių valdybos pirmininku Dž. S. Heisu: „Baltai neabejotinai žino, kaip prisišaukti Kongreso artileriją vienu šūktelėjimu. Aš išties žaviuosi jų lobistiniais sugebėjimais.“³⁰³ Redakcijų perkėlimas galėjo paveikti Laisvosios Europos ir Laisvės radijo vykdomą misiją, todėl perkėlimas susidūrė su tam tikru pasipriešinimu ir iš JAV vyriausybės pusės, tačiau Baltijos išeivių organizacijų jungtinė ir tikslinė veikla proteguodama savo interesus dar kartą priminė apie okupuotų šalių problemą ir privertė išgirsti jų atstovų balsą.

³⁰² JAV Atstovų Rūmų nario E. Dž. Dervinskio 1980 m. liepos 9 d. raštas prezidentui Dž. Karteriui. *Ibid.*, b. 1673. 8.

³⁰³ JAV operacijų planavimo skyriaus viceprezidento V. A. Buelo 1980 m. liepos 17 d. laiškas LER / RL direktorių valdybos pirmininkui Dž. S. Heisui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1673. 8.

2.3. Laisvosios Europos radijo transliacijų kaita devintajame dešimtmetyje

2.3.1. Laisvosios Europos /Laisvės radijo lietuviškų laidų efektyvumo paieškos

Geriausia „pakaitinio“ radijo poveikį ir išplitimą visuomenėje atskleidžia lūžiniai istoriniai momentai, kuriais gyventojai, vedami nežinomybės, labiau nei įprastai linkę ieškoti informacijos visais įmanomais kanalais. Sovietiniu laikotarpiu Vakarų radijo transliuojamos laidos į sovietinę Lietuvą buvo pagrindinis informacijos, neperdirbtos pagal ideologijos reikalavimus, šaltinis. Įvertinus faktą, jog JAV radijo stočių Laisvės ir Laisvosios Europos misija buvo ne tik teikti objektyvią informaciją geležinės uždangos izoliuotiems gyventojams, bet ir kovoti su sovietiniu režimu per komunistinės ideologijos diskreditavimą, visuomeniniai judėjimai prieš susiklosčiusią santvarką ir kiti neramumai buvo būtent tie momentai, kuriais Vakarų radijui buvo skirtas ypatingas vaidmuo.

Pagrindinius išbandymus LER/LR išgyveno Vengrijos ir Prahos įvykių metu, kai JAV finansuojama radijo stotis buvo apkaltinta prisidėjusi prie gyventojų skatinimo sukilti prieš komunistinę santvarką bei nepagrįstų vilčių sukilėliams dėl Vakarų pagalbos suteikimu. Pilnai neišbaigta laidų kritiniais momentais rengimo tvarka ir procedūra suteikė radijo stoties veiklos priešininkams Kongrese iškelti jos uždarymo klausimą, kuriam įvertinus radijo stoties veiklos privalumus pritarta nebuvo.³⁰⁴

Iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos Baltijos šalių radijo transliacijas sudarė tradicinis išeivių kasdienybės, kultūros naujienų, politinių aktualijų laidų rinkinys. Baltijos šalių tarnybų transliuotojai slėpė bet kokias antirusiškas nuostatas, griežtos radijo vadovybės instrukcijos nurodė radijo reportažuose

³⁰⁴ JOHNSON, p. 86–91.

vengti užgauliojimų etniniu pagrindu. LER transliacijos nurodant pagrindinius Baltijos šalių nepriklausomybės priešininkus koncentravosi ties Rusijos imperializmo, komunizmo kaip idėjos ir vietos komunistų partijos funkcionierių kritika. Radijo laidose takoskyra tarp „blogų“ Rusijos komunistų ir tariamai „gerų“ Lietuvos komunistų nebuvo daroma.³⁰⁵ Devintojo dešimtmečio pradžioje pradėjus sparčiai plėtotis įvykiams Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje, LER vadovybė buvo priversta daryti tam tikrus pakeitimus radijo stoties politinėje strategijoje ir laidų rengimo programoje. Tradicinė LER/LR laida lietuvių kalba apėmė Lietuvos/SSRS politinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių straipsnių apžvalgas, naujienas. LER/LR planavimo ir tyrimų skyriaus sprendimu buvo vykdomos dvi lietuvių redakcijos rengiamų programų peržiūros per mėnesį.³⁰⁶ Kaip parodė 1983 m. atlikta LER/LR radijo laidų lietuvių kalba analizė, transliuojama programa buvo paremta Lietuvos, Baltijos, Rytų Europos įvykių apžvalgomis, taip pat ir Rytų – Vakarų santykių analize. Programoje pasigesta Sovietų Sąjungos vidaus reikalų, pasaulio politikos ir nepolitinių temų, tokių kaip mokslas, kultūra, religija analizės. Lietuvių programa buvo rengiama remiantis kitų Rytų Europos šalių įvykiais. 1983 m. LER/LR transliavo kasdienes 30 minučių trukmės laidas lietuvių kalba, išskyrus penktadienį, šeštadienį, sekmadienį, kai laidos trukmė buvo viena valanda. LER/LR laidų lietuvių kalba rengėjams susirūpinimą kėlė laidose dažnai naudojami savilaidos šaltiniai, daugiau nei bet kurioje kitoje Sovietų Sąjungos respublikoje. Siekiant patobulinti lietuvių redakcijos laidas rekomenduota daugiau dėmesio skirti reportažams ekonomikos, kultūros, edukacijos srityse. Kalbant apie laidų orientaciją į sovietinės Lietuvos klausytojus siekta atsižvelgti į faktą, jog Lietuvos klausytojai dėl išgyventos vėlyvos inkorporacijos į SSRS sudėtį bei plačiai palaikomų ryšių su

³⁰⁵ PUDDINGTON, p. 297.

³⁰⁶ LER/LR planavimo ir tyrimų skyriaus darbuotojo M. Herrus 1983 m. rugsėjo 17 d. raštas skyriaus direktoriui John S. Lodeeson „Dėl lietuvių redakcijos programų peržiūros plano 1983 m.“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462.1.

giminaičiais gyvenusiais užsienyje turėjo geresnį supratimą apie gyvenimą Vakaruose.³⁰⁷

LER/LR vadovybė atlikusi lietuviškų laidų analizę siekdama padidinti laidų efektyvumą nusprendė imtis papildomų pastangų kuriant programas ekonomikos, kultūros, edukacijos temomis, kurios tiesiogiai turi įtakos klausytojams, kadangi kalba apie jų kasdieninį gyvenimą. Taip pat nuspręsta derinti koordinavimą su Amerikos balso vadovybe siekiant išvengti laidų pasikartojimo bei radijo pranešimuose aiškiau atsispindėti JAV poziciją, kad Baltijos šalys nėra Sovietų Sąjungos dalis.³⁰⁸ LER/LR vadovybė skyrė ypatingą dėmesį už geležinės uždangos transliuojamos laidoms siekdama užtikrinti, jog radijo laidos atlieka savo misiją. Radijo vadovybė lietuvių laidų analizę 1985 m. pavedė atlikti lietuvių kilmės Oklahomos universiteto Politikos mokslų fakulteto profesoriui S. Vardžiui (radijo vadovybė programų analizėms siekė pritraukti ryškiausias mokslo atstovus). Prof. S. Vardžio pateiktose išvadose lietuvių kalbos redakcijos laidos buvo įvertintos kaip aukšto profesionalumo lygio, akcentuotas naujienų turinio pasikeitimas skiriant proporcingai mažiau laiko įvykiams Lietuvoje, daugiau Vakarų Europos/komunistų klausimams. Rekomendacijose kaip pagerinti lietuvių radijo laidų kokybę, kad ji maksimaliai atliktų jai keliamus uždavinius autorius siūlė padidinti kultūros ir ekonomikos informacijos įvairovę taip pat pateikti daugiau komentarų apie dabartinius įvykius ir politiką. Radijo laidose skiriant daugiau dėmesio Lietuvos problemoms tikėtasi daryti poveikį platesniam klausytojų ratui, kadangi būtent įvykių Lietuvoje nušvietimas buvo aktualiausias, tiesiogiai susijęs su žmonių gyvenimais. Analizės išvadose siūlyta LER/LR rengiamas programas labiau orientuoti į specifinę sovietinės Lietuvos

³⁰⁷ LER/LR darbuotojo S. Girniaus raštas dėl 1983 m. rugpjūčio 31 d. lietuvių redakcijos laidų transliacijos. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462.1.

³⁰⁸ LER/LR planavimo ir tyrimų skyriaus darbuotojo M. Herrus 1983 m. lapkričio 3 d. raštas radijo vadovybei „Lietuvių laidų program aptarimas“. *Ibid.*, b. 462.1.

auditoriją – jaunąją inteligentiją ir šalies jaunimą bendrąja prasme.³⁰⁹ Poreikį orientuoti LER/LR laidas lietuvių kalba sąlygojo laikinai išvykusių iš sovietinės Lietuvos gyventojų apklausų rezultatai, kurios liudijo, jog pagrindinis LER/LR klausytojų kontingentas buvo sudarytas iš vidutinio amžiaus vyrų. Jaunimas taip pat buvo tikslinis taikinys Vakarų radijo transliacijoms. Apskritai, pagal laidų lietuvių kalba atliktą įvertinimą, lietuvių tarnyba pilnaverčiai įgyvendino LER/LR misiją ir tikslus, pateikdama Lietuvos gyventojams tiesiogiai juos liečiančią informaciją apie įvykius šalyje ir tas žinias, kurios sovietinio režimo buvo slepamos arba pateikiamos iškreiptai. Nors lietuvių redakcijos veikla buvo vertinama kaip aukšto profesionalumo lygio, buvo rekomenduojama laidose daugiau dėmesio skirti būtent įvykiams sovietinėje Lietuvoje.³¹⁰ Rekomendacijos skirti daugiau dėmesio įvykių Lietuvoje nušvietimui, ypač lūžiniais Lietuvos istorijos metais. LER/LR pagal savo koncepciją atliko namų tarnybos (*angl. Home service*) radijo transliuotojo funkciją, kas reiškė, jog laidos rengiamos ir transliuojama buvo tarsi iš vidaus, esant šalia klausytojų ir gerai išmanant jiems rūpimus klausimus. Problema, su kuria susidūrė lietuvių redakcija ir į kurią atkreipė dėmesį Vakaruose apklausti lietuviai buvo senos informacijos pateikimas ir taip neilgos trukmės radijo laidose. LER/LR lietuvių redakcijos pagrindiniais informacijos šaltiniais rengiant radijo laidas buvo Vakarų spauda, naujienų tarnybų pranešimai, knygos, savilaidos šaltiniai, sovietinės Lietuvos spauda bei radijo centrinio naujienų departamentorengiama analitinė medžiaga. Dėl palyginus trumpo laiko skirto vienai transliacijai bei dėl personalo lietuvių redakcijoje trūkumo, dažnai aktualiausia informacija nebuvo laiku paruošta arba netilpdavo į radijo laidai nustatytus laiko rėmus.³¹¹ Lietuvių redakcija buvo kritikuojama už „antikinės“ informacijos pateikimą naujienų skiltyje, kas galėjo turėti

³⁰⁹ JAV Oklahomos universiteto Politikos mokslų fakulteto profesoriaus S. Vardžio Laisvosios Europos radijo lietuvių redakcijos laidų apžvalga, 1985 m. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462.2.

³¹⁰ LER/LR transliacijų analizės departamento Lietuvių redakcijos laidų rengimo įvertinimas 1986 m. lapkričio 2 – 15 d. *Ibid.*, b. 462.2.

³¹¹ LER departamento direktoriaus G. Viežynskio 1988 m. kovo 1 d. raštas „Lietuvių redakcijos programų apžvalga“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462.2.

neigiamos įtakos redakcijos vykdomai veiklai. Informacijos savalaikiškumas buvo viena iš priežasčių, vertusių klausytojus rinktis užsienio radijo transliacijas, todėl nesilaikant šio reikalavimo lūžiniais Lietuvos istorijos metais buvo rizikuojama prarasti ženklių auditorijos skaičių.

2.3.2. Dilemos sprendimas: informuoti neraginant priešintis

Su pirmaisiais transliacijų į sovietinę Lietuvą iššūkiams Laisvosios Europos radijo lietuvių tarnyba susidūrė nušviesdama 1987 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos laisvės lygos organizuoto viešo mitingo prie Adomo Mickevičiaus paminklo įvykius. LER transliacijų analizės departamentas atliko detalią lietuvių tarnybos laidų, transliuotų rugpjūčio 14–23 d. laikotarpiu reviziją, kurios metu nustatyta, jog Lietuvoje transliuotų žinių tekstai buvo centralizuotai parašytų ir žinybiškai patvirtintų naujienų vertimai. Visa kita informacija, ne iš naujienų skilties, transliuota rugpjūčio mitingo savaitę, apėmė aiškinimus apie Molotovo–Ribentropo pakto esmę, dvidešimties JAV senatorių laiško M. Gorbačiovui, kviečiančio leisti demonstracijas, skaitymas bei sovietinės žiniasklaidos išpuolių prieš vakarietiškąją apžvalgą. Radijo vadovybei išanalizavus Laisvosios Europos radijo lietuvių tarnybos laidų į sovietinę Lietuvą turinį nebuvo nustatyta klausytojų kurstymo sukilti prieš sovietinį režimą apraiškų.³¹² Baltijos šalių tarnybos prieš rugpjūčio 23 d. mitingą gavo instrukcijas netransliuoti informacijos apie mitingo vietą ir laiką. Amerikos balsas, kuris tuo metu nebuvo slopinamas sovietinės valdžios, savo ruožtu mitingo vietos ir laiko informaciją paskelbė, dėl to Lietuvos gyventojų pasitikėjimas Laisvosios Europos radiju, nors ir nežymiai, bet nukentėjo.³¹³ Nors Baltijos šalių tarnybos, rengdamos radijo laidas, turėjo vadovautis specialiai lūžinių įvykių nušvietimui skirtomis instrukcijomis. Laidos ir reportažai buvo aprobuojami radijo vadovybės. Pastaroji, įvertindavo situacijos

³¹² LER/LR prezidento patarėjo politikos klausimais K. Vilkokso 1987 m. rugsėjo 11 d. raštas LER/LR Miuncheno skyriaus užsienio politikos skyriaus specialistui B. Porteriui „Dėl Baltijos tarnybų radijo laidų programavimo apie rugpjūčio 23 d. įvykius“. *Ibid.*, b. 417. 4.

³¹³ LER/LR Miuncheno skyriaus analitiko T. Ilveso 1988 m. vasario 5 d. memorandumas LER/LR vykdančiajam viceprezidentui B. Maršui „Vasario mėnėsis ir Baltai“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 417. 4.

rintumą ir galėjo imtis papildomų priemonių viešojoje diplomatinėje kovoje su Sovietų Sąjunga. Radijo vadovybės itin atsargų požiūrį į radijo laidų transliacijas, esant gyventojų pasipriešinimo sovietiniam režimui apraiškomis, nulėmė daugiau nei dviejų dešimtmečių senumo nesėkminga transliacijų praktika nušviečiant Vengrijos įvykius. Faktas, jog radijo vadovybė ėmėsi lietuvių tarnybos radijo laidų turinio revizijos mitingo prie A. Mickevičiaus paminklo metu, liudija, jog devintojo dešimtmečio pabaigoje įvykiai Lietuvoje buvo vertinami kaip turintys potencialą išsilieti į daug platesnio masto pasipriešinimo sovietiniam režimui apraiškas.

Atsižvelgdama sovietinės Lietuvos auditorijos nuotaikas, LER/LR vadovybė prognozavo ir tolimesnes demonstracijas. Siekdama iš anksto joms pasiruošti ėmėsi aktyvių priemonių – parengė ne tik Baltijos šalių tarnybų redaktorius, bet ir Baltijos reikalų analizės skyriaus darbuotojus. Ruošiantis 1988 m. Vasario 16-osios mitingui Vilniuje, 70-osioms Lietuvos nepriklausomybės metinėms, LER/LR vadovybė iš anksto nustatė radijo laidų rengimo politikos gaires bei pateikė rekomendacijas transliacijose vartojamiems terminams. Radijo vadovybė pripažino, jog Lietuvos klausytojai neišvengiamai klausys „Amerikos balso“ ir Laisvosios Europos radijo pranešimų, siekdami gauti informacijos apie tai, kas vyksta jų šalyje. Dėl šios priežasties LER susidūrė su iššūkiu, kaip pateikti informaciją apie šalyje vykstančias demonstracijas neraginant gyventojų burtis į mitingus. Sovietinės Lietuvos gyventojai traktuoti kaip tikslinė auditorija, kurią pasiekti per geležinę uždangą buvo dedamos milžiniškos pastangos, o gyventojų siekiai prieš sovietinį režimą vertinti kaip situacija palanki Laisvosios Europos radijo tikslams. LER vadovybė siekė pilnai išnaudoti turimus švertus pateikdama informaciją apie vykstančias demonstracijas.³¹⁴ „Laisvosios Europos“ radijo transliacijose nuspręsta klausytojams pateikti trumpas istorijas iš nepriklausomų Baltijos respublikų laikotarpio ir taip didinti klausytojų istorinę savimoneį, priminti praeities įvykius. LER/LR vadovybė kritiniais momentais

³¹⁴ LER/LR Miuncheno skyriaus analitiko T. Ilveso 1988 m. vasario 5 d. memorandumas RFE/RL vykdančiajam viceprezidentui B. Maršui „Vasario mėnėsis ir Baltai“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 417. 4. 1. 2.

akcentavo radijo laidų rengimui keliamus uždavinius, numačiusius griežtas ribas tarp naujienų pranešimo ir kurstymo. 70 – ujų Lietuvos nepriklausomybės metinių minėjimas bei su juo susijusių demonstracijos laiko ir vietų paskelbimas Laisvosios Europos radijo bangomis buvo daugiau nei informacijos pateikimas ir vietos gyventojų galėjo būti traktuojamas kaip oficialus kreipimasis, skatinimas dalyvauti renginiuose, kas visiškai buvo nepriimtina pagal LER/LR programų rengimo taisykles. Profesiniame radijo laidų rengimo kodekse įtvirtinta nuostata kategoriškai numatė „vengti bet kokio taktinių politinių patarimų, rekomenduojančių imtis veiksmų tam tikrose situacijose”.³¹⁵ Nors LER/LR vykdyta laisvės idėjos skleidimo misija būtent lūžiniais politinės ir socialinės raidos momentais turėjo geriausią terpę savo uždavinių įgyvendimui, radijo vadovybė griežtai laikėsi pozicijos radijo bangomis gyventojams perteikti tik informaciją itin atidžiai vengiant neaiškių pareiškimų, kurie galėjo būti suprasti kaip skatinimas, kvietimas priešintis sovietiniams režimui.

Ypatingas dėmesys rengiant radijo laidas į sovietinę Lietuvą buvo skiriamas vartojamiems terminams. Radijo pranešimuose buvo rekomenduojama kiek įmanoma vengti žodžio „nacionalistas“ vartojimo. Sovietinėje retorikoje šis žodis siejosi su teisiniu nusikaltimu ir mirties bausmėmis, kuriomis buvo baudžiami laisvės kovotojai, todėl terminas galėjo sukelti neigiamas asociacijas. Žodį „nacionalistas“ buvo siūloma pakeisti neutraliesniais „nacionalistinių pažiūrų“ arba „patriotiškas“. Terminas „nacionalistas“ sovietinėje spaudoje buvo vartojamas ir siekiant diskredituoti kovotojus už žmogaus teises, sąvokos „disidentas“ bei „žmogaus teisių aktyvistas“ taip pat traktuoti kaip tinkami žodžiai. Įvardijant Baltijos šalių aktyvistų nepriklausomybės siekius buvo rekomenduojama vengti žodžių „separatizmas“ bei „atsiskyrimas“, kadangi pagrindinis šios veiklos siekis buvo atkurti demokratinių valstybių nepriklausomybę, kuri buvo panaikinta SSRS aneksavus teritorijas panaudojant karinę jėgą. Miuncheno skyriaus

³¹⁵ LER departamento direktoriaus G. Viežynskio 1988 m. kovo 1 d. raštas „Lietuvių redakcijos programų apžvalga”. *Ibid.*, b. 462.2.

analitiko T. Ilveso nuomone, „separatizmo“ terminas asociuojasi su ginkluotąją baskų teroristine organizacija bei kurdų judėjimais, o šie kovotojai, nežiūrint į jų kovos tikslus, nekariavo už pripažintų valstybių atkūrimą.³¹⁶

Radio laidose į sovietinę Lietuvą ir kitas Baltijos šalis siekta pabrėžti, kad šalys buvo aneksuotos vadovaujantis Molotovo–Ribentropo pakto nuostatomis panaudojus karinę jėgą. Norint dar labiau pabrėžti dviejų totalitarinių režimų sąmokslą pasidalijant Europą, buvo vartojama sąvoka „nacių-sovietų nepuolimo paktas“.³¹⁷

Pagrindinės kliūtys rengiant radijo pranešimus apie įvykius Lietuvoje buvo informacijos trūkumas, dėl to iškildavo šaltinių patikimumo problemų. Siekiant to išvengti, LER vadovybė siuntė Maskvoje dirbančius radijo korespondentus bei Vakarų šalių konsulatų darbuotojus 1989 m. vasario 16-ą dieną į Vilnių, kad būtų galimybė tiesiogiai matyti ir perduoti informaciją apie įvykius. Vienas iš numatytų informacijos šaltinių buvo tiesioginiai skambučiai sovietinės Lietuvos valdžios atstovams, prašant jų pakomentuoti pranešimus apie šalyje vykstančius neramumus.³¹⁸

Stebėdama įvykius Baltijos šalyse, visų pirma Lietuvoje, LER vadovybė siekė iš anksto suformuluoti radijo laidų rengimo politiką taip, kad radijo bangomis skleidžiami pareiškimai klausytojų nebūtų suprantami kaip smurto skatinimas ar kvietimas priešintis sovietinei valdžiai Baltijos šalyse. To meto kai kurių Sąjūdžio veikėjų pareiškimai apie būtiną ginkluotą ar aktyvų viešą pasipriešinimą bet kokiam Maskvos bandymui atnaujinti diktatūrą šalyje vertinti kaip itin neatsakingi ir net pavojingi. Maskvai panaudojus karinę jėgą Lietuvos gyventojai, paskatinti neatsakingų pareiškimų, LER nuomone galėjo imtis smurtinių veiksmų, kurie ne tik nesulauktų palaikymo Vakaruose, bet ir išprovokuotų Sovietų Sąjungą imtis dar griežtesnių priemonių pasipriešinimui

³¹⁶ LER / LR Miuncheno skyriaus analitiko T. Ilveso 1988 m. vasario 5 d. memorandumas RFE / RL vykdančiajam viceprezidentui B. Maršui „Vasario mėnesis ir Baltai“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 417. 4. 1. 2.

³¹⁷ LER / LR Miuncheno skyriaus analitiko T. Ilveso 1988 m. vasario 5 d. memorandumas RFE / RL vykdančiajam viceprezidentui B. Maršui „Vasario mėnesis ir Baltai“. *Ibid.*, b. 417. 4. 1. 2.

³¹⁸ LER / LR Miuncheno skyriaus analitiko T. Ilveso 1988 m. vasario 5 d. memorandumas RFE / RL vykdančiajam viceprezidentui B. Maršui „Vasario mėnesis ir Baltai“. *Ibid.*, b. 417. 4. 1. 3.

malšinti.³¹⁹ Įvykiams pasisukus tokia linkme, Vakarų radijo transliacijoms tektų itin atsakingas vaidmuo informuoti visuomenę. Siekdama išvengti Vengrijos atvejo pasikartojimo, LER vadovybė skyrė itin daug dėmesio radijo pozicijai bei laidų lietuvių kalba politikos formavimui. Neatsakingas informavimas apie numanomą arba aiškų pasipriešinimą nepateikiant viso konteksto ar komentaro galėjo klausytojams sudaryti įspūdį, jog gyventojai yra kviečiami sukilti prieš valdžią. Dėl šios priežasties radijo laidų rengėjams į sovietinę Lietuvą (ir Latviją bei Estiją) rengėjams LER vadovybė nustatė taisykles, kuriomis turėjo vadovautis Baltijos šalių tarnybų redaktoriai:

1. Jokiomis aplinkybėmis radijo laidose nenaudoti Baltijos šalių išseivių grupių ar privačių asmenų Baltijos šalyse skleidžiamų raginimų aktyviai pasipriešinti.
2. Laisvosios Europos radijas jokiais aplinkybėmis neskatins ir nesistengs gauti patvirtinimo apie pasipriešinimo planus iš Baltijos šalių išsilaisvinimo judėjimų aktyvistų.
3. Asmenys iš Baltijos šalių, kurie interviu su LER metu nepaskatinti ir neparaginti teigs, jog aktyvus pasipriešinimas yra priimtinas, turėtų būti paprašyti išdėstyti, ką tiksliai jie turi galvoje, ir smulkmeniškai išklausinėtas apie moralinę tokios pozicijos pagrindimą.
4. Baltijos šalių išsilaisvinimo judėjimo lyderių pareiškimai, kurie gali būti suprasti kaip skatinantys nepasyvųjį pasipriešinimą, naujienose ar kituose radijo pranešimuose gali būti panaudojami tik gavus išankstinį ir aiškų LER biuro patvirtinimą.³²⁰

Vadovybės veiksmai transliacijų į Baltijos šalis atžvilgiu politiškai atsakingu momentu liudijo, jog nebuvo atmeta karinės jėgos iš SSRS pusės

³¹⁹ LER direktoriaus R. Džileto (Robert Gillette) 1990 m. sausio 2 d. raštas Baltijos šalių tarnybų redaktoriams Ekmaniui, Girmiui ir Ilvesui „Pasipriešinimas sovietinei jėgai Baltijos šalyse“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 417. 4.

³²⁰ LER direktoriaus R. Džileto (Robert Gillette) 1990 m. sausio 2 d. raštas Baltijos šalių tarnybų redaktoriams Ekmaniui, Girmiui ir Ilvesui „Pasipriešinimas sovietinei jėgai Baltijos šalyse“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 417. 4.

panaudojimo galimybė. Nors LER ir neatsisakė savo misijos kaip viešosios diplomatijos priemonė pasyviai dalyvauti įvykiuose Baltijos šalyse, esminė pozicija buvo palaikyti nesmurtinę pasipriešinimo sovietiniam režimui formą. LER direktorius R. Džiletas Baltijos šalių redaktoriams nurodė, jog tuo atveju, jeigu vieši pareiškimai dėl nepasyvaus pasipriešinimo atkreiptų pastebimą visuomenės dėmesį, LER tarnybos savo komentaruose turėtų pabrėžti pranašesnę moralinę galią turinčio takaus pilietinio nepaklusnumo privalumus.³²¹ Kaip sektini pavyzdžiai įvardyti Mahatma Gandis, Martinas Liuteris Kingas, Lenkijos „Solidarumo“ judėjimas bei taikios revoliucijos Rytų Europoje, vykusios 1989 metais.

1991 m. prezidentui Dž. Bušui nepademonstravus pakankamo palaikymo Baltijos šalių palaikymo LER vengė transliuoti redakcijos komentarus, vietoj to pasirinko strategiją informuoti gyventojus transliuodama pasaulio spaudos nušviečiamą JAV politiką. Pavyzdžiui, Lietuvių tarnybos redaktorius K. Girnius, pranešdamas apie Vakarų reakciją į įvykius Baltijos šalyse, akcentuodavo skirtumus tarp laikraščių redakcijų, Kongreso narių pareiškimų ir oficialiosios Valstybės departamento pozicijos. LER lietuvių kalbos tarnyba laidose siekė Lietuvos gyventojams išaiškinti *realpolitic* ypatybes, pateikti klausytojams realistinę išorinio pasaulio nuomonės apie įvykius Baltijos šalyse paveikslą.³²²

1991 m. sausio mėnesio įvykiai Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse pasiekė aukščiausią pasaulio susidomėjimo tašką. Sovietinės kariuomenės daliniams užėmus nacionalinio transliuotojo pastatus, Vakarų radijo tarnybų misija išsilaisvinimo iš sovietinio režimo siekusiose šalyse įgavo dar didesnę reikšmę. LER vadovybė, įdėmiai stebėdama įvykius Vilniuje, darė prielaidą, kad situacija gali tapti nekontroliuojama. Radijo vadovybė išleido specialų memorandumą, skirtą Baltijos šalių tarnyboms, kuriame reikalavo skirti ypatingą dėmesį cituojant šaltinius, kuriuose buvo žodžiai apie ginkluotą

³²¹ LER direktoriaus R. Džileto (Robert Gillette) 1990 m. sausio 2 d. raštas Baltijos šalių tarnybų redaktoriams Ekmanui, Girmiui ir Ilvesui „Pasipriešinimas sovietinei jėgai Baltijos šalyse“.
Ibid., b. 417.4.

³²² PUDDINGTON, p. 298.

pasipriešinimą sovietinės valdžios puolimo atveju. Kontroliuodama šaltinių atranką bei įdiegusi radijo programų rengimo instrukcijas, prasidėjus puolimui iš SSRS pusės LER buvo pasiruošusi detaliai ir tiksliai nušviesti konflikto eigą ir pasekmes.³²³

Įvykiai Baltijos šalyse JAV valstybės departamentui iškėlė sudėtingą problemą. Sovietinės kariuomenės invazija į Vilnių įvyko vos kelios dienos prieš JAV ir jos sąjungininkams pradėdant karinę operaciją prieš Iraką „Audra dykumoje“. Jungtinių Valstijų diplomatai desperatiškai siekė išvengti M. Gorbačiovo pozicijos susilpnėjimo, kuris galėjo turėti neigiamos įtakos prieš Iraką nukreiptai koalicijai. Dėl šios priežasties Baltijos šalių veiksmai buvo vertinami su nerimu. Diplomatai suvokė, kad LER ir LR nacionalinių tarnybų transliacijos, palaikydamos Sovietų Sąjungos irimą, prisidėtų prie M. Gorbačiovo problemų šalies viduje, tačiau Valstybės departamentas neskubėjo kištis į radijų veiklą. Tai galėjo sukelti jų kritiką Kongrese ir etninių baltų bendruomenių Jungtinėse Valstijose neigiamos reakcijos. Pavyzdžiui, Amerikos balsas susilaukė Baltijos šalių nepriklausomybės rėmėjų kritikos dėl baltų nepriklausomybės reikalavimų sumenkinimo ir reportažuose reiškiamo M. Gorbačiovo ir jo pastangų išlaikyti sąjungą palaikymo.³²⁴ Laisvosios Europos radijo lietuvių redakcija nušviesdama pačius svarbiausius įvykius Lietuvoje atgimimo laikotarpiu jau turėjo nusistovėjusią radijo laidų rengimo politiką. Lietuvos gyventojus pasiekusios laidos suteikė informacijos apie politinius įvykius, kuri tuo metu ir buvo labiausiai reikalinga.

³²³ PUDDINGTON, *op. cit.*, p. 299.

³²⁴ PUDDINGTON, p. 299.

3. SLAPTOJO KLAUSYTOJO BEIEŠKANT – TRANSLIACIJŲ AUDITORIJOS ANALIZĖ

3. 1. Užsienio radijo stočių auditorija sovietinėje Lietuvoje

3.1.1. Slapto klausytojo analizės galimybių kaita

JAV radijo stotys transliavusios į Sovietų Sąjungą ir satelitines respublikas beveik dvejus dešimtmečius neturėjo patikimos informacijos apie auditoriją, kurią įveikdamos sovietinio režimo slopinimą per geležinę uždangą pasiekdavo radijo laidos. Informacijos trūkumas apie vietos auditorijas bei JAV radijo stočių klausymo apimčių nežinojimas neleido optimizuoti radijo laidų rengimo ir kritiniais radijo stočių veiklos metais kėlė grėsmę jų egzistavimui.³²⁵ Ideologinis poveikis sovietinei auditorijai turėjęs privesti prie SSRS visuomenės laisvėjimo bei komunistinės ideologijos diskreditavimo buvo vienas pagrindinių JAV vyriausybės vykdomų slaptųjų operacijų tikslų, todėl klausytojų amžiaus, lyties, išsilavinimo, gyvenamos vietos bei regiono kategorijų pasiskirstymo tendencijos turėjo esminę reikšmę radijo transliacijų rengime.

Vakarų radijo auditorijos Sovietų Sąjungoje tyrimus atliko LER/LR pavaldus Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų (Soviet Area Audience and Opinion Research) departamentas,³²⁶ tačiau faktines apklausas vykdė nepriklausomi tyrimų institutai, kas garantavo rezultatų neutralumą ir išankstinio nusistatymo kokio nors vieno transliuotojo atžvilgiu nebuvimą.³²⁷

³²⁵ CUMMINGS, R. H. Cold War Radio. The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950 – 1989. McFarland & Company Publishers, 2009, p. 30-31.

³²⁶ Laisvės radijo Auditorijos tyrimų skyrius buvo įsteigtas 1954 m. Auditorijos tyrimų skyrius, įkurtas ilgamečio vadovo Dr. Makso Ralio, buvo įsikūręs LER/LR pagrindinėje buveinėje Miunchene iki 1970 m., vėliau perkeltas į Paryžių. Iki 1981 m. skyrius vadinosi Auditorijos tyrimų ir Programų vertinimo, pervadintas į Sovietinės auditorijos ir nuomonės tyrimų skyrių. Padalinys kūrė platų kokybinių ir kiekybinių metodų spektrą skirtą tirti Vakarų radijo transliacijų sovietinę auditoriją.

³²⁷ PARTA, R. Eugene. Discovering the hidden listener. An assesment of Radio Liberty and Western broadcasting to the USSR during the Cold War. Stanford University: Hoover Institution Press, 2007 p. 3.

Svarbiausi rodikliai, kuriuos siekta nustatyti, buvo Vakarų radijo transliacijų klausiosios auditorijos dydis bei klausytojų elgesys. Operuodama minėtais parametrais, radijų vadovybė galėjo koreguoti radijo programų rengimo pobūdį, modeliuoti pateikiamos informacijos turinį bei stebėti galimą radijo transliacijų poveikį ideologinėje priešpriešoje. Svarbu akcentuoti, kad pagal tuo metu prieinamą metodologiją ir informacijos kiekį, individualių asmenų apklausos vykdytos Laisvės radijo auditorijos ir nuomonių tyrimų departamento neatitiko viešosios nuomonės apklausų šiuolaikine prasme.³²⁸

Pagrindinėms JAV radijo stotims pradėjus transliacijas šeštajame dešimtmetyje ir jas vykdančioms fizinių bei techninių galimybių sovietinės auditorijos tyrimams. Įtempti JAV ir SSRS politiniai santykiai, radijo transliacijų slopinimas bei kritinis SSRS gyventojų judėjimo suvaržymas leido tik numanyti pagrindines Sovietų Sąjungos gyventojų charakteristikas bei Vakarų radijo klausimosi mąstus. Dėl Sovietų Sąjungos teritorijos uždarumo, sužinoti sovietinės auditorijos potencialą buvo įmanoma vykdančioms netradicinę duomenų rinkimą. Vienintelis prieinamas informacijos šaltinis apie padėtį už geležinės uždangos buvo asmenų iš SSRS keliaujančių į Vakarų apklausos.³²⁹ Tūristai iš sovietinės erdvės negalėjo būti apklausti įprastiniu būdu, kadangi vakarietis apklausos vykdytojas su klausimynu rankose būtų sukėlęs sovietinėje visuomenėje gyvenusio asmens nepasitikėjimą ir baimę. Dėl šios priežasties asmenys iš SSRS buvo apklausiami neformalios privačios diskusijos metu, specialiai apmokytam pašnekovui esant galimybei, struktūruotai pateikiant klausimus apie Vakarų radijo transliacijas įprasto pokalbio metu. Apklausas vykdančios darbuotojai buvo instruktuojami rinkti kuo įvairesnės demografinės kilmės respondentus, tačiau pasitaikė atvejų, kuomet Sovietų Sąjungos piliečių elgesiui įtakos darė ir psichologiniai momentai, baimė ir nepasitikėjimas.³³⁰ Atlikus kritinį kiekį SSRS gyventojų apklausų

³²⁸ WEINER, Amir. Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises. In *Western Cold War Broadcasting*, p. 299.

³²⁹ PARTA, G.; KLENSIN, J. C.; POOL, I. S., The Shortwave Audience in the USSR: Methods for Improving the Estimates. *Communication Research*, Vol. 9, No. 4 (October 1982), p. 581-606.

³³⁰ The Shortwave Audience in the USSR: Methods for Improving the Estimates, p. 583.

sovietinę auditoriją³³¹ tyrę analitikai turėjo demografiškai reprezentacinę Sovietų Sąjungos gyventojų imtį, kuri leido toliau analizuoti Vakarų radijo stočių auditoriją už geležinės uždangos.

Lygiagrečiai su vykdomomis turistų iš Sovietų Sąjungos apklausomis, Sovietinės auditorijos ir nuomonės tyrimų skyrius vykdė ir legalių imigrantų iš SSRS apklausas apie jų radijo klausymo įpročius prieš emigraciją.³³² Projekto rezultatas buvo 25 000 emigrantų iš SSRS apklausos, kurios suteikė detalios informacijos apie Vakarų radijo klausytojų Sovietų Sąjungoje įpročius bei kryžminių patikrinimų pagalba leido patikrinti iš turistų surinktų apklausų vidinį nuoseklumą. Trečias informacijos apie Vakarų radijo auditoriją šaltinis, kuris negalėjo būti panaudotas auditorijos dydžiui nustatyti buvo radijo redakcijoms atsiųsti laiškai, kurie perteikdami teigiamus ir neigiamus klausytojų komentarus suteikė papildomos informacijos apie auditorijos elgesį.³³³ Prienamais šaltiniais surinkta informacija buvo nereprezentatyvi generuojant bendras išvadas apie sovietinės auditorijos dydį, tačiau suteikė vertingos medžiagos atskleidžiančios SSRS gyventojų Vakarų radijo klausymo tendencijas, girdimumo galimybes, ženkliai prisidėjo prie vidutinio sovietinio klausytojo paveikslo sukūrimo.

Sovietinės auditorijos tyrimus vykdęs Laisvės radijo Auditorijos tyrimų skyrius, informaciją apie Vakarų radijo klausytojus sovietinėje Lietuvoje ir visame Baltijos šalių regione pradėjo rinkti dar neįsteigus šių šalių kalbų tarnybų. Gyventojai keliaujantys į Vakarus iš sovietinių Baltijos respublikų buvo apklausiami siekiant įvertinti, kokie buvo Sovietų Sąjungai skirtų laidų rusų kalba transliuojamų Laisvės radijo ir kitų užsienio radijo laidų klausymo įpročiai. JAV radijo stotys nedisponavo jokia informacija apie Baltijos šalių auditorijas iki pat septintojo dešimtmečio vidurio, kol neišaugo keliaujančių

³³¹ Neapdorotų duomenų imtis atskleidė vieno visuomenės sluoksnio, galėjusio vykti į vakarus dominavimo tendenciją: 30 – 50 metų vidurinių ir aukštesnį išsilavinimą turintys miestiečiai vyrai, komunistų partijos nariai, Europinės Sovietų Sąjungos dailės gyventojai, daugiausiai iš Maskvos ir Leningrado. Įdiegta auditorijos apskaičiavimo metodika imties netikslumus ištaisė, kas leido gauti tikslensius duomenis apie SSRS užsienio radijo stočių auditoriją.

³³² PARTA, E. R. Discovering the hidden listener. An assesment of Radio Liberty and Western broadcasting to the USSR during the Cold War. p. 2.

³³³ PARTA, *ibid.*, p. 3.

gyventojų srautai iš trijų okupuotų valstybių. 1961 m. iš sovietinės Lietuvos į kapitalistines ir besivystančias valstybes išvažiuojančių gyventojų skaičius sudarė vos 329 asmenis, 1967 m. iš dalies pasikeitus SSRS „uždarų sienų“ politikai išvažiuojančiųjų skaičius išaugo iki 3 142 asmenų, 1969 m. išvyko 4 579, 1971 m. – 5 590 asmenys.³³⁴

Kaip atskleidė Lietuvos klausytojų apklausų analizė, 46 proc. apklaustųjų sovietinės Lietuvos gyventojų buvo su aukštuoju arba universitetiniu išsilavinimu (31 proc. apklaustųjų turėjo aukštesnįjį, 23 proc. – vidurinį išsilavinimą).³³⁵ Vakarų radijo auditorijos profesinis pasiskirstymas Lietuvoje buvo įvairus: inžinieriai, mokytojai, žurnalistai, bibliotekininkai, rašytojai, traktoristai, staliai, namų šeimininkės. Apklausa liudijo, kad dominuojanti Vakarų radijo auditorijos dalis buvo inteligentija. Ji stūmė į priekį „gyventojų intelektualinę evoliuciją“. Iš Vakarų „priešiškais balsais“ perduodama informacija vėliau perimama būtent šios sovietinės visuomenės dalies potencialiai grėsė visos sovietinės ideologijos moralės išlaikymui ir palaipsniui galėjo atvesti į Sovietų Sąjungos subyrėjimą.³³⁶ „Laisvės radijo“ auditorijos tyrimų departamento disponuotos asmenų iš Lietuvos apklausos neatskleidė aiškių Vakarų radijo klausytojų amžiaus grupių tendencijų. Neapibrėžta situacija dėl amžiaus grupių susidarė dėl taikytų informacijos rinkimo metodų. Visų pirma, iš Sovietų Sąjungos kapitalistines šalis daugiausiai vykdavo 30 – 49 m. amžiaus vyrai, miesto gyventojai, komunistų partijos nariai.³³⁷ Jaunuoliai, kurie praktiškai neturėjo galimybės išvykti į užsienį į apklausas nepateko, dėl to auditorijos amžius buvo nustatytas neteisingai ir neatspindėjo realios situacijos sovietinėje Lietuvoje.³³⁸ Nemažiau svarbus faktas, kad galimybę keliauti į Vakarus turėjo lojalumą sovietiniam režimui išreiškę asmenys, kas jau savaime suponavo tam tikrą palankų požiūrį

³³⁴ ANUŠAUSKAS, A. KGB veikla Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai. p. 71.

³³⁵ Statistika gauta iš sovietinės Lietuvos gyventojų 1967-1989 m. apklausų ataskaitų.

³³⁶ WEINER, Amir. Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises. In *Western Cold War Broadcasting*, p. 301.

³³⁷ *The Shortwave audience in the USSR: Methods for Improving the Estimates*, p. 584.

³³⁸ Laisvės radijo duomenys apie Vakarų radijo auditorijos amžių sovietinėje Lietuvoje neatitiko KGB ataskaitose pateikiamos informacijos, jog dominuojanti „priešišku balsu“ klausytojų grupė buvo jaunimas.

į socialistinę sistemą bei nusistatymą prieš Vakarų radijo transliacijas. Kaip parodė apklausos didžiausia JAV radijo stočių auditorijos dalis buvo ta karta, kuri dar prisiminė nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, išgyveno priverstinę sovietinės valdžios okupaciją, režimo vykdytas represijas bei gyventojų žemių nusavinimą.³³⁹ Būtent šis visuomenės segmentas priimdamas informaciją transliuojamą Vakarų radijo bangomis turėjo potencialą pasyviai priešintis komunistinės ideologijos indoktrinacijai, taip prisidėdami prie pasyvios rezistencijos sovietiniam režimui.

Tikslinės klausytojų iš sovietinės Lietuvos apklausos vykdytos septintajame – aštuntajame dešimtmečiais dėl per mažos tyrimui apimties nors ir negalėjo suteikti patikimų duomenų apie Vakarų radijo auditorijos dydį bei segmentus, tačiau atskleidė dažnai netikėtą naudingą informaciją apie klausytojų įpročius, pavyzdžiui kolektyvinį užsienio radijo klausymą gamyklos ceche.³⁴⁰

1961 – 1972 m. laikotarpiu Laisvės radijo Auditorijos tyrimų skyrius Vakaruose apklausė beveik šimtą asmenų iš sovietinės Lietuvos. Pagrindiniais respondentais tapo emigravę žydai, repatriavę vokiečiai bei kiti asmenys, turėję galimybę išvykti į taip vadinamas kapitalistines šalis, komunistų partijos nariai, karininkai, sportininkai, žurnalistai. Pagrindiniai klausimai užduodami respondentams turėjo suteikti informaciją apie klausytojo amžių, išsilavinimą, veiklą, Vakarų radijo stočių klausymo vietą, klausymo dažnumą bei radijo signalo slopinimo sąlygas. [žr. priedą Nr. 3].

Pirmieji asmenų iš sovietinės Lietuvos liudijimai 1961 – 1962 m. atskleidė, jog gyventojai klausėsi Vakarų radijo stočių, tačiau vengdavo tai pripažinti ir aptarinėti.³⁴¹ Atsargų ir beveik slaptą klausymą minėjo ir 1966 m. Vakaruose apklausti asmenys iš sovietinės Lietuvos, laikydamiesi nerašyto

³³⁹ WEINER, Amir. Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises. In *Western Cold War Broadcasting*, p. 299.

³⁴⁰ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaitos, #6 – 68, 1968 m. sausio 10 d. Huverio instituto archyvas, *Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai*, b. 564. b.1.

³⁴¹ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita, Nr. 153 – 61, 1961 m. gruodžio 22 d. *Ibid.*, 563.1.

susitarimo neklausti iš kur pašnekovas sužinojo vieną ar kitą naujieną.³⁴² Plačiai paplitęs Vakarų radijo stočių klausymas tarp vietos gyventojų buvo papildomas informacijos pasikeitimu iš lūpų į lūpas. Taip pat pastebėjus, jog keliasdešimt kilometrų nuo didžiųjų Lietuvos miestų radijo signalo slopinimas beveik neveikia, paplito radijo imtuvų „Spidola“ klausymas vakarais kolektyviniuose soduose, kur buvo geras radijo laidų girdimumas.³⁴³ Daugiausiai respondentai ankstyvosiose apklausose atliktose Vakaruose skundėsi žemu pragyvenimo lygiu sovietinėje Lietuvoje, mažais atlyginimais bei maisto produktų stygiumi.³⁴⁴ Respondentas, dirbęs sovietiniame kolūkyje jį kalbintam auditorijų tyrimų specialistui pasakojo, jog žmonės sovietinėje Lietuvoje norėdami išgyventi buvo priversti vogti bulves ir kitą maistą iš kolūkių.³⁴⁵

Žymiai atviriau prisipažino klausė „priešiškų“ radijo balsų ir dalinę išgirstomis naujienomis su pažįstamais repondentai apklausiami nuo 1967 m. pabaigos.³⁴⁶ 40 – metų rusų kalbos mokytoja, sistematiškai klausiusi Laisvės radijo laidų rusų kalba teigė, jog Vakarų radijo stočių transliacijų klausė visi kolegos, dirbę su ja institute, net dvylika iš kurių klausėsi reguliariai³⁴⁷, darbo vietoje.³⁴⁸ Laisvės radijo laidų klausimą kaip masinį reiškinį Vilniaus universiteto studentų tarpe paminėjo ir mergina repatrijavusi iš Lietuvos į Izraelį, kuri užsiminė apie draugus, kurie ne tik dalinosi Jungtinėse Valstijose išleistą draudžiamą literatūrą, bet ir klausė Laisvės radijo laidų rusų kalba reguliariai.³⁴⁹ Didžioji dalis apklaustųjų įvertindami Vakarų radijo klausymosi įpročius minėjo klausėsi su šeima ir draugais, kaimynais.³⁵⁰ Vokietis

³⁴² Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaitos, Nr. 43 – 66, 1966 m. gegužės 17 d. *Ibid.* 563.8; Nr. 7 – 67, 1967 m. sausio 31 d., Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 563.9.

³⁴³ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaitos, Nr. 43 – 66, 1966 m. gegužės 17 d. *Ibid.* 563.8; Nr. 7 – 67, 1967 m. sausio 31 d. *Ibid.*, 563.9.

³⁴⁴ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaitos, Nr. 154 – 61, 1961 m. gruodžio 21 d., *Ibid.* 563.1. Nr. 140 – 62, 1962 m. lapkričio 28 d. *Ibid.*, 563.3.

³⁴⁵ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita, Nr. 140 – 62, 1962 m. lapkričio 28 d. *Ibid.*, 563.3.

³⁴⁶ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita, Nr. 216 – 67, 1967 m. spalio 27 d. *Ibid.*, 564. 1.

³⁴⁷ Reguliarus klausymas apklausose apibrėžtas – pastoviai, kartą į savaitę.

³⁴⁸ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita, (TALR), #238-67, 1967 m. spalio 20 d. *Ibid.*, 564. b.1.

³⁴⁹ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaitos, #272 – 67, 1967 m. lapkričio 28 d. #295 – 67, 1967 m. gruodžio 20 d. *Ibid.*, 564. b.1.

³⁵⁰ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaitos, #6 -68, 1968 m. sausio 10 d. *Ibid.*, b. 564. b.1.

repatriatas iki tol dirbęs sunkvežimio vairuotoju Virbalyje teigė, jog 80 proc. Sovietų Sąjungos gyventojų klausė Laisvės radijo, kadangi taip buvo galima išgirsti teisybę, kurią nuo savo gyventojų slėpė sovietinė valdžia.³⁵¹

Sovietinės Lietuvos klausytojų apklausos Vakaruose atskleidė aukštą nacionalinio elemento svarbą vietos gyventojams. Respondentai skundėsi transliacijų lietuvių kalba nebuvimu, ką traktavo kaip faktą, jog Lietuvos visuomenė Jungtinėms Valstijoms nerūpi.³⁵² Tekstilės inžinierius, komunistų partijos narys, į Vakarus atvykęs įgyvendinti sovietinių statybų projekto, kategoriškai pasisakė apie lietuvių kultūros viršenybę virš rusiškosios, pabrėždamas, jog Lietuva niekada netaps Rusijos provincija, nes turi savo kultūrą, kuri yra aukštesnėje moralinėje plokštumoje nei brolių rusų.³⁵³ Nacionalistinėmis nuotaikomis dalinosi ir aukštas valstybines pareigas užimantis komunistų partijos narys, tvirtinęs, jog Vilniuje visi klausėsi užsienio radijo transliacijų. Įvertindamas gyvenimą sovietinėje Lietuvoje respondentas pripažino, jog nacionalizmas ženkliai išplitęs gyventojų tarpe, stimuliuojamas aukštesnio pragyvenimo ir kultūrinio lygio lyginant su kitais SSRS regionais. Pagrindinėmis aukštesnio pragyvenimo standarto priežastimis keliautojas iš sovietinės Lietuvos įvardino didelį lietuvių darbštumą ir turėtą aukštesnį pragyvenimo lygį iki, kaip jis sakė „revoliucijos”.³⁵⁴ Nacionalistinės nuotaikos sovietinės Lietuvos klausytojų tarpe pasireiškė ir priekaištais, jog Laisvės radijas netransliavo laidų lietuvių kalba.³⁵⁵ Kitas respondentas, lietuvių rašytojas, komunistų partijos narys, išreiškęs palankų požiūrį į sovietinį režimą Lietuvoje teigė, jog visi jo pažįstami Sovietų Sąjungoje laisvai klausėsi Vakarų radijo stočių ir savo aplinkoje diskutuodavo aptardami išgirstą informaciją.³⁵⁶ Įvertinus respondento išreikštą palankumą sovietiniam režimui, liudijimai apie atvirą „priešiškų balsų” klausymą sovietinėje visuomenėje gali būti perdėti

³⁵¹ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaitos, #3 – 68, 1968 m. sausio 8 d. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 564. b.1

³⁵² Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaitos, #10 – 67, 1967 m. balandžio 25 d. *Ibid.*, b. 564. b.1.

³⁵³ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita, #172 – 67, 1967 m. liepos 14 d. *Ibid.*, b. 564. b. 1.

³⁵⁴ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita, #72 – 69, 1969 m. balandžio 17 d. *Ibid.*, 564. b. 4.

³⁵⁵ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita #4 – 73. Tikslinės teritorijos klausytojų liudijimų 1973 m. vasario mėnesiui santrauka. 1973 m. liepos 12 d. *Ibid.*, b. 565. b. 1., p. 12.

³⁵⁶ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita, #314 – 67, 1967 m. gruodžio 29 d. *Ibid.*, b. 564. b. 1.

siekiant Vakaruose sutikto pašnekovo akyse sušvelninti režimo vykdomą gyventojų kontrolę Sovietų Sąjungoje.

Užsienio radijo transliacijų sovietinėje Lietuvoje klausė ne tik komunistų partijos nariai ir valstybinio aparato darbuotojai. Visu kolektyvu tarnybos metu prisipažino klausęs ir sovietinės kariuomenės vadas, paaiškinęs, jog siekiant numalšinti nuobodulį su kolegomis net rengė konkursus, kas tiksliau nustatys Vakarų radijo transliacijų dažnį. Sovietinės kariuomenės kapitonas buvo palankiai nusiteikęs „Laisvės radijo“ transliacijų atžvilgiu, ypač vertino radijo stotį už karines laidas, kurios nors dažniausiai ir buvo priešiškos sovietiniams interesams, bet buvo logiškai pagrįstos bei informatyvios.³⁵⁷ Vakarų radijo transliacijų klausėsi ir lietuviai, tarnavę sovietinėje kariuomenėje, grupėmis pasislėpę „raudonajame kampelyje“ nepaisydami vado įspėjimų to nedaryti.³⁵⁸ Komunistų partijos narių ir sovietinės kariuomenės karininkų polinkis klausyti bei „priešiškais balsais“ perduodamos informacijos teigiamas vertinimas liudija susidomėjimą priešinga sovietinei ideologija bei ideologinės indoktrinacijos trūkumus paplitusius tose institucijose, kurios turėjo būti atsakingos už ideologijos įgyvendinimą. Asmenys, turėję būti sovietinės ideologijos pavyzdžiu, savo iniciatyva ieškojo galimybių susipažinti su priešiškos pasaulėžiūros radijo stočių platinamomis vertybėmis. Žmogiškas smalsumas ateityje galėjo peraugti į komunistinio režimo ir visos politinės sistemos kvestionavimą. Žvelgiant per nekonvencinio karo priemonių panaudojimo Šaltajame kare prizmę, JAV radijo stotys pasiekusios sovietiniam režimui tarnaujančius asmenis turėjo galimybę prisidėti prie tolimesnio režimo silpninimo.

Sovietinės Lietuvos gyventojai pagal auditorijos apklausas „Laisvės radijo“ ir „Amerikos balso“ laidas klausė siekdami gauti informacijos apie pasaulinius įvykius, kuri lyginant su sovietine žiniasklaida buvo savalaikiškesnė ir objektyvesnė. Didžiausią susidomėjimą kėlė radijo laidose nušviečiami įvykiai Vengrijoje, Čekoslovakijoje, Vietname, kuriuos vengė

³⁵⁷ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita # 101 – 72, 1972 m. spalio 4 d. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 564. b. 1.

³⁵⁸ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita, Nr. 140 – 62, 1962 m. lapkričio 28 d. *Ibid.*, 563.3.

nušviesti sovietinė spauda ir radijas.³⁵⁹ Antrą vietą pagal klausomumą užėmė savilaidos leidinių ištraukų skaitymas, kas ženkliai padidino JAV radijo stočių auditoriją (ypač A. Solženycino kūriniai, ištraukų iš Svetlanos Alilujevos atsiminimų skaitymas) bei kultūrinės laidos, ekonominės situacijos Sovietų Sąjungoje apžvalgos.

Nors JAV radijo stočių transliacijos dėl transliuojamo laidų turinio valdžios buvo slopinamos, sovietinės Lietuvos gyventojai parinkdavo laiką naktimis arba ankstyvais rytais, kuomet radijo signalas buvo geriausias ir nepaisant trikdžių bei siunčiamo triukšmo (Laisvės radijas kaip juodosios propagandos radijo stotis buvo slopinama triukšmu) ir reguliariai klausydavosi Amerikos balso bei Laisvės radijo laidų lietuvių ir rusų kalbomis. Vakaruose apklaustas dantistas, klausęs radijo laidų Kaune, skųsdamasis radijo signalo trukdžiais išvardino net keletą būdų pagerinti technines radijo stočių klausymosi namuose galimybes. Vienas iš taikytų metodų buvo įžeminimo laido nutiesimas iš radijo imtuvo į indą su vandeniu, kuriame buvo patalpintas elektrodas. Taip pat radijo imtuvai „Spidola“ galėjo būti techniškai patobulinami taip, kad imtų aukštesnius radijo dažnius. Už tokį radijo įrangos „patobulinimą“ net buvo nustatytas 15 rublių tarifas.³⁶⁰ Sovietinės Lietuvos gyventojų apklausos atliktos 1967 – 1972 m. nors ir pasižymėjo pernelyg mažu respondentų skaičiumi pakankamu išvadoms apie auditorijos dydžius ir segmentus daryti, tačiau atskleidė gyventojų nuostatas reguliariai, tikslingai klausytis Vakarų radijo transliacijų, laukti „nepatogaus“ vėlyvo naktinio laiko, kuomet radijo laidos buvo geriausiai girdimos, dalintis išgirsta informacija su kaimynais bei kolegomis. Respondentų liudytas klausymosi paplitimo masiškumas dėl SSRS teritorijoje iki septintojo dešimtmečio pabaigos nevykdytų gyventojų apklausų negali būti tiksliai apibrėžtas, tačiau net ir neskaitlinga visuomenės grupė, dalyvavusi Sovietų Sąjungos ideologijos palaikyme ir buvusi atvira informacijai iš Vakarų, buvo vertinama kaip galėjusi

³⁵⁹ Tikslinės klausytojų ataskaitos: # 3 – 68, 1968 m. sausio 8 d., # 72 – 69, 1969 m. balandžio 17 d. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 564.

³⁶⁰ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita Nr. 270 – 69, 1969 m. lapkričio 18 d. *Ibid.*, 564.4.

lemti tolimesnį režimo gyvavimą sovietinėje Lietuvoje ir kitose su SSRS besiribojančiose Rytų bloko valstybėse.

3.1.2 Lietuvos auditorijos analizė: aprėpties potencialas ir lojalumas vakarietiškomis vertybėms

Sovietinės visuomenės grupė, kuriai buvo leista keliauti į Vakarų buvo demografiškai ir ideologiškai iškreipta, todėl JAV mokslininkams, dirbusiems su auditorijos tyrimais reikėjo taikyti specifinius metodus siekiant nustatyti realistinį SSRS gyventojų poveiklį. Pasitelkus Masačusetso technologijos instituto sukurtą sudėtingą žiniasklaidos komunikacijos (*mass media communication*) kompiuterinės simuliacijos modelį, 1972 – 1990 m. laikotarpiu buvo atliktos ir išanalizuotos daugiau nei 50 000 asmenų iš Sovietų Sąjungos apklausos.³⁶¹

Naujai įdiegti statistiniai auditorijos metodai buvo pritaikyti ir sovietinės Lietuvos auditorijai, tačiau asmenų keliaujančių į Vakarų skaičius ir toliau buvo ribotas, kas nulėmė ir palyginus mažą bendrą apklaustų respondentų skaičių. Iš viso po Antrojo pasaulinio karo iki 1988 m. sovietų valdžia oficialiai leido emigruoti iš sovietinės Lietuvos į kapitalistines šalis 31 tūkst. žmonių, iš jų 17 tūkst. – į Izraelį, 12 tūkst. vokiečių grįžo į Vokietiją.³⁶² 1972 m. prasidėjusi masinė žydų emigracija iš sovietinės Lietuvos sutapo su Laisvės radijo analitikų ir Masačusetso technologijų institutu įdiegta nauja auditorijos tyrimų metodika, dėl kurios buvo galima apklausti daugiau turistų bei gauti papildomos informacijos apie anksčiau nežinomą sovietinės Lietuvos Vakarų radijo transliacijų auditoriją. Šios metodikos dėka Auditorijos tyrimų ir programų įvertinimo skyrius klausytojų apklausas kaip bendro pobūdžio statistinę informaciją suvedavo į skačiavimo sistemą. Ataskaitų formatas buvo supaprastintas, schematizuotas,³⁶³ dėl ko neliko vietos

³⁶¹The Audience to Western Broadcasts to the USSR During the Cold War: an External Perspective. Cold War Broadcasting, p. 68.

³⁶²ANUŠAUSKAS, A. KGB veikla Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai. Vilnius: Asociacija

„Atvažiavo meška“, 2008, p. 74.

³⁶³Ankstesnio tipo tikslinės teritorijos klausytojų apklausos ataskaitose laisva forma buvo atpasakojamas visas pokalbis su respondentu. Nuo 1973 m. Auditorijos tyrimų ir nuomonės įvertinimo

platesniems respondentų pasisakymams apie Vakarų radijo klausimo įpročius, kaip ansktesnėje apklausos formoje.

Nuo 1972 m. trečiojo ketvirčio Auditorijos tyrimų ir nuomonės įvertinimo departamento įdiegtoje formoje buvo pildomi specialūs laukeliai, nurodant respondentų veiklos pobūdį, amžių, lytį, gyvenamąją vietą, tautybę, išsilavinimą, asmenų klaususių Vakarų radijo transliacijų kartu su apklausiamuoju skaičių, kokia kalba, dažnumu buvo klausoma, respondento nusistatymas radijo transliacijų atžvilgiu, klausymo sąlygos, radijo bangų slopinimo stiprumas, kokio tipo laidos labiau klausomos. Tokiu būdu naujojo tipo ataskaitose neliko asmeniškumų, apklausos įgavo griežtą formą, išgryninant duomenis būtinus auditorijos apimčiai ir segmentams tirti, kas galiausiai sąlygojo moksliskesnį ir gilesnio pobūdžio SSRS auditorijos supratimą.

Pirmoji konkrečiai Baltijos šalių auditorijai skirta analizė taikant naująjį statistinį metodą buvo atlikta RFE/RL užklausimu prieš inicijuojant „Laisvės radijo“ transliacijas 1974 m. spalio mėnesį.³⁶⁴ [Žr. priedą Nr. 2]. Atliktas tyrimas, kuris Baltijos regioną traktavo kaip vieną vieneta, parodė, jog LR auditorija šiose respublikose buvo ženkliai mažesnė nei kitose SSRS dalyse, kadangi netransliavo gimtosiomis kalbomis ir radijo laidų turinys buvo artimesnis rusiškajai auditorijai, nei Baltijos šalių. Atidus individualių klausytojų apklausų ataskaitų peržiūrėjimas atskleidė dažnus klausytojų prašymus transliuoti gimtosiomis Baltijos šalių kalbomis bei nusivylimą, jog LR taip mažai dėmesio skiria šiam regionui. Taip pat buvo pastebimas negatyvus požiūris į rusus dėl rusifikacijos baimės. Baltijos šalių respondentai išsakė pageidavimą radijo laidoje išgirsti daugiau informacijos apie Vakarų išeivių gyvenimą bei sužinoti daugiau apie XX a. Baltijos šalių istoriją.³⁶⁵ Sovietinėje Lietuvoje „Laisvės radijo“ laidos rusų kalba buvo klausomos

departamento įdiegtoje formoje buvo pildomi specialūs laukeliai. Tokiu būdu apklausos įgavo griežtą formą, taip palengvindamos duomenų surinkimą ir tolimesnę analizę.

³⁶⁴ LER/LR Žiniasklaidos ir nuomonės tyrimų instituto direktoriaus G. Partos 1974 m. spalio 22 d. raštas politikos formavimo skyriaus vadovei K. Dupuy „Dėl „Laisvės radijo“ ir Vakarų radijo transliacijų į Baltijos sąjungos respublikas“, *ibid.*, b. 1673.7.

³⁶⁵ Laisvės radijo Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento studija „Laisvės radijas ir Vakarų transliacijos į Baltijos sąjungos respublikas“, *ibid.*, b. 1673.7, l. 1.

mažiau nei likusioje Sovietų Sąjungoje. Žemus radijo stoties klausymo rodiklius labiausiai paveikė tai, kad nebuvo transliacijų lietuvių kalba. Baltijos šalyse Vakarų radijo stočių 1972 – 1974 m. klausė 75 proc. Vakaruose apklaustų asmenų iš regiono. Pirmą vietą užėmė Amerikos balsas, kuris transliavo specialiai Lietuvai, Latvijai ir Estijai skirtas laidas nacionalinėmis kalbomis. Kaip ir ankstesniais metais, reguliariai klausantys JAV radijo transliacijų siekė pirmoje eilėje sužinoti pasaulio naujienas, išklausti politinę įvykių analizę bei sužinoti apie gyvenimą Vakaruose. Gerokai mažiau dėmesio susilaukdavo savilaidos kūrinių skaitymas bei techninės/ ekonominės naujienos. Baltijos šalių auditorija rodė daugiau nei du kartus didesnę susidomėjimą Amerikos balso transliuojamomis politinės analizės laidomis nei kiti Sovietų Sąjungos regionai.³⁶⁶ Didelis susidomėjimas politiniais įvykiais ir jų interpretacijomis transliuojamais JAV radijo stoties bangomis liudijo, jog vakarinės Sovietų Sąjungos sienos regiono gyventojai buvo sąmoningesni ir politiškai išprusę. Svarbų vaidmenį vaidino ir valstybės praradimo ir atkūrimo jausmai bei norai. Stebėdami geopolitines tendencijas turėjo galimybę matyti Sovietų Sąjungos kaip sistemos trūkumus, imti juos kritiškai vertinti. Dar vienas Baltijos šalių ypatybė – didesnis susidomėjimas laidomis apie gyvenimą Vakaruose nei kitų SSRS regionų, klaususių Laisvės radiją bei Amerikos balsą.³⁶⁷ Norą sužinoti, kaip gyveno lietuviai užsienyje nulėmė išeivių gyvenusių Jungtinėse Valstijose mastas, kuomet kiekvienas Lietuvos gyventojas turėjo giminaičių su kuriais dėl režimo vykdomos politikos negalėjo palaikyti jokių ryšių. Žingeidumas pažinti kitą pasaulį, kurį sovietinė valdžia visomis priemonėmis siekė sukompromituoti, laisvąjį pasaulį, kuriame gyveno artimieji taip pat skatino kritišką sovietinės sistemos vertinimą, vedusį prie didėjančio nepasitenkinimu režimu.

1974 m. Baltijos šalių auditorijos tyrimas atskleidė naujų duomenų Laisvės radijo ir Amerikos balso Baltijos šalių klausytojų demografinėje

³⁶⁶ Laisvės radijo Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento studija „Laisvės radijas ir Vakarų transliacijos į Baltijos sąjungos respublikas“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1673.7, l. 4.

³⁶⁷ „Laisvės radijo“ Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento studija „Laisvės radijas ir Vakarų transliacijos į Baltijos sąjungos respublikas“. *Ibid.*, b. 1673.7, l. 5.

charakteristikoje. Paaiškėjo, kad 16 – 29 metų amžiaus grupėje tik 13 proc. respondentų iš Baltijos šalių klausė Laisvės radijo laidų rusų kalba. 30 – 49 metų amžiaus grupėje šios stoties radijo laidų klausė 30 proc. respondentų, 50 ir daugiau – 43 proc. Baltijos respondentų. Tuo tarpu Amerikos balso radijo laidų nacionalinėmis kalbomis klausėsi didžioji dalis klausytojų virš keturiasdešimties metų, tarp šių klausytojų dominavo ne komunistų partijos nariai.³⁶⁸ Baltijos šalių klausytojų išreikštas didesnis palankumas Amerikos balso transliacijoms aiškinamas tuo, kad laidos buvo rengiamos gimtosiomis kalbomis. Sovietinės Lietuvos vietos gyventojai neigiamai nusistatę šalyje vykdytos rusifikacijos atžvilgiu vengė klausyti programas rusų kalba. Amerikos balso radijo laidos buvo mažiau orientuotos į SSRS vidaus politiką ir tuo patrauklesnės sovietinės Lietuvos gyventojams už Laisvės radijo laidas rusų kalba.

Apklausų atskleistas jaunimo menkas radijo laidų klausymas buvo nulemtas negalėjimo išvykti į kapitalistines šalis, dėl ko jie nepateko į Vakaruose apklaustų asmenų iš Baltijos šalių statistinę imtį. Antra priežastis nulėmusi Laisvės radijo laidų nepopuliarumą jaunimo tarpe buvo transliuojamų laidų turinys. Aštri komunizmo kritika, politiniais komentarais pripildytos laidos bei muzikinių ir pramoginių programų nebuvimas ženkliai sumažino Laisvės radijo laidų patrauklumą jaunimui. JAV radijo stočių tikslas sukelti ateinančios kartos abejones sovietiniu režimu. Tai turėjo silpninti režimą ateityje, todėl radijo vadovybė įsteigdama radijo laidas į Baltijos šalis gimtosiomis kalbomis, siekė pritraukti ir kuo daugiau jaunosios auditorijos.

1982 m. sovietinės auditorijos analizės departamentas Vakaruose apklausė 34 lietuvių tautybės Sovietų sąjungos piliečius apie Vakarų radijo klausymo įpročius. Lietuvos klausytojai ir toliau Laisvės radijos ir Amerikos balso radijo laidų klausėsi siekdami gauti informaciją, kurią sovietiniai šaltiniai slėpė. Antroji dominuojanti priežastis jungtis radijo imtuvus buvo patikrinti sovietiniais kanalais transliuojamos informacijos teisingumą. Ir toliau

³⁶⁸ „Laisvės radijo“ Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento studija „Laisvės radijas ir Vakarų transliacijos į Baltijos sąjungos respublikas“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 1673.7, l. 10-11.

dominavo klausytojų domėjimasis programomis suteikiančiomis žinias apie įvykius SSRS viduje bei naujienų ir politikos analitinės programos. Apklausų duomenų buvo per mažai, kad nustatyti auditorijos reitingus kiekvienai Baltijos šaliai, analitinės išvados apie auditorijas buvo pateikiamos visam regionui. Pagal tai, Baltijos šalyse Laisvės radijo laidų gimtosiomis kalbomis klausė 60 proc. regiono gyventojų.³⁶⁹ Pagal atskirus asmenų iš sovietinės Lietuvos apklausų protokolus, kuriuos Laisvės radijo auditorijos tyrimų skyrius paskelbdavo kaip priedą, pastebima tarp klausytojų paplitusi tendencija klausyti radijo laidų reguliariai, tiksliai žinant, kokios laidos labiausiai domina ir ką norima sužinoti. Vakarų radijo klausymas, vos tik buvus galimybei, respondento net buvo įvardintas „natūralia būseną“.³⁷⁰ Laisvės radijo turinys klausytojų kritikuojamas dėl nepakankamo objektyvumo, kartais pernelyg griežtų pasisakymų ir pasitaikiusių netikslumų transliacijose. Klausytojų Lietuvoje kritiškai buvo sutiktos laidos, kuriose kalbinti emigrantai iš SSRS, kurie respondentų manymu galėjo būti įdomūs tik vakariečiams, o sovietiniam žmogui jie neturėjo ką pasakyti, nes sovietinę realybę jie ir taip žinojo.³⁷¹

1980 – 1986 m. laikotarpiu sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamentas apklausė 496 asmenis iš Lietuvos laikinai atvykusius į Vakarų. Pagal surinktus duomenis, du trečdaliai apklaustųjų reguliariai klausėsi Vakarų radijo stočių. Pagal auditorijos apimtį sovietinėje Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse baltai buvo didžiausi Vakarų radijo stočių programų vartotojai Sovietų Sąjungoje.³⁷² Baltijos šalių užsienio radijo klausytojai turėjo galimybę klausyti daugiau radijo stočių ir didesnėmis auditorijomis nei bet kuris kitas Sovietų Sąjungos regionas. Didžiausias klausytojų auditorijas Lietuvoje surinkdavo vienintelės radijo stotys transliavusios laidas lietuvių kalba Amerikos balsas bei Laisvosios Europos radijas.

³⁶⁹ „Laisvės radijo“ lietuvių tarnybos auditorijos analizės santrauka. 1982 m. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462.1.

³⁷⁰ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita Nr. 15294, 1983 m. *Ibid.*, b. 462.1. p. 19.

³⁷¹ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita Nr. 15294, 1983 m. *Ibid.*, b. 462.1. p. 27.

³⁷² Kathy Mihalisko 1987 m. sausio 7 d. raštas LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento direktoriui Eugene Partai „Dėl klausytojų duomenų ir auditorijos požiūrio į lietuvių kalbos tarnybą“. *Ibid.*, b. 462. 2.

1985 m. Vakaruose buvo apklausti 96 lietuvių tautybės asmenys iš sovietinės Lietuvos, iš kurių 70 teigė klausantys Vakarų radijo transliacijų reguliariai (73 proc.). Pagal klausytojų liudijimus buvo apskaičiuota, jog Lietuvoje didžiausią auditoriją turėjusios užsienio radijo stotys buvo Amerikos balsas (45 proc. auditorijos) ir LER/LR (44 proc.). Palyginus aukštą klausytojų susidomėjimą pelnė Švedijos radijas (30 proc.), BBC (26 proc.) ir Izraelio radijas (17 proc.) bei DW (17 proc.) radijo stotis, kurios transliavo laidas rusų kalba skirtas Sovietų Sąjungos auditorijai.³⁷³ Klausytojų motyvacija renkantis specifinę Vakarų radijo stotį klausymui visais atvejais išlikdavo nepakitusi, išskytus keletą svarbių niuansų. Laisvės radiją klausytojai dažniausiai rinkdavosi dėl laidose nušviečiamų įvykių Sovietų Sąjungoje bei dėl nacionalinių tarnybų kuriamų laidų, taip pat siekiant pasitikrinti oficialios sovietinės valdžios pateikiamą informaciją arba gauti kitais būdais nepasiekiamų žinių. Tuo tarpu Amerikos balsą sovietiniai klausytojai rinkosi dėl jo laidose pateikiamų įvykių Vakaruose bei dėl labai aukšto profesionalumo rengiant radijo laidas įskaitant ir pramoginę programą.³⁷⁴

1986 m. lietuvių respondentų atsakymuose išryškėjo nauja tendencija – net viena trečioji Laisvosios Europos radijo klausytojų teigė klausę radijo laidas ne tik dėl informacijos, bet ir norėdami gauti moralinį palaikymą iš tautiečių gyvenusių Vakaruose.³⁷⁵ Auditorijų analizės specialistai pastebėjimu, nei viena kita Sovietų Sąjungos tautybė, klausiusi užsienio radijo transliacijų neakcentavo moralinio palaikymo kaip radijo klausymo priežasties. Skirtingos sovietinės Lietuvos auditorijos tendencijos nei likusioje Sovietų Sąjungoje ir toliau pasireiškė klausytojų preferencijose laidų turiniui – tolygiai su pasaulio naujienomis ir įvykių Sovietų Sąjungoje apžvalgomis lietuvių klausytojai jungėsi JAV radijo stotis domėdamiesi gyvenimo Vakaruose ypatybėmis bei

³⁷³ Nationality listener report, RFE Baltic service (1985 data), NLR 3 – 86, 1986 m. birželis. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462. 2, p. 23.

³⁷⁴ PARTA, G. Discovering the hidden listener, p. 34.

³⁷⁵ Kathy Mihalisko 1987 m. sausio 7 d. raštas LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento direktoriui Eugene Partai „Dėl klausytojų duomenų ir auditorijos požiūrio į lietuvių kalbos tarnybą“. *Ibid.*, b. 462. 2.

siekdami išgirsti politinius komentarus.³⁷⁶ Padidintas lietuvių susidomėjimas politiniais įvykiais bei komentarais liudija, jog Lietuvos gyventojai sekė, domėjosi tarptautiniais įvykiais, aktyviai sekė ir lygino pateikiamą informaciją su sovietiniais žiniasklaidos kanalais nušviečiamais įvykiais. Pavyzdžiui, sovietinė propaganda nuolat eskalavo pasaulinę komunizmo plėtrą ir sėkmingą įsitvirtinimą, tuo tarpu LR savo laidose pateikė kitokį komunizmo įsigalėjimo paveikslą, tuo versdami gyventojus susimąstyti, kaip yra iš tikrųjų. Vakarų ir sovietinės ideologijos skirtingai pateikiami bei vertinami įvykiai skatino klausytojus visų pirma kvestionuoti skirtumų atsiradimą ir pritarti kažkurios vienos pusės pozicijai. Ideologinėje kovoje už žmonių protus, sovietinės propagandos skleidžiama realybė buvo vis dažniau kritikuojama. Apklausoje kultūros darbuotojas teigė, jog LER/LR yra vienintelis jo informacijos šaltinis pripažino, jog kai kurie stoties pareiškimai gali būti traktuojami kaip propaganda, bet jis buvo linkęs tai įvardinti teigiama propaganda, kuri jam atskleidė gyvenimo Vakaruose pranašumus lyginant su Sovietų Sąjunga.³⁷⁷ Kitas apklaustasis valstybės tarnautojas džiaugėsi, kad LER/LR palaiko nepriklausomą Lietuvą.³⁷⁸

M. Gorbačiovo pradėtos *perestroikos* ir *glasnost* politikos fone, tolimesnės klausytojų iš sovietinės Lietuvos apklausos atskleidė vis labiau plintačias nacionalistines nuotaikas ir laisvos Lietuvos idėjos eskalavimą.³⁷⁹ Amerikos balsas ir LER/LR susilaukė ypač daug klausytojų simpatijų už laidose transliuojamą informaciją apie įvykius Lietuvoje. Dažnas respondentas akcentavo Lietuvos priklausomybę Vakarų pasaulio šalims, kuri dėl istorinės neteisybės pateko į Sovietų Sąjungos nelaisvę.³⁸⁰ Pagal 1986 m. ataskaitą

³⁷⁶ Nationality listener report, RFE Baltic service (1985 data), NLR 3 – 86, 1986 m. birželis. Ibid. 462. 2, p. 24.

³⁷⁷ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita Nr. 22518, 1985 m. Nationality listener report, RFE Baltic service (1985 data), NLR 3 – 86, 1986 m. birželis. Ibid. 462. 2, p. 29.

³⁷⁸ Tikslinės teritorijos klausytojų ataskaita Nr. 21912, 1985 m. Nationality listener report, RFE Baltic service (1985 data), NLR 3 – 86, 1986 m. birželis. Ibid. 462. 2, p. 29.

³⁷⁹ Kathy Mihalisko 1988 m. vasario 22 d. raštas LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento direktoriui Eugene Partai „Lietuvių klausytojų duomenys, sausis – spalio, 1987 m.“. Ibid. 462. 2.

³⁸⁰ Kathy Mihalisko 1988 m. vasario 22 d. raštas LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento direktoriui Eugene Partai „Lietuvių klausytojų duomenys, sausis – spalio, 1987

(parengta pagal 1985 m. surinktus duomenis), Amerikos balso ir LER auditorijos proporcijos buvo atitinkamai 40 proc. ir 39 proc.³⁸¹

1989 m. klausytojų apklausa rodė didėjančią LER/LR auditoriją – iš 55 respondentų apklaustų jų vizito Vakaruose metu 27 (49 proc.) prisipažino reguliariai klausę tik LER/LR lietuvių tarnybų laidų, daugiau nei Amerikos balso, Švedijos radijo ir BBC auditorija kartu sudėjus.³⁸² Per mažiau nei metus beveik dvigubą LER/LR auditorijos augimą³⁸³ sovietinėje Lietuvoje sąlygojo visų pirma 1988 m. lapkričio mėnesį galutinai sustabdyta užsienio radijo slopinimo programa Sovietų Sąjungoje. LER/LR aktyvus dalyvavimas nušviečiant ir interpretuojant Sąjūdžio metais Lietuvoje vykusius įvykius skatino gyventojų susidomėjimą ir dar didesnę poreikį gauti informacijos, kurios oficialioji sovietinė spauda ir radijas niekada nebūtų transliavę. Sąjūdžio susikūrimo laikotarpiu Lietuvos klausytojus jungtis radijo imtuvus LER/LR laidoms skatino ir pateikiama informacija apie lietuvių nacionalinių grupių veiklą, tema, kurios net SSRS vykdomos *atvirumo* (glasnost) politikos rėmuose sovietinė spauda vengė eskaluoti.³⁸⁴ Informacija apie nacionalinius judėjimus ir jų veiklą, skleidžiama JAV radijo stočių, kurios buvo itin palankiai vertinamos Lietuvos klausytojų pasiekė politiškai sąmoningą ir aktyvią Sovietų Sąjungos auditorijos, kuri nepripažino sovietinio režimo teisėtumo ir puoselėjo nepriklausomos Lietuvos viltis. Tikslinės auditorijos ir tikslinių laidų kombinacija vedė prie tolimesnio pasyvaus pasipriešinimo sovietinei valdžiai.

Vakaruose atliktos klausytojų iš sovietinės Lietuvos apklausa dėl mažo apklaustųjų skaičiaus yra nepakankamos tiksliais statistiniams

m.”. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462. 2.

³⁸¹ Kathy Mihalisko 1987 m. sausio 7 d. raštas LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento direktoriui Eugene Partai „Dėl klausytojų duomenų ir auditorijos požiūrio į lietuvių kalbos tarnybą”. *Ibid.*, b. 462. 2.

³⁸² Mark Rhodes 1989 m. rugpjūčio 28 d. raštas LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento direktoriui Eugene Partai „Lietuvių tarnybos klausytojų duomenų apžvalga”. *Ibid.*, b. 462. 2.

³⁸³ Pagal gyventojų iš sovietinės Lietuvos apklausa 1988 m. 25% respondentų teigė klausę LER/LR.

³⁸⁴ Mark Rhodes 1989 m. rugpjūčio 28 d. raštas LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento direktoriui Eugene Partai „Lietuvių tarnybos klausytojų duomenų apžvalga”. *Ibid.*, b. 462. 2.

apibendrinimams. Galimybė keliauti į Vakarų priklausiusi tik tam tikram sovietinės visuomenės sluoksniui taip pat iš dalies iškreipia apklausiamųjų imtį, todėl apibendrinimai apie auditorijos sovietinėje Lietuvoje gali atskleisti bendras klausytojų įpročių tendencijas ir jų pokyčius, o ne tikslius auditorijos parametrus, tokius kaip dydis, išsilavinimas, amžius. Galimybės tikslesniems, plataus pobūdžio auditorijos tyrimams sovietinėje Lietuvoje atsirado 1989 m. gruodžio mėnesį tiesiogiai apklausus Lietuvos gyventojus. BBC, Jungtinių Valstijų informacijos agentūros (USIA) bei sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento (SAAOR) užsakymu Lietuvoje apklausta reprezentatyvi vieno tūkstančio respondentų imtis. Užsienio radijo auditorijos tyrimą įgyvendino tarptautinė apklausų vykdymo kompanija Gallup International bendradarbiaudama su Vilniaus universiteto Sociologine laboratorija.³⁸⁵ Vidinė Lietuvos gyventojų apklausa parodė, jog vietinė televizija ir spauda buvo svarbiausias informacijos šaltinis stebint įvykius. Užsienio radijas šiame kontekste atliko svarbų, tačiau labiau papildomo informacijos šaltinio vaidmenį. Vidinė apklausa parodė, jog 34 proc. suaugusių Lietuvos gyventojų reguliariai klausė užsienio radijo laidų. Didžiausią etninių lietuvių auditoriją pasiekė Amerikos balso radijo laidos lietuvių kalba (59 proc.), antroje vietoje pagal populiarumą buvo LER lietuvių tarnybos laidos (30 proc.). Vidinės Lietuvos užsienio radijo klausytojų apklausos rezultatai dėl JAV radijo stočių klausymo sutapo su LER/LR auditorijos tyrimų departamento kompiuteriniu simulatoriumi išskaičiuotais duomenimis, pagal kuriuos Lietuvos klausytojai pirmenybę skyrė Amerikos balso ir Laisvosios Europos radijo transliacijoms lietuvių kalba. Vidinė apklausa taip pat patvirtino pagrindinį LER lietuvių kalbos tarnybos klausytojų segmentą – vidutinio amžiaus, išsilavinę vyrai, miesto gyventojai.³⁸⁶ Devintojo dešimtmečio pabaigoje tai greičiausiai buvo tuoj po karo arba jau Sovietinėje

³⁸⁵LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento 1990 m. spalio 4 d. ataskaita „Klausymo modeliai, LER lietuvių kalbos tarnybos apžvalga“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462.4. p. 1.

³⁸⁶LER/LR Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento 1990 m. spalio 4 d. ataskaita „Klausymo modeliai, LER lietuvių kalbos tarnybos apžvalga“. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 462.4. p. 2.

Lietuvoje gimę asmenys, auklėti sovietinėje švietimo sistemoje, tačiau perėmę iš tėvų stiprius nacionalinius jausmus ir neteisėtos Lietuvos teritorijos aneksijos kartėlį. Lietuvos užsienio radijo pagrindinio klausytojo paveikslas sutapo su bendru sąjunginiu vidurkiu. Visų be išimties Vakarų radijo točių pagrindinis klausytojas buvo vidurinį arba aukštąjį išsilavinimą turintys vyrai gyvenantys mieste. Būtent šis visuomenės segmentas buvo labiausiai besidomintis politika. Užsienio radijo stočių laidos – išskyrus keletą muzikinių programų orientuotų į jaunimą – buvo rengiamos orientuojantis į miesto inteligentią.³⁸⁷ Surinkti klausytojų duomenys indikavę klausytojų išsilavinimą bei amžių tik patvirtino, jog laidų programavimas buvo sėkmingas ir jis pasiekė tikslinį klausytoją.

Dešimtojo dešimtmečio pradžioje atsiradus galimybei atlikti Vakarų radijo auditorijos tyrimus ir pačioje SSRS bei vėliau Rusijos federacijoje pasitelkiant vietinius tyrimų institutus, naujai surinkti duomenys patvirtino, kad Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų instituto paskaičiavimai buvo teisingi, patvirtinę Vakarų radijo paplitimą Sovietų sąjungoje. 1990 m. Rusijos tyrimų institutų įgyvendintos apklausos paliudijo, kad pusė suaugusių SSRS gyventojų klausėsi užsienio radijo Šaltojo karo metu.³⁸⁸

1988 – 1989 m. ženkliai išaugęs Vakaruose apklausiamų užsienio radijo klausytojų skaičius (5 233 respondentai 1988 m., 4 593 – 1989 m.) pasiekė lygį, leidusį pagerinti auditorijos analizės metodologiją ir išvesti klausymo paplitimo paskaičiavimus skirtingiems SSRS regionams.³⁸⁹ Bendrame Sovietų Sąjungos užsienio radijo klausytojų fone Lietuva (ir kitos Baltijos šalys) išsiskyrė aukštesniais nei vidurkis JAV radijo stočių klausymo įpročiais. Didesnes užsienio radijo stočių auditorijas nei nacionalinius jausmus demonstravęs Baltijos regionas Sovietų Sąjungoje turėjo tik politiškai aktyviausi centrai Maskva ir Leningradas (įskaitant ir sritis). Kiek mažesni nei Baltijos šalyse užsienio radijo klausytojų skaičiai užfiksuoti Ukrainoje bei

³⁸⁷ PARTA, G. *Discovering the hidden listener*, Stanford University: Hoover Institution Press, 2007, p. 27.

³⁸⁸ PARTA, *ibid.*, p. 24.

³⁸⁹ PARTA, *ibid.*, p. 19.

Kaukazo respublikose, kuriose taip pat didelę reikšmę turėjo nacionalinis elementas.³⁹⁰ Pagrindinės užsienio radijo stotys, dominavusios be išimties visoje Sovietų Sąjungoje buvo JAV įsteigtos Amerikos balsas bei Laisvės radijas (tik į Baltijos šalis transliavo Laisvosios Europos radijas, likusioje SSRS teritorijoje buvo girdimos Laisvės radijo nacionalinių kalbų tarnybų rengiamos laidos). Radijo transliacijas vertinant kaip priemonę ideologinėje kovoje su komunizmo plėtra, JAV vykdyta užsienio politika sėkmingai prasiskverbė per geležinę uždangą pasiekdama Sovietų Sąjungos gyventojus ir pateikdama jiems kitokią – režimo slepiamą – informaciją. Su ženkliu atsilikimu, trečios pagal populiarumą sovietinių klausytojų tarpe užsienio radijo stoties BBC laidos rusų kalba didžiausias auditorijas turėjo Maskvos, Leningrado bei Baltijos šalių regionuose. Didžiosios Britanijos valstybinė radijo stotis, kuri dėl palyginus neutralaus bei objektyvaus radijo laidų turinio ir tono sovietinės valdžios nebuvo traktuojama kaip grėsmė ir praktiškai nebuvo slopinama, todėl surinko platų klausytojų ratą Sovietų sąjungoje.

Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamento paskaičiavimu Vakarų radijo laidos 1989 – 1990 m. pasiekė 25 mln. klausytojų per dieną, per savaitę susidarydavo daugiau nei 50 mln. Sovietų Sąjungos klausytojų. Net esant nepakankamiems duomenims nustatyti Vakarų radijo auditorijos segmentus, kritinė masė SSRS gyventojų per šio radijo transliacijas gavo informaciją apie Sovietų Sąjungą, o svarbiausiai – apie Vakarų pasaulį.³⁹¹ Remiantis Z. Norkaus teiginiu, jog plačiųjų masių lojalumas esamai santvarkai buvo atvirkščiai proporcingas jų informuotumui apie kasdienį gyvenimą išsivysčiusiose šalyse. Milijonai Sovietų Sąjungos gyventojų reguliariai gaunantys informaciją radijo bangomis apie kapitalistinių šalių pasiekimus neišvengiamai lygino savo šalies jiems suteikiamas galimybes, kurios neprilygo vakarietiškajam gyvenimo patogumui.³⁹² Vakarų radijo transliacijų

³⁹⁰ PARTA, G. *Discovering the hidden listener*, Stanford University: Hoover Institution Press, 2007, p. 20.

³⁹¹ PARTA, *ibid.*, p. 24.

³⁹² NORKUS, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios sociologijos požiūriu*. Mokslinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. P. 267.

auditorijos masiškumas veikdamas sinchroniškai su vakarietiškujų vertybių sistematiška sklaida bei kitomis išcentrinėmis jėgomis veikusiomis sovietinio režimo stabilumą buvo lemiamas veiksnys JAV – SSRS ideologinėje kovoje ir sovietinio režimo nesugebėjime suvaldyti informacijos srauto galiausiai privedę prie režimo silpnėjimo.

Vertinant Vakarų radijo stočių kanalais perduodamą informaciją svarbu atsižvelgti į faktą, jog jos sklaidai įtakos turėjo ne vien tiesioginis laidų klausymas prie radijo imtuvų. Žodžiu perduodama žinia sovietinių gyventojų buvo įvardyta kaip vienas svarbiausių informacijos gavimo šaltinių po laikraščių.³⁹³ Įvertinus realią radijo klausytojų auditoriją Sovietų Sąjungoje bei potencialią informacijos sklaidą kolektyvuose, artimųjų tarpe, darbovietėje, asmenų, kuriuos pasiekė kitokios naujienos nei tos, kuriomis sovietinė valdžia buvo linkusi dalintis, galėjo ženkliai išaugti.

Lėtas ir nuoseklus Vakarų radijo stočių šviečiamasis darbas pasiekęs klausytojų skaičiaus masiškumo rodiklius prisidėjo prie sovietinės Lietuvos gyventojų tautinio sąmoningumo ugdymo bei savaimios visuomenės³⁹⁴ formavimo.³⁹⁵ Nesovietinė visuomenė gyvenusi sovietinėje santvarkoje, tačiau sugebėjusi jai nepritari ir netgi sukurti savo artimiausiame sociume savo tvarką buvo pavojinga totalitariniam režimui, kadangi autoritarinėje visuomenėje režimas siekė kontroliuoti viską, net privataus gyvenimo funkcionavimą. Savaimios visuomenės susiformavimo sovietinėje Lietuvoje prieiga suteikia galimybę paaiškinti visuomenės mobilizavimo mechanizmą, kurio pagalba sovietinėje visuomenėje susikūrė gerai organizuotas ir veiksmingas judėjimas privedęs prie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Vakarietišku idėjų ir „laisvojo pasaulio“ vertybių cirkuliacija visuomenėje

³⁹³ INKELES A., RAYMOND A. B. *The Soviet Citizen. Daily Life in a Totalitarian Society.* Cambridge, 1959. P. 163.

³⁹⁴ Savaimi visuomenė apima visas savarankiškas socialinės saviorganizacijos formas, kylančias „iš apačios“, išreiškiančios troškimą ir gebančias suvaržymų bei apribojimų terpėje gyventi „savaip“, „pagal save“, savitai“, o ne taip, kaip reikalauja instancionalizuota ideologinė valstybės sistema.

³⁹⁵ KAVALIAUSKAITĖ J., RAMONAITĖ A., *et al.* Nepažinta Sąjūdžio pramotė: savaimi visuomenė Sąjūdžio gimimo istorijoje. In *Sąjūdžio ištakų beiškant*, Baltos lankos, Vilnius: 2011 m. P. 20-25. Plačiau apie „savaimios visuomenės“ sampratą A. Ramonaitės interviu „Savaimi visuomenė prieš totalinį režimą Sąjūdžio ištakų tyrimai. Liaudies kultūra, 2011, nr. 6. <<http://alkas.lt/2012/04/16/a-ramonaite-savaimi-visuomene-pries-totalitarini-rezima-sajudzio-istaku-tyrimai-i/>>. [Žiūrėta: 2014-09-21].

skatino gyventojus kvestionuoti sovietinio režimo santvarką. Radijo laidose primenama ir aukštinama nepriklausomos Lietuvos praeitis reflektavo tautines ambicijas. Nepaisant režimo įgyvendinamo ideologinio plano, sovietinėje Lietuvoje susiformavo palanki socialinė terpė formotis visuomenei neturinčiai pozityvaus santykio su režimu.

3. 2. Radijo stočių informacinio poveikio lokalizavimo nesėkmė sovietinėje Lietuvoje

3.2.1. Užsienio radijo auditorija sovietinėje Lietuvoje

Užsienio radijo transliacijos sovietinėje retorikoje įgavusios „priešiškų balsų“ pavadinimą, prieš Sovietų Sąjungą nukreiptą veiklą pradėjo tuoj po antro pasaulinio karo pabaigos. Iš sovietinės valdžios pusės ji visų pirma pasireiškė radijo signalų slopinimo programa.³⁹⁶ Užsienio radijo slopinimo strategija sovietiniam režimui kainavo brangiau negu pačios Sovietų Sąjungos radijo programų transliacijos.³⁹⁷ SSRS diegta signalo blokavimo sistema sudaryta iš 2 500 signalo slopinimo siųstuvų tinklo pareikalavo 250 mln. dolerių pradinių investicijų.³⁹⁸ Radijo signalo slopinimo operacijų kaštai Sovietų Sąjungai siekė 150 mln. dolerių per metus, tuo metu Laisvosios Europos ir Laisvės radijų veiklos kasmetinės administracinės išlaidos siekė mažiau nei 35 mln. dolerių.³⁹⁹

³⁹⁶ Detaliausiai SSRS vykdytą Vakarų radijo signalų slopinimo programą išnagrinėjęs R. Pleikys. Radijo cenzūros tematika atlikti tyrimai įvairiomis užsienio kalbomis publikuojami svetainėje www.radiojamming.info.

³⁹⁷ ROTH-EY, K. Moscow prime time. How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War. Cornell: Cornell University Press, 2011, p. 131.

³⁹⁸ STONEMAN, T. A Bold New Vision. The VOA Radio Ring Plan and Global Broadcasting in the Early Cold War. *Technology and Culture*. 2009, vol. 50 (2), p. 322.

³⁹⁹ JAV prezidento patarėjo nacionalinio saugumo klausimais H. Kisindžerio memorandumas Prezidentui R. Niksonui „Dėl įtampos Sovietų Sąjungoje ir Rytų Europoje išnaudojimo“. FRUS, 1969 – 1976, vol. XII. P. 455. <http://fas.org/irp/cia/product/frus1969.pdf> [žiūrėta: 2014-09-21].

Užsienio radijo stočių transliacijų klausymas Sovietų Sąjungoje iš dalies buvo nulemtas SSRS įgyvendinamos kultūros politikos ambicijų ir pasiekimų. Būtent sovietinis įsipareigojimas kultūrai, kaip varomajai socialistinės ideologijos jėgai nulėmė masinį šalies „radifikavimo“ procesą, kuris įsipareigojo iki 1960 m. „atnešti“ radijo transliacijas į kiekvienus sovietinius namus. Radifikavimo procesas suteikė Sovietų Sąjungos gyventojams galimybę klausytis labiau viliojančių užsienio radijo transliacijų iliustruoja sovietinės politikos nesėkmes makrolygmeniu.⁴⁰⁰ Laikotarpiu, kuomet sovietinę valdžią jau pasiekdavo signalai apie Sąjungoje plačiai klausomas užsienio šalių radijo transliacijas, vyriausybė vietoj to, kad imtųsi konstruktyvių priemonių šiai veiklai užkardyti, tik palengvino visuomenės galimybes prisijungti prie plintančio radijo laidų iš „laisvojo pasaulio“ reiškinio.

Pagrindine SSRS kovos su priešiškais balsais priemone per visą sovietmečio laikotarpį išliko radijo signalo slopinimo programa, turėjusi sustabdyti informacijos iš Vakarų srautą. Pirmoji radijo slopinimo programa pradėta 1948 m. blokuojant Amerikos balso ir BBC transliacijas nenutrūkstamai veikė iki 1988 m. lapkričio 30 d., kuomet Sovietų Sąjungoje buvo priimtas sprendimas stabdyti radijo cenzūros programą.⁴⁰¹ Lietuvoje užsienio radijo stočių, transliuojančių laidas į SSRS slopinimo nutraukimo įstatymą ryšių ministras pasirašė 1989 m. sausio 23 d.⁴⁰² Užsienio radijo signalo slopinimo režimas visuomet sutapdavo su esminiais Sovietų Sąjungos politikos pasikeitimais. Radijo slopinimo klausimas Sovietų Sąjungos vadovų buvo naudojamas ir diplomatiniais tikslais, siekiant iš pagrindinių valstybinių radijo stočių (Amerikos balso, BBC, Deutche Welle) sustabdyti „įžeidžiančias“, antisovietines laidas mainais į radijo transliacijų slopinimo atšaukimą. Pirmą kartą radijo stočių transliacijų slopinimas Sovietų Sąjungoje buvo sustabdytas 1956 m. pavasarį kaip geros valios ženklas N. Chruščiovo

⁴⁰⁰ ROTH-EY, K. *Moscow prime time. How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War.* Cornell: Cornell University Press, 2011, p. 132.

⁴⁰¹ WOODARD, G. W. *Cold War Jamming.* In *Cold War Broadcasting*, p. 52 – 53.

⁴⁰² BAGUŠAUSKAS, J. R., *Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. Genocidas ir rezistencija*, 2001, nr. 2 (10), p. 78.

vizito į Didžiąją Britaniją metu. Tų pačių metų rudenį, išplėskus Vengrijos įvykiams, užsienio radijo slopinimas vėl buvo atnaujintas. SSRS KP lyderio vizito į Jungtines Valstijas metu slopinimas buvo pakartotinai nutrauktas iki 1959 m. rugsėjo ir vėl atnaujintas 1960 m. gegužės mėn., kuomet Sovietų Sąjungoje buvo numuštas amerikiečių žvalgybinis lėktuvas U-2. 1963 m. birželį užsienio radijo stočių slopinimas vėl sustabdytas iki sovietinės invazijos į Čekoslovakiją 1968 m. rugpjūtį. Slopinimas vėl nutrauktas 1973 m. rugsėjį iki karo padėties paskelbimo Lenkijoje 1980 m. rugpjūtį.⁴⁰³ Nepaisant sovietinės valdžios deklaruojamo radijo signalo slopinimo atšaukimo, laisvo eterio į SSRS niekada nebuvo. Sovietiniam režimui „pavojingų“ radijo stočių Laisvosios Europos ir Laisvės, Pekino radijo transliacijos buvo blokuojamos visą laikotarpį, BBC, Amerikos balso ir DW programos slopinamos selektyviai.

1963 m. Maskvos sprendimas sustabdyti užsienio radijo stočių slopinimą buvo paremtas ne tik užsienio politikos plėtojimo sumetimais. SSRS komunistų partijos gretose ir vadovybėje įsitvirtino pozicija, jog sovietinė sociopolitinė sistema stabilizavosi ir galėjo saugiai įsisavinti papildomą nekontroliuojamą Vakarų radijo kanalais transliuojamą informaciją. Pasitikėta ir sovietinėmis žinių tarnybomis, kurios esą galėjo atvirai konkuruoti su užsienio radijo transliacijomis.⁴⁰⁴ Šiam tikslui 1964 m. visoje Sovietų Sąjungoje buvo restruktūrizuotas radijo ir televizijos naujienų tinklas. Pagal Vakarų radijo stoties modelį buvo įsteigta sovietinio radijo stotis „Majak“, kuri turėjo atitraukti didžiąją sovietinės auditorijos dalį nuo užsienio radijo stočių klausymo. Įsteigta kaip naujienų ir pramogų radijo stotis, pastaroji turėjo veikti neatsitraukdama nuo politinės ir kultūrinės misijos, o laidų turinys buvo rengiamas pagal sovietinės ideologijos reikalavimus. Radijo stotis „Majak“ pritraukė ženklią klausytojų auditoriją (Valstybinio radijo ir televizijos komiteto rengtą apklausą sovietinėje Rusijoje 70% apklaustųjų teigė klausę

⁴⁰³ ROTH-EY, K. Moscow prime time, p. 145; LISANN, M. Broadcasting to the Soviet Union, p. 8-17; NELSON, War of the Black Heavens, p. 91-106.

⁴⁰⁴ LISANN, Broadcasting to the Soviet Union, p. 154.

šios radijo stoties transliacijų), tačiau savo pirminės funkcijos – sumažinti SSRS klausytojų susidomėjimą užsienio radijo stotimis – neatliko.⁴⁰⁵

Realių užsienio radijo auditorijos apimčių nežinojo nei Vakarų radijo transliacijų steigėjai, nei sovietinė valdžia. Vakarų sociologai modeliuodami sovietinę auditoriją siekė nustatyti Vakarų radijo poveikį Sovietų Sąjungoje vykstantiems procesams. Sovietinės valdžios ideologinės tarnybos analizuodamos informaciją apie užsienio radijo klausytojus planavo kontrpropagandos priemonių panaudojimą.⁴⁰⁶ Sociologiniai tyrimai Sovietų Sąjungoje buvo uždrausti dar J. Stalino metais, totalitarinėje visuomenėje reprezentatyvios gyventojų apklausos atspindinčios viešąją nuomonę buvo nereikalingos. Po bendru bet kokių visuomenės tyrimų draudimu pateko ir propagandos poveikio visuomenei tyrimai, kurie nebuvo vykdomi iki pat 1967 m. birželio 21 d. vykusio SSRS KP CK plenumo, kuriame buvo išskelti nauji partijos ideologinio darbo uždaviniai.⁴⁰⁷ Plenumo nutarimu Sovietų Sąjungos respublikoms buvo duotas nurodymas įgyvendinti priemones nukreiptas į ideologinio darbo turinio, formos ir metodų tobulinimą bei pagerinti komunistinį liaudies auklėjimą. Naujas partijos padidintas dėmesys ideologiniam gyventojų indoktrinavimui sutapo su anksčiau minėtu sprendimu stabdyti užsienio radijo signalų perduodamų į SSRS slopinimu.⁴⁰⁸ Sovietinės valdžios sprendimo atšaukti „priešiškų balsų“ transliacijų slopinimą ir imtis plačios ideologinio darbo programos logika gali būti paaiškinama sovietinių ideologų arogancija ir jų vykdomos veiklos sėkme. Antra vertus, sprendimas demonstruoja sovietinės valdžios neišmanymą realių užsienio radijo klausymo mąstų šalyje.

Sovietinei valdžiai vėl atsigręžus į ideologines problemas pradėtos ir pirmosios Sovietų Sąjungos gyventojų apklausos, tačiau jau nuo pat pradžių iškilo metodologijos taikymo problemos – sudėtingos galimybės surinkti

⁴⁰⁵ ROTH-EY, Moscow prime time, p. 172.

⁴⁰⁶ BASHKIROVA, E. The Foreign Radio Audience in the USSR During the Cold War: An Internal Perspective. *In Cold War Broadcasting*, p. 104.

⁴⁰⁷ LISANN, M. *Broadcasting to the Soviet Union*. International Politics and Radio. New York: Praeger Publications, 1975, p. 118.

⁴⁰⁸ ROTH-EY, K. Moscow prime time, p. 145.

reprezentatyvią klausytojų imtį bei teisingų atsakymų jautriomis temomis galimybė.⁴⁰⁹ Net sudarant klausimyną buvo vengiama tiesiogiai klausti apie užsienio radijo transliacijas, taip siekiant ignoruoti jų egzistavimą ir nepripažinti radijo transliacijų keliamos grėsmės. Dar didesne kliūtimi įgyvendinant kokybiškas gyventojų apklausas buvo galimybė gauti tikrus respondentų atsakymus, kadangi užsienio radijo klausymas Sovietų Sąjungoje buvo traktuojamas kaip antisovietinė veikla.⁴¹⁰ Dėl šių priežasčių sovietinė valdžia neturėjo net apytikslės informacijos, kokie gyventojų segmentai ir kokia apimtimi buvo linkę jungtis Vakarų radijo stočių programas. Iki pat septintojo dešimtmečio vidurio sovietiniai sociologai tvirtino, jog Vakarų transliacijos į SSRS nereikšmingos ir neefektyvios, kadangi jų auditorija buvo pernelyg maža.⁴¹¹ Nedisponuojant tikrąją padėtį šalyje atspindinčia informacija, už ideologinį auklėjimą atsakingoms sovietinėms institucijoms buvo sudėtinga parinkti tinkamas priemones kovai su Vakarų šalių skleidžiama antisovietine propaganda.

Empyriniai sociologiniai tyrimai neutralia tematika (šeimos, demografijos problemos) sovietinėje Lietuvoje pradėti 7-ojo dešimtmečio pradžioje,⁴¹² tačiau jų nederėtų priskirti prie „visuomenės nuomonės“ tyrimų šiuolaikine prasme, kadangi apklausos nereprezentavo visų gyventojų.⁴¹³ Apklausų rezultatai dažniausiai buvo skirti vidiniam partijos naudojimui, siekiant įvertinti ideologinio darbo rezultatus arba pritaikyti tinkamas ideologinio poveikio priemones, viešai niekada neskelbiami. Viena pirmųjų žinomų apklausų Sovietų Sąjungoje siekiant nustatyti užsienio radijo auditorijos dydį buvo atlikta Vilniaus universitete 1967 metais. Studentų apklausa buvo atlikta po Lietuvos KP CK biure iškelto susirūpinimo dėl tarp studentų paplitusių ideologinių problemų. Apklausa parodė, jog 35.4 procentų

⁴⁰⁹ LISANN, *ibid.*, p. 118.

⁴¹⁰ BASHKIROVA, E. The Foreign Radio Audience in the USSR During the Cold War: An Internal Perspective. *Cold War Broadcasting*. p. 103.

⁴¹¹ BASHKIROVA, *op. cit.*, p. 109.

⁴¹² VOSILIŪTĖ, A. Sociology - Lithuania. In: Kaase, Max (Ed.); Sparschuh, Vera (Ed.); Weninger, Agnieszka (Ed.). Informationszentrum Sozialwissenschaften (Ed.): Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989-2001). Berlin, p. 471. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ss0ar-281219> [žiūrėta: 2014-07-07].

⁴¹³ GAIDYS, V., TUREIKYTĖ, D. Visuomenės nuomonės tyrimai. Vilnius: 1997, p. 116.

universiteto studentų klausėsi „kapitalistinių šalių“ radijo transliacijų.⁴¹⁴ Vilniaus universiteto studentų apklausos rezultatus reikėtų vertinti atsargiai visų pirma dėl to, jog jie buvo publikuoti oficialiame komunistų partijos leidinyje, kas suponuoja mintį, jog rezultatai galėjo būti „pagražinti“ siekiant įtikti partijos vadovams arba tokiu būdu suaktyvinti ideologijos barų veiklą. Taip pat reikėtų įvertinti ir faktą, jog studentai buvo asmeniškai apklausiami komjaunimo aktyvistų, kurie vaikščiodami po bendrabučius beldėsi į kiekvienas duris ir rinko duomenis apie užsienio radijo klausymo įpročius.⁴¹⁵ Tokiu principu vykdyta apklausa negalėjo garantuoti studentams anonimiškumo, o „priešiškų“ balsų klausymas blogiausiu atveju galėjo būti traktuojamas kaip antisovietinė veikla už kurią buvo taikomos sankcijos. Faktas, kad vienas trečdalis apklaustųjų vis tiek pripažino susidomėjimą Vakarų radijo transliacijomis rodo aukštą jaunuolių pasitikėjimo savimi laipsnį, kas taip pat demonstruoja tam tikrą atsainų požiūrį į sovietinės valdžios primetamas taisykles. Pagrindinė priemonė, kurios buvo skatinama imtis kovoje su „kapitalistinių buržuazinių šalių veikla siekiant užnuodyti sovietinių jaunuolių sąmones“ buvo arši kontrpropaganda, paneigiant spaudoje bei kitais kanalais visą užsienio radijo transliacijose pateikiamą informaciją bei gerinti ideologinį darbą auklėjimo įstaigose.

Komunistų partijos dėmesį į Sovietų Sąjungos jaunuolių polinkį klausyti užsienio radijo stočių 1976 m. atkreipė KGB vadovas J. Andropovas, partijos politbiurui pateikęs analitinę pažymą apie negatyvių apraiškų tarp besimokančio ir studijuojančio jaunimo pobūdį ir priežastis.⁴¹⁶ Pažymoje tarp kitų Sąjungos miestų paminėtas ir Vilniaus jaunimas dalyvavęs „politiškai kenksmingoje“ veikloje. Sovietinis saugumas nustatė, jog greta kitų faktorių, didžioji dalis jaunimo politinių prasižengimų buvo įvykdyta užsienio radijo klausymo įtakoje. Per trijų metų (1971 – 1974 m.) laikotarpį SSRS jaunimas

⁴¹⁴ „Студент и жизнь” // Советская Литва, 16 июня, 1968 г., стр. 2.

⁴¹⁵ LISANN, M. Broadcasting to the Soviet Union. International Politics and Radio. New York: Praeger Publications, 1975, p. 127.

⁴¹⁶ Начальник 5-ого управления КГБ при СМ СССР Ф. Д. Бобков. Аналитическая справка о характере и причинах негативных проявлений среди учащейся и студенческой молодежи, 12 марта 1976 г. Власть и диссиденты. Из документов КГБ и ЦК КПСС. Москва: Московская Гелсинская Группа, 2006, стр. 135 – 148.

įvykdė 3324 nusižengimus ideologiniu pagrindu, kuriuose dalyvavo 4406 asmenys. 58 proc. politiškai nusižengusių jaunuolių veikė iš nacionalistinių paskatų, kas buvo aiškinama išaugusia nacionalizmo propaganda Vakarų radijo laidose. Beveik pusę visų nusižengimų sudarė politiškai nekorektiški pasisakymai režimo atžvilgiu.⁴¹⁷

Jaunimo dalyvavimas antisovietinėje veikloje fiksuotas ir LSSR KGB ataskaitose. Po partizaninio sąjūdžio nuslopinimo Lietuvoje, jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui plėtėsi toliau, įgaudamas naujas formas ir turinį. Sovietinis saugumas 1940-1982 m. laikotarpiu Lietuvoje nustatė 450 jaunimo organizacijų dalyvavusių prieš primestą socialistinę santvarką veikoje turinčių 3 426 narius.⁴¹⁸ Nors LSSR KGB pažymose neakcentuojamas konkrečiai užsienio radijo poveikis jaunimo pažiūroms, jaunimo antisovietiniai „išpuoliai“ buvo grindžiami Vakarų propagandos poveikiu. Saugumo pažymose pateiktus skaičius derėtų vertinti kritiškai, kadangi KGB siekdamas pademonstruoti partijai savo veiklos efektyvumą galėjo sureikšminti, „išpūsti“ nusižengimų skaičių. Taip pat KGB nevengdavo taikyti įprastinį modelį, jog visa antisovietinė veikla buvo paskatinta užsienio radijo klausymo. Sovietinis saugumas pažymoje kompartijai akcentavo jaunimo ideologinio auklėjimo svarbą bei pažeidžiamumą Vakarietišku idėjų ir vertybių indoktrinacijai. Žodžio ir spaudos, kūrybos laisvės, daugiapartinės sistemos, laisvų rinkimų sąvokos skleidžiamos užsienio radijo bangomis skatino jaunuolius negatyviai vertinti sovietinį režimą ir nusižengti totalitarinės visuomenės taisyklėms.

JAV radijo stotys rengdamos laidas į Sovietų Sąjungą stengėsi pritraukti kuo didesnę jaunimo auditoriją. Sovietų Sąjungos gyventojai su dar besiformuojančia socialine ir politine pasaulėžiūra buvo itin atviri alternatyvioms gimtojoje šalyje vyraujančioms idėjoms. Jaunimo augantis socialinis aktyvumas bei vaidmuo dalyvaujant šalies gyvenime sąlygojo kovą

⁴¹⁷ Началник 5-ого управления КГБ при СМ СССР Ф. Д. Бобков. Аналитическая справка о характере и причинах негативных проявлений среди учащейся и студенческой молодежи, 12 марта 1976 г. Власть и диссиденты. Из документов КГБ и ЦК КПСС. Москва: Московская Гелсинская Группа, 2006, стр. 139 – 140.

⁴¹⁸ BAGUŠAUSKAS, J. R. Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas. Vilnius: 1999, p. 317.

dėl jaunimo „protų“ ideologinėje plotmėje. Plačiai paplitusį jaunimo polinkį klausyti užsienio radijo stočių sovietinis saugumas įvardino kaip grėsmę komunistinei santvarkai ir ragino komunistų partijos narius ateityje atkreipti į ją dėmesį.⁴¹⁹

Konkrečiai užsienio radijo klausymą liečianti apklausa buvo atlikta 1984 m. antisovietinės katalikiškos propagandos poveikio sovietinės Lietuvos gyventojams tyrimo kontekste. LKP CK agitacijos ir propagandos skyriaus užsakymu gyventojų apklausą ir duomenų analizę atliko Mokslinio ateizmo instituto Vilniaus filialas. Sociologiniam tyrimui, turėjusiam atskleisti katalikiškosios informacijos sklaidos poveikį Lietuvos gyventojams, buvo atlikta anketinė Anykščių rajono vyresnių nei 16 m. gyventojų apklausa.⁴²⁰ Sovietinė valdžia vendgama pritraukti gyventojų dėmesį nerengė gyventojų apklausos visos respublikos mastu, todėl buvo pasirinktas standartinis nedidelis Lietuvos miestas. Gyventojų apklausa atskleidė, jog užsienio radijo religinio turinio laidų Lietuvoje klausė 37 proc. gyventojų, iš jų 7 proc. tai darė reguliariai (1-2 kartus per savaitę). Amerikos balso religinių laidų klausė 29 proc. apklaustųjų, 51 proc. jų sudarė besimokantis jaunimas. Kitų Vakarų radijo stočių religinių laidų auditorija buvo mažesnė, radijo klausymas paplitęs daugiau mažiau vienodai visuose visuomenės segmentuose, tačiau skaitlingiausia užsienio radijo religinių laidų auditorija užfiksuota tarp jaunimo.⁴²¹ Ženklus jaunimo susidomėjimas religinėmis laidomis gali būti aiškinamas visų pirma dar stipria šeimos įtaka lietuviškose šeimose, kuomet užsienio radijo laidų buvo klausoma drauge su tėvais. Antra, jaunuoliai linkę klausyti užsienio radijo stočių ir siekdami gauti informacijos iš Vakarų galėjo nediferencijuoti laidų pagal turinį, klausydamiesi pagal bendrus įpročius.

⁴¹⁹ Начальник 5-ого управления КГБ при СМ СССР Ф. Д. Бобков. Аналитическая справка о характере и причинах негативных проявлений среди учащейся и студенческой молодежи, 12 марта 1976 г. Власть и диссиденты. Из документов КГБ и ЦК КПСС. Москва: Московская Гелсинская Группа, 2006, стр. p. 148.

⁴²⁰ Visuomeninių mokslų akademijos, mokslinio ateizmo instituto Vilniaus filialo 1985 m. kovo 19 d. ataskaita „Dėl antisovietinės katalikiškos propagandos poveikio sovietinės Lietuvos gyventojams tyrimo rezultatų“. LYA, f. 1771, ap. 268, b. 234, l. 11 – 20.

⁴²¹ Visuomeninių mokslų akademijos, mokslinio ateizmo instituto Vilniaus filialo 1985 m. kovo 19 d. ataskaita „Dėl antisovietinės katalikiškos propagandos poveikio sovietinės Lietuvos gyventojams tyrimo rezultatų“. LYA, f. 1771, ap. 268, b. 234, l. 15.

Kita Vakarų radijo klausytojų apklausa sovietinėje Lietuvoje buvo atlikta 1987 m. Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto gegužės – birželio mėnesiais vykdytoje Vilniaus miesto jaunimo viešosios nuomonės apklausoje. Kaip parodė apklausos rezultatai, užsienio radijo laidos turėjo plačią auditoriją tarp jaunimo, net trys ketvirtadaliai jaunuolių prisipažino klausę šių radijo stočių transliacijų.⁴²² 56 proc. jaunuolių, pasirinkusių užsienio radijo laidas, teigė tai darę dėl muzikinių programų, 38 proc. norėdami sužinoti paskutines pasaulio naujienas, 29 proc. siekdami daugiau sužinoti apie vakarietišką gyvenimo būdą, 23 proc. apklaustųjų sužinodavo apie įvykius pačioje Sovietų Sąjungoje. Pačia populiariausia jaunimo tarpe užsienio radijo stotimi pripažintas Amerikos balsas, kurio klausė pusė besimokančiųjų. Nors sovietinės valdžios manymu Vakarų radijo transliacijoms savo laidomis nepavyko diskredituoti sovietinę politinę sistemą jaunuolių akyse, bet neigiamą efektą šis plačiai paplitęs reiškinys vis dėlto turėjo. Pagrindinėmis priemonėmis efektyviai kovai su Vakarų skleidžiama antisovietine propaganda buvo siūloma SSRS radijo stočių programas padaryti patrauklesnes jaunimui. Siekiant užtikrinti jaunimo ideologinį atsparumą vakarietiškajai propagandai buvo planuojama ieškoti naujų, nestandartinių kelių tobulinant ideologinį auklėjamąjį darbą mokyklose ir profesinių mokymo įstaigose.⁴²³ Nestandartinės ir pažangios sovietinės valdžios priemonės dažniausiai pasibaigdavo ideologinio auklėjimo paskaitų skaičiaus padidinimu.

Sovietinių auditorijos analitinių ataskaitų autoriai turėjo asmeninį interesą perdėti Vakarų radijo transliacijų poveikį Sovietų Sąjungos gyventojams. Suverčiant kaltę užsienio radijo programoms buvo galima užslėpti savo nesėkmes įgyvendinant marksistinę – leninistinę socialinę organizaciją.⁴²⁴ Galimybės patiktinti Vakarų radijo stočių klausymo paplitimą tarp sovietinio jaunimo nėra dėl minėtos empyrinių gyventojų apklausų nebuvimo. Vakarų radijo bangomis transliuojamose laidose propaguotas laisvės viltis ir nepriklausomybės idėjų išplitimą tarp jaunuolių atspindi 1989

⁴²² Отрaва в красивой упаковке //Советская Литва, 16 ноябрь 1987 г., стр. 2.

⁴²³ Отрaва в красивой упаковке//Советская Литва, 16 ноябрь 1987 г., стр. 2.

⁴²⁴ LISANN, M. Broadcasting to the Soviet Union. International Politics and Radio, p. 155.

m. atliktas politinės situacijos Lietuvoje tyrimas. Rinkėjų sąrašų pagrindu atrinkus ir apklausus 1675 respondentus didžiuosiuose Lietuvos miestuose bei rajonuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje ir Alytaus, Marijampolės, Plungės, Šalčininkų, Utenos rajonuose) gauti duomenys atspindėjo įvairių visuomenės grupių pažiūras. Tyrimo tikslas buvo įvertinti LKP padėtį Lietuvos politiniame gyvenime. Atlikta apklausa atskleidė, jog Sąjūdį ir Lietuvos nepriklausomybės idėją rėmė 55 proc. studentų ir moksleivių (LKP paramą išreiškė 15.7 proc. darbininkų, 28.5 proc. kolūkiečių, 27.7 proc. tarnautojų, 16.3 proc. moksleivių ir studentų, 22 proc. pensininkų).⁴²⁵ Kita skaitlingiausia sovietinės Lietuvos gyventojų grupė deklaravusi paramą Sąjūdžiui – pensininkai (53.8 proc.) – buvo karta, kuri dar prisiminė arba gimė Nepriklausomoje Lietuvoje, išgyveno sovietinio režimo represijas, kolektyvizaciją ir kaip liudijo Vakaruose atliktos apklausos sudarė didžiausią užsienio radijo auditoriją sovietinėje Lietuvoje. Laisvėjančioje Lietuvoje atlikta pirmoji politinio pobūdžio sociologinė apklausa atskleidusi jaunimo ir pensininkų palaikymą Sąjūdžiui bei nepritariamą LKP, sovietinio režimo vietininkei šalyje, reflektuoja demokratinių ir laisvės idėjų išplitimą bei išsaugojimą režimo sąlygomis. Netikslinga užsienio radijo klausymą vienareikšmiškai tapatinti su nepritarimu ir opoziciją režimui, tačiau radijo bangomis kelis dešimtmečius sistemingai skleistos idėjos ir vertybės neišvengiamai paliko pėdsaką sovietinės Lietuvos visuomenės sąmonėje. Vakarų radijo stočių slapta formuota sovietinės Lietuvos gyventojų „viešoji nuomonė“ prisidėjo prie laisvės vilčių puoselėjimo, tikėjimo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo perspektyva bei vieningų veiksmų išvaduojant šalį iš okupacinio režimo.

⁴²⁵ Mokslinio ateizmo instituto Vilniaus filialo raštas „Dėl sociologinio tyrimo išdavų apie politinę situaciją Lietuvoje ir kai kurias jos vystymosi tendencijas“. LYA, f. 1771, ap. 272, b. 200, l. 29.

3.2.2. Radijo stočių informacinio poveikio lokalizavimo pastangos

Sovietinės sistemos diegėjams keičiant okupuotos Lietuvos visuomenės mentalitetą vitališkai svarbu buvo sunaikinti laisvą idėjų cirkuliaciją tarp Rytų-Lietuvos-Vakarų.⁴²⁶ Režimo izoliuotoje idėjinėje erdvėje turėjo vykti sovietinės sistemos ir komunistinių vertybių įgyvendinimo jėga užimtose teritorijose procesas. Vakarų radijo kanalais transliuojamos laidos ne tik suteikė galimybę gyventojams gauti režimo monopolizuotos ir selektyviai „dozuojamos“ informacijos, bet ir kitokį požiūrį į šalyje vykusių procesus. To pasekoje atsiradęs kritiškas aplinkos vertinimas ar bendrinis egzistuojančios sistemos kvestionavimas kėlė grėsmę ideologiniam režimo įsitvirtinimui sovietinėje Lietuvoje. Užsienio radijo transliacijos (ypač JAV radijo stočių Laisvosios Europos ir Laisvės radijo, *aut. pastaba*) sovietinės valdžios buvo traktuojamos kaip viena iš Vakarų šalių vykdyto ideologinio karo nukreipto prieš komunistinę santvarką priemonių. Išskirtiniu šios priemonės elementu buvo sistemingas siekis paveikti Sovietų Sąjungos žmonių sąmones, o ypač jų politines pažiūras gilinant neapykantą ir priešišumą sovietinės valdžios atžvilgiu.⁴²⁷ Informacijos sklaidos radijo bangomis užkardymas ir jos poveikio lokalizavimas sovietinei valdžiai tapo iššūkiu, kurio sprendimas pasireiškė ne tik fiziniu radijo signalų blokavimu, bet ir ideologinių programų stiprinimu siekiant sustabdyti Vakarų įtaką Lietuvos visuomenės nuomonės formavimui.

Pagrindinę užsienio radijo laidų transliuojamų į Sovietų Sąjungą monitoringo funkciją tiek sąjunginiu, tiek respublikos lygiu atliko KGB. Sovietinis saugumas reguliariai pateikė užsienio radijo laidų turinio analizes SSRS KP CK. Taip pat KGB vykdė radijo stočių girdimumo Sovietų Sąjungos mastu monitoringą – pranešdavo apie naujas užsienio radijo pastangas veikti

⁴²⁶ ŠVEDAS, A., Sovietų pastangos ir poveikis keičiant Lietuvos visuomenės interpretacinį kontekstą. Demokratija Lietuvoje ir pilietiškumas XX a. istorijos lūžiuose. Vilnius, 2011, p. 158.

⁴²⁷ СИДОРЕНКО, А. Г. Тактика идеологической диверсии империалистических спецслужб против СССР в современных условиях и некоторые вопросы борьбы с ней органов КГБ. Труды Высшей школы (КГБ СССР), No. 7, Москва: 1974, стр. 34.

sovietinę visuomenę bei pasiūlydavo politines priemones atsakui. Saugumo ataskaitose, pateikiamose tiesiogiai respublikos pirmajam sekretoriui buvo pateikiama detali radijo laidų turinio analizė, nurodant, kurios konkrečiai laidos buvo slopinamos ir kodėl. Radijo laidų slopinimui buvo skiriamas ypatingai didelis dėmesys kruopščiai klausantis laidose transliuojamą informaciją ir užblokuojant minučių tikslumų laidų momentus, kuriuose buvo perduodama prieštaringa arba nepriimtina sovietiniam režimui žinia. Pavyzdžiui, 1959 m. lapkričio 16 d. vakarinė trisdešimties minučių trukmės Amerikos balso buvo pertraukiama net keturis kartus. Nuo 19:32 val. iki 19:38 val. laida užblokuota dėl Kinijos liaudies respublikos ir Indijos nesutarimų priešasčių pateikimo remiantis nepalankiomis sovietiniam režimui pozicijomis; 19:43 val. – 19:45 val. blokuojama informacija apie Vakarų Vokietijoje surengtą konferenciją, kurioje buvo išreikšti kaltinimai komunistams dėl tarptautinių konfliktų išnaudojimo savo tikslams pasiekti. Tos pačios laidos perdavimas slopintas dar du kartus, dėl pranešime Jungtinėms valstijoms priskiriamų nuopelnų laisvei ir demokratijai.⁴²⁸ Vykdant Amerikos balso radijo laidų turinio stebėseną saugumas blokuodavo bet kokio pobūdžio informaciją atskleidžiančią padėtį Sovietų Sąjungoje, kritikuojančią socialistinę ar Sovietų Sąjungos sąjungininkių politinę sistemą. Blokuojamos buvo laidos tose vietose, kuriose užsiminė apie tikinčiųjų padėtį sovietinėje Lietuvoje.⁴²⁹

Be tiesioginės veiklos nukreiptos prieš Vakarų radijo stočių transliacijas ir jos darbuotojus, sovietinis saugumas vykdė ir ideologinio visuomenės auklėjimo darbą tiek sąjunginiu, tiek vietiniu lygmeniu. Kovos su užsienio radijo transliacijų skleidžiama antisovietine informacija sritį kontroliavo KGB 5-asis skyrius⁴³⁰ – tik politiniam persekiojimui skirtas sovietinio saugumo

⁴²⁸ Lietuvos KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1959 m. lapkričio 19 d. ataskaita LSSR KP CK pirmajam sekretoriui V. Niunkai. LYA, K-41, ap. 1. b. 569, l. 4 – 5.

⁴²⁹ Lietuvos KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1960 m. sausio 1 d. ataskaita LSSR KP CK pirmajam sekretoriui V. Niunkai. LYA, K-41, ap. 1. b. 569, l. 7. Lietuvos KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1960 m. sausio 16 d. ataskaita LSSR KP CK pirmajam sekretoriui V. Niunkai. LYA, K-41, ap. 1. b. 569, l. 10-11.

⁴³⁰ KGB 5 –asis skyrius įsteigtas remiantis SSKP CK ir SSRS Ministrų tarybos nutarimu „Dėl savarankiškų kontržvalgybos padalinių įsteigimo KGB ir jo organuose kovai su ideologine diversija“. Atitinkami skyriai įsteigti visose sovietinėse respublikose. Naujos valdybos ir skyrių uždavinys buvo

padalinys. Viena iš skyriaus funkcijų apėmė kovą su „ideologinėmis diversijomis“, Vakarų šalių bandymais transformuoti socialistinę santvarką į kapitalistinę.⁴³¹ Vakarų radijo transliacijos kėlė tiesioginę grėsmę komunistinei ideologijai, tačiau sovietinis saugumas „priešiškais balsais“ domėjosi tik kitų ideologinių grėsmių fone, neįvardindamas kovos su radijo kanalais skleidžiama „kapitalistine“ ideologija pirmaeile savo užduotimi.

1955 m. ataskaitoje, adresuotoje Lietuvos KP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir SSRS KGB pirmininko pavaduotojui K. Lunevui atkreipė dėmesį į sovietinėje Lietuvoje padažnėjusius priešiško balsų klausymo ir gandų nukreiptų prieš sovietinę santvarką skleidimo atvejus. Ataskaitoje minimi asmenys klausę užsienio radijo stočių buvo kaltinami nepagrįstai siekę sukompromituoti Sovietų Sąjungą skleisdami informaciją išgirstą užsienio radijo laidose apie būsimą kapitalistinių šalių karą su socialistinėmis, kurį neišvengiamai pastarosios pralaimės. Ataskaitoje minimi asmenys, klausę „priešiško balsų“ taip pat įvardijami „priešiškais antisovietiniais elementais“.⁴³² Į KGB akiratį patekdavo dažniausiai jau ir taip nepatikimi režimui asmenys – buvę nepriklausomos Lietuvos karininkai, stambūs ūkininkai, jau nebeegzistuojančios „Šaulių sąjungos“ nariai, mokytojai, gydytojai. Pagrindinė informacija, kuria dalinosi iš lūpų į lūpas pagrinde Amerikos balso radijo klausytojai buvo neišvengiamai artėjantis karas tarp SSRS ir Vakarų valsybių, kurio pasekoje sovietinė valdžia bus išstumta iš Lietuvos.⁴³³ KGB ataskaitose minimi ir dažni kolektyvinio Amerikos balso laidų klausymo atvejai, kurie pasibaigdavo bendru naujienų aptarimu ir tolimesniu sovietinės valdžios ir atskirų jos lyderių „šmeižtu“. Informacija apie masinį užsienio radijo laidų klausymą sovietinėje Lietuvoje saugumą pasiekdavo iš skirtingų Lietuvos rajonų. Pagrindinė priemonė kovai su radijo

ideologinė kontržvalgyba, kova su „ideologinėmis diversijomis“ Sovietų Sąjungoje ir užsienyje. 1979 m. kovo mėn. skyrius pervadintas 5 – aja tarnyba.

⁴³¹ ANUŠAUSKAS, A. KGB veikla Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai. Vilnius: Asociacija „Atvažiavo meška“, 2008, p. 40.

⁴³² Lietuvos KGB pirmininko K. Liaudžio 1955 m. birželio 1 d. raštas Lietuvos KP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 492, l. 34 – 38.

⁴³³ Lietuvos KGB pirmininko K. Liaudžio 1955 m. birželio 1 d. raštas Lietuvos KP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 492, l. 36.

bangomis skleidžiama antisovietine propaganda buvo dar didesnis radijo bangų slopinimas.

KGB informaciją apie užsienio radijo klausytojų auditoriją gaudavo iš agentūrinio tinklo darbuotojų, patikimų asmenų atlikusių ryšių su išeiviais ir jų organizacijomis kontrolę ataskaitų, pašto kontrolės tarnybos medžiagos, taip pat apklausiant asmenis ar atliekant profilaktiką užduodant klausimą apie „priešiškų balsų“ klausymą. Dar vienas šaltinis suteikęs tiesioginės informacijos apie užsienio šalių auditoriją buvo sovietinio saugumo perimami laišakai, adresuoti užsienio radijo stočių redakcijoms. Tiesa, laiškų perėmimas, išskyrus atskirus atvejus, nebuvo speciali KGB vykdoma operatyvinė veikla, o masinė techninė iliustracija atliekama etatinių darbuotojų centriniame pašto skyriuje. Pomėgis jungti Vakarų radijo stotis buvo fiksuojamas ir ateityje kilus poreikiui galėjo būti panaudojamas prieš klausiusį asmenį. Sovietų Sąjungoje niekada nebuvo konkretaus Baudžiamojo straipsnio numačiusio atsakomybę tik už „priešiškų balsų“ klausymą. Pagrindiniai SSRS BK straipsniai 58-10 str. „propaganda ir agitacija siekiant pakenkti valdžiai“ bei 190 str. „melagingos informacijos skleidimas prieš valdžią“ taikyti ne už radijo laidų klausymą, o traktuojami kaip nusikalstama veikla nukreipta prieš sovietinę valdžią.

Tiksli informacija apie tikruosius užsienio radijo klausymo mastus tiek SSRS, tiek Lietuvoje sovietinis saugumas nedisponavo. KGB 5-ojo skyriaus viršininkui suplaukdavo informacija iš įvairių respublikos rajonų su užfiksuotais Vakarų radijo klausymo atvejais bei priemonėmis, kurių vietiniai saugumo organai ėmėsi siekdami užkirsti kelią Vakarų skleidžiamai antisovietinei propagandai. Sistemingo duomenų rinkimo apie užsienio radijo auditorijas sovietinis saugumas nevykdė, išvados apie auditorijos mastus buvo daromos remiantis atsitiktiniais atvejais. Dėl šios priežasties KGB ideologinės kontržvalgybos skyrius neturėjo galimybių ir modeliuoti klausytojų kategorijų, tačiau ataskaitose akcentuodavo tendencingą Lietuvos jaunimo ir inteligentijos atstovų polinkį klausyti Vakarų radijo laidų.

Pavyzdžiui, 1970 m. Radviliškio rajone nustatyti 82 asmenys klausę Vakarų radijo stočių transliacijų, iš kurių 16 kolūkiečių, 18 darbininkų, 18

inteligentijos atstovų, 9 moksleiviai, 21 pensininkas.⁴³⁴ Per laiškų iliustraciją buvo paimti 76 laišakai adresuoti užsienio radijo redakcijoms su prašymais surasti gimines, atsiųsti pašto ženklų, atviručių ir pan. Viename iš laiškų redakcijai autorius slaptu raštu nubraižė karinio objekto planą, kurį darbuotojų prašė perduoti atitinkamiems organams ir žadėjo ateityje atsiųsti daugiau tokio pobūdžio informacijos.⁴³⁵ Šiuo atveju, laiško autorius greičiausiai pateko į sovietinės propagandos pinkles, kuri sklebė jog Vakarų radijo redakcijose dirbo „šnipai“. Tų pačių metų Kapsuko rajono KGB skyriaus viršininkas ataskaitoje nurodė, jog didžioji dalis rajono gyventojų nuolat klausosi Vakarų radijo stočių, daugiausiai Amerikos balso.

Po sėkmingo amerikiečių skrydžio į Mėnulį Amerikos balso laidoje buvo pranešta žinia, jog visi klausytojai, atsiuntę savo adresus redakcijai gaus atvirutę su trijų JAV astronautų nuotrauka. Pašto kontrolės tarnyba konfiskavo 129 Mažeikių ir Akmenės rajono gyventojų laiškus išsiųstus į radijo redakciją.⁴³⁶ Atlikęs slaptą laiškų autorių patikrinimą KGB skyrius nustatė, jog 120 rašiusiųjų buvo asmenys, kurie anksčiau nebuvo patekę į sovietinio saugumo akiratį, t.y. iki tol vertinti kaip režimui palankūs. Šešių laiškų autoriai buvo asmenys grįžę iš tremties. Reikšmingiausia sovietiniam saugumui informacija buvo užsienio radijo klausytojų socialinė padėtis: 5 asmenys – inteligentijos atstovai, 33 – darbininkai, 4 – tarnautojai, 29 – kolūkiečiai, 58 – besimokantys.⁴³⁷ Dominuojanti dauguma jaunuolių siuntė laiškus ir Kapsuko rajone, kuriame KGB reaguodama į tą patį Amerikos balso laidos pranešimą perėmė 98 klausytojų laiškus, iš jų 78 asmenys buvo moksleiviai.⁴³⁸ Ženklus jaunimo klausiusio Vakarų radijo laidų skaičius ir tai, kad didžioji dalis rašiusių laiškus Amerikos balso redakcijai buvo asmenys anksčiau

⁴³⁴ KGB Radviliškio rajono skyriaus vadovo majoro Astromsko 1970 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 2589, l. 43 – 44.

⁴³⁵ KGB Radviliškio rajono skyriaus vadovo majoro Astromsko 1970 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 2589, l. 43 – 44.

⁴³⁶ KGB Mažeikių rajono skyriaus vadovo K. Sarpaliaus 1972 m. rugpjūčio 16 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1960, l. 161 – 164.

⁴³⁷ KGB Mažeikių rajono skyriaus vadovo K. Sarpaliaus 1972 m. rugpjūčio 16 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1960, l. 162.

⁴³⁸ KGB Kapsuko rajono skyriaus vadovo Vilko 1970 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1823, l. 49.

nesusikompromitavę sovietinės valdžios atžvilgiu kėlė saugumo susirūpinimą. 1971 – 1972 m. laikotarpiu Akmenės ir Mažeikių rajonuose užfiksuoti padažnėję ideologiškai kenksmingi išpuoliai, tokie kaip antisovietinių atsišaukimų platinimas, Lietuvos vėliavos iškėlimas, antisovietinių šūkių rašymas ant mokyklos sienos, kuriuos daugiausiai įvykdė jauni asmenys.⁴³⁹ 1967 – 1969 m. Kapsuko rajone buvo nustatytos net kelios moksleivių antisovietinės veiklos grupės Kalvarijos, Plutiškių, Kazlų Rūdos vidurinėse mokyklose.⁴⁴⁰ 1976 m. Alytaus rajono saugumo skyrius pateikė informaciją apie stipriai išplitusį Laisvės radij laidų lietuvių kalba klausymą, ypač tarp jaunimo ir inteligentijos atstovų. Vietinis kunigas atskirus Laisvės radijo programose girdėtus faktus paminėjo pamokslo metu per mišias.⁴⁴¹ Sovietinis saugumas, atlikęs antisovietinį elgesį skatinusių priežasčių analizę nustatė tiesioginį ryšį su Vakarų radijo bangomis skleidžiama antisovietine propaganda, visi nusižengę asmenys prisipažino sistemiškai klausę užsienio radijo laidų. Pagrindine klausymo priežastimi buvo nurodytas siekis išgirsti informaciją apie tarptautinius įvykius anksčiau, negu ją paskelbia sovietinė spauda bei nacionalistinės paskatos. KGB ataskaitose nurodytos užsienio radijo stočių klausymo priežastys sutapo su Vakaruose atliktų Lietuvos auditorijos tyrimais, kas leidžia pasitikėti nustatyta informacija, bei patvirtina faktą, jog Lietuvoje buvo svarbus nacionalinis elementas. Taip pat paliudija faktą, jog ataskaitose randama fragmentiška informacija apie užsienio radijo klausytojus liudijo bendras tendencijas.

KGB ataskaitose dominuojančios jaunimo ir inteligentijos atstovų kaip pagrindinių Vakarų radijo laidų klausytojų tendencijos išliko iki nepriklausomybės paskelbimo. Akivaizdu, jog sovietinis saugumas disponavo informacija apie ideologinei indoktrinacijai jautriausių visuomenės grupių polinkį ieškoti ideologiškai priešingos informacijos gaunamos Vakarų radijo

⁴³⁹ KGB Mažeikių rajono skyriaus vadovo K. Sarpaliaus 1972 m. rugpjūčio 16 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1960, l. 162.

⁴⁴⁰ KGB Kapsuko rajono skyriaus vadovo Vilko 1970 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1823, l. 50.

⁴⁴¹ KGB Alytaus rajono skyriaus vadovo A. Purbininko 1976 m. kovo 18 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 164, l. 13 – 14.

kanalais. Nepaisant turimos informacijos, KGB nesiėmė platesnių kovos su antisovietine propaganda priemonių.

Sovietinio saugumo veikla nukreipta prieš užsienio radijo stotis neapsiribojo ideologinės diversijos prevencija ir ideologinio auklėjimo stiprinimu Lietuvoje. Bendroje kontržvalgybinėje veikloje KGB 2-osios valdybos 4-asis skyrius agentūrinio tinklo pagalba rinko duomenis apie radijo stočių redakcijose dirbusius asmenis, informacijos iš sovietinės Lietuvos surinkimo kanalus, turizmo kontrolės pagalba kontroliavo asmenų susijusių su radijo stočių veikla judėjimą. Siekdamas įsiskverbti į Vakarų šalių struktūras ir organizacijas sovietinis saugumas rėmėsi plačiai išvystytu agentūriniu tinklu užsienio šalyse. Kadangi KGB disponavo informacija, jog Laisvosios Europos bei Laisvės radijo komitetai bei radijo stotys veikė dalyvaujant CŽV, būtent šie objektai kėlė didžiausią sovietinio saugumo susidomėjimą įgyvendinant kontržvalgybos ir priešininko planų išaiškinimo tikslus. 1972 m. KGB 4-ajam skyriui dirbo 12 agentų užsienyje, pagrindiniu informacijos šaltiniu apie padėtį Laisvės radijo redakcijoje buvo ten dirbęs agentas „Neris”, kuris pateikdavo duomenis ir apie redakcijos darbuotojus. KGB surinko informacija, jog pagrindinis Laisvės radijo tikslas buvo politiškai paveikti SSRS gyventojus siekiant iššaukti jų nepasitikėjimą sovietinės valdžios vykdoma politika, sužadinti abejones socialistine valstybine sistema bei komunistiniais idealais, skatinti opozicijos susikūrimą.⁴⁴² KGB disponavo ir informacija, jog radijo stočių steigiamiesiems komitetams JAV vadovavo su žvalgybos organais bendradarbiaujantys asmenys. Agentas „Neris” taip pat informavo sovietinį saugumą ir apie Laisvės radijo sovietinio regiono auditorijos ir viešosios nuomonės tyrimo departamento, vadovaujamo M. Ralio atliekamas asmenų iš SSRS atvykusių gyventi į Vakarų šalis (pagrindė vokiečių ir žydų) apklausas apie radijo stočių klausymo įpročius.⁴⁴³ Informacija apie Laisvės radijo lietuvių kalbos redakcijos renkama informaciją apie padėtį sovietinėje Lietuvoje ir

⁴⁴² Lietuvos KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus viršininko V. Ginko 1972 m. gruodžio 23 d. pažyma apie skyriaus darbą 1972 m. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 700, l. 105.

⁴⁴³ Lietuvos KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus viršininko V. Ginko 1972 m. gruodžio 23 d. pažyma apie skyriaus darbą 1972 m. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 700, l. 105.

toliau apklausiamus turistus iš SSRS sovietinį saugumą pasiekė ir vėlesniais metais.⁴⁴⁴ Departamentas iš sovietinės Lietuvos atvykusių asmenų apklausas vykdė jau daugiau kaip penkeri metai, tačiau informacija apie atliekamus užsienio radijo stočių auditorijos SSRS tyrimus sovietinį saugumą pasiekė kiek pavėluotai. Kovos su Laisvės radijo lietuvių redakcijos vykdoma veikla planuose buvo numatyta toliau plėsti agentų įsiskverbimą į radijo stoties redakcijos personalą, užmegzti naujus ryšius su darbuotojais, siekti bendradarbiavimo su Lietuvoje gyvenančiais radijo stoties darbuotojų artimaisiais, stiprinti išvykstančiųjų ir atvykstančių į sovietinę Lietuvą asmenų kontrolę, atlikti paruošiamąsias priemones su išvykstančiaisiais į kapitalistines šalis. Taip pat KGB numatė atlikti Laisvės radijo lietuvių redakcijos laidų analizę ir susidarius operatyvinėms situacijoms respublikos spaudoje paneigti radijo bangomis perduotą antisovietinę informaciją.⁴⁴⁵

Agentūrinio tinklo pagalba, KGB turėjo pakankamai detalios informacijos apie JAV radijo stočių redakcijų veiklą, personalo pokyčius, radijo laidų rengimo pobūdį bei JAV vyriausybės planus šių radijo stočių atžvilgiu. Pagrindiniais informatoriais apie Laisvės radijo lietuvių redakcijos ir jos darbuotojų veiklą Miunchene buvo agentai „Vytautas“ bei „Medička“⁴⁴⁶, aktyviai dalyvavę lietuvių išeivių Vokietijoje bendruomeniniame gyvenime bei palaikę ryšius su Laisvės radijo bendradarbiais K. Jokubynu, K. Girniumi, A. Kacu, E. Juodvalkyte ir kitais.⁴⁴⁷ Pirmą dieną užduotimi išvykstantiems į užsienį

⁴⁴⁴ Lietuvos KGB 2-osios valdybos 5-ojo skyriaus vyr. įgaliotinio R. Matiuko 1981 m. sausio 31 d. Lietuvos KGB operatyvinių agentūrinių priemonių planas 1981 – 1983 metams kovai su priešiška „Laisvės radijo“ komiteto ir „Laisvės radijo“ lietuvių redakcijos veikla. LYA, f. K-35, ap. 2, b. 315, l. 5 – 11.

⁴⁴⁵ Lietuvos KGB 2-osios valdybos 5-ojo skyriaus vyr. įgaliotinio R. Matiuko 1981 m. sausio 31 d. Lietuvos KGB operatyvinių agentūrinių priemonių planas 1981 – 1983 metams kovai su priešiška „Laisvės radijo“ komiteto ir „Laisvės radijo“ lietuvių redakcijos veikla. LYA, f. K-35, ap. 2, b. 315, l. 10.

⁴⁴⁶ Agentas „Vytautas“ – Vakarų Vokietijoje gyvenantis gydytojas, iš Lietuvos su tėvais atvykęs 1962 m., užverbuotas sovietinio saugumo 1978 m. remiantis „patriotine“ nostata. „Vyto“ tėvai Miunchene turėjo viešbutį, kuriame dažnai apsistodavo iš sovietinės Lietuvos į Miuncheną atvykę mokslininkai, sportininkai ir kt. asmenys. Vyriausiojo brolio Mečio buvusi žmona Violeta Rakauskaitė buvo „Laisvės“ radijo lietuvių kalbos redakcijos diktore. Aktyviai dalyvavo lietuvių bendruomenės gyvenime Miunchene. Agentė „Medička“ atvyko į VFR 1981 m. ištekėjusi už vokiečio. Kasmet vykdavo į Lietuvą, kur ir buvo tiriama siekiant užverbuoti. KGB rekomendavus ji pradėjo aktyviai dalyvauti lietuvių bendruomenės Vokietijoje Miuncheno skyriaus veikloje.

⁴⁴⁷ ANUŠAUSKAS, A. KGB veikla Lietuvoje. Vilnius: Asociacija „Atvažiavo meška“, 2008, p. 91.

KGB šaltiniams buvo įvardinta ieškoti galimybių užmegzti kontaktą su Laisvės radijo lietuvių kalbos redakcijoje dirbusiais lietuviais.⁴⁴⁸ Kiek mažesne apimtimi sovietinis saugumas disponavo informacija ir apie padėtį Amerikos balso lietuvių redakcijoje. Pavyzdžiui, tiksliai žinojo, kada pradės darbą lietuvių skyriaus Vašingtone redaktoriumi paskirtas Romas Sakadolskis, kuris pakeitė į pensiją išėjusį Petrutį.⁴⁴⁹ Visa operatyvinė veikla siekiant įsiskverbti į „priešiškų balsų“ radijo redakcijas buvo nukreipta būtent į Amerikos balso ir Laisvės radijo (vėliau ir Laisvosios Europos radijo) personalą. Dėl 1980 – 1987 m. surinktos operatyvinės informacijos apie šių radijo stočių veiklą gausos buvo suformuota speciali agentūrinio stebėjimo byla „Efyras“.⁴⁵⁰

KGB rinko informaciją bei taikė operatyvines priemones ir Lietuvoje gyvenantiems užsienio radijo redakcijų darbuotojų artimiesiems. Lietuvos KGB nurodymu buvo siekiama išaiškinti Laisvės radijo komiteto ir pačios radijo stoties darbuotojų ryšius, kurie galėjo būti panaudoti prieš sovietinį režimą. Alytaus rajono KGB skyrius nustatė, jog mieste gyvena Laisvės radijo Miuncheno skyriaus lietuvių redakcijos tuometinio darbuotojo (nuo 1978 m. paskirtas redakcijos vadovu) Kajetono Čeginsko brolis. Tyrinėdami A. Čeginsko ir jo žmonos giminytės ryšius, ypač gyvenusius Vakaruose, sovietinis saugumas susidūrė su problema, jog K. Čeginskas slėpė nuo artimos aplinkos ir operatyvinių darbuotojų faktą apie Vakaruose gyvenusio brolių. Siekdamas atskleisti šią informaciją saugumas siūlė respublikinėje spaudoje publikuoti straipsnį apie K. Čeginsko gyvenimą ir veiklą radijo redakcijoje taip išviešinant jo egzistavimą.⁴⁵¹

Pagrindinės KGB priemonės nukreiptos prieš antisovietines užsienio radijo stotis visų pirma apėmė galimų ryšių su radijo redakcijų darbuotojais paieškomis tiek per agentūrinį kanalą, tiek per giminių ir draugų. Nustatytos pažintys bei užmegzti ryšiai turėjo būti aktyviai panaudojami tolimesnėje

⁴⁴⁸ Lietuvos KGB agento „Lakštučio“ 1982 m. sausio 18 d. agentūrinis pranešimas. LYA, f. K-35, ap. 2, b. 315, l. 43.

⁴⁴⁹ Lietuvos KGB agento „Žemaičio“ 1986 m. liepos 20 d. agentūrinio pranešimo išrašas. LYA, f. K-35, ap. 2, b. 315, l. 99.

⁴⁵⁰ Lietuvos KGB agentūrinio stebėjimo byla „Efir“, LYA, f. K-35, ap. 2, b. 315.

⁴⁵¹ KGB Alytaus rajono skyriaus vadovo A. Purbininko 1976 m. kovo 18 d. ataskaita KGB 5-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui M. Ščensnovičiui. LYA, f. K-11, ap. 1, b. 164, l. 11 – 12.

saugumo įgyvendinamoje operatyvinėje veikloje. Antra KGB vykdytų priemonių prieš užsienio radijo veiklą grupė buvo nukreipta į medžiagos, atskleidžiančios redakcijos darbuotojų „nusikalstamą“ veiklą nepriklausomoje Lietuvoje bei II pasaulinio karo metais rinkimą.⁴⁵² Iš visų radijo stočių transliavusių laidas lietuvių kalba (Vatikano, Madrido, Manilos radijo stotys transliavusios laidas lietuvių kalba dėl jų nepastovaus charakterio ir epizodiškumo saugumo nebuvo vertinamos kaip grėsmė sovietiniam režimui) iki Laisvės radijo laidų pradžios Amerikos balso laidos buvo vertinamos kaip priešiškausiai veikusios prieš sovietinės Lietuvos gyventojus. Taip pat buvo nustatyta, jog Amerikos balso radijo laidų lietuvių kalba sovietinėje Lietuvoje buvo klausoma intensyviausiai. Operatyvinės sovietinio saugumo priemonės nukreiptos prieš užsienio radijo stočių personalą ir jų veiklą buvo informacijos iš Vakarų sklaidos užkardymo plano dalis. Disponavimas informacija apie radijo redakcijose vykusių programų rengimo politikos, personalo, transliuojamo dažnio pasikeitimus, radijo veiklos plėtros planus turėjo garantuoti savalaikį reagavimą ir atitinkamų priemonių taikymą stabdant Vakarietiškos informacijos patekimą ir sklaidą sovietinėje Lietuvoje.

Reagavimas į Vakarų radijo laidų turinį ir jų poveikio ideologiniam visuomenės indoktrinavimui neutraizavimas buvo vienas iš sovietinio saugumo pirmaeilių uždavinių. KGB pažymose radijo laidų lietuvių kalba neigiamas poveikis visuomenei įvardintas nuolatiniu sovietinės santvarkos šmeižimu, nacionalistinių nuotaikų kurstymu bei nepasitikėjimo ir neapykantos socialistinei sistemai skleidimu.⁴⁵³ Vykdydamas sistemingą Amerikos balso lietuvių laidų klausymą, sovietinis saugumas galėjo pakankamai tiksliai nustatyti programų rengimo pasikeitimus bei tikslinį klausytoją, į kurį laidos pagal turinį buvo orientuojamos. Lietuvių kalbos redakcija saugumo buvo kaltinama laidų diferencijavimu, nukreipdama laidas į jaunimo ir inteligentijos atstovų auditoriją. Tiksliai parinkta informacija skatino šių visuomenės

⁴⁵² Lietuvos KGB pirmininko pavaduotojo Vaigausko 1974 m. balandžio 3 d. raštas miestų ir rajonų skyrių vadovams. LYA f. K-41, ap. 1. b. 714, l. 4.

⁴⁵³ Lietuvos KGB pirmininko pavaduotojo Vaigausko 1974 m. balandžio 3 d. raštas miestų ir rajonų skyrių vadovams. LYA f. K-41, ap. 1. b. 714, l. 6-7.

sluoksnių abejones sovietine politine sistema bei skeptišką įvykių sovietinėje Lietuvoje vertinimą. Didžiausią pavojų sovietinio saugumo teigimu kėlė pranešimai apie lietuvių išeivių veiklą bei Lietuvos nepriklausomybės atstatymo idėjos eskalavimas. Buvo pažymėtas ir Amerikos balso lietuvių redakcijos sugebėjimas greitai reaguoti į sovietinėje Lietuvoje vykčius nacionalistinių idėjų ar antisovietinės veiklos apraiškas, plačiai išreklamuojant ir nušviečiant tokius įvykius ir taip skatinant gyventojų priešišką nusistatymą režimo atžvilgiu. Lietuvos KGB disponavo informacija, jog Amerikos baso lietuvių tarnyba Vašingtone per pokalbius su Sovietų Sąjungos piliečiais bei lietuvius išeivius keliaujančius į tėvynę rinko politinę informaciją apie padėtį sovietinėje Lietuvoje, taip pat apie radijo laidų girdimumo galimybes, siekė sužinoti gyventojų nusistatymą radijo laidų atžvilgiu.

Lietuvos KGB atlikęs medžiagos apie užsienio radijo laidų poveikį sovietinės Lietuvos gyventojams analizę teigė, jog didžioji dalis respublikos gyventojų kritiškai vertino Amerikos balso lietuvių redakcijos skleidžiamą „buržuazinę propagandą“, radijo laidos ideologiškai neigiamos įtakos gyventojams neturėjo.⁴⁵⁴ Tokias sovietinio saugumo įžvalgas derėtų vertinti kritiškai, kadangi realaus užsienio radijo poveikio ideologijai „išmatavimo“ mechanizmo nebuvo. Taip pat Vakarų radijo transliacijų poveikio visuomenei sumenkinimą galima paaiškinti KGB vadovybės siekiu pridengti informacijos iš Vakarų užkardymo nesėkmes, kurios liudijo apie organizacijos veiklos spragas. Priešingas radijo laidų poveikis nustatytas jaunimo ir inteligentijos atstovams, kuris nulėmė nacionalistinio požiūrio ir separatistinių nuotaikų susiformavimą.⁴⁵⁵ KGB ataskaitose dominuojantis jaunimo ir inteligentijos segmentai kaip labiausiai linkę klausyti užsienio radijo transliacijų nesikeitė skirtingais laikotarpiais, kas leidžia daryti prielaidą, kad besikartojančios užsienio radijo klausymo tendencijos sovietinio saugumo buvo teisingai įvardintos. Vakaruose atliktos apklausos išskyrė visai kitą užsienio radijo

⁴⁵⁴ Lietuvos KGB pirmininko pavaduotojo Vaigausko 1974 m. balandžio 3 d. raštas miestų ir rajonų skyrių vadovams. LYA f. K-41, ap. 1. b. 714, l. 8.

⁴⁵⁵ Lietuvos KGB pirmininko pavaduotojo Vaigausko 1974 m. balandžio 3 d. raštas miestų ir rajonų skyrių vadovams. LYA f. K-41, ap. 1. b. 714, l. 8.

klausytojų grupę – vidutinio amžiaus vyrus. Toks auditorijos segmentų nustatymo skirtumas susidarė dėl galimybės keliauti į Vakarų, kuri jaunimui buvo neprieinama, dėl ko pastaroji visuomenės grupė nepateko į apklausas Vakaruose.

Pažymose įtvirtinta nuostata, jog didžioji dalis sovietinės Lietuvos gyventojų klausiusių Amerikos balso laidų lietuvių kalba jas vertino kritiškai ir nedarė jokie poveikio klausytojams vertinant iš istorinės perspektyvos ir atsižvelgiant į Vakaruose vykdytas SSRS gyventojų apklausas buvo neteisinga. Visų pirma, Lietuvos gyventojų liudijimai Vakaruose atskleidė itin palankų klausytojų požiūrį į Amerikos balso laidas, kurios buvo vertinamos už objektyvumą, savalaikiškumą, teisingą toną. Antra, gyventojai apklausiami KGB darbuotojų (dažniausiai gavus signalą apie užsienio radijo klausymą arba profilaktikos metu) dėl baimės ir vedini savisaugos jausmo negalėjo saugumo darbuotojui prisipažinti, jog su pasimėgavimu klausė ir labai vertino „priešiškais“ balsais perduodamą informaciją. Dėl šios priežasties tikėtina, kad sovietinis saugumas pagal surinktą medžiagą nežinojo realaus Lietuvos gyventojų požiūrio į Amerikos balso ir kitų stočių laidas.

Didžiausią sovietinės valdžios susirūpinimą kėlė faktas, jog Amerikos balso laidose lietuvių kalba skleidžiama informacija darė poveikį politiškai nebrandiems asmenims, t.y. moksleiviams, kurie paveikti laisvės ir demokracijos idėjų kritikavo ir nepritarė sovietinei politinei santvarkai. Iš skirtingų Lietuvos regionų KGB pasiekė medžiaga apie jaunuolių sistemingai klausiusių Amerikos balso laidas susibūrimus į antisovietinės grupes ir kitus prieš sovietinę valdžią Lietuvoje nukreiptus veiksmus, tokius kaip Lietuvos vėliavos iškėlimas, vasario 16-osios šventimas, antisovietinių atsišaukimų platinimas. Ataskaitose atsispindėjo KGB formuojamas modelis, jog užsienio radijas darė įtaką antisovietiniams pasipriešinimui. Visus antisovietinius išpuolius saugumas vertino kaip užsienio radijo klausymo rezultata, kadangi prasižengę apklaustieji prisipažino sistemingai klausę radijo laidų lietuvių

kalba.⁴⁵⁶ Sovietinė valdžia jau ir anksčiau sulaukdavo signalų apie Lietuvos jaunimo ideologines nuostatas neatitinkančias tų, kurias diegė režimas. Lietuvos komjaunimui 1956 m. pavasarį atlikus studentų apklausą buvo aptikti jaunuoliai, kurie tariamai buvo pavojingai izoliuoti nuo sovietinio gyvenimo, nors egzistavo bendroje politinėje švietimo sistemoje, kuri akivaizdžiai nesugebėjo prasiskverbti į jaunimo grupes. Kaip atsiribojimas nuo sovietinės sistemos buvo vertinamas ir Kanados arba JAV komandų palaikymas per žiemos olimpinės žaidynes. Didžioji komjaunimo apklaustų studentų dalis (net ir aktyvistai) taip pat negalėjo įvardinti dvidešimtojo komunistų partijos suvažiavimo politikos esminių postulatų, neskaitė partijos platinamos medžiagos, laikraščių, kai kurie jaunuoliai net negalėjo įvardinti Komunistų partijos pirmojo sekretoriaus vardo.⁴⁵⁷ Prie akivaizdžių ideologinio darbo su sovietiniu jaunimu problemų ir vidinių Sovietų Sąjungos socialinių bei ekonominių priežasčių prisidėjo užsienio radijo transliacijos, kurios nuolat nušviesdavo chroniškas kaimo vietovės ekonomikos nesėkmes, maisto produktų trūkumus, neišvengiamai tapo pagrindiniu Lietuvos gyventojų informacijos šaltiniu. Sovietinė valdžia nuo pirmųjų Amerikos balso laidų lietuvių kalba fiksavo signalus apie masinę radijo laidų klausymą, tačiau problemos sprendimui pasitelktos priemonės buvo orientuotos į labiau į formą, nei problemos turinį. SSRS KP CK agitacijos ir propagandos skyrius nurodė nedelsiant pakeisti populiariausių sovietinių radijo programų transliavimo laiką, kad jis sutaptų su užsienio radijo transliacijomis.⁴⁵⁸ Ne atsitiktinai būtent pirmojoje iš sovietinių respublikų Lietuvoje 1962 m. gruodžio 20 d. devintą valandą per pirmąją radijo programą į eterį buvo paleista kritinė užsienio radijo laidų transliacijų analizė.⁴⁵⁹ Sovietinė valdžia pasitelkdama kontr-propagandos ir to paties transliacijų laiko priemones kovai su užsienio radijo transliacijomis neatsižvelgė į pagrindinę priežastį, kodėl Sovietų Sąjungos vakarinio regiono

⁴⁵⁶ Lietuvos KGB pirmininko pavaduotojo Vaigausko 1974 m. balandžio 3 d. raštas miestų ir rajonų skyrių vadovams. LYA f. K-41, ap. 1. b. 714, l. 10.

⁴⁵⁷ WEINER, A. Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises. *In Cold War Broadcasting*, p. 302.

⁴⁵⁸ WEINER, A., *ibid.*, p. 310.

⁴⁵⁹ LISANN, *op. cit.*, p. 13.

gyventojai reguliariai jungėsi radijo imtuvus laidoms iš anapus geležinės uždangos. Didžioji dalis sovietinės Lietuvos gyventojų (kituose Sovietų Sąjungos regionuose taip pat) užsienio radijo transliacijų daugiausia klausėsi dėl gaunamos informacijos, dėl laidų turinio. Tuo tarpu sovietinė valdžia neskyrė jokio dėmesio sovietinio radijo laidose pateikiamai medžiagai, laidos buvo rengiamos su tikslu atlikti partijos patikėtą ideologinę funkciją, o ne sudominti klausytoją. Įvertinus su metais didėjančią užsienio radijo klausytojų auditoriją sovietinėje Lietuvoje akivaizdu, kad valdžios pasirinktos priemonės kovoti su priešiškais balsais buvo nepakankamos.

Sovietinis saugumas teisingai nustatė, jog didžiausias užsienio radijo laidų keliamas pavojus Lietuvos gyventojams buvo viešosios nuomonės sovietinės valdžios atžvilgiu pasikeitimas bei grėsmė ideologiniam visuomenės auklėjimui. Mechanizmų išmatuoti Vakarų radijo transliacijų poveikį neišrasta, autoriai tyrinėjantys šią sritį dažnai nesutaria dėl paties „poveikio“ sovietinei visuomenei apibrėžimo. Vertinti JAV radijo transliacijų į sovietinę Lietuvą veiklos rezultatus per viešosios nuomonės dinamikos prizmę praktiškai neįmanoma, kadangi nepakanka duomenų tiesiogiai nustatyti viešosios nuomonės raidos tendencijas veikiant Vakarų radijo laidoms. Visuomenės apklausos vykdytos Sovietų Sąjungoje ir sovietinio saugumo nustatyti „priešišku“ balsų klausymo atvejais liudija ne tiesioginį Vakarų radijo transliacijų poveikį sistemai, bet mažiausią arba potencialų visuomenės susidomėjimą šiomis transliacijomis. Bet koks visuomenės susidomėjimas užsienio radijo laidose transliuojama informacija liudija galimą kitaminčių skaičių, kurie ideologine indoktrinacija paremtoje sovietinėje sistemoje kėlė didžiausią grėsmę režimo stabilumui.

Vakarų radijo transliacijų poveikis sovietinėje Lietuvoje neturėtų būti vertinamas tiesiogiai, kaip skatinantis atvirus veiksmus nukreiptus prieš sovietinį režimą. Nuolatinis informacijos teikimas radijo bangomis vietiniams Lietuvos gyventojams reguliariai primenant jų suverenią praeitį, socialinę ir politinę neteisybę patiriamą dėl sovietinio režimo viešpatavimo bei geografiškai ir kultūriškai artimesnis kitoks gyvenimo būdas turėjo nematomą

poveikį okupacijos dešimtmečiais formavusius antisovietinę Lietuvos gyventojų sąmonę.⁴⁶⁰ Radijo laidose pateikiama politinių įvykių analizė, sovietinės valdžios slepiama informacija apie padėtį SSRS, Lietuvoje ir pasaulyje padėjo puoselėti tikėjimą Lietuvos valstybingumo atkūrimo perspektyva.⁴⁶¹ Tautinės lietuvių savimonės palaikymas prisidėjo prie priešinosi rusifikacijos procesui Lietuvoje, kitokio pobūdžio informacijos, perteikiančios vakarietiškas vertybes, pateikimas skatino gyventojus kvestionuoti sovietinės propagandos siunčiamą žinią, kas galiausiai išsiliejo į pasyvų pasipriešinimą sovietiniam režimui bei susiklosčius palankioms geopolitinėms aplinkybėms sąlygojo bekompromisį Lietuvos gyventojų siekį iš jo išsivaduoti.

⁴⁶⁰ WEINER, A. Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises, p. 317.

⁴⁶¹ BAGUŠAUSKAS, J. R. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, nr. 2 (10), p. 81.

IŠVADOS

I. Šaltojo karo pradžioje JAV vyriausybei komunizmo plėtrą įvertinus kaip grėsmę nacionaliniam saugumui buvo imtasi informacinių ir psichologinių slaptųjų operacijų planavimo ir koordinavimo. Įstatymiškai patvirtinta politinio karo priemonių taikymo strategija, įskaitant ir radijo transliacijų panaudojimą. 1951 m. Valstybės departamentas patvirtino šių radijo transliacijų įsteigimą į sovietinę Lietuvą, tačiau dėl suteikto prioriteto transliacijų plėtrai į satelitines komunistinio režimo šalis, radijo transliacijos inicijuotos nebuvo. Kaip kompensacija už nepradėtas radijo transliacijas greta anksčiau įsteigtos redakcijos Niujorke (vėliau perkeltos į Vašingtoną) buvo atidaryta antroji Amerikos balso lietuvių redakcija Miunchene. Radijo transliacijų kaip politinio karo priemonės įsteigimo į Lietuvą klausimo Valstybės departamentas nesprenė dar du dešimtmečius.

II. *Detanto* laikotarpiu nusistovėjo užsienio radijo operacijų politika – neprovokuoti Maskvos, bet palaikyti demokratijos idėjas. 1974 m. JAV vyriausybei modifikavus viešosios diplomatijos įrankius, išlaisvinimo nuo komunistinių režimų strategija įgavo informacijos iš už geležinės uždangos sklaidos išraišką. JAV vyriausybės buvo priimtas sprendimas įsteigti lietuvių redakciją Laisvės radijo žinyboje. Būtent santykių su Sovietų Sąjunga atšilimo laikotarpiu buvo pradėtos transliacijos į sovietinę, kas Lietuvą demonstravo aktyvią JAV poziciją Lietuvos aneksijos atžvilgiu.

III. Dėl Laisvės radijo institucinių skirtumų ir transliacijų geografinės orientacijos išimtinai į Sovietų Sąjungą, pastarojo transliacijų pradžia galėjo būti suprasta kaip JAV vykdytos Baltijų šalių okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politikos pasikeitimas. Laisvės radijo transliacijų išimtinai į Sovietų Sąjungą politikos principai kirtosi su Lietuvos teisiniu statusu nepripažinusi jos inkorporacijos į SSRS sudėtį. Tačiau, *detanto* laikotarpiu šiltėjantys santykiai tarp JAV ir SSRS ir grėsmė, jog Jungtinių Valstijų požiūris į Baltijos šalis pasikeis, nulėmė, jog beveik dešimtmetį į sovietinę Lietuvą buvo transliuojamos Laisvės radijo laidos lietuvių kalba. 1980 m.

tarpininkaujant JAV senatoriams lietuvių kalbos tarnyba perkelta po Laisvosios Europos skėčiu. Laisvosios Europos radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą buvo traktuojamos kaip JAV Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos įgyvendinimo aktyvi priemonė. Struktūriškas lietuvių redakcijos perkėlimas instituciniam pavaldumui Europos valstybėms, o ne SSRS transliuojančios Laisvosios Europos radijo stoties žinybon simbolizavo Baltijos šalių kultūrinį ir vertybinį priskyrimą Europos civilizacijai.

IV. Nepripažinimo politikos dinamikos atžvilgiu, per visą okupacijos laikotarpį vykdytos Amerikos balso lietuvių redakcijos transliacijos demonstravo tvirtą JAV vyriausybės nuostatą Baltijos šalių aneksijos atžvilgiu. Amerikos balso radijo stotis priskirta Valtybės departamento struktūrai ir atstovavusi oficialiąją JAV vyriausybės politiką per visą radijo transliacijų laikotarpį neatliko tiesioginio įrankio funkcijos įgyvendinant užsienio politiką. Dar 1951 m. pradėtos transliuoti Amerikos balso radijo laidos lietuvių kalba vienareikšmiškai simbolizavo Lietuvos aneksijos nepripažinimą.

V. Laisvosios Europos ir Laisvės radijo programos buvo rengiamos vadovaujantis „pakaitinio“ radijo, įsteigto už tikslinės teritorijos ribų, bet turėjusio atlikti vietinio transliuotojo funkcijas, koncepciją. Tokiu būdu sovietinės auditorijos gaudavo savalaikius pranešimus apie įvykius, kurie sovietinės valdžios buvo slėpiami bei vakarietišką jų interpretaciją. Radijo laidos kuriamos tiksliai tai šaliai, į kurią ir transliuojamos siekė įgyti klausytojų palankumą, kas buvo įmanoma tik išlaikant objektyvų radijo laidų toną bei vidinių procesų vykusių šalyje išmanymą. Komunistinio režimo kritika, pasaulio įvykių apžvalga, transliacijos apie gyvenimą Vakaruose bei nepriklausomos Lietuvos istorijos faktų priminimas Laisvės radijo laidose prisidėjo prie sovietinės Lietuvos visuomenės požiūrio į režimą formavimą, istorinės atminties palaikymą. Pagrindinis Laisvosios Europos ir Laisvės radijo tikslas buvo informuoti sovietines visuomenes, griežtai vengiant skatinti bet kokią pasipriešinimą režimui. Radijo laidos, rengtos įvertinant Lietuvos politinę ir sociokultūrinę specifiką liudijo ne tik jos nepripažinimą Sovietų Sąjungos

sudėtyje, bet ir suteiktą svarbų vaidmenį idėjinėje Vakarų kovoje su komunizmu.

VI. Svarbų vaidmenį Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos šalis įsteigime vaidino Baltijos šalių išeivių politiniai veikėjai, kurie kreipėsi į visus aukščiausius JAV pareigūnus siekdami įtikinti, kad Laisvosios Europos radijo laidos į okupuotas Baltijos valstybes buvo būtinos. Aktyviausiai veikė Amerikoje gyvenantys išeiviai iš Lietuvos, o ne pagrindinės išeivijos organizacijos VLIK'as, Santara-Šviesa ar Diplomatinė tarnyba. Tai nulėmė jau įsitvirtinusių lietuvių kilmės amerikiečių galimybės prieiti prie aukštus postus užimančių politikų. Savo ruožtu išeivių iš Lietuvos organizacijos buvo užsiėmusios tiesiogine Lietuvos laisvinimo veikla. Transliacijų įsteigimas Laisvės radijo rėmuose reiškė tam tikrą Lietuvos išeivių ambicijų atsisakymą, kadangi dvejus dešimtmečius buvo kreipiamasi išimtinai dėl „Laisvosios Europos“ radijo transliacijų į sovietinę Lietuvą. Pagrindinės organizacijos, kėlusios radijo transliacijų į Baltijos šalis klausimą, buvo Jungtinis Amerikos lietuvių nacionalinis komitetas, Laisvosios Lietuvos komitetas, Detroito lietuviai, Amerikos lietuvių moterų sąjunga.

VII. Ypatingą reikšmę Laisvosios Europos bei Amerikos balso radijo transliacijos įgavo lūžiniais Lietuvos istorijos metais. Atgimimo laikotarpiu sparčiai besirutuliojant politiniams įvykiams, o sovietinei valdžiai vis dar įgyvendinant informacijos cenzūrą, Vakarų radijo transliacijos tapo pagrindiniu žinių šaltiniu Lietuvos visuomenei. Užsienio radijo stotims teko atsakomybė skirti ypatingą dėmesį radijo laidų turiniui, kad būtų išvengta aktyvaus pasipriešinimo režimui skatinimo. Užsienio radijo transliacijos tapo pagrindiniu informacijos šaltiniu apie šalyje vykusius pasikeitimus. Tuo laikotarpiu Amerikos balso lietuvių redakcijos pradėta įgyvendinti telefoninė žurnalistika radijo bangomis skelbusi balsus iš Lietuvos suteikė moralinį palaikymą Lietuvos gyventojams kritiniais istoriniais momentais Atgimimo laikotarpiu. Radijo transliacijose apžvelgiami politiniai įvykiai perteikiami per vakarietiškojo požiūrio prizmę prisidėjo prie Lietuvos visuomenės formavimosi, galiausiai privedusio prie besąlygiškos nepriklausomybės siekių.

VIII. LER/LR vykdyta SSRS gyventojų užsienio radijo klausymo įpročių apklausa suteikė informacijos apie Sovietų Sąjungos visuomenę bei leido įvertinti rengiamų programų efektyvumą ir prieinamumą. Vakaruose atliktos sovietinės Lietuvos gyventojų apklausos liudijo, jog užsienio radijo klausymas buvo plačiai paplitęs šalyje. Pagal surinktus apklausų duomenis statistinis užsienio radijo klausytojas – vidutinio amžiaus išsilavinęs vyras, miestietis, dažniausiai inteligentijos atstovas. Pagrindinis sovietinės Lietuvos visuomenės segmentas klausęs Vakarų radijo stočių buvo išsilavinęs asmenys, būtent tie, kurie stūmė visuomenės raidą pirmyn. Taip pat tai buvo karta, kuri dar prisiminė nepriklausomą Lietuvą bei matė sovietinio režimo įgyvendinamas represijas, žemės nacionalizaciją, kolūkių steigimą. Vakarų radijo laidos pasiekusios šią tikslinę auditoriją prisidėjo prie tautinės sąmonės palaikymo ir pasyvaus pasipriešinimo sovietiniam režimui.

IX. Lyginant su kitais SSRS regionais, sovietinės Lietuvos gyventojai buvo imlesni ir jautresni informacijai iš Vakarų, todėl ir radijo laidų poveikis jiems buvo kitokio pobūdžio nei likusioje Sovietų Sąjungos dalyje. Sovietinės Lietuvos gyventojams užsienio radijo transliacijos buvo ypatingos svarbos, liudijančios ne tik faktą, jog Vakarai nepripažįsta sovietinės aneksijos neteisėtumo, bet ir skatinusios pasyvaus antisovietinio pasipriešinimo režimui nuotaikas, leidusias bent informacinėje erdvėje dalinai neatitrūkti nuo likusio pasaulio gyvenimo realijų.

X. Sovietinės valdžios atsakas į Vakarų radijo transliacijas nebuvo vien brangiai kainavusios radijo signalo slopinimo sistemos vystymas bei radijo cenzūros įgyvendinimas. Nuo pat šeštojo dešimtmečio pabaigos sovietinis saugumas disponavo informacija apie sovietinės Lietuvos visuomenėje paplitusį vadinamųjų „priešiškų balsų“ klausymą. Tokia veikla režimo buvo vertinama kaip antisovietinė, kelianti grėsmę komunistinei ideologijai bei pasireiškianti nacionalistiniais išpuoliais. Pagal turimą informaciją, pagrindiniais „priešiškų balsų“ klausytojais buvo jaunimas, t.y. visuomenės segmentas su dar nesusiformavusiomis politinėmis pažiūromis ir jautriausias ideologiniam poveikiui. Informacija, liudijanti užsienio radijo klausymosi

populiarumą tarp jaunimo, sovietinio saugumo buvo gaunama iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos. Pagrindinės priemonės, kurių imtasi siekiant užkirsti kelią „priešiškų balsų“ poveikiui buvo ideologinio auklėjimo stiprinimas vidurinėse ir aukštosiose mokyklose. Įvertinus užsienio radijo klausymo masiškumą sovietinėje Lietuvoje saugumo taikytos priemonės buvo nepakankamos, kad galėtų atsispirti vakarietiškujų idėjų ir vertybių neoficialiai sklaidai visuomenėje.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Nepublikuoti šaltiniai

I. Huverio Instituto archyvas

Laisvosios Europos radijo/Laisvės radijo (LER/LR) korporatyviniai dokumentai.

LER/LR vykdančiojo viceprezidento tarnyba. Lietuvių kalbos redakcija.

Dėžė: 417, b. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Bendrieji Baltijos šalių dokumentai. D. 153, b. 1, 2, 3, 4.

Baltijos šalių išeivių veikla 1951 – 1958 m. D. 153, b. 5.

Baltijos šalių išlaisvinimo komitetų veikla 1949 -1972 m. 153, bylos Nr. 6, 7, 8, 9, 10.

Laisvosios Lietuvos komitetas. D. 162, b. 17.

Programų vertinimo departamentas. Laidos lietuvių kalba. D. 448, 462, b. 1, 2, 3, 4. PROGRAM EVALUATION, 1979-1994.

Sovietinio regiono auditorijos ir nuomonės tyrimų departamentas.

Tikslinių sričių klausytojų apklausos ataskaitos. D. 560, 561, 562, 566, 567, 570.

Auditorijos tyrimų departamentas.

Auditorijos tyrimai D. 270, b. 7, 8.

D. 271, b. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

D. 1673, b. 6, 7, 8, 9.

Auditorijos tyrimų apžvalgos D. 936, b. 12. D. 1545, b. 5.

II. Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

LYA, f. K-1, ap. 1, b. 561, 569, 660, 714, 715, 731, 784, 1640.

LYA, f. K-1, ap. 2, b. 17.

LYA, f. K-1, ap. 46, b. 118.

LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1823, 1960, 2589.

LYA, f. K-35, ap. 2, b. 315.
LYA, f. K-41, ap. 2, b. 700.
LYA, f. 1771, ap. 257, b. 254.
LYA, f. 1771, ap. 259, b. 266.
LYA, f. 1771, ap. 260, b. 229.
LYA, f. 1771, ap. 265, b. 207, 208, 209, 211.
LYA, f. 1771, ap. 268, b. 234.

III. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), Vaizdo ir garso skyrius:
f. Amerikos balsas, garso kasetės nr. 1598, 1656, 1661, 1703, 1717, 1766,
1767, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1838, 1879.

IV. Pasaulio lietuvių archyvas

Labanauskas P. J. A Study of the Lithuanian Service of the Voice of America, 1951-1964 (111 psl.). Degree date: 1964; Pasaulio lietuvių archyvas, reg. nr. 12652, dėžės nr. 23.

Pokalbis su Romu Sakadolskiu (Vilnius, 2011 m. kovo 23 d.; Vilnius, 2012 m. balandžio 4 d.; Vilnius, 2014 m. rugpjūčio 21 d.).

Pokalbis su Kęstučiu Girniumi (Vilnius, 2014 m. rugsėjo 29 d.)

Publikuoti šaltiniai

JAV Valstybės departamentas, Istoriko kabineto svetainė:

<http://history.state.gov/>

Foreign Relations of the United States 1945–1950, Emergence of the Intelligence Establishment. Ed. C. Thomas Thorne, David S. Patterson. Washington: United States Government Printing Office, 1996.

Foreign Relations of the United States, 1950–1955, The Intelligence Community, 1950–1955
Ed. Douglas Keane, Michael Warner. Washington: United States Government Printing Office, 2007.

Foreign Relations of the United States, 1952–1954, National Security Affairs, Volume II, Part 1, Ed. Lisle A. Rose, Neal H. Petersen. Washington: United States Government Printing Office, 1979.

Foreign Relations of the United States, 1952–1954, National Security Affairs, Volume II, Part 2, Ed. Lisle A. Rose, Neal H. Petersen. Washington: United States Government Printing Office, 1983.

Foreign Relations of the United States, 1955–1957, National Security Policy, Volume XIX. Ed. William Klingaman, David S. Patterson, Ilana Stern. Washington: United States Government Printing Office, 1990.

Istorinė literatūra

1. ABSHIRE, David. International Broadcasting: A New Dimension of Western Diplomacy. Sage publications, 1976.
2. ANUŠAUSKAS, Arvydas. KGB veikla Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai. Vilnius: Asociacija „Atvažiavo meška”, 2008. 251 p. ISBN 978-609-95038-0-6.
3. ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. Laisvosios Lietuvos komiteto JAV veikla. // *Lietuvos istorijos studijos*, 2013, t. 31, p. 115-137.

4. ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. Vakarų pagalbos mito Lietuvos partizanams analizė. // *Genocidas ir rezistencija*, 2014, nr. 1 (34), p. 109-124.
5. BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas. Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas. Vilnius: 1999. 447 p. ISBN 9986-757-27-4.
6. BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, nr. 2 (10). 62-91 p.
7. BANIONIS, Juozas. Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose 1940-1975, Vilnius: LGGRTC, 2010. 320 p. ISBN 9986-757-54-1.
8. BROWNE, R. Donald. The Voice of America: Policies and Problems. Association for Education in Journalism: 1976.
9. Cold war broadcasting impact. Report on a conference organized by the Hoover Institution and the Cold War International History Project of the Woodrow Wilson International Center for Scholars at Stanford University, October 13–16, 2004.
10. Cold War Broadcasting. Impact on the Soviet Union and Eastern Europe. CEU Press: Budapest, 2010.
11. CORKE, Sara-Jane. George Kennan and the Inauguration of Political Warfare. *The Journal of Conflict Studies*, vol. 26, No. 1, 2006.
<http://journals.hil.unb.ca/index.php/jcs/article/view/2171/2570>
12. CORKE, Sara-Jane. US Covert Operations and Cold War Strategy: Truman, Secret Warfare and the CIA, 1945-53. Routledge: 2007. 256 p. ISBN 978-0415420778.
13. CRITCHLOW, James. Public Diplomacy During the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 2004, Vol. 6, No. 1, p. 82.
14. CRITCHLOW, James. Radio Liberty: Radio hole-in-the-head. BookSurge Publishing: 2006. 216 p. ISBN 978-1419624742.
15. CULL, Nicholas. Public Diplomacy: Lessons from the Past. Los Angeles: Figueroa Press, 2009. 62 p. ISBN 978-1-932800-60-9.

16. CUMMINGS, Richard H. Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950-1989. McFarland: 2009. 320 p. ISBN 0786453001.
17. CUMMINGS, Richard H. Radio Free Europe's "Crusade for Freedom": Rallying Americans Behind Cold War Broadcasting, 1950-1960. McFarland: 2010. 265 p. ISBN 0786462078.
18. DENNIS, E. Everett, GERBNER, George, ir ZASSOURSKY, N. Yassen. Beyond the Cold War: Soviet and American media images. California: Sage Publications, 1991. 180 p. ISBN 0-8039-39-01.
19. ECHEVARRIA, J. Antulio. Wars of Ideas and *The War of Ideas*. Strategic Studies Institute: 2008. 63 p. ISBN 1-58487-359-0.
20. FORTNER, S. Robert. Public Diplomacy and International Politics. The Symbolic Constructs of Summits and International Radio News. Praeger: 1994. ISBN 0-275-93594-9.
21. GADDIS, John. The Cold War: A New History. Penguin Books: 2006. 352 p. ISBN 978-0143038276.
22. GREENFIELD, Mark Jonathan. The Private Zone: a Development in Soviet Political Communication Since Stalin. Doctoral Dissertation, University of Oklahoma, 1981, 247 p.
23. HEIL, Alan L. Jr. Voice of America: a history. Columbia University Press: 2003. 544 p. ISBN 978-0231126748.
24. HEIL, Alan; SHIELE, Barbara, „The Voice Past: VOA, the USSR and Communist Europe“ in *Western Broadcasting Over the Iron Curtain*, ed. Short. 102 p.
25. HOBSBAWM, Eric, *Kraštutinių amžius*. Vilnius, 2000.
26. INKELES A., RAYMOND A. B. The Soviet Citizen. Daily Life in a Totalitarian Society. Cambridge, 1959.
27. JANAUSKAS, Giedrius. Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX amžiaus 6-9 dešimtmečiais, Vilnius: Versus Aureus, 2009. 344 p. ISBN 9955-34-177-7.

28. JOHNSON, R. A. Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond. Stanford: 2010.
29. JONUŠAUSKAS, Laurynas. Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940-1991 m., Vilnius, 2003.
30. JURKUTĖ, Mingailė, ir ŠEPETYS, Nerijus. Demokratija Lietuvoje. Pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose. Vilnius: Naujasis Židinys – Aidai, 2011. 462 p. ISBN 978-609-95059-5-4.
31. KAVALIAUSKAITĖ, J. ir RAMONAITĖ, A., Sąjūdžio ištakų beieškant. Vilnius: Baltos lankos, 2011. 439 p. ISBN 978-9955-23-532-3.
32. KISSINGER, Henry. Diplomacija. Vilnius: Pradai, 2003. 902 p. ISBN 9986943884.
33. KRAUJELIS, Ramojus. Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940 – 1953 metais. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008. 312 p. ISBN 9789955333715.
34. KRAUJELIS, Ramojus. Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940-1953 metais, Vilnius, 2008. 312 p. ISBN 9789955333715.
35. KRAUJELIS, Ramojus. Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940-1953 metais. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2006.
36. KRUGLER, F. David, The Voice of America and domestic propaganda battles, 1945–1953. University of Missouri: 2000. 264 p. ISBN 978-0-8262-1302-0.
37. LEONARD, Mark. Public Diplomacy. London: The Foreign Policy Center, 2002. 183 p. ISBN 1-903558-131.
38. L'HOMMEDIU, Johnatan. Baltic Language Broadcasting: Èmigrè Politics and American Cold War Radios. Journal of the Institute of Latvian History. Issue 91, 2014, p. 94-119.

39. L'HOMMEDIU, Johnatan. Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948-1960. Unpublished Doctoral Thesis, University of Turku, 2011, 360 p.
40. L'HOMMEDIU, Johnatan. *Investigation and Legacies of the House Select Committee 1953 – 1955*. Journal of American Ethnic History. Vol. 31, No. 2 (Winter 2012), p. 41-67.
41. LINDAHL, Rutger. *Broadcasting Across Borders: a Study on the Role of Propaganda in External Broadcasts*. Lund: Gleerup, 1978.
42. LISANN, Marie. *Broadcasting to the Soviet Union. International politics and radio*. New York: Praeger Publications, 1975.
43. LYNN, Kádár, ed. *The Inauguration of “Organized Political Warfare”: the Cold War Organizations Sponsored by the National Committee for a Free Europe/ Free Europe Committee*. Budapest: CEU Press, 2013. 610 p. ISBN 978-0-9859433-0-1.
44. MICKELSON, Sig, *America's Other Voice: The Story of Radio Free Europe and Radio Liberty*. Praeger Publishers:1983. 269 p. ISBN 0275917223.
45. MITROVICH, Gregory. *Undermining the Kremlin. America's Strategy to Subvert the Soviet Bloc, 1947–1956*. Ithaka: 2000. 248 p. ISBN 978-0801437113.
46. NELSON, Michael. *War of the Black Heavens. The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University press: 1997. 277 p. ISBN 0-8156-0479-3.
47. NOBLE, Andrew V. *Bullets and broadcasting: Methods of subversion and subterfuge in the CIA war against the Iron Curtain*. Dissertation, University of Nevada, 2008, 151 p.
48. NYE, S. Joseph. *Public Diplomacy and Soft Power*. Annals of the American Academy of Political and Social Science, 2008, No. 616, p. 94-109.
49. NORKUS, Zenonas. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios sociologijos*

- požiūriu. Mokslinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. 742 p. ISBN 9789955332312.
50. OGNIANOVA, Ekaterina ir ENDERSBY, James W. Objectivity Revised: A Spatial Model of Political Ideology and Mass Communication. Association for Education in Journalism and Mass Communication: 1996. 36 p.
51. OSGOOD, A. Keneth, Hearts and Minds. The Unconventional Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 2002, No. 2, p. 85-107.
52. PARTA, Eugene. R. Audience Research in *Extremis*: Cold War Broadcasting to the USSR. *Journal of Audience and Reception Studies*. 2011, vol. 8, p. 104-131.
53. PARTA, Eugene. R. Discovering the Hidden Listener. An Assessment of Radio Liberty and Western Broadcasting to the USSR During the Cold War. Hoover Institution Press: 2007, 116 p. ISBN 0-8179-4732-9.
54. PARTA, Eugene. R., KLENSIN, I. and POOL, I. S. The Shortwave Audience in the USSR: Methods for Improving the Estimates. *Communication Research*, Vol. 9, No. 4 (October 1982), p. 581-606.
55. PARTA, Gene. Discovering the hidden listener. Stanford University: Hoover Institution Press, 2007. 116 p. ISBN 978-0-8179-4732-3.
56. PLEIKYS, Rimantas. Jamming. Vilnius: R. Pleikys, 1998. 136 p.
57. PLEIKYS, Rimantas. Radijo canzūra Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje 1948 – 1988 metais. *Genocidas ir rezistencija*, 1999, nr. 2 (6), p. 136-139
58. PRICE, Monroe. Public Diplomacy and the Transformation of International Broadcasting. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 2003, 21 (1), p. 51-85.
http://repository.upenn.edu/asc_papers/120
59. PUDDINGTON, Arch. Broadcasting Freedom. Kentucky University Press, 2000. 382 p. ISBN 978-0-8131-9045-7.

60. RICHMOND, Yale. Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain. Pennsylvania State University Press: 2004. 264 p. ISBN 978-0271025322.
61. ROTH-EY, Kristin. Moscow Prime Time. How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War. Cornell: Cornell University Press, 2011. 315 p. ISBN 978-0-8014-4874-4.
62. SOSIN, Gene. Sparks of Liberty: An Insider's Memoir of Radio Liberty. Penn state University Press: 2010. 340 p. ISBN 978-0271027302.
63. STONEMAN, Timothy. A Bold New Vision: The VOA Radio Ring Plan and Global Broadcasting in the Early Cold War. Technology and Culture. Vol. 50, nr. 2, 2009. 316-344 p.
64. The Right to Know. Report of the Presidential Study Commission on International Radio Broadcasting. Washington: US Government Printing Office, 1973. 91 p.
65. VITAS, Robert A. The United States and Lithuania. The Stimson Doctrine of Nonrecognition. New York: Preager, 1990. 175 p.
66. VOSILIŪTĖ, Anelė. Sociology - Lithuania. In: Kaase, Max (Ed.); Sparschuh, Vera (Ed.) ; Wenninger, Agnieszka (Ed.). Informationszentrum Sozialwissenschaften (Ed.): Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989-2001). Berlin, 2002.467-483 p. ISBN 3-8206-0139-2.
67. WALSH, Daniel C. Walsh, The History of the US Information and Educational Exchange Act of 1948 and Three Arguments for the Termination of its Prohibition on Domestic Release of Information. International Journal of Communications Law and Policy. 2011, Issue 14. P. 3–4.
68. WARNER, Michael ed. CIA Cold war records: the CIA under Harry Truman. University Press of the Pacific: 2005. 524 p. ISBN 1410221083.

69. YANAGIZAWA-DROTT, David. Propaganda and Conflict: Theory and Evidence from the Rwandan Genocide. *The quarterly Journal of Economics*. 2012.
70. YURCHAK, Alexey. Everything was forever, until it was no more: the last Soviet generation. Princeton: Princeton University Press, 2006. 352 p. ISBN 978-0691121178.
71. СИДОРЕНКО, А. Г. Тактика идеологической диверсии империалистических спецслужб против СССР в современных условиях и некоторые вопросы борьбы с ней органов КГБ. Труды Высшей школы (КГБ СССР). Москва: 1974, No. 7, стр. 34-56.

Sprauda:

Студент и жизнь // Советская Литва, 1968 m. birželio 16 d.

Отрава в красивой упаковке//Советская Литва, 1987 m. lapkričio 16 d.

Patariamoji lietuvių grupė // Lietuva, 1951, Nr. 1, p. 78.

Priedai

Priedas Nr. 1. Laisvosios Europos radijo direktoriaus R. E. Lango 1953 m. rugpjūčio 14 d. memorandumas Laisvosios Europos komiteto valdybai „Dėl LER transliacijų įsteigimo į Latviją, Estiją ir Lietuvą tikslingumo” [grifas *visiškai slaptai*].⁴⁶² Pateiktame memorandume įvardijami argumentai už ir prieš transliacijas į Baltijos šalis, Laisvosios Europos radijo galimybės rengti kokybiškas laidas į regioną, planuojami redakcijų ir techninių galimybių gerinimo biudžetai, paskaičiuojami radijo laidų rengimo kaštai ir galima graža, geopolitinė situacija.

Priedas Nr. 2. Laisvosios Europos/Laisvės radijo sovietinės auditorijos tyrimų departamento vadovo G. Partos 1974 m. spalio 22 d. memorandumas radijo Politikos formavimo skyriui „Laisvės radijas ir Vakarų transliacijos į Baltijos respublikas”.⁴⁶³ Memorandume pateikiama Vakarų radijo transliacijų klausytojų Baltijos šalyse auditorijos statistinė analizė, aprašomi radijo klausytojų įpročiai, girdimumo aprėpties prielaidos palyginant su kitomis SSRS respublikomis.

Priedas Nr. 3. Laisvės radijo Auditorijos tyrimų departamento asmenų iš sovietinės Lietuvos keliaujančių arba emigravusių į Vakarus apklausos 1961-1973 m.⁴⁶⁴ Po 1973 m. departamentui įdiegus naują Sovietų Sąjungos gyventojų Vakaruose apklausų simuliacijos modelį, surinkti duomenys buvo pateikiami skaičiais, nedetalizuojant užsienio radijo klausymo įpročių, slopinimo signalo stiprumo ir t.t.

⁴⁶² Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai b. 270. 1.

⁴⁶³ Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai b. 1673. 7.

⁴⁶⁴ Soviet Area Audience and Opinion Research Department Target Area Listening Report (TALR) # 153, 154, 1961. Hoover Institution Archives, RFE/RL Corporate Records, b. 563, f. 1; TALR # 43, 140, 1962. *Ibid.*, b. 563, f. 2; TALR # 25, 62, 1963. *Ibid.*, b. 563, f. 4; TALR # 8, 102, 1964. *Ibid.*, b. 563, f. 5; TALR # 43, 95, 1966. *Ibid.*, b. 563, f. 8; TALR, # 7, 10, 23, 1967. *Ibid.* b. 563, f. 9; TALR, #41-150, 1967. *Ibid.*, b. 564, f. 1; TALR # 151-315, 1967. *Ibid.*, b. 564, f.1; TALR #162-589, 1968. *Ibid.*, b. 564, f. 4; TALR # 1-227, 1969. *Ibid.*, b. 564, f. 5; TALR # 228-355, 1969. *Ibid.* b. 564, f. 6; TALR #1-425, 1970. *Ibid.*, b. 565, f. 1; TALR # 1- 102, 1972. *Ibid.*, b. 565, f. 2; TALR #1-245, 1973. *Ibid.*, b. 565, f. 5.

STRICTLY
CONFIDENTIAL

14 August 1953

MEMORANDUM

TO: The President's Committee

FROM: The Director of Radio Free Europe

SUBJECT: Results of Radio Free Europe's staff study on the advisability of the origination of broadcasts to Latvia, Estonia and Lithuania.

Having consulted the RFE staff fully on the subject of Baltic broadcasts, I am detailing herewith the major questions which arose concerning the advisability of branching out into three more target areas.

The first question is of a general nature and in no way deals with the Baltic area as such. Given certain budget standards and budget experiences built up during a period of four years--an experience recently seemingly made more currently valid by a \$1,031,455 budget cut--Radio Free Europe is reluctant to expand into additional target areas.

1. As best we can sort out the various claims and counter-claims, we have a very substantial and believing audience in Poland, Czechoslovakia and Hungary. Despite heavy jamming, RFE's budgets for technical equipment seem to have been adequate to ensure continuing delivery of the message to the three major target areas with a sufficient degree of dependability. It should be remembered, however, that this was also the case when three years ago we began broadcasts to these three areas over one 7½ kw transmitter. Success of message delivery is always a relative matter and I am by no means certain that we are relatively a great deal better off today than we were the very first day RFE went into operation. Thanks to a very heavy program of capital expenditures and a very excellently conceived engineering program, our relative strength prevails. It will not prevail for very many months unless RFE continues to plow additional capital funds into additional plant. This is due to two very obvious factors:

a. The success of RFE's programming efforts seems to constantly attract additional enemy jamming facilities to insure the regimes against delivery.

STRICTLY
CONFIDENTIAL

or distributed without the specific authori-
zation of the Hoover Institution Archives.

HOOPER INSTITUTE
ON WAR REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY
BE PROTECTED BY COPYRIGHT
LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

STRICTLY
CONFIDENTIAL

-2-

b. The complete failure of all western science and research to provide any answer whatsoever, other than additional power, for the successful combatting of jamming.

It should be said in passing that, at least in Czechoslovakia, Hungary and Poland, there has been from the start adequate information and documentation on the availability of listeners from the standpoint of their ownership of and ability to maintain radio receiving equipment. It should also be stated that one of the major reasons RFE has never pushed its Rumanian and Albanian programming is because of the relatively small number of sets in these areas, the poor condition of those sets, and the presence of a large amount of wired radio, particularly in Rumania. In other words, we have spent most of our dollars where the greatest listening potential exists. Very fortunately, with the exception of Bulgaria, our political and effectiveness potential pretty well matched the technical potential--all things considered.

2. Because RFE management has always feared it would suffer if it grew too large, RFE has consistently maintained these policies.

Refusal to create a monstrous bureaucracy in Munich, or elsewhere, by adding additional target areas to any one operation. We have found that there are only so many unique people in this world--unique from the standpoint of energy, from the standpoint of qualifications, from the standpoint of conviction. To add additional target countries, and therefore large numbers of people to the Munich organization, would only create a less favorable set of conditions for the already established Czechoslovak, Hungarian and Polish program centers. It is very obvious that, for instance, as brilliant as William Griffith is, his knowledge and judgment on Czechoslovak, Hungarian and Polish affairs would be diminished more than proportionately were RFE to add Rumanian, Bulgarian, Estonian, or whatever, programming, to the Munich operation.

Besides, the sheer weight of the bureaucracy required to administrate the affairs of additional desks would in itself kill the real basic strength of RFE, namely, the attitude and conviction of the people who work for RFE, the atmosphere and conditions under which they work, and, again, the "Illusion of Freedom of Operation" which is given them.

STRICTLY
CONFIDENTIAL

or distributed without the specific authori-
zation of the Hoover Institution Archives.

HOOPER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Sanford, California 94060

NOTICE: THIS MATERIAL MAY
BE PROTECTED BY COPYRIGHT
LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

26

STRICTLY
CONFIDENTIAL

-3-

It is precisely for these reasons that RFE has recommended a totally new location for broadcasting to Bulgaria. (It should be understood that these are but some of the reasons for the recommendation of a Turkish location, important as they are.)

It would be altogether necessary, were we to broadcast to the Baltic area, for us to find a totally new origination location. Unlike the Bulgarian-Turkish situation, such a location would be hard to come by, because of various political factors. Nor, because of propagation problems, could we easily find an equally desirable location. Technically, we would have to get into these areas through long or medium wave radio. If we went to the Island of Oland or to the Island of Gotland we would, besides great logistic and security problems (providing the principal political question of whether or not we could locate there could be satisfactorily dealt with-- and I am sure it could not), have managed to locate ourselves in a far corner of the earth quite removed from normal press, radio, news, and other services. Contrary to the Munich and/or Istanbul situation, I should think that a staff in Oland and/or Gotland would feel very far removed from the world in general, not to speak of Latvia, Lithuania and Estonia. How one broadcasts convincingly without proper attitude and in this kind of a detached atmosphere, I do not know.

3. Years ago we engaged in serious discussions about the pros and cons of heavy American identification of RFE. We have long since learned the validity of Frank Altschul's and Howard Chapin's remarks to the effect that we must identify the power and might of America as being behind and close to the Voice of Free Poland, the Voice of Free Czechoslovakia, the Voice of Free Hungary--"the illusion of freedom" notwithstanding.

Today, the Pole both at home and in exile knows pretty well that he has been "deserted" by the British and the French and America stands out as his one great hope. It is obvious, then, that without American identification, the Voice of Free Poland would have little strength in view of these conditions.

Where exile representation is not officially recognized by the Government of the United States, the point might be argued successfully both ways; but in the Baltic situation wherein the United States of America officially recognizes ambassadors of the pre-Russian coup Baltic governments to be the official representatives of their peoples, the argument is conclusive.

STRICTLY
CONFIDENTIAL

or distributed without the specific authori-
zation of the Hoover Institution Archives.

NOV 19 11 11 AM '51
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Sanford, California 94060-9000

NOTICE: THIS MATERIAL MAY
BE PROTECTED BY COPYRIGHT
LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

20

STRICTLY
CONFIDENTIAL

-4-

Had I, or had the members of the RFE staff, the choice of broadcasting over non-official RFE versus official Voice of America, we would not hesitate long in choosing the latter as the more powerful medium. In this particular area, RFE would have to build power from a very small beginning bit of capital--and that power could only grow to limited strength at best--whereas VOA would start with immense capital and need only change programming techniques and substance in order to turn out truly powerful broadcasts.

It is very possible, therefore, that a properly conceived VOA Baltic program need not be on the air for as many hours a day as a properly conceived RFE program. I feel we are victims of our own Crusade for Freedom propaganda if we feel otherwise about the relative strength of the two instruments broadcasting to the Baltic states.

It has literally taken us three years to build ourselves a position of strength contrary to what might have been expected of another "exile radio station."

4. Another very basic requirement for the successful operation of any RFE voice is that of news and intelligence. Our experience--although we haven't worked at it very hard--is that news and intelligence, and just plain information on the facts of life in the Baltic area is extremely hard to come by. If it were not, someone would have far deeper information than is currently available in any quarter, so far as we have been able to find out, on Baltic radio sets, their numbers and condition. We have had men working the region. Our success has been extremely limited. Nowhere near as good as an almost equally half-hearted approach to Bulgarian information which nevertheless has pay off proportions. We simply do not know anything about current conditions in the Baltic area. We doubt very much if it is possible to learn about the Baltic area in sufficient quantity and quality as to allow us to do a saturation type of broadcasting effort to the area. We would be glad to wholeheartedly try to find out how much of a program could be developed. Certainly there is no point in doing anything until an adequate news service could be built up--and with this, of course, goes a research, evaluation and analytical staff. This last is easy providing we could come by the first.

or distributed without the specific authori-
zation of the Hoover Institution Archives.

NOV 21 1951
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

REPRODUCED FROM THE
SERIES OF THIS INSTITUTION
BE PROTECTED BY COPYRIGHT
LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

CONFIDENTIAL

20

STRICTLY
CONFIDENTIAL

-5-

5. We cannot dodge a responsibility which rests with us to inform our superiors at NCFE whether or not we feel any dollar which is given to us is well spent. From the budget figures which we have presented for a full scale, all-out Baltic program, it will be seen that this project, no matter how you look at it, would be an extremely expensive operation. On the basis of our previous experience, the cost per listener would be \$18.22 annually, whereas the cost per listener to Czechoslovakia is .76.2¢ annually.

Now a bit about these two listeners. In the first place, in Czechoslovakia one has a chance to talk to one out of every four inhabitants (slightly exaggerated upward); in Estonia, one has a chance to talk to one out of every 15 or 16 persons; in Lithuania, the figures are much more unfavorable; and in Latvia, they would again come to roughly one out of 14/15.

In Czechoslovakia, where police state status is considerably less than it is in the Baltic area, where there are a fewer number of "technicians" and certainly of troops, where one does not have--as one does have in Lithuania--30% Russian membership in the Cabinet, or 36 Russians out of a total of 81 members of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party, RFE has a much better chance to get through to each and every one of these sets. Further, the Czechoslovak sets are better calibrated and are considerably more selective, and in better condition than are the Latvian, Estonian and Lithuanian sets. Wired radio seems to have entered the Baltic area, whereas it has not yet appeared in Czechoslovakia.

Further, while this may seem a bit hard boiled, the Baltic listener would be more difficult for us to reach because he has been absorbed over so much longer a period of time by the Russians and there is comparatively little interest in his plight in the West. One need only recall comparative Western press reactions to recent Hungarian and long term Baltic genocide. I wonder really, first of all, if we can influence these people by radio, and even if we can, what is their resistance potential, or their revolutionary potential, or their nuisance value potential? On the one hand, then, one has serious questions as to what one can do given great technical success (which condition itself is an illusion); and, on the other hand, one is faced with a situation wherein the Russians, having much closer and more direct control, have acted, and will continue to act, with more ruthlessness

or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

REPRODUCTION OF THIS MATERIAL MAY BE PROHIBITED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

STRICTLY
CONFIDENTIAL

2

STRICTLY
CONFIDENTIAL

-6-

against any opposition or resistance, and will be able to do so without very much, if any, reaction on the part of world opinion, as evidenced in the case of wholesale distribution of the Baltic population.

It might be mentioned in passing that so small a political problem as to whether Vilnius is a Lithuanian or a Polish city would raise a considerable problem for the Voice of Free Poland.

I refer here again, then, to the use of the word "responsibility" in the first sentence of this paragraph (para. 5). I could not responsibly recommend the expenditure of any amount of money for the purpose of broadcasting to the Baltic area if our responsibility for the expenditure of funds is to be conceived on the basis of our past experience, our recent budget cut, and on President Eisenhower's Denver plea of August 12th to cut expenditures to the bone.

6. Our position on broadcasting to the Baltic area has always been made quite clear.

On the 30 June 1952, and again on 12 November 1952, I wrote to the Baltic Council in Esslingen/Neckar, in response to an urgent request from that Council for RFE to start Baltic broadcasts. Copies of these letters are attached. They were cleared with Mr. Frederick Dolbear before they were sent. I said then what I have tried to say in the last several weeks--namely, that RFE had many things to do with greater priority first; that we had only so much time and money, equipment and personnel; and that we felt we should concentrate this equipment, money, etc. since if any job is worth doing at all, it is worth doing well.

To this statement I would add what I have said above in this memorandum. It is our feeling that we must continue to get through to the Czechoslovak listener, the Hungarian listener, the Polish listener, and that therefore the first priority in expenditure on the part of RFE is for equipment necessary to keep our relative advantage in the delivery of our message. This involves, and will continue to involve, millions of dollars both in a capital and operating sense. Secondly, that with our already considerable experience towards the Bulgarian target, with the sure certainty of being able to come up with adequate information, with the ability to speak in behalf of, or at least in terms of, the powerful Turkish-Greek-Yugoslav military alliances, and considering the

STRICTLY
CONFIDENTIAL

is unclassified without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

ON WAR RECONSTRUCTION AND PEACE Studies, California 94304-0000

REMARKS: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

26

STRICTLY
CONFIDENTIAL

revolutionary potential of the Bulgarian peasant and army, etc., we should spend the next numbers of millions of dollars which are available to RFE against Bulgaria.

Thirdly, that providing these first two priorities are met, and further providing a fruitful program to the Baltic area can be conceived, political difficulties overcome (location of plant), budget standards of what we expect to get back from dollars are completely changed, assurance of adequate news and intelligence, I would take the chance of RFE becoming over large, and would wholeheartedly press for the creation of a full-fledged, hard-hitting Baltic broadcasting section if some overall grand strategy required the effort.

While these are not empty words, I should like to state that the current proposal--unless the new memorandum on programming changes the situation--is an extremely empty proposal. It is a proposal originated and seconded by Baltic exile political figures who would not be doing their job if they did not try to convince C. D. Jackson, our friends, Mr. Shepardson, Mr. Yarrow, and anybody else in authority, that broadcasts to the Baltic area are an absolute must. I respect the Baltic politicians for their efforts. I respect them also as gentlemen and as fine people with whom to work. However, I do not believe NCFE, based on its past, solid policy of getting as close to a dollar's worth as one can get out of this kind of operation, has any right whatsoever to give in to Baltic politicians by instituting radio programming to the Baltic area in view of the points raised by the RFE staff.

As before, if it can be demonstrated that broadcasting to the Baltic area is a part of some Washington grand strategy then of course this is another matter, except that we must be very honest with those who would finance us as to exactly what it is that we can deliver. It is my understanding, however, that the pressure for Baltic broadcasts results solely from Baltic political figures without any Washington pressure whatsoever except perhaps for a polite nod or a polite yes.

R. E. Lang
Robert E. Lang

Attachments (2)

CONFIDENTIAL

Division of the Hoover Institution Archives

ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOT TO BE REPRODUCED, RAN
BE PROTECTED BY COPYRIGHT
LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

20

Priedas Nr. 2.

cc to [unclear]

MEMORANDUM

PAULA; Does David S. have plus? PLS ask Tuck for Latsberg's comment

October 22, 1974

TO : Catharine Dupuy
FROM: Gene Parta *rep*
VIA : Max Ralis
REF : Your letter to Ralis of August 19, 1974
SUBJECT : Radio Liberty and Western Broadcasting to the Baltic Union Republics

*In
exp. to
Latsberg's
helpful
10/26/74*

for 1100 Wed

R

The following study on Radio Liberty and listening to Western radio in the Baltic states is divided into two parts. The first brief section summarizes recurrent themes found in reports on listening behavior issued by ARD during the past several years. The second and longer section is a statistical analysis, comparing aspects of listening to Radio Liberty among Baltic respondents, Russians and other nationalities to which Radio Liberty broadcasts in nationality languages. Where appropriate, comparisons are made with listening to VOA among Baltic peoples, since this is the only major Western station broadcasting in Estonian, Latvian and Lithuanian.

Several caveats should be noted about the statistical analysis :

1. It is not based on a representative sample of the Soviet population, being more urban and more highly educated.
2. The number of Baltic respondents is small.
3. Analysis is presented in tabular and statistical form for the sake of convenience. Of course statistics drawn from such small base groups should be considered cautiously and only as a very general guideline.

The data do provide, however, some insight into the Western radio listening behavior of Estonians, Latvians and Lithuanians and give some clues as to why Radio Liberty has been less successful among these peoples than among other nationalities of the USSR. The data also give some indication of the type of programming which should be considered when RL goes on the air in the languages of the Baltic Union Republics.

In brief, the data indicate that Radio Liberty is less widely heard in the Baltic states than in other parts of the USSR because it does not broadcast in the native languages of the peoples who live there, and its programs in the Russian language tend to reflect themes more likely to be of interest to Russians than to Baltic audiences.

On the specific question of combining newscasts in Russian with individual programs in each of the Baltic languages, ARD data does not support a direct conclusion either for or against this proposal. Baltic respondents in the

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE REPRODUCED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1673.7

survey group who tuned in to Radio Liberty listened to the newscast in Russian at a high rate. This does not permit one to draw the facile conclusion, however, that a Russian newscast grafted on to a program in the nationality language would be accepted in the same way. There are psychological factors involved in this question which cannot be dealt with on the grounds of the present quantitative data.

cc Messrs. Sargeant
Sosin
Tuck
Ms. Brainerd

Ronalds
Perry
Van der Rhoer
Von Doemming
Sztumpf
Nissman
Lodeesen

Anin

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

Sanford California 94303
HOOPER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

16-23-7

1.

RADIO LIBERTY AND WESTERN BROADCASTING TO THE BALTIC UNION REPUBLICS

Section I.

A perusal of individual listener reports, based on interviews with Baltic respondents, issued by ARD since 1971 (TALRs, TLEs, BALEs and SBALEs) indicates the following recurrent themes :

1. Requests that Radio Liberty broadcast in the languages of the Baltic Union Republics;
2. Widespread anti-Russian sentiment coupled with a fear of increasing "Russification";
3. An appreciation of Radio Liberty for its "concern with the national minorities" of the USSR, coupled with disappointment that the radio deals so little with the Baltic region;
4. An interest in programming that has to do with the specific problems of the Baltic states;
5. Interest and curiosity concerning the life of emigrés from the Baltic countries now living in the West;
6. A desire to know more about the 20th-century history of the Baltic states;
7. Attacks against Radio Liberty in Soviet media have stimulated interest in the station among some respondents.

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOOPER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1673.7

2.

Section II.

1. Rates of Listening among Various Nationalities. Previous analysis has indicated that there is a significantly lower rate of listening to Radio Liberty among Estonians, Latvians and Lithuanians than among Russians or Soviet nationalities to whom Radio Liberty broadcasts in their native language. (1) The reason advanced for this lower rate of listening among Baltic peoples was the absence of Radio Liberty broadcasts in Estonian, Latvian or Lithuanian.

1.1. Analysis of more recent survey data (October 1972-June 1974) confirms the above finding, and again illustrates the importance of broadcasts in the native language of the listener. Table I indicates that Baltic peoples (2) in the more recent survey group listen to Radio Liberty at the same relatively low rate as the previous group, compared to Russians or national minorities of the Soviet Union to whom Radio Liberty broadcasts in native languages (hereafter referred to as "other USSR nationalities").

-
- (1) See AR #7-73, Radio Liberty's Audience in the USSR: A Behavioral Study, Section IV, "Radio Liberty's Impact on Ethnic Groups in the USSR."
 - (2) While recognizing that Estonians, Latvians and Lithuanians are ethnically and linguistically different, the term "Baltic peoples" will be used throughout this report for the sake of brevity.

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1673.7

TABLE I

	Russians		Baltic peoples		Other USSR nationalities	
	1/70- 9/72 (n=1032)	10/72- 6/74 (n=1093)	1/70- 9/72 (n=128)	10/72- 6/74 (n=112)	1/70- 9/72 (n=399)	10/72- 6/74 (n=455)
Listeners to Western radio	69%	72%	65%	75%	56%	66%
Listeners to RI	42%	33% (3)	27%	26%	37%	48% (3)

BBC? DW?

1.2. In comparison to other Western broadcasters, Radio Liberty fares considerably worse among Baltic peoples than among Russians, where it comes second after VOA; or among other USSR nationalities, where it ranks first. Table II shows that Radio Liberty ranks fifth among Western broadcasters for the Baltic peoples, behind Radio Finland (which has a large audience in Estonia), and ahead of Radio Luxembourg, which is widely heard for musical entertainment. (All tables given henceforth are based on survey data gathered during the period October 1972 to June 1974.)

TABLE II

Rate of Listening to Western Radios among :

Baltic Peoples (n=112)		Russians (n=1093)		Other USSR Nationalities (n=455)	
VOA	63%	VOA	52%	Radio Liberty	48%
Radio Sweden	43%	Radio Liberty	33%	VOA	47%
BBC	31%	BBC	30%	BBC	26%
Radio Finland	29%	Deutsche Welle	22%	Deutsche Welle	17%
Radio Liberty	26%	Radio Sweden	20%	Kol Israel	13%
Radio Luxembourg	18%	Radio Finland	14%	Radio Free Europe	8%
Deutsche Welle	13%	Radio Luxembourg	11%	CBC (Canada)	7%
				Vatican	7%

(3) In contrast to the earlier group interviewed during the period 1/70-9/72, the survey group interviewed during 10/72-6/74 has a higher percentage of respondents with post-secondary education among the Russians and the "other USSR nationality" group. Past analysis has shown a consistent pattern of post-secondary education correlating at a higher rate with listening to Western radio, and to Radio Liberty, than lower educational levels. When the Russians and other nationality groups in the more recent sample are re-weighted in terms of education to approximate the composition of the first survey group, we find a

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1673.7

VOA, which broadcasts in the Estonian, Latvian and Lithuanian languages, is clearly the most popular Western station in the Baltic states. Its reach among the Baltic peoples is also higher than among Russians or other USSR nationalities.

2. Preferred Programming Topics. Listeners to VOA in the Baltic languages indicate a higher rate of preference for politically and culturally-oriented programming than Baltic listeners who listen to the station in Russian or English. Table III gives the program preferences of Baltic respondents who were regular listeners (once a week or more) to VOA and Radio Liberty.

TABLE III

Preferred Programming of Regular Baltic Listeners to :

	VOA in Baltic Languages (n=35)	VOA in non-Baltic Languages (n=20)	Radio Liberty (n=23)
	%	%	%
News	94	85	87
Political analysis	54	20	52
Internal USSR topics	40	25	74
<u>Samizdat</u>	14	5	26
Culture	29	5	13
Technical/Scientific	9	5	--
Economics/Agriculture	6	--	4
Music	36	75	--
Foreign language study	6	5	4
Life in West	40	10	26
Religion and other	17	--	4

2.1. All groups of listeners, regardless of the language of the broadcast, had a high degree of interest in the Newscast.

2.2. Interest in political analysis among VOA Baltic-language listeners is more than double that of non-Baltic-language listeners, and similar to that of Radio Liberty listeners.

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

Sanford, California 94060
HOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

167B.7

5.

2.3. Radio Liberty listeners held a higher rate of preference for programs on internal Soviet topics than VOA listeners. VOA Baltic-language listeners, however, were more interested in this type of program than those Balts who listened in English or Russian.

2.4. Samizdat was preferred listening at a significantly higher rate among Radio Liberty listeners than among VOA listeners. Those VOA listeners who heard the station in their native languages were more interested in samizdat than those who listened in non-Baltic languages.

2.5. In the area of cultural programming, there is a clear distinction between the three groups. VOA listeners in Baltic languages are much more interested in cultural programs than are listeners to either Radio Liberty or to VOA in Russian and English. The reason for this may be that VOA's cultural programming in the Baltic languages touches to some extent at least on Baltic topics, whereas Radio Liberty's cultural programming in Russian deals essentially with Russian culture, which is probably only of peripheral interest to a Baltic audience. The same reasoning applies to VOA broadcasts in Russian or English, which do not deal with Baltic themes.

2.6. Listeners to VOA in non-Baltic languages are highly oriented toward musical entertainment. VOA listeners in Baltic languages are considerably less so, and Radio Liberty listeners not at all.

2.7. Programs on life in the West are of much greater interest to VOA's Baltic-language listeners than to listeners in non-Baltic languages or Radio Liberty listeners. Again the reason probably has to do with program focus. In their individual comments, many Baltic respondents expressed interest in hearing about Balts living abroad, and they may get this kind of information from VOA programs in their native languages, but not, on the other hand, from Radio Liberty in Russian, or from VOA in English or Russian.

2.8. Although the numbers are not large, VOA Baltic-language listeners showed more interest in religious broadcasts than did either Radio Liberty listeners or listeners to VOA in non-Baltic languages. Once more, this is perhaps the case because programs in their native languages may deal more directly with the specific religious inclinations of the Baltic peoples, Catholic or Protestant rather than the

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1673.7

2.9. To sum up, the programming areas of special attraction to VOA Baltic-language listeners were cultural topics affecting their own region and peoples, and programs on Balts abroad. They also indicated a higher degree of interest in political programming concerning internal Soviet topics than listeners who chose to listen essentially for news and entertainment in Russian and/or English.

3. Radio Liberty Program Preferences among Baltic Peoples, Russians and other USSR Nationalities. Table IV gives program preferences of regular listeners (once a week or more) to Radio Liberty among Baltic peoples, Russians and other Soviet nationalities to whom Radio Liberty broadcasts in their native language. Interest in the Newscast, political analysis and programs on topics internal to the USSR is high among all three groups. Baltic peoples, however, seem to be less interested in samizdat or cultural programs than are Russians or other nationalities. This is probably due to the nature of Radio Liberty programs in these areas; samizdat and cultural features broadcast to Russians or other nationalities in their own languages are likely to be of more interest to these groups than to Baltic peoples. Interest in programs on life in the West is higher among the nationalities than among the Russians or Balts. This may reflect a greater degree of interest in programs on the émigré life and culture of these respective national minorities.

TABLE IV

Program Preferences of Regular Radio Liberty Listeners by Nationality Group :

	Baltic Peoples (n=23)	Russians (n=230)	Other USSR Nationalities (n=146)
	%	%	%
News	87	80	77
Political Analysis	52	40	51
Internal USSR news	74	70	79
<u>Samizdat</u>	26	37	47
Culture	13	37	39
Technical/Scientific	--	9	11
Economics/Agriculture	4	7	7
Music	--	14	11
Language study	4	--	--
Life in West	25	25	41
Religion and other	4	10	12

16-73-7.

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.
 HOOPER INSTITUTION
 ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
 San Jose, California 95128-0001
 NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

4. Attitudes among Baltic Listeners. Baltic listeners to VOA non-Baltic-language broadcasts gave the station a slightly higher rate of approval than did listeners in the Baltic languages. It has already been noted that the former were mainly interested in entertainment. Baltic listeners to Radio Liberty were somewhat less favorably inclined to the station than were listeners to VOA.

TABLE V

Attitudes among Baltic Respondents

	Radio Liberty (n=29)	VOA Listeners in Baltic Languages (n=50)	VOA Listeners in Non-Baltic Languages (n=22)
	%	%	%
Liked very much	39	63	79
Liked somewhat	39	30	21
Indifferent/Ambivalent	8	5	--
Did not especially like	9	--	--
Disliked	4	2	--
Total :	99%	100%	100%

5. Attitudes toward Radio Liberty among different Nationalities. The Baltic peoples and the Russians held similar attitudes toward Radio Liberty (see Table VI). The other USSR nationalities were somewhat more favorable toward the station.

TABLE VI

Attitudes toward Radio Liberty by Nationality Group

	Baltic Peoples (n=29)	Russians (n=338)	Other USSR Nationalities (n=211)
	%	%	%
Liked very much	39	40	60
Liked somewhat	39	37	27
Indifferent/Ambivalent	8	14	6
Did not especially like	9	3	3
Disliked	4	6	4
Total :	99%	100%	100%

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1673.7

6. Reasons for Liking VOA or Radio Liberty among Baltic Respondents.

The reason most frequently given for liking VOA by the station's Baltic-language listeners is the fact that it broadcasts in their native languages (see Table VII). Over half the respondents singled out this point, compared with 22% who selected the next highest category, that is, the high quality of the programs. Among Baltic respondents who heard VOA in English or Russian, entertainment (45%) and the accuracy and objectivity of the station (32%) were the most frequently cited reasons for liking it. Radio Liberty listeners cited the station's coverage of the USSR most often (21%). Over half the Baltic respondents who listened to Radio Liberty did not give a specific reason for liking the station.

TABLE VII

Reasons for Liking the Stations among Listeners to :

	Radio Liberty (n=29) %	VOA in Baltic Languages (n=50) %	VOA in non-Baltic Languages (n=22) %
urate, objective information	14	16	32
ied, high-quality programs	10	22	18
d entertainment, music	--	17	45
eage of outside world	14	8	9
eage of USSR	21	10	5
tener likes station's political standpoint	10	2	--
tion understands mentality and interests of listeners	3	10	--
adcasts in nationality languages	--	54	--
venient scheduling/good reception	--	2	--
er	7	6	5
response	52	24	18

7. Reasons for Liking Radio Liberty among different National Groups.

Respondents among Soviet nationalities in whose languages RL broadcasts found more reasons for liking the station than Russians or Baltic peoples (see Table VIII). Among these nationalities, 31% indicated that they liked the station because it broadcasts in their own language, followed by 27% who singled out

1673-7

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

the high quality and variety of programming, 23% who especially appreciated coverage of Soviet internal topics, 23% who felt the station understands the "Soviet mentality", and 22% who cited the station's accurate and objective information.

Russians commended the station most for its high quality programming and coverage of the internal Soviet scene. Among the Baltic listeners, the only point to be noted by more than 20% of the respondents was the station's coverage of the USSR. Only 3% of the Baltic listeners singled out the station's understanding of the Soviet mentality, compared with 23% of the other USSR nationalities and 17% of the Russians. It may be that since Radio Liberty does not broadcast in any of their languages, Baltic listeners do not feel that the station understands their particular mentality. In any case, Radio Liberty's Baltic listeners appear somewhat less enthusiastic about the station than the Russian listeners and, especially, the other USSR national minorities.

TABLE VIII

Reasons for Liking Radio Liberty by Nationality Group

	Baltic Peoples (n=29) %	Russians (n=338) %	Other USSR Nationalities (n=211) %
rate, objective information	14	17	22
ed, high-quality programs	10	26	27
entertainment, music	--	1	2
rage of outside world	14	6	5
rage of USSR	21	24	23
ener likes station's political standpoint	10	13	12
ion understands mentality and interests of listeners	3	17	23
casts in nationality language	--	--	31
onient scheduling/good reception	--	3	1
response	7	4	5
	52	18	20

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOOPER INSTITUTION
ON WAR REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1673.7

8. Criticism of Radio Liberty and VOA among Baltic Respondents. Among the 29 Baltic listeners to RL, four said they found Radio Liberty tendentious and propagandistic, two thought the station had an anti-Soviet bias, two felt that Radio Liberty had a poor understanding of its listeners mentality, and two criticized it for not broadcasting in Baltic languages. When Russians or other USSR nationalities had critical remarks to make, they tended to be in similar vein: 11% of all Russians listeners to Radio Liberty thought it was tendentious and propagandistic, while 9% felt it displayed an anti-Soviet bias. Among other USSR nationalities, 4% considered Radio Liberty tendentious and propagandistic, and 6% felt it to be biased against the Soviet Union.

VOA was criticized by five Baltic respondents for broadcasting boring, low-quality programs, and by four respondents for spending too much time talking about the United States. These respondents were all listeners in Baltic languages.

9. Some Observations on Demographic Characteristics and Radio Liberty Listening among Baltic Respondents. Radio Liberty has relatively low percentages of listening among Baltic respondents in the 16-29 years age bracket and among those with less than university or equivalent education. Communist Party members and non-members listened to the station at the same rate. VOA had a higher rate of listeners among those under 40, and among those older respondents who were not members of the Communist Party. Women in the survey group listened to VOA at a higher rate than men.

9.1. Only 13% of the Baltic respondents in the 16-29 age group listen to Radio Liberty, whereas about one-third of respondents aged 30-49 tune in to the station. In the latter group, the rate of listening to Radio Liberty among Baltic respondents in the same as that found among Russians, although lower than among other USSR nationalities. An important reason for Radio Liberty's relatively low reach among Baltic peoples is its failure to attract the younger members of its potential audience.

No music

1673.7

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94305-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

TABLE IX

Rates of Listening to Radio Liberty by Age and National Group

	16-29 years %	30-49 years %	50+ years %
Baltic Respondents	13	33	43
Russian Respondents	39	33	29
Other USSR Nationalities	43	50	35

9.2. The education distribution within the 16-29 age bracket is similar to that of the over-thirty age group. 45% of the younger Baltic respondents have university education or its equivalent, compared with 44% of those over thirty. However, only 23% of the university-educated among the 16-29-year-olds listen to Radio Liberty, compared with 56% of the university-educated in the over-thirty group.

9.3. Perhaps the reason for the relatively low rate of listening to Radio Liberty among Baltic respondents under thirty is that the station does not provide the type of programming they wish to hear, in the language to which they want to listen. Some indications of this can be gleaned from the program preferences of Baltic-language listeners to VOA and of the "other USSR nationality" listeners to Radio Liberty. Respondents under 30 who listen to VOA in Baltic languages indicate high levels of interest in news, political analysis, life in the West, culture and music, while the young Baltic respondents who tune in to VOA in Russian or English are primarily interested in news and music. With the exception of music, the range of program interests among young Balts listening to VOA in their own languages is quite similar to that of other USSR nationality respondents under 30 who listen to Radio Liberty in their native languages. While Radio Liberty programs in Russian may have some appeal to older Balts, who may be specifically interested in hearing programs on topics internal to the Soviet Union, this does not seem to be the case with listeners under thirty. These respondents apparently feel that they are able to hear programs more relevant to their own concerns (such as cultural and political programs, and information on Western life) in their own language from VOA. This is similar to the way in which younger respondents among other USSR nationalities react to Radio Liberty. They may also feel that they get better entertainment from VOA in Russian or English as well. In effect, present Radio Liberty

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOVER INSTITUTION
ON VAN NEUCHÂTEL AND PENCE
Sanford California 94304

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1675.7

12.

programs in the Russian language seem to have little appeal to this group, mainly on account of the language of the broadcast and the corresponding emphasis on Russian topics.

This photocopy may not be further reproduced or distributed without the specific authorization of the Hoover Institution Archives.

HOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE
Stanford, California 94304-5080

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17, U.S. CODE)

1673.7

Priedas Nr. 3.

Metai	Amžius	Išsilavinimas	Veikla/specialybė	Radio klausymo vieta	Klausymo dažnumas	Radio signalo slopinimas	Pastabos
1961	29	nepaminėtas	tekstilės fabriko darbuotojas	Klaipėda	vieną/du kartus per savaitę	stiprus 18-23 val., neslopinama po vidurnakčio	Domisi apie gyvenimą Vakaruose, neįdomios religinės programos
1961	28	nepaminėtas	geležinkelio darbininkė	Klaipėda	esant galimybei	mieste stiprus, 100 km už miesto girdimumas geras	Vakarų radijo bangomis sužinojo apie atominio ginklo bandymus SSRS; žmonės Klaipėdoje užsienio radijo klauso, bet apie tai nekalba
1962	22	techninis	technologas	Kaunas	retai	vidutiniškas	Kaip ir didžioji jaunimo Lietuvoje užsienio radijo klauso dėl muzikinių programų
1962	24	nepaminėtas	kolūkio darbininkas	nepaminėta	esant galimybei	vidutiniškas	Tvirtino, jog tarnybos sovietinėje kariuomenėje metu nedidelės kareivių grupės Raudonajame kampelyje klausydavo užsienio radijo transliacijų
1963	20	studentas	sportininkas	Vilnius	dažnai	nepaminėtas	Užsienio radijo klauso dėl to, kad informacija sovietinėje spaudoje pasirodo stipriai pavėluotai
1963	20	studentas	Politikos mokslų studentas	Vilnius	dažnai	nepaminėtas	Domisi politiniais įvykiais, netiki Vakarų radijo stotimis transliuocama komunizmo kritika
1963	22	studentas	nepaminėta	Vilnius	kartais	nepaminėtas	Domisi muzikinėmis programomis

1963	22	studentas	nepaminėta	Vilnius	kartais	nepaminėtas	Labiau domisi muzikinėmis programomis, tuo tarpu šeimos nariai klauso dažnai ir pagrinde dėl užsienio radijo bangomis transliuojamų politinių įvykių apžvalgų ir komentarų
1963	32	vidurinis	statybininkas	Klaipėda	dažnai	nepaminėtas	Tvirtino, jog kiekvienas, kas turėjo radijo imtuvą, klausė užsienio radijo. Būtent šiuo kanalu sužinojo apie SSRS vykdomus atominio ginklo bandymus, ką sovietinė valdžia neigė.
1964	30	aukštasis	inžinierius	nepaminėtas	dažnai	nepaminėtas	Minėjo, jog Sovietų Sąjungoje visi gyvena baimėje ir su nostalgija prisiminė Laisvos Lietuvos laikus
1964	28	aukštasis	žurnalistas	Vilnius	retai	vidutiniškas	Klauso užsienio radijo be didesnio susidomėjimo, pagrinde dėl informacijos ir muzikos
1966	40	aukštasis	žurnalistas	Vilnius	reguliariai	keletas kilometrų už Vilniaus jokio slopinimo	Užsienio radijo klausymas tapo įpročiu, pagrindiniu informacijos šaltiniu apie įvykius pasaulyje
1966	32	nepaminėtas	nepaminėtas	Kaunas	reguliariai	silpnas	Klauso dėl informacijos apie įvykius Sovietų Sąjungoje ir gyvenimą Vakaruose
1967	25	nebaigtas vidurinis	Stalius, komjaunimo narys	Klaipėda	reguliariai	stiprus, bet nereguliarus	Klauso dėl informacijos apie įvykius Sovietų Sąjungoje
1967	22	aukštasis universitetinis	nepaminėta	Šiauliai	esant galimybei	silpnas vakarais	Norėtų radijo laidų lietuvių kalba, filosofinių programų
1967	40	aukštesnysis	žurnalistas	Lietuva	nepaminėtas	stiprus	stebėjosi, kodėl netransliuojamos radijo laidos lietuvių kalba. Išreiškė nuomonę, jog Baltijos šalys Vakarams nerūpi.

1968	40	aukštesnysis	žurnalistas	Kaunas	dažnai	stiprus	Infuormuotas apie įvykius Vengrijoje; išreiškė nuomonę, jog nepriklausomybė negali būti pasiekta be kraujo praliejimo.
1967	30	vidurinis	tarybinio ūkio darbininkas	Alytaus r.	reguliariai	silpnas, bet pastovus	Išreiškė poziciją, jog Lietuva yra okupuota Sovietų Sąjungos; labiausiai domisi įvykiais Kinijoje ir Vietinamo karo naujienomis.
1967	20	vidurinis	stalius	Palanga	reguliariai	silpnas, bet pastovus	užsienio radijo laidų klausė, nes ieškojo informacijos, kurios sovietiniai spauda ir radijas vengė.
1967	20	nepaminėtas	nepaminėta	Lietuva	dažnai ir atvirai	silpnas, bet pastovus	užsienio radijo klausė dėl tarptautinių įvykių apžvalgų; nacionalistiškai ir ant-rusiškai nusiteikęs.
1967	40	aukštasis	mokytojas	Lietuva	reguliariai	silpnas, bet pastovus	domisi politinėmis ir ekonominėmis temomis, kultūros programomis.
1967	18	vidurinis	studentas	Vilnius	reguliariai	nepaminėtas	Minėjo stiprų nacionalizmo išplitimą Lietuvoje; neapykanta rusams didesnė nei žydams.
1967	20	vidurinis	studentas	Vilnius	esant galimybei	nepaminėtas	demonstravo palankų sovietiniam režimui nusistatymą; domisi politiniais įvykiais
1967	50	aukštesnysis	prekių žinovas	Vilnius	nepaminėtas	silpnas	minėjo užsienio radijo klausimą visuose visuomenės segmentuose
1967	30	aukštasis	rašytojas, LKP narys	Ryga	nepaminėtas	neslopinama keletas mėnesių iš eilės	domisi Vietnamo karo naujienomis
1967	20	aukštasis	tekstilės inžinierius, SSRS KP narys	Vilnius	reguliariai	dažnas slopinimas	išreiškė antipatiją rusams kaip individams; „Lietuva niekada netaps Rusijos provincija, nes mes turime savo kultūrą“
1968	40	vidurinis	traktoristas	kaimo vietovėje	reguliariai	dažnas slopinimas	nepaisant sovietinės valdžios persekiojimo grėsmės žmonės noriai klauso užsienio radijo transliacijų

1969	30	aukštasis	aukšto rango pareigūnas, KP narys	Vilnius	retai	stiprus	Laisvės radijo dislokacija Miunchene pagrindinė nesiklausymo priežastis. Vilniaus mieste užsienio radijo klauso visi. Stimuliuojamas aukštesnių kultūros ir pragyvenimo standartų ženkliai sustiprėjęs nacionalizmas Lietuvoje.
1969	30	aukštesnysis	Stomatologas	Kaunas	reguliariai	stiprus	radijo signalo sustiprinimui gyventojai pritaiko įvairius prietaisus
1970	50	aukštesnysis	tekintojas	Vilnius	dažnai	nepaminėtas	skundėsi informacijos apie žydų padėtį Sovietų Sąjungoje trūkumą
1970	30	aukštesnysis	nepaminėta	Vilnius	dažnai	nepaminėtas	Populiariausia radijo stotis Sovietų Sąjungoje - BBC. Klausytojus domina politinės apžvalgos ir naujienos apie įvykius pasaulyje. Minėjo krentantį pragyvenimo lygį SSRS
1972	40	aukštasis	sovietinės kariuomenės kapitonas	Vilnius	dažnai	kintantis	užsienio radijo klauso su šeima ir kolegomis; domisi karinių konfliktų apžvalgomis; klauso ir tarnybos metu
1973	40	aukštasis universitetinis	inžinierius	Kaunas	reguliariai	epizodiškas	Domisi savilaidos leidinių skaitymu, socializmo palyginimu skirtingose šalyse, kultūrinėmis apžvalgomis
1973	20	aukštasis universitetinis	inžinierius	Vilnius	esant galimybei	stiprus	užsienio radijo klauso su draugais
1973	20	aukštesnysis	dantų technikas	Vilnius	dažnai	epizodiškas	užsienio radijo klauso vienas
1973	30	aukštasis	inžinierius	Vilnius	dažnai	epizodiškas	užsienio radijo klauso su šeima ir draugais, pagrinde dėl informacijos, domisi pasaulio naujienomis.
1973	20	aukštesnysis	pianistė	Vilnius	retai	nepaminėtas	klausu su draugais, dėl informacijos
1973	20	aukštasis universitetinis	gydytojas	Vilnius	dažnai	nepaminėtas	klausu su draugais, dėl informacijos

1973	50	aukštasis universitetinis	dėstytojas	Vilnius	retai	stiprus	klauso namuose, dėl informacijos
1973	30	aukštasis	gydytojas	Vilnius	retai	nepaminėtas	klauso su šeima, dėl informacijos
1973	20	aukštasis universitetinis	gydytojas	Kaunas	dažnai	epizodiškas	Domisi savilaida, klauso pagrinde dėl informacijos
1973	40	aukštesnysis	bibliotekininkė	Kaunas	dažnai	stiprus	priešiška nusiteikusi užsienio radijo transliacijų atžvilgiu, kaltina objektyvumo stoka
1973	51	aukštasis universitetinis	tarnautojas	Vilnius	esant galimybei	nedidelis	Laisvės radiją traktuoja kaip itin anti sovietiška radijo stoją
1973	42	aukštasis universitetinis	rašytojas	Vilnius	dažnai	kintantis	palankiai nusiteikęs užsienio radijo transliacijų atžvilgiu
1973	23	aukštasis universitetinis	studentas	Kaunas	nepaminėtas	kintantis	užsienio radijo klausosi namie su tėvais ir broliais arba draugais
1973	40	aukštasis universitetinis	ekonomistas	Vilnius	reguliariai	kintantis	Domisi naujienomis, komentarais, pasaulio įvykių apžvalgomis. Laisvės radijas pateikia daugiau informacijos apie įvykius Sovietų Sąjungoje nei kitos radijo stotys. išreiškė apgailėstą, jog nėra transliacijų lietuvių kalba
1972	47	aukštasis universitetinis	žurnalistas	Vilnius	dažnai	stiprus	užsienio radijo klausosi namuose su šeima ir draugais. Domisi savilaidos ir demokratinių judėjimų apžvalgomis
1972	35	aukštasis universitetinis	teisininkas	Kaunas	retai	stiprus	užsienio radijo klausosi namuose su žmona. Domina komentarai apie gyvenimą užsienyje
1972	60	aukštasis universitetinis	chemijos inžinierius	Vilnius	retai	stiprus	užsienio radijo klausosi namuose su žmona; klausosi norėdamas gauti informacijos ir komentarus apie įvykius Rusijoje

1972	50	vidurinis	namų šeimininkė	Vilnius	retai	stiprus	užsienio radijo klauso su šeima; mėgsta politinius komentarus
1972	20	techninis	spaustuvininkas	Vilnius	kartais	stiprus	klauso dėl informacijos, domisi savilaida
1972	40	vidurinis	knygų pardavėja	Vilnius	dažnai	stiprus	klauso dėl informacijos, domisi savilaida
1972	20	aukštasis	gydytojas	Kaunas	nepaminėtas	nepaminėtas	užsienio radijo klauso namuose su šeima ir draugais
1972	50	vidurinis	buhalterė	Vilnius	retai	stiprus	užsienio radijo klauso su draugais
1972	20	aukštasis universitetinis	inžinierius	Vilnius	retai	stiprus	užsienio radijo klauso dėl informacijos ir pramoginių laidų; domisi savilaidos transliacijomis
1972	40	vidurinis	knygų pardavėja	Vilnius	dažnai	stiprus	užsienio radijo klauso dėl informacijos ir žinių
1972	37	aukštasis universitetinis	vaistininkas	Vilnius	retai	stiprus	klauso namuose, domisi savilaidos transliacijomis
1972	30	aukštesnysis	tarnautojas	Vilnius	retai	nepaminėtas	klauso dažniausiai namuose, nesidomi politika
1972	40	aukštasis universitetinis	architektas	Vilnius	retai	kintantis	domisi naujienomis, filosofinėmis laidomis
1972	30	vidurinis	radijo technikas	Palanga	retai	kintantis	domisi naujienimis ir dokumentika
1972	30	aukštasis universitetinis	bibliotekininkė	Vilnius	dažnai	stiprus	siekia sužinoti daugiau apie užsienyje gyvenančius žmones

1972	40	aukštesnysis techninis	staklių operatorius	Vilnius	dažnai	nedidelis	klausosi vienas
1972	30	aukštasis	inžinierius	Vilnius	retai	dalinis	klausosi vienas, demonstravo kritšką į požiūrį į užsienio radijo laidas
1972	40	vidurinis	siuvėja	Kaunas	dažnai	nedidelis	klausėsi pagrinde dėl informacijos
1972	50	aukštasis universitetinis	knygų pardavėja	Vilnius	retai	nepaminėtas	nėra
1972	40	techninis	statybininkas	Vilnius	dažnai	nedidelis	užsienio radijo klauso dėl informacijos ir pramoginių laidų; domisi savilaidos transliacijomis
1972	30	aukštesnysis	technikas	Kaunas	retai	dalinis	užsienio radijo klauso su šeima; mėgsta politinius komentarus
1972	30	aukštesnysis	medicinos sesuo	Vilnius	retai	dalinis	užsienio radijo klauso dėl informacijos ir naujienų
1972	50	vidurinis	knygų pardavėja	Vilnius	retai	stiprus	užsienio radijo klauso dėl informacijos ir naujienų